

HRVOJE PETRIĆ, FILIP ŠKILJAN, KRISTIAN LEWIS

NACIONALNE MANJINE U ZAGREBAČKOJ ŽUPANIJI

dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Filip Škiljan
dr. sc. Kristian Lewis

Nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji

Za izdavača:

Salih Huremović

Izdavač:

Koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije

Naklada:

1000 primjeraka

Grafičko oblikovanje:

Grafocentar d.o.o.

Lektura i korektura:

dr. sc. Kristian Lewis

Tisak:

Grafocentar d.o.o., Sesvete

Recenzenti:

dr. sc. Marina Perić Kaselj

dr. sc. Katica Jurčević

Fotografije:

Autor dijela fotografija je Filip Škiljan. Dio slikovnog materijala preuzet je iz arhive predstavnika i vijeća pojedinih nacionalnih manjina Zagrebačke županije, Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije i s mrežnih stranica.

Ova knjiga napisana je na međuinstitucijskome projektu *Repozitorij nacionalnomanjinskih jezika u Hrvatskoj*, koji se provodi u sklopu temeljne djelatnosti Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u suradnji s Institutom za migracije i narodnosti.

ISBN: 978-953-58235-1-3

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001144343.

Mičevac, 2022.

HRVOJE PETRIĆ, FILIP ŠKILJAN, KRISTIAN LEWIS

NACIONALNE MANJINE U ZAGREBAČKOJ ŽUPANIJI

Mičevac, 2022.

Uvodna riječ

Knjiga poput ove s temom nacionalnih manjina u Zagrebačkoj županiji do sada nije napisana. U prošlosti je objavljena omanja, vrlo korisna knjižica o nacionalnim manjinama Zagrebačke županije u kojoj je dan kratak pregled povijesti pojedinih nacionalnih manjina u Hrvatskoj te životopisi predsjednika vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije. Objavljene su i pojedine monografije o nekim nacionalnim manjinama koje su se primarno bavile doprinosom tih manjina na području Zagrebačke županije (Česi, Srbi i Nijemci). Ova knjiga ima cilj dati povijesni pregled svih nacionalnih manjina u Zagrebačkoj županiji koje imaju svoje predstavnike ili vijeća te uz njih i slovenske i židovske nacionalne manjine, pregled njihova svakodnevnog života u prošlosti i u sadašnjosti na ovome području te pregled rada vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u Zagrebačkoj županiji. U knjizi su doneseni i životopisi brojnih pripadnika nacionalnih manjina što tekst, uz fotografije, čini interesantnijim i životnijim. Koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije imala je namjeru upozoriti na važnost koju su nacionalne manjine ostavile u prošlosti i koju danas imaju u Županiji, kako u onom znanstveno-kulturnom smislu, tako i u ekonomskom pogledu. Činjenica da su na području Zagrebačke županije tijekom povijesti od kasnog srednjeg vijeka postojale etničke skupine Mađara, Slovenaca (Kranjaca) i Nijemaca, a kasnije u ranom novom vijeku i Srba, da bi u 19. stoljeću tim skupinama bili pridodani i Romi, Židovi i Česi te, konačno, u drugoj polovici 20. stoljeća i Albanci, Bošnjaci, Crnogorci i Makedonci govori o tome koliko je pučanstvo današnje Zagrebačke županije oduvijek s dobrodošlicom dočekivalo one koji su se doselili i koliko su i manjina i većina imale obostrane koristi od zajedničkog življenja na istom prostoru. Svaka od nacionalnih manjina u Zagrebačkoj županiji, od Žumberka i Sutle na zapadu, do Kupe na jugu i vrbovečkog, ivanićgradskog i zelinskog kraja na istoku, pridonijela je na svoj način bogatstvu življenja na ovom području, a pojedini kulturno-povijesni

spomenici poput crkava, rudnika i grobnih spomenika svjedoče o kontinuitetu prisutnosti manjina kroz stoljeća zajedničkog egzistiranja. Zagrebačka županija svakako je mjesto koje može biti uzor kvalitetnog življenja većine i manjine te mjesto na kojem se nacionalne manjine dobro osjećaju jer uživaju sva prava koja im zakonski omogućuje hrvatska država.

Koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije imala je dužnost i želju istaknuti koliko su nacionalne manjine svojim radom, životom i uključenosti u Zagrebačku županiju i njezine gradove i općine pridonijele njihovu razvoju, prepoznatljivosti u inozemstvu i povezanosti s drugim gradovima, općinama i regijama izvan Hrvatske (nerijetko u zemljama podrijetla pripadnika nacionalnih manjina). Nadamo se da će ova knjiga pokazati koliko dugotrajno i kvalitetno manjine zajedno s većinom grade identitet današnje Zagrebačke županije.

Salih Huremović,
predsjednik Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina
Zagrebačke županije

Iz povijesti nacionalnih manjina u Zagrebačkoj županiji

Povijest Zagrebačke županije

Područje Zagrebačke županije nekad je obuhvaćalo mnogo veći prostor nego što obuhvaća danas. Zagrebačka županija bila je jedna od najstarijih sjevernohrvatskih županija. U srednjem je vijeku obuhvaćala Zagreb, Medvednicu, tok rijeke Krapine i područje rijeke Lonje na istoku, a na jugu se protezala do rijeke Kupe. Zagrebačka se županija tijekom povijesti širila prema istoku i prema jugu na teritorij koji su u srednjem vijeku obuhvaćala područja Goričke i Gorske županije te na područje Križevaca, Moravča i Moslavine. U 18. stoljeću područje Zagrebačke županije obuhvaćalo je teritorij od slovenske (kranjske) granice sve do Hrvatskog primorja. Današnja Zagrebačka županija utemeljena je 1992. godine i tada je obuhvaćala područje Grada Samobora i dvadeset općina. Godine 1995. upravno i teritorijalno su sjedinjeni Grad Zagreb i Zagrebačka županija, a zatim su 1997. opet razdvojeni. Sjedište Županije ostalo je u Zagrebu, a pripojeni su joj teritorij Križa, Ivanić-Grada i Kloštar-Ivanića. Sadašnji službeni podaci pokazuju da Zagrebačka županija danas obuhvaća 5,4 % teritorija Hrvatske i sastoji se od 696 naselja. Županija ima 26 općina i osam gradova. Zapadna granica Županije je državna granica s Republikom Slovenijom. Zagrebačka županija graniči sa Sisačko-moslavačkom i Karlovačkom županijom na jugu, s Koprivničko-križevačkom i Bjelovarsko-bilogorskom županijom na istoku i s Krapinsko-zagorskom i Varaždinskom županijom na sjeveru.

Zagrebačka županija reljefno je vrlo raznolika. U njoj prevladavaju nizine koje su visoke do 200 metara nadmorske visine. Manje su zastupljena pobrđa do 500 metara, a Žumberačka gora najviši je dio Zagrebačke županije (1178 metara

nadmorske visine). Planine na području Zagrebačke županije su Medvednica, Žumberačko gorje i Samoborsko gorje, a nizine su doline rijeka Krapine i Save, zatim turopoljska nizina između Save i Vukomeričkih gorica, dolina Lonje između Medvednice, Kalnika i Moslavačke gore te dolina između rijeke Kupe, Samoborskog gorja i Vukomeričkih gorica. Pobrđa obuhvaćaju Vukomeričke gorice i Marijagoričko pobrđe. Od rijeka ističe se Sava, koja dijeli Županiju na dva dijela, a njom teče u dužini od 60 kilometara. Na području Županije teku i rijeke Sutla, Odra, Kupa i Lonja.

Stanovništvo Zagrebačke županije

Naselja Zagrebačke županije bila su gusto raspoređena tijekom prošlosti, a tako je i danas. U prošlosti su se naselja nalazila u višim dijelovima Županije, a u kasnijim razdobljima, posebice od ranog novog vijeka, naselja se spuštaju u nizine. Samo je nekoliko velikih naselja, sjedišta općinskih i kotarskih sjedišta, dok su ostala naselja relativno mala. Od većih naselja u povijesti treba spomenuti Samobor, Jastrebarsko, Veliku Goricu, Sveti Ivan Zelinu i Ivanić-Grad, dok se poslije razvijaju i Dugo Selo i Zaprešić. Stanovništvo Zagrebačke županije oduvijek je činilo i stanovništvo Zagreba, pa su tako 1890. godine od 41.481 stanovnika grada Zagreba čak njih 4966 bili podrijetlom iz Zagrebačke županije. Najviše je bilo doseljenika iz Zagrebačkog kotara (njih 910), zatim s područja Samobora (687), iz Jastrebarskog i okolice (325), a potom iz Velike Gorice i okolice (303), područja Zeline (231) i Dugog Sela (141) te Ivanić-Grada (njih 46). Taj se proces nastavio i poslije pa je tako 1931. godine od 185.581 stanovnika grada Zagreba njih čak 29 % bilo podrijetlom iz najbliže Zagrebačke županije. Broj stanovnika Županije rastao je kontinuirano. Tako je, na primjer, u periodu između 1857. (ako je 1857. bio 100 %) i 1910. godine (156,6 %), a između 1910. i 1948. godine iznosio je 107,7 %. Vidljivo je da je nakon Drugog svjetskog rata počeo naglo rasti broj stanovnika u gradovima Zagrebačke županije, posebno u Velikoj Gorici i Zaprešiću. U nedavnoj prošlosti stanovnici današnje Zagrebačke županije odlazili su živjeti u Zagreb, ali sada je zamjetan i obrnut proces, pa brojni stanovnici Zagreba odlaze u gradove Zagrebačke županije. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine čak 55,2 % stanovništva doselilo se migracijama na područje Zagrebačke županije (156.210

stanovnika). Najveći broj, njih 88,5 %, doselio se na područje gradova, a samo 11,5 % doselio se u seoska naselja. U pojedinim seoskim područjima dolazi do kontinuiranog pada stanovništva (npr. Pokuplje, Žumberak i Vukomeričke gorice). Međutim, od 1971. do 1991. dolazi do porasta 21,9 % stanovništva, što je po porastu stanovnika u postotku odmah nakon Grada Zagreba. Jedini grad koji gubi stanovništvo na području Zagrebačke županije je Jastrebarsko, a pad bilježe i općine Bedenica, Farkaševac, Krašić, Orle, Pokupsko, Preseka, Rakovec, Žumberak, Pisarovina i Dubrava. Najviše poljoprivrednog stanovništva živjelo je na području općina Dubrava, Klinča Sela, Pisarovina te gradova Vrbovec, Jastrebarsko, Sveti Ivan Zelina i Velika Gorica.

Povijesni razvoj naselja Zagrebačke županije

Najstariji tragovi života na području Zagrebačke županije javljaju se u paleolitu, 35.000 godina prije sadašnjosti. Iz toga vremena potječu nalazi iz špilje Veternice na Medvednici. Tijekom mlađeg kamenog doba, neolitika, postojalo je naselje korenovske kulture u Starom Čiču, na položaju Gradišće. Iz eneolitika pronađeni su predmeti lasinjske kulture u Novom Čiču, u Samoboru i u Mariji Gorici. Iz brončanog doba potječu nalazi iz Velike Gorice, prema čemu se naziva čitava skupina lokaliteta (vrijeme 10. stoljeća pr. Krista). Nakon 1300. godine ovim se područjem širi srednjoeuropska kultura polja sa žarama, nazvana tako prema načinu pokapanja pokojnika koji su sahranjivani spaljeni u posudama. Iz tog vremena potječe i ostava iz Kloštar-Ivanića, bogati nalaz brončanih predmeta. Naselje Gradišće kod Starog Čiča živi i kroz željezno doba. Iz keltskog vremena potječu nalazi iz Gornjeg Malunja kod Jastrebarskog, a vrlo su zanimljivi i željeznodobni nalazi iz sela Budinjak na Žumberku. U šumi Jama pod Okićem pronađeno je 1600 keltskih novčića. Kad su Rimljani zauzeli teritorij današnje Zagrebačke županije, to se područje nalazilo unutar provincije Gornje Panonije, a u četvrtom stoljeću ušlo je u novu upravnu jedinicu Savsku Panoniju (lat. Pannonia Savia). Iz ovog razdoblja potječe niz važnih lokaliteta. Središnje mjesto svakako ima Ščitarjevo (Andautonia) nedaleko od Velike Gorice. Preko današnje Zagrebačke županije vodile su i dvije državne ceste. Prva je bila ona koja je povezivala Emonu sa Siscijom, a druga ona koja je išla od Poetovija (Ptuja) do Siscije preko Ščitarjeva. Još stoljećima nakon

rimske propasti te su se ceste upotrebljavale. Najvažniji prijelaz preko rijeke Save nalazio se kod Ivanje Reke. Današnjom Zagrebačkom županijom prolazio je i niz manje važnih prometnih pravaca, koji su gotovo svi bili pravocrtno građeni (ako im je to konfiguracija terena dopuštala). Iz ranokršćanskog perioda pronađeni su uglavnom pojedinačni nalazi. Iz razdoblja ranog srednjeg vijeka, odnosno iz vremena neposredno nakon doseljenja Hrvata u ove krajeve, potječe veliko avaro-slavensko groblje iz 800. godine u Velikoj Gorici. U vrijeme kad se na čelu Hrvatske našla dinastija Arpadovića, Zagrebačka županija obuhvaćala je područje od rijeke Krapine, Samoborskog gorja i Plešivice na zapadu do Lonje na istoku, Kupe i Save na jugu, a sjeverna granica joj je bila Medvednica, protežući se i na dio Hrvatskog zagorja. U odnosu na današnju Zagrebačku županiju protezala se dalje na sjever te je obuhvaćala i dio uz Kupu, koji danas ne pripada Zagrebačkoj županiji. Također nije obuhvaćala područje Ivanić-Grada. O tome tko je vladao Zagrebačkom županijom u srednjem vijeku bit će više riječi u poglavlju o Mađarima u Zagrebačkoj županiji.

Zagrebačka biskupija osnovana je krajem 11. stoljeća kako bi Arpadovići odvojili Slavoniju od Splitske metropolije. Zagrebačka biskupija bila je podvrgnuta ugarskim metropolijama sve do 1852. godine, kada postaje nadbiskupija. Od sredine 14. stoljeća zagrebački biskupi obnašali su dužnost banskih namjesnika ili vršitelja dužnosti hrvatskog bana u razdobljima kad bana nije bilo. Najveće posjede u Županiji posjedovali su upravo pojedini redovi, posebice oni koji su se borili u Svetoj zemlji u križarskim ratovima. Ivanovci su u 12. stoljeću već dobili područje Jamnice, Kupčine, Kravarskog i Lekenika. Templari su dobili područje oko Božjakovine, a obitelj Ača/Aka dobila je dio istočnog Prigorja te područje Samoborskog gorja i Plešivice. Babonići su također posjedovali dio Samoborskog gorja te posjede u današnjem Turopolju. Na prostoru Zagrebačke županije tada žive i tzv. slobodnjaci. Slobodnjaci su seljaci kojima je kralj podijelio privilegije sloboda te ih poznajemo kao turopoljsko plemstvo. Istodobno se javljaju i glavničko-moravečki slobodnjaci. Oni su bili oslobođeni poreza te su se približavali plemstvu, ali za razliku od njih nisu morali ići u rat. U 13. stoljeću na području Zagrebačke županije razvijaju se i slobodni kraljevski gradovi. Tako je već 1225. godine status slobodnog kraljevskog grada dobila Perna, koja se tada nalazila u Zagrebačkoj županiji, a 1242. godine i Gradec te Samobor, dok Jastrebarsko taj status dobiva 1257. godine. Građanima koji

su živjeli u slobodnim kraljevskim gradovima ili trgovištima kraljevske su bule jamčile slobodu, slobodu kretanja i raspolaganja imovinom, pravo na izbor gradskog suca te smanjena porezna davanja. U borbi protiv Tatara istaknuli su se moravečki plemići i gradečki građani te okićki plemići. Nakon tatarske provale nastaje niz utvrda na području Zagrebačke županije. Tako nastaju Lipovec na Samoborskom gorju, utvrda Samobor (koju su sagradili Česi, o čemu će još biti riječi). U vrijeme Anžuvinaca plemići Babonići na području Slavonije gube moć, a mijenjaju se i granice Zagrebačke županije, čija su proširenja sada uglavnom išla prema jugu, pa je Županija sezala do Petrove gore i rijeke Une.

Županije su u to vrijeme postale staleško udruženje plemstva, a Anžuvinci su na županijskim skupštinama željeli oko sebe okupiti sebi odano plemstvo, slobodnjake i slobodne gradove. Županija zagrebačka u vrijeme Anžuvinaca bila je organizirana u četiri kotara. U vrijeme Anžuvinaca i Sveti Ivan Zelina postaje slobodno kraljevsko trgovište (1328.). Godine 1334. u Zagrebačkoj biskupiji bilo je 412 župa, od čega ih je veći broj bio i na području Zagrebačke županije, a tijekom vremena broj župa je rastao, pa je 1501. dosegnuo 459. Rat koji je uslijedio nakon smrti Ludovika Anžuvinca, a naslijedila ga je kći Marija, potresao je i Zagrebačku županiju jer su Gradec i Kaptol stali uz Žigmunda, sljedećeg vladara koji je nagradio oba mjesta posjedima nakon dolaska na vlast 1387. godine. Žigmund je zemlju organizirao u tri tabora za obranu od Osmanlija. Tabor za obranu Zagrebačke županije nalazio se na rijeci Uni. Nakon što su Osmanlije zauzeli Bosnu 1463. kralj Matija Korvin organizirao je pohod na sjevernu Bosnu te je ondje uspostavio dvije banovine – Jajačku i Srebreničku – a nedugo potom osnovao je i Senjsku kapetaniju, preteču Vojne krajine. Prvi pohodi Osmanlija prema Zagrebu bili su 1470. godine, a nekoliko godina poslije opljačkana je i Zagrebačka županija. Tada je u ropstvo odvedeno oko 14.000 ljudi.

Razdoblje poznato kao Stogodišnji rat (od kraja 15. stoljeća do početka 17. stoljeća) najteže je razdoblje hrvatske povijesti. Južne dijelove Zagrebačke županije osvojili su Osmanlije, a veliki broj starosjedilaca izbjegao je s toga područja prema sjeverozapadnoj Hrvatskoj, srednjoj Europi i sigurnijim krajevima. Zagreb je 1557. godine postao glavnim hrvatskim gradom, a Zagrebačka županija postala je predziđe kršćanstva. U osmanlijskim osvajanjima Križevačka je županija izgubila najveći dio, pa su njezini ostaci

pripojeni Zagrebačkoj županiji. Zagrebačka županija sudjeluje u obrani od Osmanlija i time što se unutar nje nalaze Ivanička i Žumberačka kapetanija te dio Križevačke. Obnavljane su brojne utvrde, a utvrđuju se i pojedine crkve (na primjer, ona u selu Bedenici, u Brdovcu ili u Svetoj Heleni). Rat je doveo do promjene u odnosima snaga velikaša. Dotadašnji najjači vlastelin u Zagrebačkoj županiji, zagrebački biskup, izgubio je prvenstvo jer je izgubio posjede na istoku, a pretekli su ga zagrebački kaptol te vlastelini Erdödy i Zrinski. Formiranjem Vojne krajine nakon sabora u Brücku na Muri 1578. godine stvorene su tri kapetanije u Slavonskoj granici (Ivanička, Koprivnička i Križevačka) te četiri u Hrvatskoj (Hrastovička, Senjska, Bihačka i Ogulinska). U Vojnu krajinu ušlo je s područja Zagrebačke županije područje Ivanića, Čazme, Gradec kod Dubrave, Dubrava i Vrbovec te Žumberak. Ta su područja oduzeta vlastelinima, a vojne su vlasti dovele na ta područja vojnike, naseljenike, uglavnom sa zaposjednutih područja (o tome vidi u poglavlju o Srbima u Zagrebačkoj županiji).

Istodobno s osmanlijskom opasnošću u 16. stoljeću traju seljački nemiri. Seljaci su iscrpljeni teškim podavanjima velikašima, a konstantnim upadanjem osmanlijskih četa dovedeni su na rub egzistencije, pa 1573. godine dižu Veliku seljačku bunu upravo na području današnje Zagrebačke županije. Buna se proširila i na teritorij susjedne Slovenije, a cilj bune bio je zauzimanje Zagreba i ustrojavanje seljačke države koju bi seljaci branili od Osmanlija. U buni je sudjelovalo oko deset tisuća seljaka, a krvavo je ugušena u veljači 1573. Veliki preokret u borbama s Osmanlijama bila je bitka kod Siska 1593. kada je osmanska snaga oslabjela. Nakon mira na rijeci Žitvi dolazi do povratka mirnijem životu kakvog se više nitko od tada živućih sudionika nije sjećao. Novodoseljeno stanovništvo na područje Slavonske vojne krajine dobilo je 1630. godine privilegije zvane Vlaški statuti. U drugoj polovini 17. stoljeća dolazi do otpora nekih hrvatskih i ugarskih magnata protiv apsolutizma bečkog dvora, u javnosti poznatog kao Zrinsko-frankopanska urota koja je, između ostaloga, bila uzrokovana mlakošću bečkog dvora da sudjeluje u oslobađanju Hrvatske. Zrinski i Frankopani tražili su pomoć u Francuskoj, pa čak i u Istanbulu te su nakon otkrića urote smaknuti u Bečkom Novom Mjestu 1671. godine. U 17. stoljeću seljaci su zbog otežanih uvjeta života dignuli još nekoliko buna, među ostalima bune na posjedima Zagrebačkog kaptola zbog povećanja tlake, koje se nazivaju i bunama Štibrenaca. Još su žešće sukobe imali plemići i plemićke

općine (poput one u Draganiću). U 17. stoljeću nastaje Marčanska biskupija, koja je trebala obuhvaćati i sjedinjeno pravoslavno stanovništvo (odnosno unijate) koji su priznali prvenstvo pape (o tome će biti više riječi u poglavlju o Srbima Zagrebačke županije). Veliki bečki rat predstavljao je prekretnicu u povijesti Hrvatske. Tada su ponovno vraćena područja Slavonije i Like, a granica je vraćena na rijeke Savu, Dunav i Unu. Ipak, usprkos tome što istočni dio današnje Zagrebačke županije oko Ivanića više nije bio na granici prema Osmanlijama, to je područje ostalo dio Vojne krajine sve do razvojačenja 1871. godine. Ista je sudbina zadesila Žumberak, koji je potpao pod Slunjsku pukovnicu.

Od 16. do 18. stoljeća Zagrebačka i Križevačka županija imale su zajedničku upravu. U 18. stoljeću je župan, kojeg imenuje i plaća kralj, dobio relativno široke ovlasti. Vodio je upravne, sudske i vojne poslove Županije, pa je na taj način ojačana županijska samouprava. Županije su nakon smrti Josipa II. krajem 18. stoljeća postale podređene Ugarskom namjesničkom vijeću. U 18. stoljeću još je na području Zagrebačke županije mnogo plemićkih posjeda, pa su tako plemići Erdödy posjedovali imanja u Kerestincu, Jastrebarskom i drugdje, Oršići u Gornjoj Bistri i Slavetiću, a Rauchovi u Lužnici. Tada biskup Juraj Branjug gradi crkve u Pokupskom, Gradecu i Gorici. U vrijeme Napoleona Zagrebačka županija ostala je prepolovljena. Jedan je dio potpao pod Napoleonove Ilirske pokrajine (onaj južno od Save), a drugi dio sjeverno od Save ostao je u Habsburškoj Monarhiji (1809.).

U vrijeme ilirizma Zagrebačka se županija našla u središtu zbivanja. U njoj su djelovali brojni ilirci, preporoditelji, poput Ljudevita Gaja, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Stanka Vraza i Pavla Štoosa. Jedan od najvatrenijih mađarona u Zagrebačkoj županiji bio je Turopoljac Antun Danijel Josipović. Godine 1848. i u Zagrebačkoj županiji osjetila su se revolucionarna gibanja i seljaci su oduševljeno dočekali ukidanje kmetstva. Tijekom Bachova apsolutizma županije prestaju postojati kao plemićke institucije i postaju državne upravne jedinice sa županima kao službenicima Banske vlade. Na čelu Zagrebačke županije 1861. godine nalazi se Ivan Kukuljević Sakcinski. Zagrebačka županija tada je uređena u novim granicama jer je Križevačkoj županiji pripojen vrbovečki kotar, a Požeškoj županiji moslavački kotar. Reformom iz 1875. godine formirane su podžupanije, pa su tako unutar Zagrebačke županije postojale Zagrebačka, Jastrebarska, Karlovačka i Sisačka podžupanija. Reformom iz 1886. godine

Zagrebačku županiju činili su gradovi Zagreb, Sisak, Karlovac, Petrinja i Kostajnica, podžupanije Karlovačka, Sisačka, Jastrebarska i Zagrebačka te bansko okružje koje je obuhvaćalo područje Banije osim Vrginmosta, Jasenovca i Krapja. Županiji je pripalo i područje općine Bregi kod Ivanića te Žumberak. Formirani su i kotari, a na području Zagrebačke županije nalazili su se kotari Zagreb, Samobor, Jastrebarsko, Pisarovina, Velika Gorica, Dugo Selo, Sveti Ivan Zelina, Stubica, Karlovac, Vrginmost, Glina, Petrinja, Sisak, Dvor i Kostajnica te Grad Zagreb.

Tijekom 1883. na području Županije izbili su nemiri zbog političkih i gospodarskih razloga. Nezadovoljstvo je buknuo kad je financijski ravnatelj željeznica Antal David zapovjedio da se na zgrade željeznica postave grbovi s dvojezičnim natpisima na mađarskom i na hrvatskom jeziku. Protumađarski prosvjedi počeli su u Zagrebu i Hrvatskom zagorju, a proširili su se i na Turopolje (Velika Gorica) te oko Svetog Ivana Zeline. U narodnom pokretu 1903. također dolazi do protumađarskih demonstracija koje su uzele maha u Zaprešiću, Brdovcu, Dugom Selu, Božjakovini, Vrbovcu, Velikoj Gorici, Gradecu i Kloštru. Nakon Prvog svjetskog rata, koji je Zagrebačkoj županiji donio velike žrtve, u novoj Kraljevini SHS izbili su 1920. godine nemiri zbog žigosanja stoke. Tako je na području Križa proglašena Kriška republika u rujnu 1920. U Zagrebačkoj županiji svoje je glasače imala Hrvatska republikanska seljačka stranka. Dvadesetih godina na njezinu su području ilegalno djelovali članovi Komunističke partije Jugoslavije. Ilegalna KPH ustrojila je brojne organizacije na području Zagrebačke županije te je imala nekoliko stotina članova. Županije su 1922. godine zamijenjene oblastima, a podjelom na banovine 1929. godine područje Zagrebačke županije (osim Dvora na Uni) ušlo je u sastav Savske banovine.

Uspostavom NDH u lipnju 1941. formirane su velike župe. Na području današnje Zagrebačke županije formirana je Velika župa Prigorje, koja je obuhvaćala teritorij Zagreba, Samobora, Velike Gorice, Dugog Sela, Svetog Ivana Zeline i Donje Stubice. Jastrebarsko i Pisarovina ušli su u Veliku župu Pokuplje, dok su Ivanić-Grad i Vrbovec ušli u okvire Velike župe Bilogora. Godine 1943. zbog partizanskog djelovanja Velika župa Gora pripojena je Velikoj župi Prigorje, pa je nova župa prozvana Velika župa Gora i Prigorje. Područje današnje Zagrebačke županije bilo je podijeljeno između Nijemaca

i Talijana, a demarkacijska linija prolazila je južno od Samobora, sjeverno od Zdenčine i Klinča Sela te zapadnije i istočnije od Pisarovine i Pokupskog. Ustaše na području današnje Zagrebačke županije nikad nisu imali snažniju podršku, a njihov broj nikad nije prelazio nekoliko tisuća. Na prostoru današnje Zagrebačke županije nalazilo se i nekoliko ustaških logora: logor Kerestinec, logor Jastrebarsko i logor Velika Gorica. U logore su slani Srbi, Židovi i Romi, komunisti i članovi HSS-a koji se nisu slagali s režimom.

Prvi partizanski odred na području današnje Zagrebačke županije djeluje na Žumberku od kolovoza 1941. Od sredine 1942. partizanske čete djeluju u Pokuplju, Hrvatskom zagorju i na Žumberku. Partizani su podijelili područje Zagrebačke županije na dva dijela: dio sjeverno od Save – zagrebački i dio južno od Save – pokupski. S područja današnje Zagrebačke županije tijekom Drugog svjetskog rata i poraća stradalo je oko 10.000 ljudi. Nakon Drugog svjetskog rata ponovno su uspostavljene oblasti, pa je tako formirana Zagrebačka oblast. U zagrebačku oblast ušli su svi dijelovi koji se danas nalaze u Zagrebačkoj županiji osim Ivanić-Grada, koji je uključen u Bjelovarsku oblast. Godine 1962. ukinuti su kotari, a ostale su općine. Godine 1974. formirane su zajednice općina, pa je tako u Zagrebačku zajednicu općina uključeno područje Dugog Sela, Ivanić-Grada, Jastrebarskog, Samobora, Vrbovca, Zeline te Zaprešića i Velike Gorice.

Godine 1990. osnovana je jedinica Grad Zagreb. U vrijeme socijalizma poljoprivredno stanovništvo pretežno je naseljavalo područje današnje Zagrebačke županije. Tako je udio poljoprivrednog stanovništva na području općine Samobor iznosio 26 %, a na području općine Vrbovec čak 74 %. Najrazvijenija općina u tome razdoblju bila je općina Samobor, dok se Jastrebarsko nalazilo na posljednjem mjestu. Rubni dijelovi današnje Zagrebačke županije već su tada bili izloženi depopulaciji poput Žumberka i dijelova općine Sveti Ivan Zelina. Nakon uspostave višestranačja na području Hrvatske dolazi do izlaska Hrvatske iz Jugoslavije i u konačnici do Domovinskog rata, koji se vodio i na prostoru Zagrebačke županije. Na području Županije nalazilo se tridesetak vojarni, a na njezinu južnom obodu, na rijeci Kupi, nalazila se i prva crta. Ratište u Pokupskom aktivirano je u kolovozu 1991. godine nakon pada naselja na području općine Glina. U listopadu 1991. u jednom trenutku dolazi i do probijanja crte na rijeci Kupi te snage JNA ulaze na područje Jamničke Kiselice. Bilo je to svega nekoliko dana. U rat su se na području Zagrebačke

županije odazvala 81.693 građanina, odnosno 19,1 % svih mobiliziranih u Hrvatskoj. Na području Županije u vrijeme rata boravili su deseci tisuća prognanika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Tijekom rata je na području Zagrebačke županije i na području Grada Zagreba poginulo 613 ljudi, 1738 ih je ranjeno, a osam ih je nestalo (bez ranjenih iz brigade Tigrovim koji su imali 1711 ranjenih boraca).

Nacionalne manjine u popisima stanovništva u Zagrebačkoj županiji

Prisutnost nacionalnih manjina na području današnje Zagrebačke županije vidljiva je od najranijih popisa. Od popisa iz 1880. godine možemo kontinuirano pratiti vjerski sastav stanovništva te utvrditi koliko je bilo vjernika koje vjeroispovijesti. Tako možemo barem pokušati oprezno donijeti zaključak o tome koliko je na određenom području živjelo Srba i Židova te današnjih Bošnjaka. Dakako da se u tim brojkama koje nam donose strukturu stanovništva prema vjeroispovijesti krije zamka jer se broj vjernika islamske vjeroispovijesti i pravoslavne vjeroispovijesti ne smije izjednačiti s brojem današnjih Bošnjaka ili Srba, ali može se pretpostaviti da u to vrijeme nije bilo ni mnogo onih koji bi sebe smatrali Crnogorcima, Makedoncima, Bugarima ili Rusima pravoslavne vjeroispovijesti, odnosno Albancima i Romima islamske vjeroispovijesti. Iz teksta koji slijedi nakon ovoga poglavlja vidljivo je da je najdugotrajnija kontinuirana prisutnost Srba na području današnje Zagrebačke županije, odnosno da su Mađari, Nijemci i Romi bili dugotrajno prisutni, ali sa značajnim prekidima u kontinuitetu. Česi su pristigli krajem 19. stoljeća, dok su Albanci, Makedonci, Crnogorci i Bošnjaci uglavnom došli nakon Drugog svjetskog rata. Što se tiče Slovenaca, oni su bili kontinuirano prisutni uz granicu sa Slovenijom, a kasnije i u gradovima Zagrebačke županije (Velika Gorica, Samobor, Jastrebarsko i Zaprešić, a u manjem broju u Ivanić-Gradu, Vrbovcu, Dugom Selu i Svetom Ivanu Zelini).

Židovi su kao skupina nestali u vihoru Drugog svjetskog rata kada su masovno odvođeni u koncentracijske logore. Iz popisa stanovništva koji se nalaze u tablicama vidljivo je da su Srbi u Zagrebačkoj županiji bili i ostali podijeljeni u dvije skupine: prva je skupina Srba koji su na područje Vojne krajine naseljeni u ranom novom vijeku i koji predstavljaju autohtono stanovništvo na području

nekadašnjih općina Vrbovec i Ivanić-Grad, a druga je skupina Srba koji su se nakon Drugog svjetskog rata doselili iz ostalih dijelova Hrvatske ili iz nekih drugih područja bivše Jugoslavije (najčešće iz Srbije ili Bosne i Hercegovine) u gradove Zagrebačke županije. Najveći broj Srba doselio se u Veliku Goricu, a tek zatim u ostala naselja (Samobor, Zaprešić, Dugo Selo, Jastrebarsko...). Srbi koji su bili autohtono stanovništvo na području Ivanić-Grada i Vrbovca u velikoj su mjeri asimilirani nacionalno mješovitim brakovima, a njihovo nestajanje pospješilo je i stradanje u Drugom svjetskom ratu (prekrštavanja, likvidacije i prisilna iseljavanja). Za razliku od Srba, Nijemci su u prošlosti činili autohtono stanovništvo u Samoboru, a bilo ih je i u obližnjim Rudama. Međutim, oni nikad nisu činili većinsko stanovništvo na nekom od prostora, u nekom od sela. Populacija Nijemaca smanjila se osobito nakon Drugog svjetskog rata, odnosno nakon njihova egzodusa iz Jugoslavije. Velik se broj Nijemaca također asimilirao, a neki su zbog odnosa socijalističke Jugoslavije prema Nijemcima pribjegli etnomimikriji.

Slična je situacija i s Mađarima, koji su raspršeni po selima Moslavine i vrbovečkog kraja (gdje ih je bilo najviše u Zagrebačkoj županiji). Asimilacija je nakon 1945. godine Mađare svela na vrlo mali broj pripadnika, od kojih su većina doseljenici iz istočne Slavonije, Vojvodine i Baranje, a ne autohtoni Mađari iz sjeverozapadne Hrvatske. Česi su, poput Srba, podijeljeni u dvije skupine. Prvu skupinu čine Česi koji su se doselili iz Moravske i Češke na područje mjesta Dubrava kod Vrbovca i okolice, odnosno koji su u manjem broju pristigli u okolicu Ivanić-Grada, dok su druga skupina Česi koji su se iz zapadne Slavonije doselili u gradove Zagrebačke županije dobivši zaposlenje i bolje životne uvjete. Skupina Čeha na području Dubrave gotovo je u potpunosti asimilirana, ali, kao što ćemo vidjeti poslije, još čuva uspomenu na korijene iz Moravske.

Slovinci su, poput Čeha i Srba, podijeljeni u dvije skupine. Jednu kategoriju predstavljaju Slovenci koji su se kao pogranično stanovništvo iz Dolenjske i Štajerske doselili u zagorska sela zaprešićkog kraja, samoborski kraj i na Žumberak, sklapajući brakove s hrvatskim stanovništvom, a drugu skupinu predstavljaju Slovenci doseljeni u gradove Zagrebačke županije, koji su u velikoj mjeri bili ili vojne osobe ili su bili obiteljski vezani uz vojno osoblje bivše JNA. Na sličan način treba promatrati i Crnogorce i Makedonce, koji su prisutni

isključivo u gradskim naseljima u značajnijem broju tek od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća.

Kad je riječ o Bošnjacima, odnosno Muslimanima, njih je u Zagrebačkoj županiji uz Srbe i Albance najviše. Oni su se također počeli doseljavati “trbuhom za kruhom” tijekom šezdesetih i kasnijih godina socijalizma u gradove Zagrebačke županije. Jedan dio njih bio je manualna radna snaga, bilo je vojnih osoba, a neki su dolazili i kao visokokvalificirani radnici u tvrtke koje su imale sjedišta u Zagrebu, a svojim su radnicima omogućivale da dobiju stanove na korištenje u najbližoj zagrebačkoj okolini. Albanci su se u gradove Zagrebačke županije, u najvećoj mjeri u Veliku Goricu, doselili nakon Drugog svjetskog rata. U popisima je vidljivo da je njihov broj u prvim godinama nakon rata bio zanemariv, a da se tek onda taj broj povećao doseljavanjem sedamdesetih, osamdesetih i devedesetih godina te u posljednjem razdoblju. Najveći broj Albanaca bavi se obrtima, najčešće slastičarskim, pekarskim i zlatarskim, iako je sve veći broj i visokoškolovalanih Albanaca druge i treće generacije koji rade kao profesori, liječnici, znanstvenici... Albanci su se u najvećoj mjeri doselili s Kosova i iz Makedonije. Broj Roma u Zagrebačkoj županiji nije bio stalan, a najveći je dio Roma starosjedilaca, koji su na području Zagrebačke županije živjeli prije Drugog svjetskog rata, ubijen tijekom rata u logoru Jasenovac. Nakon rata manje skupine Roma doseljavaju se na područje u blizini Velike Gorice, zatim na područje sjeverno od Zaprešića i u okolicu Ivanić-Grada. Međutim, jedan dio Roma i dalje pribjegava etnomimikriji, pa ne možemo znati koliki je stvarno njihov broj na području današnje Županije.

Nakon Domovinskog rata broj pripadnika pojedinih nacionalnih manjina drastično se smanjio u popisu iz 2001. Dakako, ovdje nije riječ o asimilaciji, iako je i toga bilo, već o odseljavanju pojedinih skupina. To bi se osobito moglo reći za broj pripadnika srpske nacionalne manjine koji je ponegdje, kao što je vidljivo i iz tablica koje slijede, sveden na gotovo trećinu (npr. Dugo Selo), a uglavnom je prepolovljen. Takva je situacija posebno prisutna u zonama u koje su se Srbi doselili nakon Drugog svjetskog rata, u vrijeme socijalizma, odnosno ondje gdje nisu autohtoni. Slična je situacija i s Makedoncima i Crnogorcima, a u gradskim središtima i sa Slovencima. Kod Bošnjaka postoji specifičan problem jer se jedan dio nacije izjasnio kao Muslimani (pisano s velikim M, kao i u bivšoj državi), a drugi dio nacije kao Bošnjaci. Znatniji porast broja pripadnika

nacionalnih manjina sad je prisutan jedino kod albanske i bošnjačke nacionalne manjine. Popis iz 2021. pokazat će je li taj porast i dalje prisutan ili je zbog iseljavanja stanovništva iz Hrvatske i slabog nataliteta došlo do stagnacije i pada broja stanovnika.

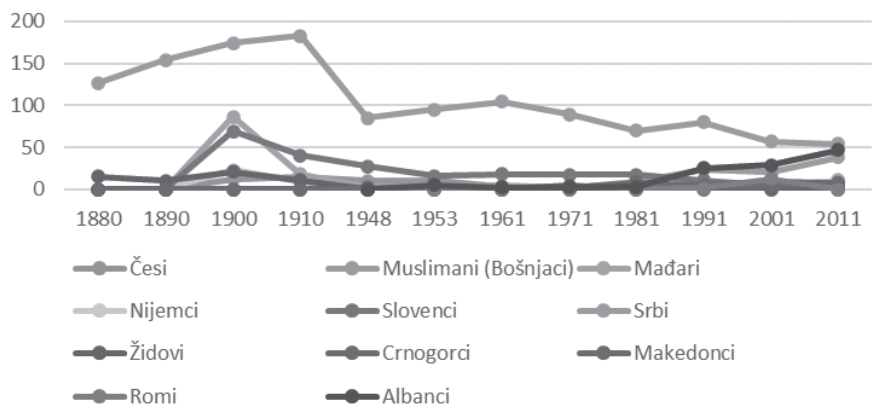
Podaci koji slijede u tablicama prikupljeni su iz nekoliko publikacija.¹

Općina Sveti Ivan Zelina (u popisu iz 2001. i 2011. uključeni su Grad Sveti Ivan Zelina i Općina Bedenica)

Općina Sveti Ivan Zelina	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Česi	-	-	12	15	10	10	3	1	2	2	0	11
Muslimani (Bošnjaci)	-	-	-	-	-	-	-	2	9	24	20	38
Mađari	-	-	86	18	3	3	4	1	1	5	3	3
Nijemci	-	-	23	9	-	1	-	-	1	7	3	10
Slovinci	-	-	69	40	27	16	18	17	17	11	5	4
Srbi	127	154	174	183	85	95	104	89	70	80	57	54
Židovi	15	10	21	11	-	-	-	4	-	-	0	0
Crnogorci	-	-	-	-	2	-	2	2	8	4	9	7
Makedonci	-	-	-	-	-	1	-	0	4	4	4	8
Romi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	12	0
Albanci	-	-	-	-	-	5	2	2	3	25	29	47

¹ *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repetitorij mjesta (1880)*, Zagreb, 1889.; *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije – Repetitorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892.; *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Kraljevski zemaljski statistički ured, Zagreb, 1914.; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. u Kraljevini Jugoslaviji, knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Direkcija državne statistike, Beograd, 1938.; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948., knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti*, Savezni statistički ured, Beograd, 1954.; *Popis stanovništva i stanova 1953, knjiga VIII, Narodnost i materinji jezik*, Beograd, 1959.; *Popis stanovništva i stanova 1961., knjiga I, Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, SZS, Beograd, 1970.; *Popis stanovništva i stanova 1971, knjiga VI, Stanovništvo, vitalna, etnička i migraciona obeležja*, SZS, Beograd, 1974.; *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima* (prir. Gelo, Jakov; Crkvenčić, Ivan; Klemenčić, Mladen), sv. 1 – 5, Zagreb, 1998.; *Popis stanovništva 2001.*, DZS, dostupno na: <https://web.dzs.hr/arhiva.htm>; *Popis stanovništva 2011.*, DZS, dostupno na: <https://web.dzs.hr/arhiva.htm>.

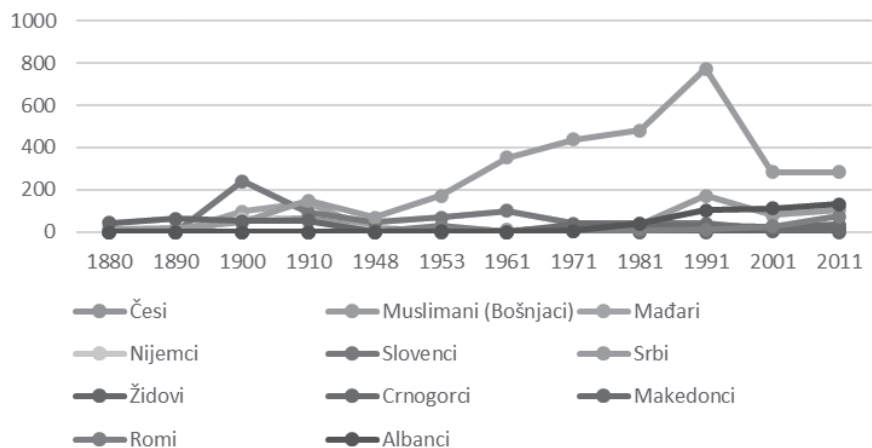
Nacionalne manjine na području Svetog Ivana Zeline

Općina Dugo Selo (u popisu iz 2001. i 2011. uključeni su Grad Dugo Selo i općine Rugvica i Brckovljani)

Općina Dugo Selo	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Česi	-	-	60	66	18	5	8	10	10	21	13	20
Muslimani (Bošnjaci)	-	-	-	-	-	-	2	10	37	172	81	106
Mađari	-	-	98	139	7	12	8	19	13	25	16	17
Nijemci	-	-	62	50	9	9	-	2	7	2	5	3
Slovenci	-	-	240	90	46	67	99	41	41	41	12	25
Srbi	13	16	44	150	68	172	352	437	481	773	282	283
Židovi	42	64	52	55	-	-	-	4	-	-	1	-
Crnogorci	-	-	-	-	2	-	-	34	29	25	15	10
Makedonci	-	-	-	-	2	2	-	22	22	32	24	34
Romi	-	-	-	-	-	28	-	2	9	12	26	74
Albanci	-	-	-	-	-	1	-	6	39	102	112	130

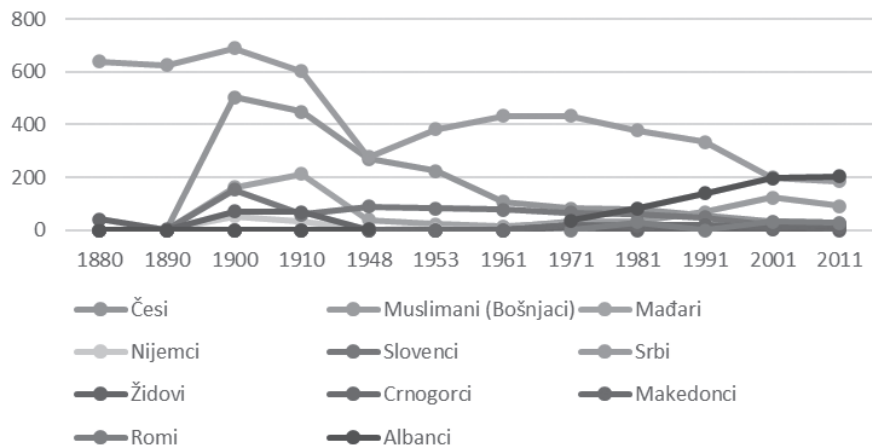
Nacionalne manjine na području Dugog Sela

Općina Ivanić-Grad (u popisu iz 2001. i 2011. uključeni su Grad Ivanić-Grad i općine Kloštar-Ivanić i Križ)

Općina Ivanić-Grad	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Česi	-	-	505	449	270	225	108	83	80	56	31	28
Muslimani (Bošnjaci)	-	-	-	-	-	-	11	32	35	68	124	91
Mađari	-	-	162	214	39	23	13	30	14	19	17	12
Nijemci	-	-	52	35	2	5	-	2	2	2	5	9
Slovenci	-	-	154	59	88	83	78	65	62	48	21	17
Srbi	640	626	691	603	278	382	434	433	378	334	199	185
Židovi	40	1	71	68	-	-	-	11	-	1	1	0
Crnogorci	-	-	-	-	2	-	-	18	10	15	10	6
Makedonci	-	-	-	-	-	-	-	19	19	19	8	20
Romi	-	-	-	-	3	-	-	-	29	-	32	27
Albanci	-	-	-	-	3	-	-	36	82	139	198	203

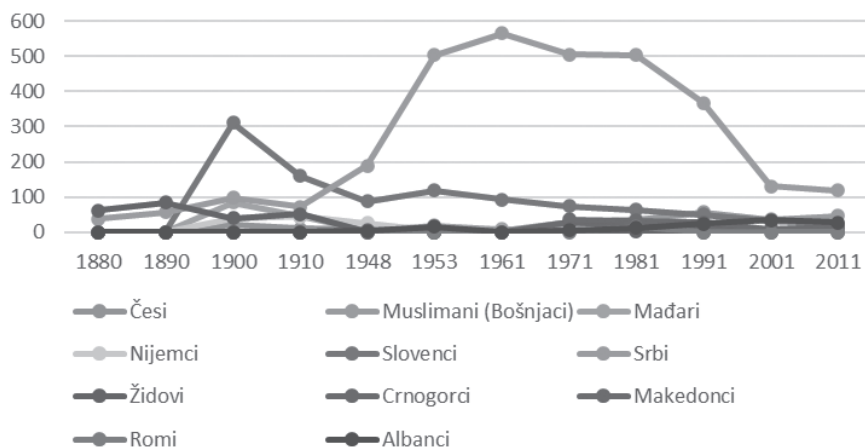
Nacionalne manjine na području Ivanić-Grada

Općina Jastrebarsko (u popisu iz 2001. i 2011. uključeni su Grad Jastrebarsko i općine Krašić, Žumberak, Klinča Sela i Pisarovina)

Općina Jastrebarsko	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Česi	-	-	20	10	7	7	4	7	6	6	6	6
Muslimani (Bošnjaci)	-	-	-	-	2	-	3	27	36	57	36	47
Mađari	-	-	84	45	5	19	8	11	10	11	8	4
Nijemci	-	-	39	45	25	4	-	5	12	6	8	7
Slovenci	-	-	311	160	88	118	92	74	64	49	30	23
Srbi	37	56	98	72	189	504	566	505	503	367	131	119
Židovi	62	84	39	51	-	-	-	3	1	-	0	0
Crnogorci	-	-	-	-	5	-	-	28	19	14	9	13
Makedonci	-	-	-	-	-	15	-	35	33	27	8	16
Romi	-	-	-	-	2	-	-	-	15	-	0	0
Albanci	-	-	-	-	4	15	-	5	12	24	34	27

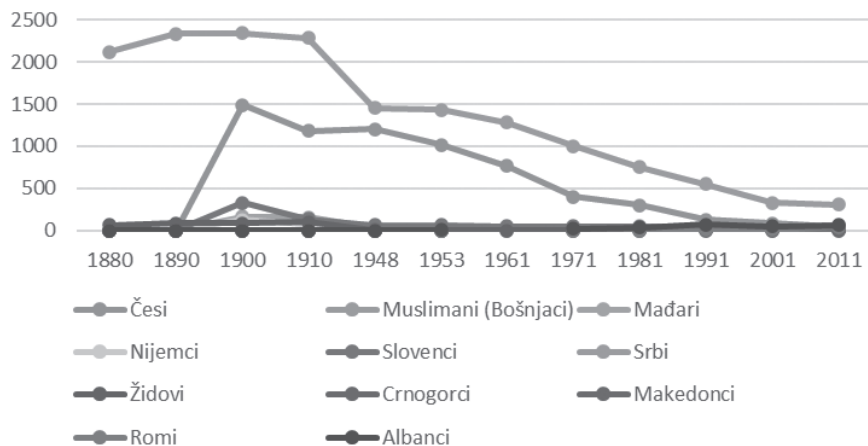
Nacionalne manjine na području Jastrebarskog

Općina Vrbovec (u popisu iz 2001. i 2011. uključeni su Grad Vrbovec i općine Farkaševac, Dubrava, Rakovec, Preseka i Gradec)

Općina Vrbovec	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Česi	-	-	1488	1183	1201	1020	763	403	297	131	84	49
Muslimani (Bošnjaci)	-	-	-	-	-	-	3	6	47	41	26	53
Mađari	-	-	162	159	28	24	12	5	10	8	4	11
Nijemci	-	-	127	75	11	9	-	3	3	3	1	3
Slovenci	-	-	332	132	61	66	47	47	39	26	11	8
Srbi	2119	2336	2340	2286	1454	1435	1284	1005	752	552	325	304
Židovi	65	82	82	100	-	-	-	-	-	-	0	0
Crnogorci	-	-	-	-	1	-	-	6	7	4	6	9
Makedonci	-	-	-	-	4	1	-	9	7	9	7	8
Romi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	9	42
Albanci	-	-	-	-	-	4	-	18	36	72	49	65

Nacionalne manjine na području Vrbovca

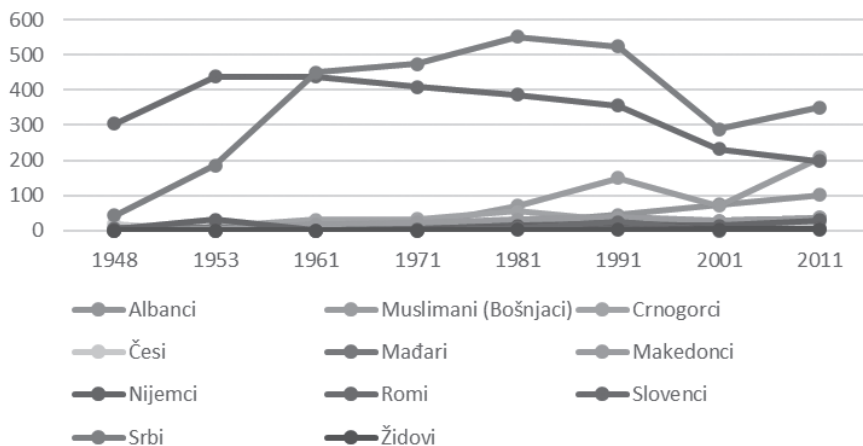

*Općina Samobor (u popisu iz 2001. i 2011.
uključeni su gradovi Samobor i Sveta Nedjelja)²*

Općina Samobor	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Albanci	0	-	1	8	21	45	73	102
Muslimani (Bošnjaci)	1	-	9	14	70	149	71	208
Crnogorci	0	11	30	33	55	29	22	28
Česi	19	-	-	3	23	22	15	22
Mađari	6	8	9	17	25	30	27	36
Makedonci	0	4	17	22	31	37	27	35
Nijemci	3	31	-	3	14	13	14	29
Romi	0	-	0	0	8	23	0	5
Slovenci	305	439	439	409	387	355	232	197
Srbi	42	185	450	474	552	524	288	350
Židovi	-	-	-	0	1	1	3	4

² U vremenu provođenja istraživanja podaci za općine Samobor, Zaprešić i Velika Gorica za 1880., 1890., 1900. i 1910. nisu bili dostupni.

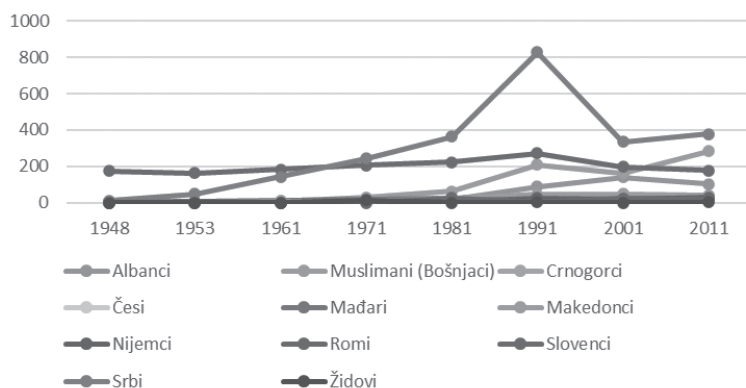
Nacionalne manjine na području Samobora

Općina Zaprešić (u popisu iz 2001. i 2011. uključeni su Grad Zaprešić i općine Luka, Pušća, Marija Gorica, Brdovec, Bistra i Dubravica)

Općina Zaprešić	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Albanci	0	-	2	26	20	88	140	104
Muslimani (Bošnjaci)	0	-	4	27	62	208	159	283
Crnogorci	1	2	6	20	23	33	19	18
Česi	7	-	5	1	15	27	30	37
Mađari	2	5	11	16	25	38	30	38
Makedonci	0	0	8	7	25	45	48	41
Nijemci	3	5	-	5	8	26	21	29
Romi	0	-	-	0	25	8	22	21
Slovenci	175	164	183	205	222	273	196	177
Srbi	11	48	143	244	365	829	336	379
Židovi	-	-	-	14	0	2	0	3

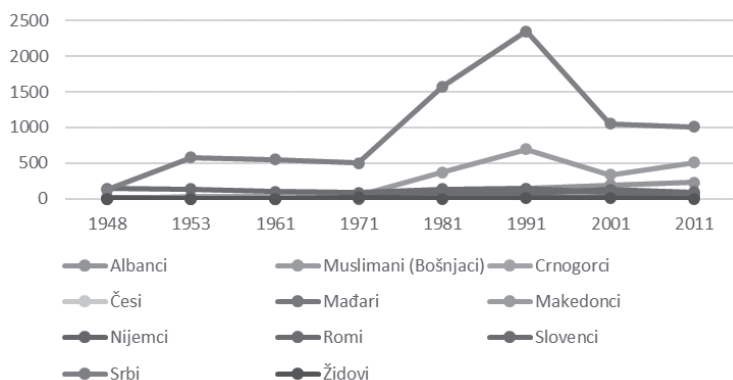
Nacionalne manjine na području Zaprešića

Općina Velika Gorica (u popisu iz 2001. i 2011. uključeni su Grad Velika Gorica i općine Pokupsko, Kravarsko i Orle)

Općina Velika Gorica	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Albanci	2	-	3	11	65	144	192	227
Muslimani (Bošnjaci)	3	-	1	49	370	697	339	508
Crnogorci	7	26	26	30	72	90	45	45
Česi	22		11	18	49	61	68	68
Mađari	11	13	18	8	41	57	52	49
Makedonci	7	19	33	29	49	74	60	47
Nijemci	7	4	-	2	7	17	18	17
Romi	0	-	-	15	81	80	130	89
Slovenci	143	137	102	84	135	144	90	74
Srbi	128	579	553	502	1577	2352	1051	1006
Židovi	-	-	-	21	0	4	3	1

Nacionalne manjine na području Velike Gorice

I. Albanci u Zagrebačkoj županiji

Albanci na području Velike Gorice

Na području Zagrebačke županije djeluju Zajednica Albanaca Zagrebačke županije, Vijeće albanske nacionalne manjine Zagrebačke županije i Grada Velike Gorice, predstavnik albanske nacionalne manjine u Ivanić-Gradu i u Dugom Selu. Predsjednik Vijeća albanske nacionalne manjine Zagrebačke županije i Zajednice Albanaca Zagrebačke županije je Memetali Zenuni. Na području Velike Gorice živi više albanskih obitelji. U gradu su istaknute obitelji Zenuni, Abdi, Markprenkaj, Fetai, Krasniqi, Martinaj. Obitelji Abdi i Fetai su podrijetlom s područja Tetova, a obitelji Markprenkaj, Krasniqi i Martinaj su s Kosova. Obitelj Fetai bavila se voćarstvom, ali su otišli u Njemačku, a obitelji Markprenkaj, Krasniqi i Martinaj bave se pekarstvom.

Obitelj Abdi

O obitelji Abdi podatke je dao Memet Abdi, rođen 1999. u Zagrebu: “Naša obitelj potječe iz Tetova. Moj djed Ajeta Abdi radio je s bratom Redžepom u Beogradu. Ondje su radili tjesteninu kod jednog privatnika. Moj je otac rođen 1975. godine u Tetovu, gdje je završio osnovnu školu. Oko 1986. djed i njegov brat stigli su u Veliku Goricu. Moj je otac Naser u Veliku Goricu došao 1989. godine kad je krenuo u srednju školu. U Velikoj Gorici su djed i njegov brat kupili lokal u Ulici Slavka Kolara 45, gdje su samostalno počeli proizvoditi tjesteninu. Poslije su kupili i trgovinu na tržnici u Velikoj Gorici koja je postala prodajno mjesto. Sada posjedujemo trgovinu i u Zaprešiću u kojoj prodajemo svoju robu. Proizvodnja je prebačena u Veliku Mlaku.”

Hasan Zenuni

Hasan Zenuni rođen je 1968. godine u Tetovu. “Do završetka srednje škole bio sam u mjestu Gornje Sedlarce s roditeljima. U kući je živjelo 11 članova, od toga petero djece i šestero odraslih. U našem su se kraju ljudi bavili uglavnom poljoprivredom, uzgojem paprike i pšenice. Ondje nitko nije imao obrt. Službeni jezik bio je makedonski, ali su svi govorili albanski. Stric Fejzula Zenuni stigao je 1976. godine u Ogulin s dva brata. Ondje su imali voćarnu i bili su izvrsno primljeni. Mi smo dolazili na ispomoć u Ogulin tijekom ljeta. Od 1989. godine sam za stalno u Velikoj Gorici. Činjenica je da se mi nikad nismo sukobljavali s većinskim narodom upravo iz razloga što smo isključivo gledali svoja posla i nisu nas zanimali tuđi položaji. Činjenica je da je mnogo Albanaca otišlo iz Velike Gorice, odnosno da su se odselili za boljim životom u Njemačku i Dansku. Oni posjeduju svoje nekretnine i dalje u Velikoj Gorici, ali više u njima ne žive nego dolaze povremeno.”

Kao zamjenik predsjednika Vijeća albanske nacionalne manjine Zagrebačke županije Hasan Zenuni smatra da mu iznimno mnogo znači Vijeće te da se u Vijeću upoznaju mnogi zanimljivi i vrijedni ljudi. “Imam dvije kćeri i sina. Svi se školuju ili su zaposleni u Tetovu. Jedna je kći doktorica medicine, a sin studira medicinu u Tetovu. Posjedujemo pečenjarnicu *Zen* u Fabijančičevoj ulici 1. Nikad se nismo otuđili od rodnog kraja i uvijek mu se rado vraćamo. Ondje nas ne gledaju kao strance.”

Bib Markprenkaj

Bib Markprenkaj rođen je u Zyumu kod Prizrena 1964. godine. “Moji preci su svi bili pekari. Tata je neko vrijeme radio u Negotinu, a veći je dio života proveo na Kosovu, a moja su braća krenula u Srbiju te su kao pekari radili u Mladenovcu u Srbiji. Bilo je to 1976. godine. Braća su se već 1977. godine premjestila u Primošten, gdje su radili kod nekog privatnika, a potom su 1978. stigli u Petrinju, gdje su imali nekog tatinog rođaka. U lipnju 1979. došli smo u Veliku Goricu. Isprva smo imali pekaru u Donjoj Lomnici, u kojoj smo svi skupa radili do 1996., a zatim sam se ja osamostalio te imam pekaru *Bibi* u Velikogoričkoj 28 u Starom Čiču. Jedan od moje braće je umro 2012., drugi

se nalazi na Kosovu, a treći ima pekaru na moru, na otoku Prviću. Imam sina i kćer i oboje rade sa mnom.”

Djelovanje Vijeća albanske nacionalne manjine Zagrebačke županije i njezina predsjednika Memetalija Zenunija

Jedna od prvih albanskih obitelji koja se doselila na područje današnje Zagrebačke županije je obitelj Memetalija Zenunija. Memetali Zenuni govorio je o svojem životu i o svojoj obitelji: “Rođen sam 23. listopada 1955. u Makedoniji, u malom selu Gorno Sedlarce između Tetova i Gostivara, u obitelji oca Aslana Zenunija i majke Alije Zenuni. Tu sam završio osnovnu školu do četvrtog razreda, a od petog do osmog razreda u susjednom selu Žerovjane, do kojeg smo hodali pješice četiri kilometra. Moj je pradjed bio bogat čovjek jer je posjedovao brojne konje i ovce. Djed je imao tri sina. Jedan, najstariji od njih – Raman – doselio se u Hrvatsku 1937./1938. godine. Njegovo prvo odredište bila je Novska, gdje se bavio slastičarstvom. Zatim je radio u Sunji, također kao slastičar. Ondje ga je zatekao Drugi svjetski rat. Raman je kroz Veliku Goricu prolazio 1943. te je zapamtio ovaj gradić. Moj otac Aslan došao je u Veliku Goricu sa svojim bratom Ramanom 1946. godine i tu su osnovali prvu slastičarnu. Proizvodili su sladoled, razne kolače, crne i bijele alve, šarene bombone i razne vrste lizalica. Kako mi je pričao otac, Velikogoričani su ih odlično prihvatili i proizvodnja se širila i unapređivala. Prvi put sam došao u Veliku Goricu 1963. godine i uvjerio se u istinitost riječi mojeg oca, koji je opisivao Veliku Goricu i Turopolje kao mjesto na kojem žive dobri ljudi, a Posavinu kao mjesto gdje uspijeva pšenica i gdje su ljudi bogati. Danas je Velika Gorica postala velik, moderan grad. Oni su otvorili proizvodnju nasuprot groblja na lokaciji Visoki breg. Sladoled se radio s onim što su imali. Hladilo se ledom iz ledane u Zagrebu, a čuvali su ga ispod piljevine da se ne rastopi i stavljali u bačve oko kojih je bila sol, a u sredini aluminijska posuda. Miješajući u tome kotlu, izrađivali su sladoled od domaćih mlijeka i jaja. Bio je to pravi prirodni sladoled čijeg se odličnog okusa i mirisa i danas sjećam. Otac je jedno vrijeme radio i u Mraclinu. Nakon što su se otac i stric podijelili, otac je imao slastičarnicu kod kina. U to vrijeme slastičarnica nije imala neko posebno ime. Stric je imao dvije kćeri i tri sina. Sinovi su Murat, Abdylbari (Baruš) i

Raman (Meto), a kćeri su Qifserka i Hirisha. Otac je u Velikoj Gorici boravio do 1963. godine, kada se odselio u Odru. U Odri je ostao do 1970. i otuda je otišao u Botinec. U Velikoj Gorici sam se za stalno nastanio od 1977. godine. U Ugostiteljsku školu u Frankopansku 8 sam odlazio iz Botinca.”

Memetali Zenuni prisjeća se trenutka kada je došao u Zagreb: “Pamtim trenutak kada sam sišao s vlaka na Glavnom kolodvoru i kada sam vidio park Zrinjevac s drvoredom prema Trgu bana Jelačića. Taj doživljaj nikad neću zaboraviti. Oduševila me je i Velika Gorica, park, ulice s kamenim kockama, ugodni i dobri ljudi. Poslije srednjoškolskog obrazovanja upisao sam Ekonomski fakultet u Zagrebu i Upravno pravo u Zagrebu, ali nisam ih završio. Nakon Botinca ocu se ponudila mogućnost da kupi objekt na Savskom mostu u Zagrebu ili u Velikoj Gorici. Odlučio se za Veliku Goricu i tako smo već 42 godine (od 1. svibnja 1980.) na lokaciji u Zagrebačkoj 22. Otvorili smo modernu slastičarnicu u kojoj smo osim kolača i sladoleda počeli peći i pizze, koje tada nisu bile široko poznate. Bili smo prva pizzerija u kontinentalnoj Hrvatskoj. Mnoge su generacije bile gosti slastičarnice *Memy*. Slastičarnica *Memy* ugostila je i ugošćuje mnogo poznatih osoba iz područja kulture, politike, umjetnosti i drugih grana javnog života te je poznata i izvan Velike Gorice. Posao koji radim, radim s velikom ljubavi i zadovoljstvom i uvijek nastojim stvoriti nešto novo po čemu će moja slastičarnica postati prepoznatljiva. Tako sam prije nekog vremena osmislio i proizveo hrvatsku baklavu, prvo kao velikogoričku baklavu, a potom kao hrvatsku baklavu. Tu čokoladnu baklavu prepoznali su stručnjaci pa sam na Festivalu slastica Križa i Zagrebačke županije 2008. i 2011. osvojio prvu nagradu.

Uz veliku angažiranost u svojem poslu želio sam nešto učiniti i po pitanju zaštite, unapređenja prava i očuvanja položaja albanske nacionalne manjine. Iz tih sam se razloga kandidirao na izborima za vijeća i predstavnike nacionalnih manjina 2007. godine i od tada obnašam dužnost predsjednika Vijeća albanske nacionalne manjine Zagrebačke županije te predsjednika Vijeća albanske nacionalne manjine Grada Velike Gorice. I na ovom području maksimalno sam se angažirao te sam inicirao i uspio ostvariti izdavanje knjige hrvatskog književnika Božidara Prosenjaka *Divlji konj* na albanskom jeziku. Promocija knjige izazvala je veliku pozornost i odobravanje, a kako bismo knjigu približili albanskim čitateljima, javno smo je promovirali i u Albaniji, a tom je prilikom

uspostavljena suradnja Grada Velike Gorice s Republikom Albanijom. Izrađen je i prijevod knjige jednog albanskog pjesnika na hrvatski jezik u samostalnoj Hrvatskoj. Riječ je o *Izabranim pjesmama* Visara Zhitija, jednog od najboljih albanskih pjesnika. Vijeće je objavilo i Hrvatsko-albanski rječnik autora Ivana Vujevića i Iris Qazimi. Tiskali smo još dvije knjige: *Albanija – vojska i strani utjecaji (1912. – 1991.)* autora Pëllumba Qazimija 2013. godine na hrvatskom jeziku i prijevod iste knjige na engleski jezik *Albania – the Military and the Foreign Influence (1912. – 1991.)*. godinu dana prije, 2012. godine. Kako bi se djeca albanske nacionalnosti naučila pravilno služiti svojim materinskim jezikom te dobila osnovna znanja, inicirao sam i uspio osigurati dopunsku nastavu na albanskom jeziku u Velikoj Gorici koja se održava jednom tjedno. Za taj program dobio sam potporu Grada Velike Gorice i Zagrebačke županije. Veliku Goricu posjetili su mnogi albanski dužnosnici, među ostalima albanski predsjednici Sali Berisha i Ilir Meta te mnogi ministri i doministri, a u posjet Velikoj Gorici došli su i predsjednica Kosova Atifete Jahjaga i veleposlanik Republike Albanije u Republici Hrvatskoj Pëllumb Qazimi. Bio sam vijećnik Turističke zajednice Velike Gorice kao istaknuti slastičar i ugostitelj.”

Memetali Zenuni dobio je 2012. Zahvalnicu za izniman doprinos u jačanju položaja albanske nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji i za djelovanje na promociji i razvoju Zagrebačke županije. Grad Velika Gorica Zenuniju je 2012. godine u povodu Dana grada Velike Gorice kao zaslužnom građaninu uručila javno priznanje Turopoljska podgutnica. Slastičarnica *Memy* i njezin vlasnik dobili su značajno priznanje Zagrebačke županije te su proglašeni prepoznatljivim institucijama i simbolima Velike Gorice i Turopolja. Memetali Zenuni dobio je i priznanje župana Zagrebačke županije za dugogodišnju tradiciju i doprinos u sferi ugostiteljstva i slastičarstva. Matica hrvatska – Ogranak Velika Gorica posvetio je jednu večer slastičarnici *Memy*.

Memetali Zenuni govori i o svojim potomcima i supruzi. “Bez supruge Sanije ne bih nikada bio ovo što sam danas. Imam dvije kćeri i dva sina te desetero unučadi. Najstarija kćer je Hatidže, potom sin Irfan, kćer Florine (diplomirani inženjer prehrane) i sin Aslan. Svi imaju svoje obitelji, a trenutačno pomažem sinu Irfanu koji nastavlja tradiciju slastičarstva zajedno sa svojim bratom Aslanom i njihovim obiteljima. Jedan od unuka, Erdi Zenuni, nastavlja tradiciju svojeg djeda jer je upisao Ugostiteljsku školu, smjer slastičarstvo. Na taj se način

nastavlja tradicija obitelji kroz četvrtu generaciju slastičara. Imam i brata Saita Zenunija. Odrastao sam uz njega, on mi je bio zaštitnik. Skupa smo otvorili *Memy* i držali ga zajedno do 1993. s njegovim sinovima Ademom i Avnijem.”

Valentina Mrijaj, predstavnica albanske nacionalne manjine Grada Dugog Sela

Valentina Mrijaj živi u Dugom Selu od 2004. godine, kada se udala u obitelj Mrijaj. Rođena je u Klini nedaleko od Peći na Kosovu, a djevojačko joj je prezime Gjina. Valentina je umjetnica, pjesnikinja i ljubiteljica književnosti. Godine 2001. i 2002. objavila je dvije knjige – *Traži svoju nutrinu* i *Krug smrtnih zora*, a zbirka poezije *Tri točke* je u pripremi. 2017. godine u suradnji s albanskim kazalištem u Zagrebu glumila je glavnu ulogu u komediji *Muš moje žene* poznatog hrvatskog autora Mire Gavrana. Članica je udruge DEA – Društvo albanskih umjetnika Hrvatske od 2017. godine te je predsjednica podružnice udruge u Zagrebačkoj županiji.

U Dugom Selu živi nekoliko albanskih obitelji. Obitelj Mrijaj došla je prije 36 godina iz Kline u Dugo Selo. Najstarija albanska obitelj u Dugom Selu je obitelj Nushi (iz Đakovice na Kosovu), koja je stigla u Hrvatsku sedamdesetih godina prošloga stoljeća, a članovi te obitelji bavili su se ugostiteljstvom. Nakon njih u Dugo Selo stigla je obitelj Mrijaj 1982. godine iz mjesta Klina nedaleko od Peći. Ta se obitelj bavila ugostiteljstvom i pekarstvom. Obitelj Tahiri doselila se iz Tetova, a bavili su se slastičarstvom. Obitelj Kajtazi stigla je 1984. godine, a doselili su se iz Zyma te su otvorili prvu pekaru u Dugom Selu. Članovi obitelji Domgjonaj, koji se bave se zlatarstvom, doselili su se iz Peći, a obitelj Kolgjeraj doselila se iz Zyma, a bavi se pekarstvom. Od 2019. godine u Dugom Selu je i obitelj Mahmuti iz Tetova, a članovi te obitelji sezonski rade u Dugom Selu i bave se slastičarstvom.

Valentina Mrijaj predstavnica je albanske nacionalne manjine Grada Dugog Sela. Jedan od njezinih ciljeva bio je otvaranje albanskog odjela Knjižnice u Dugom Selu, što je i ostvarila 2019. godine. Međutim, shvativši da je mnogo više Albanaca u Velikoj Gorici, odlučila se za preseljenje albanskog odjela iz Knjižnice u Dugom Selu u Knjižnicu u Velikoj Gorici. Naime, u Velikoj

Gorici tada se odvijala dopunska nastava albanskog jezika po modelu C te su postojala djeca zainteresirana za učenje albanskog jezika. Tako je godine 2021. otvoren Albanski kutić u Knjižnici u Velikoj Gorici, a Valentina Mrijaj ondje je donirala 160 knjiga. Knjige su stigle s Kosova, a Veleposlanstvo Republike Kosova i osobito tadašnji veleposlanik Gezim Kasapolli pomogli su da knjige budu dopremljene u Hrvatsku. Za donaciju je posebno zaslužan prof. mr. sc. Jahja Mustafë Lluca.

Predstavnica Mrijaj kao najistaknutiji cilj svoje djelatnosti navodi želju da se u deset hrvatskih gradova uspostavi albanski odjel u mjesnim knjižnicama, posebice u gradovima u kojima živi više Albanaca. Stoga nastoji da se otvore odjeli u Ivanić-Gradu i u Sisku, a zatim i u drugim gradovima. Valentina Mrijaj pokrenula je inicijativu da se ulica u Dugom Selu imenuje po Gjergju Kastriotu Skenderbegu, a dugoselski trg po majci Terezi. Nažalost, ulica i trg još nisu dobili imena tih dviju velikih osoba, ali Mrijaj i dalje nastoji da se to ostvari. U Dugom Selu u dvorani Glazbene škole predstavnica Mrijaj organizirala je tribinu *Istaknute albanske žene kroz povijest*, a 2019. sudjelovala je u manifestaciji *Stara jela z Dugog Sela*.

Kristjan Tomaj, predstavnik albanske nacionalne manjine u Gradu Ivanić-Gradu

Kristjan Tomaj, predstavnik albanske nacionalne manjine Grada Ivanić-Grada, rođen je 1993. godine u Zagrebu. Od 2019. godine predstavnik je albanske nacionalne manjine Grada Ivanić-Grada. O svojoj je obitelji kazao: "Naša obitelj Tomaj došla je iz naselja Dolac kod Kline na Kosovu. Ondje su stričevi imali autoservis. Namjera moje mnogočlane obitelji bila je da se odseli u Ameriku. Međutim, 1977. godine došli su do mjesta Lepšić kod Ivanić-Grada i ondje su se zaustavili. Bilo je sedam stričeva, od kojih su se četvorica odselila u Ameriku, a tri su ostala živjeti u Lepšiću, dok su u Ivanić-Gradu otvorili autoservis. Stričevi koji su otišli u Ameriku pomagali su razvoj servisa financijski i slali su sredstva ocu i dvojici stričeva koji su ostali u Hrvatskoj. Uz nas su u Ivanić-Gradu živjeli i drugi Albanci. Među ostalim albanskim obiteljima ovdje živi obitelj Berisha, podrijetlom iz Zyma, a njezini članovi posjeduju pekarnicu.

Obitelj Curri bavi se zlatarstvom, obitelj Ismaili ugostiteljstvom, a obitelj Imeri bavila se voćarstvom.”

Kristjan Tomaj ima dvije sestre i brata te su svi visoko obrazovani. Za razliku od većine Albanaca obitelj Tomaj ne posjeduje nekretninu na Kosovu. “Međutim, odlazimo na Kosovo jednom godišnje jer ondje imamo rodbinu. Albanskim jezikom govorimo kod kuće i na taj način čuvamo nacionalni identitet.” Kristjan Tomaj ističe kako je postao predstavnik albanske nacionalne manjine Grada Ivanić-Grada zato da pomogne ljudima koji su se doselili u njegov kraj s Kosova, iz Albanije i iz Makedonije kako bi se lakše snašli. “Bilo je mnogo onih koji su se doselili u Ivanić-Grad posljednjih godina iz Albanije i s Kosova, ali nisu poznavali hrvatski jezik. Neki od njih su došli samo privremeno, ali im je trebala pomoć kako bi ostvarili svoja prava. Drugi su došli za stalno s obitelji i trebalo im je omogućiti da se lakše snađu u pitanjima administrativnih prepreka i školovanja djece. Tako sam shvatio svoju misiju kao predstavnika albanske nacionalne manjine Grada Ivanić-Grada.” U prošlosti, kako ističe Kristjan Tomaj, diskriminacija je bila raširenija, ali danas, u svijetu koji je dohvatljiv putem interneta i koji je multietnički, mnogo je manje onih koji ne trpe različitosti. Govoreći o svojem odnosu prema Kosovu i prema Hrvatskoj, Tomaj ističe: “Rođen sam ovdje, u Hrvatskoj, i volim i poštujem Hrvatsku, ali sam ujedno i Albanac podrijetlom s Kosova. Jedno je moja krv i podrijetlo, a drugo je mjesto u kojem sam rođen i gdje živim. To vam je kao da imate dvije ljubavi, kao lijeva i desna ruka.”

Gjon Berisha, Albanac iz Ivanić-Grada

“Moja se obitelj već pet generacija bavi pekarstvom. Djed Nrec Berisha od petnaeste godine radio je u pekarama na Kosovu, odakle potječemo. Šezdesetih godina dvadesetog stoljeća on i njegov brat Gjokë stigli su u Hrvatsku u Sunju, gdje su otvorili pekaru. Iz Sunje su otišli na Šipan i ondje su radili godinu ili dvije, a potom su 1972. godine stigli u Ivanić-Grad. Tu su otvorili pekaru Berisha. Drugu su pekaru otvorili u Petrinji 1976./1977. te je brat Gjokë preuzeo tu pekaru. Djedov brat Gjokë razvio je posao te je otvorio pekare u Zagrebu i Sisku. Djed je, osim u Ivanić-Gradu, imao pekare u Crikvenici i u

Novoj Gradiški. Pekaru u Crikvenici pretvorili smo u turistički objekt, a pekara u Novoj Gradiški stradala je u vrijeme Domovinskog rata i nismo je obnavljali.

Majka potječe iz obitelji Dedaj. Moj djed Nikola Dedaj je iz mjesta Marmull na Kosovu. Djed Nikola je isprva vozio kamione, a zatim je počeo učiti za filigranista. Prvi lokal posjedovao je u Malom Lošinj, a onda se preselio u Vrsar i Poreč, gdje je imao čak pet filigranarskih radnji. Proizvodio je za Zlatarnu Celje jer je imao vrlo vrijedne strojeve koje je malo tko u Jugoslaviji imao. Poslije toga djed se odselio u Slovačku i Češku, gdje je također imao zlatarne. U Ivanić-Gradu su živjeli majčini ujaci, pa su se tako majka i otac upoznali. Moj otac Štjefen i danas se bavi pekarskim zanatom. U Savskoj ulici od 1972. godine posjedujemo pekaru koja se zove Fortuna. Od 1981. do Domovinskog rata imali smo u Ivanić-Gradu i restoran *Tri brata*. Nakon zatvaranja restorana otvorili smo trgovinu elektromaterijalom. Dolaskom velikih trgovačkih lanaca i taj smo dućan zatvorili. Devedesetih smo se bavili i proizvodnjom tjestenine.

U mojem djeda Nreca svi su imali povjerenja i zbog toga je u njegovu objektu još u vrijeme Jugoslavije u Ivanić-Gradu osnovan HSLS. Djed je u vrijeme ranih devedesetih davao mnogo novca za naoružavanje Hrvatske. Moj je otac bio četiri mandata u gradskom vijeću. Majka Marija godinama je imala zlatarsku radionicu, od 1995. do 2009. S roditeljima govorim i albanski i hrvatski. Hrvatsku više osjećam kao svoju domovinu jer sam tu rođen 1982. godine. U životu sam samo jednom bio na Kosovu u Zyumu. Brat je bio dva puta na Kosovu, a ostala dva brata nisu uopće ni bila. Ovdje su mi svi prijatelji i ovdje se osjećam doma. Kada dođem na Kosovo, svi me pitaju odakle sam, a ovdje to nitko ne pita.”

Životna priča Gentiane Lleshdedaj i njezine obitelji

Gentiana Lleshdedaj rođena je u Đakovici 1991. godine. “Moja je čitava obitelj iz okolice Đakovice. Roditelji su se vjenčali 1986. godine. Bilo je uobičajeno da se mladenka traži u blizini. Obitelj iz koje otac potječe imala je šestero djece, a majčina obitelj desetero djece. Otac je bio najmlađi, a majka je u svojoj obitelji bila među starijom djecom. I majčina obitelj Bezhi i očeva obitelj Lleshdedaj potječu iz sjeverne Albanije. Na Kosovu su obje obitelji najmanje 300 godina.

Obje su obitelji rimokatoličke vjeroispovijesti i nikad nisu prelazile na islam, no kako su Albanci poznati po vjerskoj toleranciji, imamo slične običaje. Moj otac Nik stigao je u Zagreb 1991. godine. U dogovoru sa stricem usuglasili su se da će otac otići "u bolji život", a stric će ostati sa svojom obitelji te djedom i bakom u Đakovici. Otac je tijekom mladosti putovao po Jugoslaviji i izvan nje, a posebno u vrijeme služenja vojnog roka. Bio je tada u Zagrebu i grad mu se svidio, pa se zbog mentaliteta i kulture doselio 1991. u zagrebačku Dubravu. Osim toga, poznao je jezik jer ga je na Kosovu učio u školi. Otac je otvorio kafić u Dubravi. Bilo je to teško vrijeme jer je u Hrvatskoj počeo rat.

Otac je uglavnom dolazio u vrijeme blagdana na Kosovo. Kad se 1998. na Kosovu zaratilo, moja majka, sestra i ja otišle smo u Zagreb. Stric je ostao s djecom na Kosovu i mi smo mislili da ih više nikad nećemo vidjeti. Srećom, rat je zaobišao naše selo Smač kod Đakovice i oni su ostali pošteđeni ratnih razaranja i pustošenja. Nakon dolaska u Zagreb trebala sam se upisati u prvi razred, a sestra u četvrti. Međutim, zbog nepoznavanja hrvatskog jezika mi smo pauzirale i otac je osigurao da kod kuće dobijemo poduku iz hrvatskog jezika. Tri godine smo živjeli u Dubravi. Brat je rođen u Zagrebu 2000., a mi smo se 2002. godine doselili u Veliko Polje između Velike Gorice i Zagreba. Prva sam tri razreda završila u Dubravi, gdje je društvo u razredu bilo multinacionalno. Bilo je mnogo onih drugih – Roma, Bošnjaka, Albanaca, Janjevac. Drago mi je bilo družiti se s Janjevcima jer su oni također podrijetlom s Kosova. Tako nisam osjećala da sam manjina. Osim toga, svi su me zvali Ana, pa većina nije ni znala da sam Albanka. Možda je bila prisutna diskriminacija, ali ja je nikad nisam osjetila direktno. Tek sam kasnije shvatila da nisam odavde i da je to bogatstvo koje trebam negovati. Zbog toga imam suosjećanje prema manjinama i onima koji su drukčiji. Sestri je bilo teže jer je ona već završila nekoliko razreda na Kosovu.

U Velikoj Mlaci nastavila sam školovanje. Ondje nije bilo manjina. Bili su uglavnom domaći Turopoljci, koji su me dobro primili. U Zagrebu smo bili povezani jedino s daljnjom rodbinom. Ostala rodbina bila je u Švicarskoj, Austriji i Njemačkoj. Zagreb nam se jako svidio i u početku nisam patila za Kosovom i rodnim krajem jer prve tri godine zbog rata na Kosovu nismo putovali tamo, no s vremenom i češćim odlascima nostalgija je rasla i svaki put je povratak u Zagreb postajao sve teži. Budući da sam bila mala kad sam došla

u Zagreb, jasno se sjećam jednog trenutka kada sam se probudila i shvatila da je Zagreb sada naš dom i da se više nećemo vratiti na Kosovo. Čini mi se da je bilo vrlo važno to što nas je tata uveo u život u Zagrebu i što smo bile uz mamu koja je pazila na nas u velikom gradu. Ljudi koji odu iz svoje domovine nikada više nigdje nisu doma. Imam prijatelje koji su Albanci u Hrvatskoj. I oni tako razmišljaju. Ti si *auslander* i na Kosovu, a ovdje si isto u neku ruku stranac. Znaš da to nije tvoja kultura, tvoja muzika, tvoj jezik. A opet, obje su mi zemlje domovine.

Voljela bih ponovno živjeti na Kosovu ili u Albaniji, ali bih željela živjeti u nekom velikom gradu, poput Prištine. Tamo postoji posebna energija. Svaki dio povijesti Kosova i Albanije je dio i moje obiteljske povijesti. Od kada sam član brojnih albanskih udruga u Hrvatskoj, putovala sam po Albaniji i Kosovu. Tada sam na Kosovu shvatila da se Kosovo uvelike promijenilo i da više nije kao nekad. Vizija ljudi potpuno se promijenila. Čini mi se da su sada ljudi moderniji, manje patrijarhalni, otvoreniji i slobodniji. I u mojoj seoskoj sredini u blizini Đakovice vidim da su se stvari promijenile, da ljudi na drugi način odgajaju djecu. Zanimljivo je da moja sestra nema potrebu odlaziti na Kosovo. Čak bih rekla ima averziju prema odlasku, ali mislim da je to zato što je njoj kao i mnogima u glavi slika stanja koje je bilo prije. Ja joj prenosim svoje dojmove koje sam stekla provodeći vrijeme na Kosovu i time donosim djelić onoga što ja doživim s društvom kad sam tamo. Brat, koji je rođen ovdje, učio je oba jezika istovremeno. Kad je bio malen, predbacivali su mu ako je govorio hrvatski na Kosovu. Stoga je imao neko vrijeme odbojnost prema albanskom jeziku i kulturi. Međutim, sada kada ima već dvadeset i jednu godinu, zanima ga albanska kultura. Jezik odlično govori i sve razumije. Osim toga, njegov odnos prema Kosovu je drukčiji. On nije odrastao s tim ljudima i nije živio dolje.

U albanske sam krugove ušla kada sam upisala Ekonomski fakultet. Tada sam upoznala prvog prijatelja Albanca Valona Zenunija. Njegova je majka bila sretna što sam ga navela da češće sluša albansku muziku i da se dodatno interesira za albanski jezik, a kad si mlad, glazba je često zabavan način da bolje naučiš jezik. Albanski je težak jezik, pa iako mi je materinski, i danas ga učim i usavršavam. Moja obitelj nije prije odlazila na albanska događanja i manifestacije u Hrvatskoj, poput Dana albanske neovisnosti 28. studenog. Međutim, kada sam prvi put otišla onamo, upoznala sam mnoštvo mladih

Albanaca. Tada sam se priključila i Klubu albanskih studenata koji je vodio Besim Aliti. Valon je doznao od svojeg rođaka Memetalija Zenunija za članove tog Kluba te smo odmah otišli. Bilo je ondje studenata s Kosova, iz Albanije i iz Makedonije koji su ovdje rođeni ili koji su se doselili. Uključila sam se i u dramsku skupinu *Mergimtari*, s kojom sam glumila, te u *Shkendiju*, gdje sam plesala. U *Shkendiji* nas je bilo desetak plesača i ondje smo dobili mnogo novih znanja o albanskoj muzici i povijesti albanske narodne muzike. Međutim, poslije se ta grupa nažalost raspala jer nas je bilo premalo, no bilo bi divno kada bi se nove generacije mladih Albanaca zainteresirale kako bi se plesna skupina ponovno okupila.

Godine 2015. ušla sam u Vijeće albanske nacionalne manjine Grada Zagreba i bila sam članica Vijeća do 2019. godine. Sada živim u Velikoj Mlaci koja je na području Zagrebačke županije. U društvu DEA, koje vodi Ljiljana Koci, obnašam funkciju tajnice. Ljiljana Koci nam je puno pomogla i kao mlade ljude nas je odlično usmjeravala. Mi smo se svi osamostalili. Moja sestra Sabina vodi frizerski salon u Sigetu, brat Martin radi kod oca u kafiću, a ja sam nakon završene srednje ekonomske škole u Velikoj Gorici i završenog privatnog Veleučilišta *Baltazar* stekla bakalaureat ekonomije, smjer računovodstvo i financije, te radim kao knjigovođa u jednoj firmi.”

Obitelj Ameti

Obitelj Ameti stigla je u Jastrebarsko iz Gradeca kod Gostivara 1932. godine. Prvi je došao Shaban Ameti. Isprva je radio u Zagrebu, a potom je prešao u Jastrebarsko, gdje je otvorio slastičarnicu. Slastičarnica *Jaska* glasovita je i omiljena zbog svojih čuvenih slastica, vrhunskog sladoleda i kolača. Nakon Shabana slastičarnicu su vodili njegovi nasljednici iz obitelji Ameti: sin Kadri, unuci Ali i Gajur te praunuci Havzi, Abdulbari i Shaban. Njegov prapraunuk Samir Ameti vodi slastičarnicu u Klinča Selu nedaleko od Jastrebarskog. Uz ovu obitelj u Jastrebarskom žive i druge albanske obitelji. Među njima su prizrenske obitelji Pervizaj i Kolgjeraj, obje pekarske.

Obitelj Mahmuti

U Dubravi kod Vrbovca tamošnju slastičarnicu *Dubrava* od 1957. godine drži obitelj Mahmuti. Tradiciju je započeo Hiljmi Mahmuti, kojeg je 1980. godine naslijedio Džemalidin Mahmuti Đumo, a danas mu pomaže sin Sahit. Na taj se način dugogodišnja tradicija slastičarstva prenosi i na treću generaciju.

Izbor iz literature

HEBIBI, Dashnim (2016). *Diaspora Shqiptarenë Udhëkryq*, Zagreb: Zajednica Albanaca Grada Zagreba i Zagrebačke županije.

LEKAJ, Antoneta; GREGOV, Zrinka; SUPEK VARLANDY, Mirna (2015). "Temeljne značajke manjinskog poduzetništva na primjeru poduzetništva albanske nacionalne manjine u Hrvatskoj", *Obrazovanje za poduzetništvo E4E*, sv. 5, br. 2, str. 69–82.

MIRDITA, Zef (2000). "Hrvatska historiografija i publicistika o Albancima", *Kolo*, sv. 10, br. 4, str. 52–77.

ŠKILJAN, Filip (2021). *Albanci u Zagrebu (I. dio)*, Zagreb: Vijeće albanske nacionalne manjine Grada Zagreba.

ZEQIRJA, Neziri (1993). *Hrvati o Albancima (od narodnog preporoda do 1912. godine)*, Zagreb: Hrvatsko-albansko društvo.

II. Bošnjaci u Zagrebačkoj županiji

U Slavoniji i Srijemu većinu je muslimanskog stanovništva najvjerojatnije sačinjavalo islamizirano južnoslavensko stanovništvo, najvećim dijelom podrijetlom iz susjednih prekosavskih krajeva Bosne i Srbije. Broj muslimana u međurječju Save, Drave i Dunava postupno je rastao islamizacijom starosjedilaca, građana i seljaka, koji su nakon prelaska na islam velikim dijelom prelazili u gradove. Značajan broj novih muslimana bili su oslobođeni robovi i pripadnici kršćanskih pomoćnih vojnih postrojbi. Nakon što je habsburška vlast zauzela Slavoniju, muslimani su se preselili u Bosnu. Dio njihovih potomaka od kraja 19. stoljeća počeo se doseljavati na prostore današnje Zagrebačke županije.

Prva brojnija skupina muslimana u Zagrebu bili su studenti Pravnoga fakulteta koji su se upisivali na Fakultet od 1892. godine. Između 1883. i 1914. godine na zagrebačkom Mirogoju ukopano je samo 49 muslimana, što govori o stalnosti njihove nazočnosti u gradu. Od političkih stranaka muslimane su osobito rado prihvaćali pripadnici Stranke prava. Prvi pravaški akademski klub koji je okupljao i muslimane i katolike iz Bosne i Hercegovine zvao se *Klub Hrvata akademičara iz Herceg-Bosne Tvrtko*. Pravno pitanje islama u Bosni i Hercegovini riješeno je tek 1909. godine donošenjem *Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-meirifskih poslova*, a u Banskjoj Hrvatskoj tek 7. ožujka 1916. godine, nakon dvodnevne rasprave u Hrvatskom saboru. Zakon o priznanju islamske vjeroispovijesti stupio je na snagu 27. travnja 1916. godine poslije kraljevske sankcije. Prema tom zakonu muslimanima je dopušteno javno ispovijedati vjeru, samostalno uređivati vjerske, nastavne i zakladne poslove i njima upravljati. Nakon donošenja toga zakona uklonjene su posljednje zapreke trajnom naseljavanju muslimana u Zagrebu.

Uspostavom Kraljevine SHS broj se muslimana u Zagrebu povećao. Ministarstvo vjera u Beogradu zaključilo je nakon uspostave Kraljevine SHS da je potrebno

da se u Zagrebu namjesti stalni imam. Ismet Muftić tim je rješenjem postao prvi stalni imam u Zagrebu od 1919. Na području Zagreba u to vrijeme (popis iz 1921. godine) žive 474 muslimana. Usljed velike gospodarske krize broj se muslimana u Zagrebu u roku od deset godina utrostručio. U Zagrebu je 1931. godine, prema popisu stanovništva, bilo 1239 muslimana. U velikoj mjeri tu su zagrebačku muslimansku zajednicu činili siromašni ljudi s dna društvene ljestvice iako je prema popisima bilo i trgovaca, kafedžija, činovnika, trgovačkih pomoćnika, brijača, piljara, postolara, konobara, slastičara, trgovačkih putnika, privatnih namještenika, gostioničara, mesara, soboslikara, pekara, čilimara... Džematski medžlis u Zagrebu, utemeljen 6. listopada 1934. godine, dobio je stan u Tomašićevoj ulici 12 za svoje sjedište, a ondje je otvoren i mesdžid kao prvi stalni gradski molitveni prostor koji je u funkciji sve do otvaranja džamije u kolovozu 1944. godine. Muslimani su u Zagrebu u vrijeme Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, osnovali niz kulturno-prosvjetnih društava: Muslimansko kulturno-prosvjetno društvo *Gajret*, Muslimansko kulturno društvo *Narodna uzdanica* i Društvo zagrebačkih muslimana / Hrvatsko muslimansko društvo.

U vrijeme NDH zagrebački muftija Muftić ušao je i u Hrvatsko državno vodstvo, provizorno tijelo na čelu s Milom Budakom. Osim njega u Hrvatsko državno vodstvo ušli su i Halid Muftić, zatim tajnik Džematskog medžlisa Salih Kulović te potpredsjednik Džematskog medžlisa Mehmed Alajbegović. Ante Pavelić je 16. travnja 1941. imenovao prvu Vladu NDH i u njoj je mjesto potpredsjednika preuzeo Osman Kulenović, odvjetnik iz Bihaća. Pavelić je prigodom Muftićeva posjeta 23. travnja 1941. izjavio da su "Bošnjaci muslimani krv naše krvi, oni su cvijet naše hrvatske narodnosti, i prema tome će biti gledani od cijelog hrvatskog naroda od Hrvatske Države". Muftić je također postao i glavni imam hrvatskih oružanih snaga. Zagreb se u NDH razvija kao muslimansko središte. U Zagreb se tijekom rata doseljavaju muhadžiri, muslimanske izbjeglice iz ratom zahvaćenih dijelova Bosne i Hercegovine, ali i članovi muslimanskih obitelji zastupljenih u vladi. I ulice u gradu Zagrebu dobile su imena po muslimanskim velikanima (Džemaludin Čaušević i Huseinbeg Gradašćević).

Raste i broj muslimanske djece upisane u osnovne škole. Tako je taj broj od 55 djece 1935./1936. porastao na 268 školske godine 1943./1944. Međutim,

bez obzira na blagonaklon odnos ustaških vlasti prema muslimanima, bilo je mnogo muslimana u Zagrebu koji se nisu slagali s represivnim režimom koji su uspostavili ustaše. Tijekom 1941. partizanima se pridružio najveći broj zagrebačkih muslimanskih studenata, nekadašnjih predvodnika ljevičarske opcije na zagrebačkom Sveučilištu. Među njima bili su Skender Kulenović, Hasan Kikić, Muhamed Konjhodžić i Safet Krupić. Dio članova *Narodne uzdanice* po nalogu Slavka Kvaternika, nakon ulaska Nijemaca u Zagreb, čuva red na zagrebačkim ulicama, a zatim odlaze u Bosnu da bi se borili protiv ostataka jugoslavenske kraljevske vojske. *Narodna uzdanica* proglašenjem NDH mijenja naziv u Hrvatsko muslimansko kulturno društvo *Narodna uzdanica*. Hrvatsko muslimansko društvo održavalo je osim građanskoga groblja i mirogojsko muslimansko vojničko, ustaško i domobransko groblje, na kojem je od 1941. do 1945. godine pokopano 226 muslimanskih vojnika.

Ideja o gradnji džamije javila se već 1908. godine u stranačkom glasilu *Hrvatsko pravo*, u kojem pravaški zastupnik Ivan Zat luka poziva na gradnju muslimanske džamije u Zagrebu. Akcija izgradnje džamije ponovno je pokrenuta 1912. godine od strane Družbe braće hrvatskog zmaja. Poslije uspostave NDH gradnja džamije postaje realnost. Pavelić je u kolovozu 1941. izjavio da će gradnja džamije biti na Trgu N. Dom likovnih umjetnika kralja Petra I. Velikog. Oslobođeni otvoreni su simbolično 1. prosinca 1938. godine i za Pavelića je predstavljao “žig robovanja”, pa je stoga odlučio da se taj hram umjetnosti pretvori u džamiju. Džamija je otvorena u kolovozu 1944. godine.

Broj muslimana u Zagrebu 1947. godine skočio je s predratnih 1239 na 2517. Nakon propasti NDH u izbjegličkim kolonama prema zapadu našao se velik broj zagrebačkih muslimana. Jedan dio muslimana koji su u vrijeme NDH bili visoko pozicionirani osuđeni su na dugotrajne zatvorske kazne ili na smrt strijeljanjem. Na poticaj Glavnog odbora Muslimana Bosne i Hercegovine kao frontovske ispostave KPJ osnovano je Muslimansko kulturno društvo *Preporod*. Već dan nakon osnutka novoga društva *Narodna uzdanica* priključena je novoj organizaciji. Zagrebački odbor *Preporoda* osnovan je u studenom 1945. godine. Potom je raspušteno i Hrvatsko muslimansko društvo. *Preporod* je agitirao za komunističku listu Narodnoga fronta, čime su zagrebački muslimani trebali pokazati da je Narodni front njihova organizacija. *Preporod* je u Zagrebu povremeno pripremao društvene zabave, a zagrebački je odbor prestao s radom

krajem 1947., prije nego što su vlasti u Bosni i Hercegovini zabranile sva tradicionalna nacionalna društva. U svibnju 1945. prestao je s radom i zagrebački Džematski medžlis. U svibnju 1945. uhićen je i šerijatski sudac Kasim Hadžić, pa je ukinut i Šerijatski sud u Zagrebu. Imam Himzo Alagić stupio je u vezu s vlastima tek u lipnju 1945. Alagić je uspio privremeno srediti prilike u zajednici osnivanjem novog Džematskog medžlisa. Muftić je osuđen na smrt u sudskom procesu koji je poznat pod imenom "Filipović-Majstorović i družina".

Ideja o rušenju džamije pojavila se u rujnu 1945. na velikoj muslimanskoj konferenciji u Sarajevu. Džamija nije dirana sljedeće tri godine. Međutim, već u ožujku 1948. godine održan je sastanak muslimana koji žive u Zagrebu, a otvorio ga je član uprave *Preporoda* Lutvo Hajdaragić. On je zatražio da muslimani kažu odlučnu riječ o Pavelićevoj džamiji. Minareti na džamiji, prema Hajdaragićevim riječima, nisu podignuti u vjerske svrhe, već zato da se muslimani odbiju od narodnooslobodilačke borbe i natjeraju u Handžar diviziju i Plavu diviziju. Oni su zatražili u Rezoluciji muslimana grada Zagreba da se sruše ta tri minareta. Dokument o odricanju od džamije potpisalo je samo 12 osoba, od kojih su osmorica bili članovi Komunističke partije. Sudbina džamije određena je 9. travnja 1948. godine kada je predsjednik Gradskoga narodnog odbora Mika Špiljak izdao rješenje o rušenju džamijskih minareta. Vanjsko rušenje trajalo je do 1. svibnja 1948. godine, a rušili su je njemački vojni zarobljenici. Džamija je premještena u Tomašićevu 12, a islamska zajednica u Zagrebu svedena je na početne okvire iz 1918. godine. Ideju o ponovnoj gradnji džamije u Zagrebu pokrenuo je Džematski odbor 1952.

Islamska zajednica u Zagrebu nastavila je djelovati i u vrijeme socijalizma. Od 1946. do 1968. na čelu Islamske zajednice bio je Sabit Misimović. U poslijeratnim godinama organiziran je vjeronauk pri Islamskoj zajednici. Vjeronauk je pedesetih godina pohađalo nešto više od sedamdesetero djece, a kasnije broj pada. Od 1957. godine umjesto Džematskoga odbora postoji Vakufsko povjerenstvo u Zagrebu, a 1959. to je ime promijenjeno u Povjerenstvo Islamske zajednice Zagreb, da bi se od 1963. zvalo Odbor Islamske zajednice. Godine 1957. prvi je zagrebački musliman Smail Mustafović otišao na hadž. Na sjednici Povjerenstva Islamske zajednice u prosincu 1961. odlučeno je da se počne s prikupljanjem priloga za podizanje džamije u Zagrebu. Godine 1970. dodijeljeno je zemljište na Bijeničkoj cesti na Srebrnjaku za gradnju džamije.

Ipak, džamija je podignuta na drugoj lokaciji. Temelj džamije postavljen je u zagrebačkomu naselju Borovju 1981., a gradnja je dovršena tek 1987. Ujedno, u razdoblju poslije Drugoga svjetskog rata, osobito u šezdesetima i sedamdesetima, dolazi do velikoga migracijskog vala iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku. Razlog tome leži u nerazvijenosti Bosne i Hercegovine i relativno velikom tržištu radne snage u Hrvatskoj. Broj tih migranata u Hrvatsku (a samim time u velikoj mjeri u Zagreb) smanjuje se krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih razvijanjem industrije u srednjoj Bosni.

Nakon uspostave neovisne Hrvatske Bošnjaci su se masovno uključili u Stranku demokratske akcije, koja je utemeljena u Sarajevu 1990. Osnovani su ogranci stranke u Zagrebu, Rijeci, Labinu, Osijeku, Dubrovniku, Zadru i nekim drugim većim gradovima u Hrvatskoj. U trenucima stvaranja novoga političkog ustroja u Zagrebu je formiran Odbor za Ustav, Poslovnik i politički sustav. Taj je Odbor trebao riješiti i pitanja položaja nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. Tek na oštar prosvjed predsjednika Mešihata Republike Hrvatske u preambuli Ustava navedeni su i Muslimani kao jedna od nacionalnih manjina. Bošnjaci i Slovenci iz preambule Ustava izbrisani su 12. prosinca 1997. godine. Dakle, raspadom Jugoslavije i stjecanjem državne neovisnosti bivših federalnih republika – Bošnjaci u Sloveniji, Makedoniji i Hrvatskoj prestali su postojati kao konstitutivni narod bivše države, a nisu imali stečen status i prava nacionalnih manjina kao Mađari, Talijani i Česi i pripadnici ostalih manjina. Tako Bošnjaci nisu mogli ostvarivati pravo na političku zastupljenost u predstavničkom tijelu iako su bili najbrojnija nacionalna manjina nakon Srba. U vrijeme početka rata u Bosni i Hercegovini u hrvatskim se medijima stvarala negativna klima prema Bošnjacima/Muslimanima. U to se vrijeme propagirala politika da se muslimani u Hrvatskoj vrate kršćanskoj (odnosno rimokatoličkoj) vjeri. Tako je organiziran i simpozij *Povratak iskonu*, kojemu je osnovni cilj bio pokršćavanje muslimana. Brojni su primjeri fizičkih napada na ugledne bošnjačke političare i gospodarstvenike, pa i ubojstava pojedinaca. Isto tako, napadnuta je i ženska grupa *Arabeske* iz Zagreba prigodom nastupa na dobrotvornom koncertu u Rijeci, a brojni su i primjeri diskreditiranja pojedinih istaknutih aktivista SDA-a u Hrvatskoj.

Muslimanski/bošnjački kulturni iskorak u suvremenoj Hrvatskoj najavljen je 1991. godine osnutkom Kulturnoga društva Muslimana – *Preporod*, kasnije

preimenovanoga u Kulturno društvo Bošnjaka – *Preporod*, koje je u kratkom razdoblju pokrenulo niz kulturnih događaja kao što je izdavanje informativnoga biltena “Telal” i omladinskoga časopisa “Jasmin”. Bošnjačko humanitarno društvo “Merhamet” osnovano je u Zagrebu 1991. godine, a 1993. osnovana je islamska srednja škola, medresa “Dr. Ahmed Smajlović” u Zagrebu. Velik potencijal kulturnog, tradicijskog, glazbeno-scenskog i folklornog stvaralaštva Bošnjaka u Hrvatskoj dopunjen je informativno-izdavačkim aktivnostima u smislu izdavanja dvomjesečnika za kulturu i društvena pitanja “Behar” kao prepoznatljivoga bošnjačkog lista u RH. Godišnja manifestacija “Dani bosansko-hercegovačkog filma” u Zagrebu odvija se u organizaciji Vijeća bošnjačke nacionalne zajednice Grada Zagreba.

Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske (BNZH), osnovana 1993. kao Nacionalna zajednica Muslimana Hrvatske, temeljna je i krovna institucija bošnjačkoga naroda u RH zajedno sa županijskim organizacijama i lokalnim ograncima u 11 hrvatskih županija. Godine 1997. u naziv Zajednice uvršteno je nacionalno ime Bošnjak, a 1997. preimenovana je u Bošnjačku nacionalnu zajednicu Hrvatske (BNZH), dok je 2005. godine osnovana zasebna organizacija Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju. Time su udareni temelji za organizaciju i aktivnosti bošnjačke nacionalne manjine u RH i Gradu Zagrebu. Aktivnosti su te organizacije raznolike: organiziranje tribina, simpozija, izdavanje “Bošnjačke pismohrane”, izdavanje “Bošnjačkoga gospodarskog glasnika”, osnivanje mješovitoga zbora “Bosana”, suradnja s međunarodnim organizacijama i suradnja s bošnjačkom zajednicom u matičnoj zemlji.

Vrijedno je istaknuti i postojanje Udruge Bošnjaka branitelja Domovinskog rata Hrvatske, koja djeluje od 2000. U Domovinskome ratu u redovima Hrvatske vojske i policije prema raspoloživim podacima sudjelovalo je 25.000 Bošnjaka/Muslimana, poginulo je 1187 i još oko 70 civila, a 82 se vode kao nestali. Za zasluge u obrani Hrvatske odlikovano je oko 370 Bošnjaka.

Životna priča Saliba Huremovića, predsjednika Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije i djelovanje Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije

Salih Huremović predsjednik je Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije i predsjednik Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije.

“Rođen sam 1. studenog 1959. u malom rudarskom gradiću Banovići kod Tuzle. Banovići su poznati po prvoj omladinskoj akciji Brčko – Banovići 1954. godine. Odrastao sam u deveteročlanoj radničkoj porodici s četiri brata i dvije sestre. Osnovnu sam školu završio u mjestu Seona kod Banovića koja je nosila ime Ivan Marković Irac po narodnom heroju iz Drugog svjetskog rata. Pohađao sam Srednju elektrotehničku školu u Banovićima. U vrijeme dok sam pohađao drugi razred srednje škole 1976. godine pogodila nas je tragedija te sam ostao bez oca. Smrt oca nas je jako pogodila jer je bio hranitelj i oslonac obitelji, ali smo sve nedaće i napore stoički podnijeli i nastavili se školovati. Napominjem da sam imao stariju sestru poslije koje sam ja rođen, a nakon mene ostala braća i sestra, tako da je najveći teret pao na nas dvoje najstarijih. Odrasli smo u radničkoj obitelji baveći se poljoprivredom, a poslije očeve smrti sve se usporilo i utihnulo. S obzirom na to da sam nastavio srednje obrazovanje, bilo je malo vremena za poljoprivredu, a moji se nisu mogli održavati jedino očevom mirovinom. Nakon uspješno završene srednje škole nisam imao mogućnosti upisati fakultet. Kako bih pomogao braći i sestri da nastave školovanje, trebao sam se zaposliti. Krajem 1978. doznao sam za policijski natječaj u SR Hrvatskoj na koji sam poslao zamolbu za upis u policijsku školu. U vrlo kratkom vremenu dobio sam odgovor da sam primljen u policijsku školu u Zagreb te nakon obavljenih pregleda i provjera 1979. godine započinjem s radom u SUP-u SRH u svojstvu milicajca pripravnika. Krajem 1979. odlazim na doškolovanje u Pulu, u Valbandon, gdje sam proveo jednu školsku godinu. Nakon uspješno završenog školovanja postao sam ovlaštena službena osoba te sam nastavio rad u Policijskoj upravi zagrebačkoj, točnije u Interventnoj jedinici policije Zagreb u Petrinjskoj 18. Kako sam bio zainteresiran za policijski posao koji volim i danas, a s obzirom na to da sam se nalazio u elitnoj jedinici interventne policije, pun elana i mladosti, išao sam na jače i veće intervencije. Napominjem da sam početkom rada dobio nadimak Zmaj od kolega zato što sam bio pun snage, pun

želje za dokazivanjem, a usput sam se bavio i borilačkim vještinama džudom i džiju-džicuom. I danas sam poznatiji pod nadimkom Zmaj nego pod pravim imenom. Početkom samostalnog rada u policiji jako sam se puno brinuo o svojoj braći, majci i sestri, odvajajući i uskraćujući sebi bilo što kako bi se sestra i braća mogli školovati. To je trajalo do 1985. godine kada su moja četiri brata uspješno završili srednje škole te otišli trbuhom za kruhom. Trenutačno mi dva brata žive u Austriji, jedan u Sloveniji, a jedan je ostao na porodičnom imanju u Bosni i Hercegovini. Ponosan sam na svoju braću i na sestre, a prvenstveno na majku koja je zajedno s nama sve stoički podnijela.

Godine 1985. odlazim iz interventne jedinice, tj. prebačen sam u policijsku stanicu u Veliku Goricu, gdje sam vrlo brzo sklopio prijateljstva. Godine 1981. oženio sam se i zasnovaobitelj sa suprugom s kojom imam troje djece. To su sada već punoljetna dva sina i kćer koji žive u Hrvatskoj. Budući da sam se vjenčao sa suprugom koja je bila podrijetlom iz Banovića, nisam je u početku mogao prebaciti u Zagreb. Tako smo živjeli odvojeno do 1985. kada sam otišao u Veliku Goricu, kamo sam doveo suprugu i dva sina. Ondje smo počeli podstanarski život, a 1990. na svijet je došla i kći. Godine 1990. SUP Socijalističke Republike Hrvatske imao je misiju u sastavu bivše države očuvanje reda i mira na Kosovu, gdje sam boravio dva mjeseca u mjestu Gnjilane zajedno sa svojim kolegama iz Hrvatske. Tijekom rada u policiji završio sam više tečajeva vezanih uz borilačke vještine, tečaj saobraćaja, tečaj fotografije i druge. Odlaskom na Kosovo dobio sam važnije zadatke u svojstvu vođe smjene ili određenog teritorija na kojem smo radili na uspostavi međuljudskih odnosa i na očuvanju integriteta nacionalnosti. Veoma sam ponosan na svoj odlazak i boravak na Kosovu te sam uvidio da nam je preko medija mnogo toga servirano i ispričano kako su Albanci "pravili" pobunu među Srbima na Kosovu i uvjerio sam se da ti navodi nisu točni ni u kojem slučaju.

Početkom 1991. osjetio sam kako se pripremaju loše stvari i kako dolazi do pobune, odnosno manjih sukoba između Hrvata i Srba na području cijele Hrvatske. Početkom 1991., prije prvih sukoba u Hrvatskoj, u moju policijsku stanicu u Velikoj Gorici došao je sadašnji general Mladen Markač, kojeg sam osobno poznao, i on je obavio sa mnom dvosatni razgovor. U tome je razgovoru izjavio da se osniva specijalna jedinica te me pitao jesam li voljan pristupiti toj jedinici. Kako sam sagledao situaciju i malo razradio razgovor

s generalom, uvidio sam da će doći do ratnih sukoba i dragovoljno sam se odlučio pridružiti Specijalnoj jedinici Alfe Zagreb, u kojoj sam se zadržao do kraja rata. Izbijanjem ratnih sukoba sa svojom sam jedinicom obišao veći dio teritorija Hrvatske koji je bio zahvaćen ratom, a najviše sam vremena proveo na Velebitu po kojem je moja jedinica dobila naziv "Čuvari Velebita". Bilo je to jedno vrlo opasno razdoblje i bio sam svjedokom stradavanja brojnih civilnih žrtava, uništavanja kuća i privatnih posjeda od strane agresora. Tijekom rata bilo je i dobrih trenutaka, a s obzirom na to da je u jedinici bilo 70 % specijalaca koje sam poznao od prije, nisam se plašio. Znao sam tko su mi suborci, a tko su mi protivnici. Napominjem da hrvatska policija od koje je nastala Hrvatska vojska nije napadala druge narode, a bila je napadnuta od strane srpskog naroda potpomognutog JNA. Učestvujući u više akcija tijekom Domovinskog rata, ostala mi je najupečatljivija akcija Maslenica, koja je prema mojem shvaćanju, ali i mišljenju drugih, jedna od najjačih akcija Hrvatske vojske i policije. Ona mi je ostala u sjećanju zato što mi je kolega poginuo u toj akciji, a preminuo je meni na rukama. Od toga trenutka sljedeća dva mjeseca nisam mogao normalno vladati svojim osjećajima i više sam se puta pitao zašto se to događa.

Nakon završetka Domovinskog rata napuštam Specijalnu jedinicu policije i vraćam se u Policijsku upravu Velika Gorica, gdje sam nastavio raditi u organiziranom kriminalitetu sve do kraja 1998. kada odlazim u mirovinu. Naime, tada sam stekao uvjete za mirovinu, a s obzirom na to da je u policiju došlo mnogo novih ljudi koji nisu bili školovani za policijski posao, pogodilo me je što mi je zapovijedao netko tko nije bio ni stručan ni osposobljen za policijske poslove. Zato sam odlučio završiti svoju karijeru u MUP-u Republike Hrvatske te sam zatražio umirovljenje, koje sam i dobio. Napominjem da sam tijekom svojeg rada u MUP-u Republike Hrvatske više puta nagrađivan, a tijekom Domovinskog rata i odlikovan sa šest odlikovanja: Spomenica Domovinskog rata, Spomenica Domovinske zahvalnosti, Orden hrvatskog križa sa zlatnim vijencem, Akcija Bljesak, Akcija Oluja i Akcija Maslenica. Po odlasku u zasluženu mirovinu i dalje sam bio aktivan i angažiran u raznim poslovima (zaštitarske službe i drugi poslovi srodni policijskim poslovima).

Godine 2005. uključujem se u bošnjačke asocijacije i udruge specijalne jedinice te udruge Bošnjaka branitelja u Republici Hrvatskoj. Od 2005. do danas aktivan sam u Vijeću bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije i u

Udruzi Bošnjaka branitelja. Godine 2018. izabran sam za predsjednika Udruge Bošnjaka veterana Domovinskog rata Republike Hrvatske. U sljedećem je periodu moja udruga prepoznata u čitavoj Hrvatskoj od strane braniteljske populacije, a ona danas ima 130 aktivnih članova. Funkciju predsjednika i dalje obnašam zahvaljujući napretku i polučnim rezultatima koje je udruga ostvarila tijekom mog mandata. U 2022. godini udruga radi i do sada najveći program, tj. snimanje filma o Bošnjacima braniteljima u Domovinskom ratu. Radi se o dokumentarnom filmu koji će trajati 55 minuta, a u njemu će biti prikazivani Bošnjaci branitelji koji su svojom hrabrošću i pothvatima doprinijeli suverenitetu i samostalnosti Republike Hrvatske. Ovom prilikom bih napomenuo da je u Domovinskom ratu sudjelovalo 25.000 Bošnjaka, a svoj život za suverenu i demokratsku Hrvatsku položilo je 1187 Bošnjaka, što dovoljno govori koliko su Bošnjaci doprinijeli u Domovinskom ratu u Republici Hrvatskoj.

Godine 2019. raspisani su izbori za vijeća i predstavnike nacionalnih manjina u Hrvatskoj. S obzirom na to da nisam bio zadovoljan vodstvom Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije, odlučio sam se kandidirati na manjinskim izborima za predsjednika Vijeća bošnjačke nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji. Nakon provedenih izbora na kojima su učestvovala dvije bošnjačke liste nadmoćno sam pobijedio te sam ušao u Vijeće s 25 vijećnika koji su bili na mojoj listi. Od izbora do 2022. godine rezultati Vijeća su porasli za 300 %. To nije moja samohvala, već činjenice s kojima smo se dokazali kroz svoje programe. Na prvo bih mjesto uvrstio dobivanje prostora za Vijeće u kojem i danas radimo, a do kojeg sam došao zahvaljujući svojim privatnim vezama i zahvaljujući pokojnom gradonačelniku Milanu Bandiću. Vijeće tako ima prostor od 80 kvadratnih metara. Prostor je bio u derutnom stanju, ali smo ga uspjeli u suradnji sa Zagrebačkom županijom dovesti u dobro stanje. Vijeće se nalazi na Folnegovićevom naselju u Ulici Augusta Cilića 10, nedaleko od Islamskog centra na Borovju. Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije svake godine provodi svoje programe obilježavanja bošnjačke kulture i običaja. Programe ne bismo uspjeli provesti bez pomoći Zagrebačke županije. Neki od programa koje provodimo svake godine su obilježavanje Bajrama, obilježavanje Dana državnosti Bosne i Hercegovine, Konvoj mladih Zagreb – Srebrenica, Posjet Memorijalnom centru Vukovar, Dan Bošnjaka i druge programe. Tijekom 2021. Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke

županije napravilo je značajan projekt snimanja filma "Biti Bošnjak". Snimanje filma bila je moja ideja. Radi se o 25-minutnom filmu u kojem su prikazani Bošnjaci koji žive na području Zagrebačke županije. Film je dobro prihvaćen u bošnjačkoj populaciji.

Godine 2021. izabran sam za predsjednika Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije jer su me svi predstavnici i predsjednici vijeća manjina u Zagrebačkoj županiji prepoznali te me jednoglasno izabrali za predsjednika. U radu s Koordinacijom vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije ostvarujem dobru suradnju sa Zagrebačkom županijom. Koordinacija se financira isključivo iz fonda Zagrebačke županije. Tijekom mojeg mandata provedeni su i provode se ovi programi Koordinacije: Dan Koordinacije 13. rujna, Dan međunarodne tolerancije, Dan ljudskih prava, studijska putovanja i posjet matičnim državama nacionalnih manjina Koordinacije. Jedan od najznačajnijih programa koji se trenutačno odvija je pisanje knjige o nacionalnim manjinama Zagrebačke županije, čiji su autori Hrvoje Petrić, Filip Škiljan i Kristian Lewis, a trebala bi biti objavljena krajem 2022. godine."

Životne priče Bošnjaka Zagrebačke županije

Ferid Dizdarević rođen je 1946. godine u Bijelom Polju u Crnoj Gori, odnosno crnogorskom dijelu Sandžaka. "Isprva sam se izjašnjavao kao Crnogorac, ali čim je ozakonjeno da se mogu izjasniti kao Musliman, 1971. počeo sam se tako izjašnjavati. Otac Hajro se, kao intelektualac, sudac, arhivar i voditelj popisa stanovništva, oduvijek izjašnjavao kao Bošnjak. Moja je majka Ismeta bila kći vjeroučitelja, jedna od najnaprednijih žena u Bijelom Polju, jedna od prvih koja je skinula feredžu. Godine 1964. doselio sam se u Zagreb. Nas dvanaestero djece, sinovi i kćeri mojeg oca i moja četiri strica, studirali smo u Zagrebu. Od toga su trojica postali liječnici, dvojica inženjeri elektrotehnike i trojica diplomirani ekonomisti, a jedna je sestra profesorica kemije i biologije. Brat je već 1958. godine bio u Zagrebu na Gimnoestradi, pa mu se Zagreb svidio i stoga je došao ovdje studirati, a potom povukao i sve nas ostale. Sestra je u Zagrebu od 1960. godine.

Sjećam se vremena kada sam stigao u Zagreb. Tada je u Zagrebu došlo do velike poplave. Bio sam smješten u Savi u studentskom domu u prizemlju. I danas pamtim trenutak kada je Sava probila savski nasip i kako sam trčao da spasim knjige mojeg cimera iz sobe. Kako je sestra bila smještena na višem katu, sve sam knjige prenio do nje i ondje smo ostali dok se poplava nije povukla. U sjećanju su mi ostale male kuće u tom dijelu grada koje su bile uništene poplavom. Sjećam se i štala i domaćih životinja koje su cviljele kada je došlo do poplave. Znam da me je grad vrlo umarao u vrijeme studija. Naime, sjećam se da mi se činilo beskrajno daleko putovati tramvajem od Save do Studentskog centra iako je to bila vrlo mala razdaljina. A bilo je daleko i putovati kući u Bijelo Polje. Moj je brat putovao i više od 16 sati do kuće. Bio sam stipendist Končara i član Atletskog kluba Mladost. Na Elektrotehničkom fakultetu diplomirao sam 1969. godine. U Končaru sam dobio zaposlenje odmah nakon diplome i ondje sam radio dvadeset godina. Radio sam u Centru za obrazovanje i razvoj kadrova te kao direktor Srednje tehničke škole. U periodu između 1974. i 1980. formirali smo razred serviseru kućanskih aparata. Potom sam radio u Astri, u međunarodnoj trgovini, u odjelu investicija. Bio sam predstavnik Astre u Moskvi između 1993. i 1995. godine. Nakon toga sam pet godina bio direktor firme Zepter u Kazahstanu i Uzbekistanu (između 1995. i 1999. godine). Nakon povratka u Zagreb postao sam predsjednik uprave i pomoćnik komercijalnog direktora Ciglane na Črnomercu. Taj sam posao obavljao između 2002. i 2009. godine.

Nakon povratka u Hrvatsku postao sam predsjednik Kulturno-umjetničkog društva *Sevdah* te sam taj posao obavljao dva mandata (od 2007. do 2015.). Prvi predsjednik KUD-a *Sevdah* bio je pjesnik Enes Kišević. A onaj koji je nosio čitavo Društvo bio je dr. Alićehajić. Nakon što je Društvo pokrenuto, na meni je bilo da održavam dalje posao, a Savjet za nacionalne manjine nas je financirao. Imali smo organizirane nastupe u Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Nakon smrti gospodina Alićehajića dolazio nam je koreograf iz Sarajeva. Imali smo između 36 i 40 plesača i pjevača. Jedan sam mandat bio i u predsjedništvu *Preporoda*, a kao član Islamske zajednice i vjernik bio sam 2015. godine na hadžu. Član sam Bošnjačke nacionalne zajednice za Zagreb i Zagrebačku županiju. Također sam član Udruge Bošnjaka branitelja Domovinskog rata. Budući da sam prijavljen u Svetoj Nedjelji, predstavnik sam Bošnjaka na području Grada Svete Nedjelje

od 2015. godine. Na području Grada Svete Nedjelje živi oko 120 Bošnjaka pa imamo pravo na izbor predstavnika nacionalne manjine. Mnogi od njih su uspješni poduzetnici i intelektualci. Član sam i Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije. I sada odlazim jednom godišnje u Crnu Goru. U Bijelom Polju i okolici ima mnogo Bošnjaka, ali muslimana ima i oko Bara i Ulcinja. To su većinom islamizirani Crnogorci, što je vidljivo po prezimenima.”

Nufik Hasanović rođen je 23. svibnja 1958. godine u Srebrenici. “Imao sam teško djetinjstvo budući da mi je otac umro 1969. godine i ostavio nas, petero djece i suprugu, našu majku. Moje selo Rađenovići smješteno je uz rijeku Drinu u istoimenom nacionalnom parku. Od 1968. godine živio sam u Prohićima, selu gdje su zajedno živjeli Srbi i Bošnjaci. Imali smo kuću, bavili se poljoprivredom i stočarstvom, na teži se način dolazilo do novca. Nije bilo velikih razlika između nas i Srba. Živjeli smo u skladu, poštujući običaje i slaveći zajedno vjerske blagdane. Sjećam se da smo donirali novčane priloge za obnovu crkve i dobro se sjećam plesova pred mjesnom crkvom u Srebrenici. Vodio se računa o hrani (kada je u pitanju svinjetina) i sklapanju brakova koji nisu bili mješoviti. Događaji u Drugom svjetskom ratu nisu utjecali na naš suživot i nismo se bavili tom tematikom, niti je bilo neugodnih iskustava. Imam osjećaj da su u predratno vrijeme devedesetih isplivali zločini iz Drugog svjetskog rata i da je taj rat tada postao aktualna tema. U Prohićima sam živio do 1972., a potom sam otišao u Srebrenicu, gdje sam pohađao Trgovinsko-ugostiteljsku školu, smjer konobar. Između 1977. i 1979. radio sam u RO UPI Grad Srebrenica, a zatim sam 1979. godine otišao na studij u Zagreb. Sarajevo mi je bilo blizu, a i Beograd isto tako, ali ja sam izabrao Zagreb. Moj prijatelj i rođak Hasan Osmanović, u to vrijeme zagrebački student, predložio mi je Zagreb kao “top čaršiju”. I nisam se pokajao. Došao sam studirati na Fakultet političkih znanosti. Pokušao sam upisati taj Fakultet, ali sam imao problem na klasifikacijskom ispitu. Pomoć za upis zatražio sam od dekana Tomislava Jantola. Dekan Jantol, nakon što me dobro saslušao, odveo me u referadu i upisao na studij (ovom prilikom mu ponovno zahvaljujem jer sada s ove vremenske distance vidim koliko je njegovo ljudsko srce). Imao sam dug prema njemu da se maksimalno posvetim studiju, da budem prisutan na predavanjima i učim. Tako je moj studijski moto bio redovit odlazak na predavanja i redovit izlazak na ispitne predrokovke i rokove. U vrijeme studiranja radio sam preko student-servisa u Drvoambalaži i Geotehnici.

Zagreb me se vrlo dojmio. Mnogi moji prijatelji iz Srebrenice koji su svoje studentske dane započeli u Sarajevu i Beogradu zavidjeli su mi i smatrali da sam izabrao dobru čaršiju za studij i život. Diplomirao sam u roku, 24. veljače 1984. godine, i počeo se javljati na natječaje. Od 1. lipnja 1984. dobio sam zaposlenje u bivšoj Mjesnoj zajednici "Ivo Lola Ribar" u Preradovićevoj 29. Tu sam radio do konca 1990. godine. Te godine počinju problemi izborom novog Savjeta Mjesne zajednice. Dana 10. prosinca 1990. otpušten sam s radnog mjesta. Naime, za vikend sam otišao kod obitelji koja mi je bila zbrinuta u Sanskom Mostu i tada su mi javili da su mi promijenili bravu na radnim prostorijama. Razlog mog otpuštanja meni je nepoznat, ali mi je poznato da je na istom sastanku na moje radno mjesto zaposlena druga osoba. Nakon toga sam završio na burzi rada. Na burzi rada nisam imao nikakav status za materijalnu naknadu. Da bih dobio status i ostvario neka od materijalnih prava na burzi rada, morao sam podnijeti tužbu protiv Mjesne zajednice, što sam i učinio. U to vrijeme ukidaju se Mjesne zajednice i njihov pravni sljednik postaje Grad Zagreb. Tako sam počeo voditi sudski spor protiv Grada Zagreba. Moja supruga Rasma, inženjer strojarstva, među prvima je proglašena tehnološkim viškom (nije nam poznat razlog donošenja takve odluke) i dobila je otkaz u Končaru INEM-u. Istovremeno, otkaz je dobio i moj mlađi brat Nazmija, kojeg sam doveo u Zagreb, koji je u to vrijeme radio kao inženjer tehnologije u Herucu. Svi smo izgubili posao u kratkom roku. U prosincu 1990. javio sam se u borbeni ustroj policije, ali me iz njima poznatih razloga nisu primili. Nakon toga snalazio sam se radeći različite građevinske poslove, a od 1. listopada 1992. godine dobio sam posao u Zagrebparkingu (naplata parkiranja na ulici). Ondje sam radio do 31. kolovoza 1995. godine. U ratu nisam sudjelovao. Poslije svega što se meni i mojoj obitelji dogodilo nisam imao nikakav izvor zarade, a život je bio težak. Imao sam problem i s domovnicom. Dugo vremena nisam je mogao dobiti. Radeći u Gajevoj na naplati parkiranja, upoznao sam jednog gospodina kojem sam čuvao parkirno mjesto, a ponekad smo znali i porazgovarati. Jednom prilikom rekao sam mu da nemam domovnicu, a on me upitao jesam li predao zahtjev. Odgovorio sam da sam predao. Zamolio me da mu sutradan donesem sve papire, što sam i učinio. Od njega sam dobio povratnu informaciju da me domovnica čeka na Velesajmu. Dana 31. kolovoza 1995. godine sam i u Zagrebparkingu dobio otkaz.

Na svu sreću u to vrijeme sam dobio i pravomoćnu sudsku presudu protiv Grada Zagreba. Tada sam se javio u Grad Zagreb kod pročelnika Službe za mjesnu samoupravu. Od njega sam dobio rješenje za rad u Područnom uredu u Velikoj Gorici (Služba za mjesnu samoupravu), koja je po tadašnjem administrativnom ustroju pripadala pod Grad Zagreb. Četiri mjeseca kasnije nitko mi nije ulazio u ured i nisam ništa radio. Čini mi se da su me iz njima poznatih razloga izbjegavali. Onoga trena kada je Velika Gorica iz administrativnog ustroja istupila iz Grada Zagreba i dobila status grada, došao mi je u ured dogradonačelnik gospodin Stjepan Rendulić i tražio da napustim prostorije jer više ne potpadam pod zaposlene Grada Velike Gorice, već pod Grad Zagreb. Tražio sam to napismeno te sam pismenu potvrdu dobio nekoliko dana kasnije. Tada su mi u Službi za mjesnu samoupravu Grada Zagreba ponudili da radim na porti. Raspoređen sam na Kennedyjev trg, na portu Prekršajnog suda. Nakon toga su mi ponudili da se bavim deložacijama branitelja iz zauzetih stanova. Na to nisam pristao, pa sam dobio premještaj na portu u Područni ured Črnomerec. Od tuda sam upućen na tečaj za zaštitara. Na porti Područnog ureda Črnomerec ostao sam do 2007. godine, a potom sam zatražio prelazak u Službu za mjesnu samoupravu Grada Zagreba. Taj prelazak čekao sam godinu dana.

Cijeli prethodni period, sve do 2009., bio sam na koeficijentu SSS. Sada sam zaposlen u Gradskom uredu za mjesnu samoupravu, civilnu zaštitu i sigurnost na poslovima višeg stručnog suradnika za rad tijela mjesne samouprave. U Vijeću bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije sam već treći mandat i radimo na tome da afirmiramo bošnjačku suverenost i identitet. U Velikoj Gorici živim od 1990. U Veliku Goricu Bošnjaci (Muslimani) doselili su se ponajviše u vrijeme velikog privrednog razvoja i velike izgradnje naselja u socijalističkom periodu.”

Vanesa Kruško (djevojački Husić) rođena je u Rugvici 1993. godine. “Moj je otac u Zagreb pristigao 1981. iz Kozarca kod Prijedora. Djed je već otprije radio u Zagrebu, kao i jedan značajan broj Prijedorčana svih nacionalnosti. Do rata su moji stričevi, tetke i ujaci živjeli u prijedorskom kraju. Otac se s majkom vjenčao 1986., a pred rat 1990. sagradili su kuću u Rugvici. Moja je majka iz Hambarina.” U vrijeme rata dio Vanesine obitelji teško je stradao. “Moj je ujak preživio logor u Omarskoj i na Manjači. Majka je imala tri brata. Jedan je preživio logor i sada živi u Chicagu, drugi je nestao i gubi mu se svaki trag, a

treći je poginuo u Travniku. Tijekom 1992. i 1993. godine mnogi su rođaci prošli kroz našu kuću u Rugvici. Odatle su odlazili u Njemačku i Ameriku. Baka i djed su od nas otišli u Chicago i ondje je djed i umro, dok se baka 2004. godine vratila u Hambarine. Djetinjstvo i dio mladosti provela sam u Rugvici. Iako Zagreb smatram svojim domom, naglasak mi je bosanski. Ja svoj govor čuvam, kao i moj suprug, koji je također rođen u Zagrebu, a čiji su roditelji podrijetlom iz Tešnja. Roditelji su držali do vjeroispovijesti i nacionalnog identiteta te su me vozili svake subote ili nedjelje na islamski vjeronauk u zagrebačku džamiju. Vrijeme provedeno na vjeronauku u zagrebačkoj džamiji naučilo me pravim vrijednostima. Smatram da ima mnogo mladih ljudi u Hrvatskoj koji su muslimani i Bošnjaci, ali se izjašnjavaju kao Hrvati. Mnogi se srame reći tko su i što su. Stariji se vrlo često izjašnjavaju kao Muslimani s velikim M. I ja sam bila tako upisana u popis birača te nisam ostvarivala biračko pravo biranja pripadnika iz reda nacionalnih manjina sve dok to nisam osobno promijenila u Uredu državne uprave u Županiji. Smatram da u očuvanju identiteta veliku ulogu ima Islamska zajednica u Hrvatskoj kao i vijeća i predstavnici bošnjačke nacionalne manjine na lokalnim razinama.”

Ramo Prelević rođen je 1952. godine u Bijelom Polju u Crnoj Gori. “Moja je obitelj imala osam članova: majka, otac te troje braće i tri sestre. Moji su se bavili zemljoradnjom, a stari je usput radio kao stolar i školovao nas je koliko je mogao. Još kao mladić sam radio na pruzi Beograd – Bar, a potom sam otišao raditi u Kragujevac u tvornicu automobila i konačno u Smederevo u željezaru. Završio sam školu za kovinotokara. Međutim, 1972. godine pružila mi se mogućnost da odem raditi u Zagreb te sam tada radio na izgradnji Mosta mladosti preko Save. Grad je bio velik, upečatljiv i volio sam izići u centar. Stanovao sam u to vrijeme u Zapruđu, gdje je firma imala smještaj. 1973. sam otišao u vojsku u Beograd i ondje sam proveo godinu i pol. Nakon toga sam se vratio u Zagreb i zaposlio se u firmi “Braća Kavurić”. Radio sam neko vrijeme u Sisku. Bili su to teški poslovi koje sam obavljao, ali sam bio vrlo mlad. Želio sam se dalje školovati te sam 1975. godine upisao višu školu. Do tada sam imao završenu jedino školu učenika u privredi. Diplomirao sam na Višoj školi za cestovni promet, a poslije sam završio i Fakultet prometnih znanosti. 1976. sam se vjenčao s djevojkom koja je bila po narodnosti Čehinja iz Velikih Zdenaca. Nakon nekoliko godina dobio sam zaposlenje u Elektroprivredi Zagreb. U to

sam vrijeme stanovao u Gornjem Vrapču i radio sam na parnim kotlovima kao strojar. Nakon toplane sam premješten u SIZ stanovanja i 1979. godine sam dobio stan u Velikoj Gorici. Tada je to bio relativno malen grad nedaleko od Zagreba. U to vrijeme još nismo bili manjinski organizirani i nisam poznao sunarodnjake u Velikoj Gorici. Možda sam poznao tek nekoga u Zagrebu. Kada me pitaju kakvi su moji osjećaji prema Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i prema Crnoj Gori, mogu reći da volim Hrvatsku i da me domaći ljudi rado prihvaćaju. Nikada se nisam kompromitirao, a u HEP Toplinarstvu oduvijek su me cijenili i prihvaćali.

U rad Vijeća uključio sam se 2019. godine. Rad Vijeća je afirmativan jer drukčije i nije moguće funkcionirati kao manjina u Hrvatskoj. Da bismo očuvali svoje posebnosti, organizirali smo se u vijeća. Mi Bošnjaci smo u Hrvatskoj dobro prihvaćeni kao manjina, a islam kao vjeroispovijest je priznat od 1916. godine. Lojalnost Hrvatskoj pokazali smo natprosječnim sudjelovanjem Bošnjaka u Domovinskom ratu u Hrvatskoj. Siguran sam da je inteligencija presudna u vođenju svake manjinske skupine. U rodni kraj odlazim dva ili tri puta godišnje jer ondje imam mnogo rodbine. Otkad postoje internet i *Skype* mogući su i drukčiji oblici susretanja s rodbinom koja je udaljena nekoliko stotina kilometara. Bosna i Hercegovina mi je važna jer je mnogo mojih sunarodnjaka iz Sandžaka branilo tu zemlju. Potrebno je naglasiti da volim sve tri države podjednako. Da nije bilo Bošnjaka u Crnoj Gori, teško da bi se ta država osamostalila.”

Amir Đendo rođen je u Zagrebu 1973. godine. “Moj se otac doselio iz Sarajeva još pedesetih godina prošloga stoljeća. Najstariji stric i djed vodili su dućan mješovitom robom u Sarajevu, pa su odlučili probati u Zagrebu otvoriti dućan na Trešnjevačkom placu. Isprva su se naselili u Vrbiku, a potom su se nakon poplave 1964. morali preseliti u Botinec. Moji su se u Zagreb doselili s određenim kapitalom i stoga su bili u drukčijoj poziciji od doseljenika koji su dolazili u Zagreb trbuhom za kruhom. U vrijeme njihova doseljenja Zagreb još nije prešao preko Save, a Trnje i Trešnjevka su bili tek u izgradnji. Ipak, grad je bio mnogo razvijeniji i veći od Sarajeva iz kojeg su došli. Naime, Sarajevo je tada bilo samo do Marindvora, a ostalo je bilo predgrađe. U Zagrebu su vidjeli bolju priliku za razvoj trgovine. Otac Hazim završio je Fakultet strojarstva i brodogradnje te se zaposlio kao inženjer. Radio je isprva u Instrumentariji Zagreb, a 1968. godine odlučio je otvoriti obrt koji se bavio proizvodnjom malih laboratorijskih aparata

i peći. Naime, radeći u Instrumentariji vidio je u Njemačkoj kako se proizvode mali laboratorijski aparati i odlučio je pokušati isto u Jugoslaviji. Njegova je tvrtka počela s radom u podrumu u kući u Botincu, gdje je stanovao. I majka Sadžida je podrijetlom iz Sarajeva. U Zagreb se doselila udajom za oca 1969. godine. Cijeli svoj radni vijek majka je provela kao profesorica u gimnaziji u Kušlanovoj ulici. Otac nije doživljavao Sarajevo kao svoj grad, već Zagreb, gdje je pohađao srednju školu i gdje je studirao. Majka je Sarajevo više doživljavala kao svoje, ali u Zagrebu joj je bila obitelj i ovdje je provela cijeli radni vijek. Znala je reći kako joj je Sarajevo najdraži grad, ali da joj je nakon tri tjedna dosta boravka u njemu.

Čitava naša obitelj iznimno je držala do nacionalnog i vjerskog identiteta. Otac i stričevi bili su članovi Odbora za izgradnju Islamskog centra u Zagrebu te su pomagali Zajednicu i moralno i financijski. Na tjednoj bazi se odlazilo u džamiju, kao što to činimo i mi danas. U Zagrebu sam završio mekteb u Tomašićevoj ulici. Pohađao sam MIOC (XV. gimnaziju), a potom sam studirao na Fakultetu strojarstva i brodogradnje. Moj je brat pohađao Srednju školu "Ruđer Bošković", a studirao je na Elektrotehničkom fakultetu, a sestra je stomatologinja. Zanimljiva je činjenica da su se ljudi u Sarajevu osamdesetih godina prošloga stoljeća čudili što u Zagrebu postoji mekteb i što djeca pohađaju vjeronauk te što zbog toga nemaju problema. I moja djeca se drže naših vjerskih propisa kao što sam se i ja držao propisa. Tako, na primjer, od vrtića imamo islamsku prehranu bez svinjetine, a sjećam se i u vrijeme služenja vojnog roka da sam imao pravo na posebnu prehranu i obilježavanje islamskih blagdana. Naša tvrtka Elektrosanitarij nalazi se u Svetoj Nedjelji, a stanujem u Samoboru. Samobor je stvorio još u vrijeme socijalizma izvrsne uvjete za razvoj malih privrednika. Stanujem na Stražniku iznad Samobora, što je nekada bilo vikendaško naselje, a sada je pretvoreno u elitni samoborski kvart. Prije ulaska u brak živio sam u Sigetu u Super Andriji. Stoga mi je prvih godina bio velik šok kada sam doselio u prirodu, relativno daleko od gradske vreve. Danas je život u gradićima oko Zagreba mnogo kvalitetniji od života u velikom gradu poput Zagreba.

Moje uključivanje u Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije bilo je posve logično. Naime, mi smo stara bošnjačka obitelj i imamo obavezu raditi na dobrobit naše zajednice na nacionalnom i na vjerskom planu i tako ja

shvaćam svoju funkciju u Vijeću. Budući da posjedujem vlastitu firmu, u Vijeću obavljam dužnost člana Pododbora za ekonomiju i kontrolu financija Vijeća. Bio sam član Vijeća od 2003. do 2007. te u posljednjem mandatu od 2019. do 2023. godine. Budućnost bošnjačke nacionalne manjine u Zagrebu, Zagrebačkoj županiji i u Hrvatskoj je svijetla. Bošnjaci su odlično integrirani u hrvatsko društvo i velika većina Bošnjaka smatra Hrvatsku svojom domovinom. Smatram da sve nacionalne manjine u Hrvatskoj trebaju doprinijeti razvoju hrvatskog društva povezujući Hrvatsku sa svojim matičnim zemljama. Razmišljajući o odnosu prema Bosni, volim bosansku kulturu i rodni grad mojih roditelja. Isto je tako s ostatkom moje porodice. Mogao bih čak istaknuti da smo zapravo preintegrirani u hrvatsko društvo jer s Hrvatima imamo zajednički jezik i jednak način života. Islamski centar u Zagrebu, koji su osnovali zagrebački Bošnjaci, primjer je kvalitetnog suživota većinskog i manjinskog naroda i mjesto susreta različitih nacija iste vjeroispovijesti, što je rijedak primjer u Europi.”

Edina Čaušević (rođ. Sejkić) rođena je 1981. godine u selu Orahova između Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške. “Odrasla sam u kući s nanom, majkom, sestrom i bratom. Otac je došao u Zagreb 1968. u srednju školu te je tu ostao i raditi. Živio je i radio preko tjedna u Zagrebu, a za vikend bi dolazio kući. Tata je godinama radio u Autosanitariji u Planinskoj ulici. Mama je prije mog rođenja radila u firmi Triko u Orahovoj. U našem selu, koje je pretežno muslimansko, bilo je nekoliko pravoslavnih i katoličkih obitelji. U selu su postojale tri džamije, ali i ruševine rimokatoličke crkve na brdu iznad sela. Prije rata započela je gradnja nove džamije na mjestu stare drvene koja je srušena, ali je rat to zaustavio i ta je džamija ostala netaknuta tijekom rata, dok su druge dvije srušene. Nakon rata stanovnici Orahove su samostalno sve tri džamije ponovno sagradili. Imala sam idealno i bezbrižno djetinjstvo, a dane sam provodila u igri s drugom djecom. Nana nas je mnogo toga naučila i danas se rado sjetim nekih njezinih riječi. Moj otac je imao četiri sestre i jednog brata te je nakon smrti svojeg oca preuzeo brigu o svima i svemu, a naša kuća uvijek je bila mjesto gdje smo se svi okupljali. Jedna od tatinih sestara živjela je u Zagrebu sa suprugom i djecom. Imam osjećaj da su naši mještani gravitirali prema Zagrebu jer je Sarajevo bilo daleko i loše prometno povezano s tim dijelom Bosne. Otac je stanovao kod tetke i tetka na Trnavi, a ja bih, kao i moji brat i sestra, znala provoditi vrijeme kod oca u Zagrebu. Obitelj mojega oca je

u Orahovoj imala dobar status. I mamina je obitelj bila dobrostojeća. Sjećam se da je mamin otac imao i kamion, što je u ono vrijeme bila rijetkost. Kada je rat počinjao u Hrvatskoj, bili smo uvjereni da se neće preliti u Bosnu. Sjećam se da smo s brda na kojem je kuća gledali kako se ratuje u Novskoj, Okučanima i Novoj Gradiški i kako smo vjerovali da to neće doći kod nas. Kada je počeo rat, ostali smo u Bosni do listopada 1992. godine, a nana je ostala do 1993. Izbjegli smo kod tate koji je u tom razdoblju bio dosta humanitarno organiziran te je pomagao našoj rodbini, ali i mnogim drugim sumještanima da što lakše prođu kroz te izbjegličke dane i stanu na svoje noge. Moram reći da mi to preseljenje i nije bilo traumatično jer smo bili svi zajedno i da sam djecu s kojom sam polazila u peti razred već dobro poznavala iz mojih ranijih posjeta Zagrebu. Možda je bratu i sestri koji su kretali u osmi razred, odnosno u srednju školu bilo nešto teže. Također nismo imali problema s jezikom, koji je bio isti. Nakon osnovne škole upisala sam kemijsku školu, koju je pohađala i moja starija sestra. Potom sam godinu dana studirala na Prehrambeno-biotehnološkom fakultetu, ali sam odustala i upisala Učiteljsku akademiju u Zagrebu i završila za odgajatelja predškolske djece, a kasnije na istoj Akademiji nastavila školovanje i dobila zvanje magistar predškolskog odgoja i obrazovanja.

Orahovu je početkom rata napustila većina obitelji, a u neke kuće su došle živjeti izbjeglice iz zapadne Slavonije i drugih dijelova Republike Hrvatske. U našem selu su se zadržali do kraja rata, a neke obitelji i duže vrijeme. Tako je bilo i u našoj kući. Kada smo prvi put nakon rata došli u selo, čekao nas je naš pas koji nam se jako razveselio. Majčini se roditelji dugo nisu mogli vratiti u svoju kuću koja je bila zauzeta od izbjeglica. Usprkos tome što je naselje opustjelo, ipak nitko nije prodavao svoje kuće. Orahova nakon rata više nije isto selo. Mali broj ljudi vratio se živjeti, većinom su se vratile starije osobe u mirovini, a mlađe obitelji dolaze tijekom ljetnih i zimskih praznika kada Orahova oživi i poprimi bar dio starog sjaja i blagostanja.

U vrijeme upisa na fakultet postojao je u Bošnjačkoj nacionalnoj zajednici Hrvatske folklor. Naš ansambl se zvao *Bosana* i vodio ga je doktor Muhidin Alićehajić, a kasnije gospođa Azra Ajša Ruždija. Moj budući suprug je već bio u folkloru i mi smo se 2003. upoznali. Ušli smo u brak 2009. i imamo dvoje djece. Suprug je rođen u Zagrebu, a roditelji mu potječu iz okolice Bosanske Gradiške. Držali smo do vjeroispovijesti, pa smo redovito odlazili na predavanja

u džamiju, u Omladinski klub muslimana u džamiji i slično. Na folklor sam odlazila sve dok nisam ostala trudna, a do 2012. vodila sam i dječji folklor.

Naše Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije iznimno je važno za očuvanje nacionalnog identiteta. Salih Huremović, koji vodi Vijeće, ima dovoljno vremena i energije da se posveti ovom poslu. U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije ušla sam nakon što sam bila članica i Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Zagreba u mandatu 2007. – 2011. U ovom mandatu od 2019. godine mnogo toga nismo mogli uraditi što smo planirali jer nas je omela korona. U sve aktivnosti želim uključivati i svoju djecu jer smatram da je važno da očuvaju svoj bošnjački identitet. Zanimljivo je da usprkos tome što je suprug Bošnjak on ima ponešto drukčiji pogled na neke stvari. Ljeti radije bira odlazak na more, a ja se želim vraćati u Bosnu. On se drukčije priprema za Bajram od mene. Željela bih da i moja djeca imaju tu mogućnost da osjete ono što sam ja osjećala u djetinjstvu u Bosni. Mislim da bi se rad Vijeća trebao bazirati na orijentiranju prema mladima, da bi djeci trebalo usaditi interes za bosansku kulturu te da bi im u školama trebalo omogućiti da pohađaju program po modelu C (Bosanski jezik i kultura). U Zagrebu postoje škole u kojima je to osigurano (OŠ Žitnjak, OŠ Borovje i Islamska gimnazija). U Hrvatskoj sam naučila da volim svoje i da poštujem tuđe. Trudim se to usaditi i svojoj djeci. Sigurna sam da ako čovjek poštuje svoje, to njegovo poštuju i drugi. Neke sitnice čine cijelu stvar boljom, a tim sitnicama i malim stvarima moguće se boriti protiv asimilacije i gubitka našeg bošnjačkog identiteta.”

Mustafa Forto rođen je u Goraždu 1947. “Bio sam nestašan dječak, buntovan i talentiran za dosta toga, osjetljiv na nepravde i uvijek sam u svemu navijao za slabije. Najbolje sam igrao nogomet u kvartu i najbolje sam crtao u likovnoj sekciji koju je vodio Đuro Lubarda, nećak poznatog slikara Petra Lubarde. U srednjoj sam školi igrao košarku za klub Radnički iz Goražda. Taj je klub bio u republičkoj ligi iz koje se išlo na kvalifikacije za ulazak u prvu jugoslavensku košarkašku ligu. Skoro čitava košarkaška ekipa bila je iz istog razreda. U isto vrijeme sam igrao i nogomet za klub Radnički i bio bubnjar u prvom vokalno-instrumentalnom sastavu VIS “Mladi”. Bavio sam se pomalo i slikanjem, a crtao sam stalno i crtao sam svašta. Radio sam tako plakate za koncerte, igranke, utakmice, ali sam crtao i karte za kino s kojima smo ulazili na projekcije filmova. Bio sam nekako nezadovoljan, a trebalo je položiti maturu i dokazati se. Sada

kada promatram to razdoblje, čini mi se da nije moglo biti bolje. Najljepši period života bilo je studiranje. Upisao sam studij arhitekture sasvim slučajno. Originalne dokumente sam predao na DIF (Fakultet za fizičku kulturu), a kopije dokumenata na arhitekturu. Nisam bio siguran jesam li sposoban položiti prijemni ispit koji je trajao tri dana, a primali su samo oko 70 studenata. Studenata je bilo iz svih dijelova bivše Jugoslavije, ali i iz nesvrstanih zemalja, a ti su potencijalno imali i političku podršku. Konkurencija se povećavala time što je među onima koji su pohađali prijemni ispit bilo mnogo kćeri i sinova direktora, generala, političara i umjetnika. Prijemni sam položio s izvrsnim rezultatom. Nakon toga je sve krenulo biti kako treba i kako mi se sviđa. Tijekom studija radio sam na brojnim projektima kao suradnik, radio sam s brojnim profesorima i asistentima u projektnim biroima. Sarajevski Arhitektonski fakultet u to vrijeme bio je jedan od najboljih u bivšoj državi. Prema mojem mišljenju u tadašnjoj Jugoslaviji najbolji su bili ljubljanski i sarajevski arhitektonski fakultet. To se mjerilo prema profesorima koji su tamo bili zaposleni, prema ugledu i uspješnosti na saveznim i internacionalnim natjecanjima i prema kvaliteti realiziranih projekata. O tome bih periodu mogao napisati jednu veliku debelu knjigu.

Dolazak u Zagreb bio je u to vrijeme kao da se seliš iz jednog kvarta u drugi. Naime, supruga mi je Zagrepčanka. Živjeli smo četiri godine u Sarajevu, a onda smo se odlučili da odemo u Zagreb i da vidimo kako ćemo dalje. Tako sam u Zagrebu od 1981. godine. Radio sam projektnom birou Šipad-invest i prebacio sam se u inženjering predstavništva Zagreb. Vrlo jednostavno i komotno često sam putovao u Sarajevo, i privatno i službeno, tako da su me prijatelji stalno ispitivali jesam li se ja preselio ili nisam. To sam doživljavao kao neku vrstu privilegije. Živio sam istovremeno u dva grada, slična i različita. Četiri godine kasnije otvaram sam arhitektonski projektni ured koji i danas radi. Radim manje i veće prostore po čitavoj državi, ali i izvan Jugoslavije (Bagdad, Kuvajt, Ulm, Miami). Zaista sam uspio spojiti ugodno s korisnim. Izabrao sam Veliku Goricu umjesto naselja u Novom Zagrebu koja su tada bila doslovno spavaonice, bez ikakvih sadržaja. Međutim, na Veliku Goricu se nikada nisam navikao. Uvijek sam imao ured u strogom centru Zagreba, a u Veliku Goricu sam dolazio samo na spavanje. Prije pet godina, stjecajem okolnosti, preselio sam i ured u Veliku Goricu. Sada u Zagreb odlazim samo kada moram.

Neposredno prije posljednjeg rata devedesetih godina prošloga stoljeća uključio sam se u Merhamet koji je postojao i prije, ali je tada popunjen nekim novim ljudima. Sjedište Merhameta bilo je u Islamskom centru, a predsjednik je bio dr. Izet Aganović, dok je tajnik bio Ahmet Ikanović. Ja sam bio predsjednik jedne sekcije za pomoć pri izgradnji, obnovi, popravcima kuća i stambenih prostora. U to vrijeme svi su bili solidarni, dolazili su i pomagali. Naročiti angažman imao je muftija Ševko Omerbašić. Tada smo se družili i razgovarali smo. Najčešće sam se viđao s Enesom Čengićem, Ismetom Icom Voljevicom, Izetom Aganovićem, Mustafom Nadarevićem i Džemalom Mustedanagićem. Što se tiče profesionalnog života, imao sam tri samostalne izložbe: u Zagrebu, Velikoj Gorici i Bihaću. Učestvovao sam na mnogo kolektivnih izložbi, a najdraža i najbitnija mi je godišnja izložba *Collegium artisticum* u povodu dana Grada Sarajeva u organizaciji ULUBIH-a, ULUPUBIH-a i AABIH-a. Tri puta sam dobio godišnju nagradu za interijer i jedanput za arhitekturu. Više ne šaljem radove na *Collegium artisticum* jer ta izložba više nema snagu koju je imala na početku. U svojem životu u Hrvatskoj nisam doživljavao diskriminaciju. Ne računam ovdje primitivce koje vidim i čujem svakodnevno u monolozima i diskusijama. Sudjelujem u radu Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije. U Vijeću nemam nikakvu ulogu, ali sam uvijek pomagao koliko sam mogao. Tako sam vodio projekt rekonstrukcije i uređenja Bosanskog kulturno-informativnog centra pri Veleposlanstvu Bosne i Hercegovine, uredio sam ured Kulturnog centra bošnjačke zajednice i uradio sam scenografiju za mjuzikl *Sarajevski krug*. Sve sam to uradio volonterski.”

Jasmin Peljto rođen je u Zagrebu 1974. godine. “Moj je otac radio u Sarajevu i bio je tesar. U Zagreb je pristigao 1964./1965. godine. Često se vraćao u Bosnu, a 1967. godine vjenčao se s mamom. Moji su podrijetlom iz sela Džihanići, općina Rudo, u istočnoj Bosni. Do rata smo svake godine odlazili u Sarajevo na barem mjesec dana. Poslije Zagreba Sarajevo mi je bilo i ostalo najdraži grad. Moja je majka u Zagreb pristigla direktno sa sela. Roditelji su ispočetka živjeli u Botincu, a potom je otac dobio stan na Knežiji, gdje smo živjeli čitavo moje djetinjstvo i mladost. U osnovnoj školi imao sam nadimak Behi jer su znali da sam porijeklom iz Bosne. Pohađao sam paralelno i vjeronauk u džamiji i u svojem vjeronaučnom obrazovanju sam stigao do kraja osnovne škole. Moj tadašnji vjeroučitelj, muftija Ševko Omerbašić, smatrao je da sam dovoljno

nadaren da me pošalje na stipendiju na daljnje školovanje u Kuvajt. Trebao sam onamo otići i prvih nekoliko godina učiti arapski, potom ondje završiti srednju školu i četiri godine fakulteta. Otac me je poslao, ali sam se ubrzo vratio jer je u Kuvajtu počeo rat. Vratio sam 30. svibnja 1990. godine. Kada sam odlazio u Kuvajt, još je postojala Jugoslavija, a po povratku u Hrvatsku već je na pomolu bila hrvatska samostalnost. U Kuvajt se više nisam mogao vratiti i stoga sam upisao XIII. gimnaziju u Sopotu te sam se nakon završetka školovanja vrlo brzo osamostalio i počeo raditi.

U vrijeme rata služio sam vojsku kao redovni ročnik u Puli i nakon akcije Oluja i u Korenici, tako da imam status hrvatskog branitelja. Neko sam vrijeme radio kao disk-džokej u pojedinim kafićima, među ostalim i u Omladinskom klubu muslimana u džamiji povodom nekih proslava Bajrama. U Klubu sam upoznao svoju suprugu. Koliko držimo do nacionalnog i vjerskog identiteta govori činjenica da moja djeca odlaze u džamiju i pohađaju islamski vjeronauk. Osim toga, čini mi se važnim da moja djeca upoznaju svoje buduće životne partnere koji su islamske vjeroispovijesti. Bosnu volim iznad svega, ali ona mi ne može biti broj jedan jer sam rođen i živim u Zagrebu i u Hrvatskoj. Od 2003. godine živim u Zaprešiću te sam član Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije.”

Izbor iz literature

BERBEROVIĆ, Sead (2014). “Bošnjaci u Hrvatskoj: 22 godine kao manjina”, u: *Bošnjačka pismohrana*, sv. 13, br. 38/39, str. 255–258.

ČIČAK-CHAND, Ružica (1999). “Islam i muslimani u Hrvatskoj: skica stvaranja muslimanskog/bošnjačkog sociokulturnog prostora”, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, god. 15, sv. 4, str. 451–464.

HASANBEGOVIĆ, Zlatko (2007). *Muslimani u Zagrebu: 1878. – 1945., doba utemeljenja*, Zagreb: Medžlis Islamske zajednice Zagreb i Institut društvenih znanosti “Ivo Pilar”.

HASANBEGOVIĆ, Zlatko; NANIĆ, Senad (2009). *Zagrebačka džamija*. Zagreb: Turistička naklada, 72 str.

KULENOVIĆ, Muradif (1999). "Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske", u: *Bošnjačka pismohrana*, sv. 1, broj 1-4, str. 102–107.

MUFTIĆ, Osman (1997). *Zapisi o gradnjama zagrebačkih džamija*, Zagreb: Islamska zajednica – Eminex.

OMERBAŠIĆ, Ševko (1999). *Islam i muslimani u Hrvatskoj*. Zagreb: Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj.

POKOS, Nenad; HASANBEGOVIĆ, Zlatko (2014). "(Tro)jedan narod. Bošnjaci, Muslimani i Hrvati muslimani u Hrvatskoj u popisima stanovništva 2001. i 2011. godine", u: *Društvena istraživanja*, br. 23, sv. 3(125), str. 427–448.

ŠKILJAN, Filip (2020). *Sjećanja Bošnjaka na sudjelovanje u Domovinskom ratu u Hrvatskoj*, Zagreb: Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Grada Zagreba.

TANKOVIĆ, Šemso (1997). *Bošnjaci u Republici Hrvatskoj*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.

III. Srbi u Zagrebačkoj županiji

O d kasnog srednjeg vijeka na prostoru koji zauzima današnja Zagrebačka županija sa širom okolicom došlo je do velikih promjena u etnokonfesionalnom sastavu stanovništva. Jedna od važnih promjena odnosila se na doseljavanje srpskopравoslavnog stanovništva. Već u prvim desetljećima 16. stoljeća na granicama ugroženih habsburških zemalja pojavili su se Srbi kao bjegunci s osmanskog teritorija. Prema Nadi Klaić oni su se u novim zemljama mogli naseliti jedino kao kolonisti. U izvorima nazivaju se prebjezi, uskoci, Rašani, Srbi i Vlasi. Jaroslav Šidak o Vlasima piše: "Plodni i napušteni krajevi u savsko-dravskom međurječju, koji se u suvremenim izvorima obilježavaju kao »deserta«, tj. pustinja postali oko 1600. pogodno tlo za smještaj došljaka koji su ondje preuzeli vojnu dužnost graničara. Ti su se došljaci obično sami služili imenom Vlaha, odnosno »vlaških sinova«, ističući na taj način ponajprije svoj društveni položaj slobodnog stočara-ratnika kakav su uživali i pod turskom vlašću. A budući da su se od starosjedilaca razlikovali, između ostaloga, i po vjeri, razumljiva je i upotreba naziva »natio Valachorum« za njih u ponekom dokumentu izrazito službenog značaja. Prema tome, ime Vlah samo je sinonim etničkog imena Srbin, pa nema opravdanog razloga da se ono i danas još u ozbiljnim znanstvenim radovima piše s malenim početnim slovom."

Pravoslavno se stanovništvo doselilo u zapadni dio Kraljevine Slavonije radi vojne službe u posadi Ulricha II. Celjskog (1406. – 1456., ban čitave Slavonije od 1445.), koji se 1434. oženio Kantakuzinom (oko 1417. – između 1490. i 1492.), kćeri srpskog despota Đurđa Brankovića (vladao od 1427. do 1456.) i Jerine (Irine) iz solunske grane bizantske carske obitelji Kantakuzin. Katarina (Kantakuzina) je najvjerojatnije dijelom boravila u Varaždinu, gdje je 1453. izdala potvrdu o primanju 40 maraka od zagrebačkog gradskog suca. Drago Roksandić također govori o postojanju Srba (Rašana) na ovom području u 15. stoljeću: "Srbi nisu rijetki ni u posadnim službama u mnoštvu slučajeva tijekom 15. stoljeća. Posljednjih godina Nada Klaić i Fedor Moaćanin pridonose

spoznajama u vezi sa Srbima u gradskim posadama Medvedgrada, Rakovca, oba Kalnika i Koprivnice u doba prije i poslije smrti Ulricha II. Celjskog 1456. godine.” Srpska je posada u tim utvrdama ostala i nakon smrti Ulricha Celjskog 1456. godine. Prema Radoslavu Grujiću, Katarinin kaštelan u Medvedgradu i župan Zagrebačkog polja bio je Srbin iz Despotovine plemić Bogavac Milaković, a u oba Kalnika Pavle Mikšić sve dok Katarina nije te gradove morala predati drugima. Broj srpskih vojnika u tim posadama bio je prilično velik pa je njihov boravak i izdržavanje teško padalo okolnom narodu, tako da je kralj Vladislav bio prisiljen 1447. pisati ovim Srbima (Rašanima) da ne uznemiravaju građane i seljake raznim teretima i kmetskim rabotama.

O podrijetlu tog stanovništva Dušan Kašić piše: “Doseljavanjem Srba na Slovinsku krajinu tokom XVI vijeka, formirana su uglavnom njihova naselja na liniji Koprivnica – Križevci – Ivanić. Taj pojas je bio relativno uzak, a zapremao je područje parohija: Bolfan, Salnik, Vojakovac, Veliki Poganac, Lepavina i Velika Mučna na obroncima Kalnika i Gornje Sredice, Rovište, Bolč, Srpska Kapela i Lipovčani na južnoj strani Bilogore i Marčanskog humlja. Osnov ovih naselja su srpski uskoci koji su ovamo dospjeli preko Žumberka, Kranjske i Štajerske iz senjskog Primorja i sjeverne Dalmacije, a zatim i pribjezi iz turske Slavonije i Mađarske. Veći dio ovih doseljenika vodi svoje porijeklo iz Stare Srbije i Hercegovine, zatim iz ostale Srbije i Crne Gore, a manji dio iz Bosne, Makedonije i Srema. Njihovu migraciju uslovalo je neprestano tursko osvajanje ili nesigurnost na svim njihovim granicama, gdje su Srbi doseljavani da bi kao martolozi (turski krajišnici) čuvali granicu. Za njih putopisac Kuripešić veli da su u zapadnu Bosnu dolazili od Beograda i Smedereva. Njih je ovamo, po svoj prilici, doveo komandant turskih pograničnih gradova Muhamed Jahliogli, kada je sa Ahmetom Šibenčaninom i Husrefom Vrhbosanskim došao da osvoji Udbinu i druge gradove u Hrvatskoj.” Etnici Rac, Olah, Vlah i slični popisani 1598. u Zagrebačkoj, Varaždinskoj i Križevačkoj županiji odnose se na vlaške odnosno raške/srpske doseljenike. Na doseljavanje srpskog odnosno raškog stanovništva upućuje etnik Raacz, zabilježen u Kašini.

Kako je dio žumberačkog stanovništva raškog, odnosno vlaškog podrijetla, uvrštavamo ih u ovo poglavlje. Pregovori s Rašanima iz Osmanskog Carstva zabilježeni su 1529., kada su nudili svoju službu kralju Ferdinandu. Iduće, 1530. godine, ban Ivan Karlović javio je Ivanu Katzianeru da su iz Osmanskog Carstva

u Slavoniju “uskočili” Vlasi (*Vlazzy*) koji bi htjeli prijeći (*vt saltum facient*) i to “mnogi ili pedesetorica” pa se zbog toga pisano obraćaju Katzianeru da im dade selišta kamo bi smjestili svoje obitelji. Kada se ponovno obratio Katzianeru, ban Karlović poslao mu je spomenute Vlahe (*Wlassy, Wlahos*), moleći da se pobrine za njih. Ako ih Katzianer primi, i ostali Vlasi bi htjeli prijeći za njima “u kršćanstvo” te bi se mogli upotrijebiti za učvršćenje Vojne krajine, što se vidi iz pisma od 14. rujna 1530. No, ban nije imao sredstava ni za svoju vojsku pa je zbog toga Vlahe slao Katzianeru. Istoga dana, 14. rujna 1530., Bihaćani su Ivanu Katzianeru preporučili Vlahe iz Srba, Unca i Glamoča (*Wolahy Turcorum, qui commorauerunt in Zerb et in Unacz et in Dlamoch*), koje je predvodio sin glamočkog vojvode Vladislava Stipkovića (*Ladizlai Ztypkowych*), a s njime su bili mnogi harambaše i vojnici. Svaki ratni sukob, zajedno s nesigurnošću koju je donio, pokretao je stanovništvo na granici habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava. Stoga je dio stanovništva iz osmanskog krajišta prešao na prostore habsburškog krajišta koje su njihovi bivši vlasnici napustili. Nije sigurno jesu li te obitelji bile prve koje su, dolazeći s osmanskog područja, bile upućene dalje u Kranjsku. Habsburški krajiški zapovjednici nazivali su ih različitim nazivima: *Valachi Turcorum, Valachi, Rasciani Voskoky, Valachi Uzkoky, Pribegi, Vsskhokhen* i dr. No, najčešće se uvriježio naziv *uskoci*.

Vlasi koji su se doselili početkom 1530-ih godina bili su upućeni ponajprije na posjede koje su opustošili Osmanlije, u luku rijeka Kupa – Žumberak, Metlika, Črnomelj, Poljan i Lož. Kasnije su im se pridružili uskoci (oko 1000 osoba s 1500 komada stoke) koji su bili podrijetlom iz doline Cetine. Na kraju su svi zajedno bili naseljeni na području Žumberačkog distrikta, a u godinama 1538. – 1540. priključile su im se uskočke obitelji (300 – 400) koje su prije živjele oko Srba. Drago Roksandić upozorio je na to kako se često “gubi iz vida da se ta masovna seoba izvodi u razdoblju punih učinaka katastrofalnih ishoda mohačke i gorjanske bitke (1526. i 1537.) i neposredno poslije turskih osvajanja današnje sjeverne Dalmacije (1522.) te Like i Krbave (1527. – 1528.), tj. u doba kada izgledi za uspješan ishod obrane Hrvatske i nisu osobito veliki.” Nakon doseljavanja novog stanovništva počelo se postavljati pitanje kamo će se to stanovništvo smjestiti. Nakon duljeg lutanja doseljenika Ferdinand je 1535. dao povlastice doseljenicima “iz Bosne” naselivši ih u onaj dio Žumberka koji je u to vrijeme bio kraljev posjed u Kranjskoj. Oni su dobili zemljište kao

“nasljedno leno”, za što su morali ratovati na vlastiti trošak u slučaju potrebe. Taj dio žumberačkoga područja, koji su naselili uskoci, postupno je uključen u sastav Vojne krajine. Uskoci su nakon doseljenja bili oslobođeni svih daća na 20 godina, a nakon toga su trebali postati obični podložnici. No nakon 20 godina oslobođenje je daća prešutno produženo na neograničeno vrijeme, a lena su se postupno sve više pretvarala u vlasništvo, ali su i dalje bila vezana uz vojnu službu, tj. svatko tko je htio napustiti vojnu službu gubio bi zemlju i povlašteni položaj. Kako je žumberačko područje relativno slabo plodno, tamo su mogla nastati samo mala sela, a do sredine 18. stoljeća došlo je do znatnog povećanja broja stanovnika te se javio problem agrarne prenaseljenosti. Godine 1764. u čitavom Žumberačkom distriktu bila su 74 sela, a 42 sela su se sastojala od pet ili manje kuća. Broj obitelji porastao je s najviše 142 (koliko ih je naseljeno do sredine 16. stoljeća) na 492 obitelji popisane 1764. godine. Prema procjenama broj stanovnika u isto je vrijeme porastao s oko 750 na oko 3900, odnosno upeterostručio se. Gospodarska situacija Žumberčana bila je izrazito teška te se čini kako su se usmjeravali na stočarstvo te trgovinu stokom, i to ne samo svojom, nego su se bavili i preprodajom. Vojnokrajiška uprava nastojala je izaći ususret te im je omogućavala uvoz morske soli bez poreza te istovremeno davala plaće za dio uskoka. Iako nisu smjeli trgovati solju, žumberački su uskoci razvili krijumčarenje soli po Kranjskoj, Štajerskoj, Slavoniji i Hrvatskoj te je trgovina solju za mnoge od njih postala prihodom koji ih je štitio od gladi.

Prema ustroju iz 1577. godine vidi se da je na slavonskoj granici bilo pet kapetanija – Ivanić, Križevci, Koprivnica, Varaždin i Zagreb, a uz njih je naglašen neriješen položaj sisačke utvrde koju je Zagrebački kaptol držao pod svojom vlašću te ga nije bio spreman prepustiti upravi kraljevske vojske i njezinih zapovjednika. U sastavu Ivaničke kapetanije bile su utvrde i straže: trgovište Ivanić (*der marcktht Yiwanitsch*), Kloštar-Ivanić (*das closter Ywanytsch*), Lupoglav (*Lupoglaw*), Božjakovina (*Wuschiakhouina*), Gofnic (*Gofnez* – Bosiljevo kraj Čazme) i Sv. Križ (*Heilig Creuz*). U Križevačkoj kapetaniji bile su utvrde i straže: Križevci (*Creuz*), Vrbovec (*Barbarwacz*), Gradec (*Gradicz*), Sveti Petar (*Sannt Peter* – Čvrstec), Cirkvena (*Cirquena*), Sveti Juraj (*S. Georgen*), Glogovnica (*Glogouicz*), Apatovec (*Apotobacz*), Topolovec (*Topolowacz*), Sveti Ivan (*S. Yban* – Žabno) i Trema (*Trem*). U Koprivničkoj kapetaniji bile su utvrde i straže: Koprivnica (*Copreinitz*), Đurđevac (*Georgen schloss*), Prodavić

(*Prodaucz*), Drnje (*Dernia*), Novigrad (Novigrad) i Đelekovec (*Jellekhovac*). U Varaždinskoj kapetaniji nalazili su se: Varaždin (*Warasdin*), Remetinec (*Remetinecz*), Toplice (*Töplicz*), Ludbreg (*Lubregb*) i Rasinja (*Rassnig*). Pod zapovjedništvom Zagrebačke kapetanije bili su: Zagreb (*Agram*), Bisag (*Wysaag*), Novigrad (*Nouigrad an der Saw gelegen*), Hrastilnica (*Hrastilnicza*), Rakovec (*Rakhonackh*), Lovrečina (*Loretschin*), Čanjevo (*Tscheynowwa*) i Hum (*Hum*). Prema tome popisu Slavonska krajina imala je 36 utvrda. Raspored utvrda i straža po ostacima Slavonije jasno upućuje na pravce kojima su male grupe Osmanlija (i Vlaha) odlazile u lov na stoku i ljude. Na saboru u Brucku 1578. napravljena je reorganizacija sustava utvrda Slavonske krajine. Zagrebačka i Varaždinska kapetanija bile su ukinute, a između Koprivničke, Križevačke i Ivaničke došlo je do nekih promjena. Moguće je zaključiti da je nakon reorganizacije 1578. broj utvrda Slavonske krajine smanjen na 22. Završetkom tzv. Dugog rata (1593. – 1606.) došlo je do potpisivanja mira s Osmanskim Carstvom na ušću rječice Žitve u Dunav (blizu Komarna) 11. studenoga 1606. godine. Taj je mir bio preduvjet za oporavak i obnovu šireg područja Varaždinskog generalata i naseljavanja veće skupine srpskopравoslavnog stanovništva. Tzv. Dugim ratom, koji je doveo do dugotrajne ravnoteže na granici, iako nije ostvario očekivano smanjivanje teritorija pod osmanskom vlašću, prema Fedoru Moačaninu, “počinje i novo razdoblje povijesti Vojne krajine. Od samo vojne institucije Vojna krajina u Hrvatskoj pretvara se tijekom 17. st. u poseban teritorij, odvojen od Hrvatske pod banskom jurisdikcijom i s posebnim razvojem društva na tom području. Podloga za takav razvoj masovno je naseljavanje vojničkog stanovništva iz Turske, za koje izvori 17. st. gotovo isključivo upotrebljavaju naziv vlasi... Masovno preseljavanje vlaha na Slavonsku krajinu traje od 1597. do 1600.”

Prigodom doseljavanja pravoslavnih Vlaha s njima su se doseljavali njihovi popovi i kaluđeri. O tome Aleksi Ivić, među ostalim, piše: “Ali su vrhovne crkvene vlasti ostale u Turskoj te je među doseljenicima u crkvenim pitanjima vladala anarhija. Pošto je mir bio utvrđen i olakšan prelaz preko granice, dogovoriše se srpski slavonski graničari sa svojim sunarodnjacima u Turskoj, da sabor arhijereja pečke patrijaršije kreira za austrijske Srbe pravoslavnu episkopiju, koja će potpadati pod vlast pečkog patrijarha. Našla se odmah i podesna ličnost, episkop Simeon Vretanja te njega 28. juna 1609. postavi

arhijerejski sabor na čelu sa pećskim patrijarhom Jovanom za episkopa austrijskih Srba. Novi episkop izabra za svoju rezidenciju opustelu okolinu brega Marče, na kome je nekad postojao katolički manastir pa je od Turaka bio porušen. Zemljište marčansko pripadalo je zagrebačkoj biskupiji te episkop Simeon pođe u Rim, prizna papu za svog crkvenog poglavara i izradi kod pape 21. novembra 1611. dozvolu, da može na bregu Marči podignuti pravoslavni manastir i postaviti u njega svoju episkopsku rezidenciju.” Iz 1607. potječe prvi izvor o budućem marčanskom biskupu Simeonu, isprava, po Zlatku Kudeliću, “nedovoljno poznatog pravoslavnog korinskog arhiepiskopa Kozme”, izdana u Đuru (*Győru, Raabu*) 30. listopada 1607. “u kojoj se moglo pročitati da je Kozma posvetio Simeona za pravoslavnog episkopa u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji zato što u tim zemljama (‘zemljama pod vlašću cara Rudolfa II.’) nije bilo pravoslavnog crkvenog dužnosnika koji bi se brinuo za kršćane grčkog obreda”. Dana 28. lipnja 1609. pečki patrijarh Jovan (1592. – 1614.) Simeona je priznao episkopom zapadnih strana, zvanih “Vretanija”, priznajući time i kanonsku pravovaljanost Kozmina posvećenja. Prema Zlatku Kudeliću “Simeonovo posvećenje u Peći bio je logičan korak nakon posvećenja u Győru 1607. godine, jer su to područje pečki patrijarsi, kao jedini predstavnici pravoslavnih kršćana na zapadu Osmanskog Carstva, držali svojim jurisdikcijskim područjem... Četiri godine nakon posvećenja u Győru i dvije godine nakon posvećenja u Peći tada još pravoslavnog episkopa Simeona nalazimo u Varaždinskom generalatu, gdje mu je nadvojvoda Ferdinand II. 23. ožujka 1611. izdao patent na njemačkom jeziku kojim ga je priznao biskupom ‘Vlaha i Rasciana’, smještenih u Hrvatskoj i Slavonskoj krajini i u Kranjskoj i opunomoćio ga da među krajišnicima iskorijeni zablude i zabranjena praznovjerja, protivna ‘Katoličkoj crkvi i kršćanskoj savjesti’, a Simeon je dobio pravo duhovnom kaznom kazniti prekršitelje obaju spolova. Iz sadržaja te isprave nije moguće odgovoriti na pitanje je li Simeon već tada prihvatio uniju, ili barem obećao da će je prihvatiti...”

Papa Pavao V. 21. studenoga 1611. u Rimu priznaje jurisdikciju “časnom bratu Simeonu, biskupu Rašana katolika grčkog obreda, koji se nalaze unutar granica Ugarske, Slavonije i Hrvatske i rubnim predjelima Kranjske, da su ljubljeni sinovi Rašana koji žive u vjeri i jedinstvu s katoličkom crkvom, izbjegavši od turske tiranije, otišli u razne krajeve i da se veliki dio njih trajno

nastanio u prije spomenutim mjestima, a sam biskup Simeon, bdijući nad spasom duša rečenih Rašana, nastoji da se u pustom kraju na brdu Marči u Zagrebačkoj biskupiji obnovi jedna crkva, sagrađena nekoć pod zazivom Svih Svetih, no turskom bezbožnošću sasvim srušena i opustošena, te da se kraj nje sagrađe neke zgrade u obliku manastira; ako bi se u zgradama na taj način podigao jedan manastir Reda svetog Vasilija, i njemu rečena crkva prepustila za crkvu, time bi se zacijelo manastirska služba Božja uzdigla i najviše bi se pomoglo duhovnoj utjesi pobožnih Rašana...". Drago Roksandić o tome piše: "Imajući na umu koliko je veliko bilo to prostranstvo 1611. godine te koliko je katoličkih prelata imalo svoju jurisdikciju u navedenim predjelima, uistinu je fascinantno u kakav se projekt papa Pavao V. bio upustio. U svim je tim zemljama u različitim razdobljima 15., 16. i 17. stoljeća bilo 'Rašana', tj. Srba, što je Svetoj Stolici, dakako, bilo vrlo dobro poznato. Međutim, nisu svi Srbi bili jedini pravoslavni koji su dopirali do tih krajeva, naročito kada je o Ugarskoj riječ, što je Svetoj Stolici isto tako moralo biti dobro poznato. Ključ za razumijevanje sadržaja ove 'konstitucije' je u papinskim ambicijama u to doba pridobiti za sjedinjenje cijelu Pečku patrijaršiju... Naime, dokle su god Osmanlije bile tamo gdje su bile u srednjoistočnoj i jugoistočnoj Evropi, Sveta Stolica se morala prema pravoslavcima odnositi drugačije nego prema protestantima, koji su izvirali iz dubina rimokatoličanstva..." Prema Zlatku Kudeliću "posvećenjem grkokatoličkog marčanskog biskupa Simeona Vratanje u Rimu 1611. godine i njegovim imenovanjem za arhimandrita samostana sv. Mihaela u Marči, na teritoriju Varaždinskog generalata, utemeljena grkokatolička Marčanska biskupija, čime je napravljen početni korak prema uniji (sjedinenju) s Katoličkom Crkvom pravoslavnih kršćana naseljenih u Ugarsku i Hrvatsku početkom 17. stoljeća". Malobrojni sačuvani izvori ne potvrđuju "uvriježeno mišljenje o postojanju organiziranog unijatskog pokreta u Varaždinskom generalatu početkom 17. stoljeća i masovnom prihvaćanju unije u proljeće 1611. u Marči, a prve detaljnije opise vjerskih prilika među krajišnicima Vojne krajine pružila su tek izvješća katoličkih prelata i vojnih zapovjednika s kraja Simeonovog biskupovanja, između 1625. i 1630. godine, nastala na poticaj Rimske kurije. Ta su izvješća pokazala da unija ni izdaleka nije postigla uspjeh kakav su očekivali predstavnici Rimske kurije, već da su zahvaljujući tolerantnom držanju vojnih vlasti na krajiškom području slobodno djelovali pravoslavno svećenstvo i kaluđeri, jurisdikcijski podređeni pečkim

patrijarsima, koji su imali veliki utjecaj na krajiško pučanstvo, da su se među njima nalazili katolički svećenici koji su izbjegavali kazne zbog povrede crkvene discipline, te da prvi marčanski biskup Simeon nije postigao očekivane rezultate glede sjedinjenja pravoslavnih krajišnika s Katoličkom crkvom.” Zanimljivo je spomenuti kako Zlatko Kudelić upozorava da “iz sadržaja brevea pape Pavla V. možemo zaključiti da je Sveta Stolica Simeonu kao grkokatoličkom biskupu za jurisdikcijsko područje odredilo donekle isto ono područje koje su prethodno spomenuli i korintski arhiepiskop Kozma i pečki patrijarh Jovan, ali pod različitim imenima: Kozma je spomenuo Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, ali ne posebno i Žumberak, pečki patrijarh Jovan rabio je izraz ‘zapadne strane’ ili ‘Vrjetanija’, a u papinskom breveu uz Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju spomenut je i Žumberak, odnosno ‘krajnje granice Kranjske’. Svi ovi nazivi označavali su zemlje pod vlašću dinastije Habsburg u kojima su boravili pravoslavni kršćani, a ime ‘Vretanija ili Vratanija’ za biskupiju, odnosno pridjev ‘Vretanijski’ rabili su i Simeonovi nasljednici u marčanskom samostanu sve do 1670. godine. Međutim, valja naglasiti da je papinskom ispravom samo kanonski utemeljen samostan sv. Mihaela Arkandela u Marči, čijim je doživotnim predstojnikom proglašen biskup Simeon, ali u dokumentu nije navedeno ime nove biskupije, nego je Rim do izbora marčanskog biskupa Pavla Zorčića 1670. godine, koji je dobio naslov ‘platejskog’ biskupa, Simeonovo jurisdikcijskog područje nazivano ‘episcopatus Montis Feletrii’, odnosno ‘uskočkih ili Žumberačkih gora’. Car Ferdinand III. dodijelio je 1642. godine marčanskom biskupu Gabrijelu Predojeviću naslov ‘svidničkog biskupa’, koji je od 1644. nosio i Gabrijelov nasljednik Bazilije Predojević, a u izvorima iz 17. stoljeća novu se biskupiju uvrijedilo zvati ‘Marčanskom’, prema nazivu mjesta gdje je podignut samostan kao njezino sjedište.”

S doseljnjem pravoslavnog stanovništva na Žumberak 1530-ih, a osobito nakon masovnoga vlaškog doseljavanja krajem 16. stoljeća, Vojna je krajina postala nova zapadna granica pravoslavlja. Habsburgovci su od početka 17. stoljeća stvaranjem Marčanske eparhije u Varaždinskom generalatu, kako piše Drago Roksandić, imali “odlučujući utjecaj u crkvenopravnom ozakonjenju nove ‘granice’ između zapadnog i istočnog kršćanstva. U odnosu na doba prije osmanskih osvajanja u XV. i XVI. stoljeću, kada pravoslavlju nema nikakva traga u području potonjeg Varaždinskog generalata, Marčanska eparhija, dopirući

nadomak Zagreba, stvara povijesno novu situaciju. Međutim, bitno je da je nova 'granica' inkluzivna, a ne ekskluzivna. Njome se niti iz katoličke, a niti iz pravoslavne perspektive ne odustaje od bilo kojega crkvenog prava. Iz katoličke perspektive marčanski episkopi su sufragani zagrebačkog biskupa, tj. sljedbenici crkvene unije, a iz pravoslavne legitimni vladike u crkvenoj hijerarhiji. U tom je smislu ona 'provizorij', tj. uvijek otvoreno žarište mogućih sporova, ali i uvijek prisutno izvorište mukotrpnog kultiviranja vjerske tolerancije. (...) Dakle, skoro čitavo XVII. stoljeće u Marčanskoj episkopiji u Varaždinskom generalatu traju nastojanja da se izvorno pravoslavna vjerska zajednica podvrgne crkvenoj uniji i prihvati jurisdikciju zagrebačkog biskupa. Pitanje jurisdikcije nad Marčanskom eparhijom involvira i Svetu stolicu i Pečku patrijaršiju, habsburški dvor, krajiške vlasti i hrvatske staleže, crkvene hijerarhije s obje strane u Hrvatskoj i Osmanskom Carstvu, gornje slojeve 'Vlaha' u Varaždinskom generalatu, ali i vjernike obiju vjeroispovijesti. Čitav spor je stoga nemoguće svesti samo na njegove crkvene vidove, tim manje što je moguće identificirati paralelizme u ograničavanu tradicionalnih krajiških 'vlaških' povlastica i nastojanju uvođenja crkvene unije."

Prema Dušanu Kašiću jedna je vojna komisija 1732. "obišla sve parohijske centre u generalatu i utvrdila da u čitavom generalatu nema unijata, osim trojice kaluđera i njihovog episkopa u Marči. Kad su posle ovoga Srbi konačno dobili 1735. novog episkopa koji je nemajući rezidencije morao da stvara sebi stanak u Severinu, počeli su Srbi energično da zahtevaju povrat Marče. Kako je u to vreme umro u Marči unijatski episkop, bili su Srbi uvereni da će im Marča biti vraćena za rezidenciju episkopa Simeona Filipovića. Međutim neposredno pred Filipovićev dolazak bio je u Marči novi unijatski episkop Silvestar Ivanović. Kad su to krajišnici saznali, skupi se 600 vojnika kod Čazme da pođu da isteraju unijatskog episkopa. Zahvaljujući taktici pukovnika Štrasolda izbegnut je pokolj, ali pravog mira više nikad nije bilo. U jednoj predstavi caru, srpski poglavari su tražili povrat Marče govoreći da su manastir podigli njihovi preci za bogoslužnja pravoslavnim monasima a ne unijatima. ... Oslobodivši se unijata, uputiše marčanski kaluđeri molbu episkopu Simeonu Filipoviću da ih primi pod svoju jurisdikciju. ... Približavao se Arandelovdan 1736., hramovna slava manastira Marče. Kaluđeri Arsenije i Atanasije bili su van manastira u narodu sa ciljem da upoznaju ljude sa situacijom u Marči. Uoči praznika dođoše oni do

manastira, ali je kapija bila zatvorena. Pašić im poruči da ovde nemaju nikakva posla. Eno im vladike u Severinu ili u Lepavini, a Marča pripada unijatima. Kad je to izjutra čuo narod, koji je u gomilama išao manastiru, raspali se kao živa vatra. Tada Pašić vidjevši da će biti zla, baci ključeve sa sprata, a masa pojuri gore, pohvata njega i njegove istomišljenike, zatvori ih i ode na službu. Ovaj slučaj je bio povod da konačno iziđe carska komisija koja je trebala da ispita uzroke pobune od 1735. i da presudi kome pripada Marča. Na čelu komisije bio je Hildburgshauzen. Njemu je situacija bila odmah jasna, jer mu i katolici krajišnici izjaviše da manastir pripada pravoslavcima. Pošto nije smeo sam doneti odluku u korist pravoslavnog sveštenstva, stvar je predao generalnom auditoru lajtnantu Ambroziju Frečneru. Ovaj je 8. februara 1737. izdao presudu kojom je Marča predana srpskom episkopu Simeonu Filipoviću. Sada se moglo očekivati da će nastupiti mir u kojem bi se Marča potpuno obnovila u svakom smislu. Ali to nisu hteli propagatori unije iz Zagreba i Beča. Još prilikom komisije dobili su krajiški komandanti instrukcije iz Beča da je, doduše, pravoslavcima slobodno ispovedati veru, ali da se svi komandanti obraćaju zagrebačkom biskupu. Iako ovaj plan nije imao nikakve realne podloge, jer je i sam zagrebački biskup u pismu kardinalima javljao da je unija na propasti. Carskom zapovešću 3. decembra 1738. Marča je ponovo oduzeta od pravoslavnih i predana unijatima. Ovakva iznenadna odluka zaprepastila je Srbe i marčanske kaluđere. Oni izjaviše da nikad neće priznati zagrebačkog biskupa niti da će Marču ikada dati unijatima. Narodni bol i ogorčenje dobili su strašan izraz: noću 28. (17.) juna 1739. planu Marča i izgore sva i crkva i ćelije. Upališe ih Srbi pod vođstvom arambaše Tomaševića. Znajući kakve Marča poseduje dragocenosti, Srbi su pre paljenja izneli sve iz manastira, narodne privilegije, arhivu i bogoslužbene utvari i knjige. Narodne privilegije odneli su u Severin, a bogoslužbene utvari i knjige u Lepavini. Za sve ovo okrivio je zagrebački biskup vladiku Simeona Filipovića koji je završio u tamnici zbog svih događanja. ... Već 3. avgusta 1739. javlja župnik Vlahović zagrebačkom biskupu da Simeon skuplja materijal za obnovu manastira. Iguman Metodije uspeo je već 30. maja 1740. da pokrije crkvu i sva druga zdanja. Njegov naslednik iguman Grigorije pokrio je 1743. srednje trulo i oltar, a iguman Đorđe Petrović pokrio je 1745. četiri mala crkvena kubeta. Iduće godine (1746.) pokrio je veliku kulu (zvonara), a 1747. nabavio tri velika zvona, dovršio krčmu na Glogovnici i sazidao malu crkvu Svetog Nikole. Marča je bila ponovo obnovljena, ali vladika Simeon to nije dočekaao. ... Carica

se nije usudila da u ovo ratno vreme nasilno oduzima Srbima manastir Marča. Zato je pozvala Arhijerejski sinod Karlovačke mitropolije da se u ime Srpske crkve i naroda za svagda odreknu manastira Marče. Mitropolija je to odbila jer je narod kao i sveštenstvo bilo protiv takve odluke. Svakako, ne iz uvažavanja ovih razloga, već zbog svojih interesa u ovom vremenu kad je Varaždinski generalat bio nepresušni izvor vojničke snage, carica se uzdržavala od otmice Marče. Međutim, kad je hrvatsko plemstvo i sveštenstvo na požupskom saboru 1751. ponovo iznelo zahtev za likvidaciju pravoslavlja, carica je opet zatražila od mitropolita Pavla Nenadovića da se Arhijerejskim sinodom u ime Srpske pravoslavne crkve konačno odrekne manastira Marče. Mitropolit je i na ponovljena i pooštrena traženja odgovorio da se on i Sinod ne mogu odreći Marče bez saglasnosti Narodnog sabora, a naročito naroda iz onih krajeva. 1753. izradila je Ilirska dvorska deputacija plan o sprovođenju unije. Zadatak je poveren generalu Petaciju, zapovedniku Varaždinskog generalata. Petaci je bio vatreni katolik i svesrdno se primio izvršenja ovog zadatka. Kada je tako situacija oko Marče bila čišća, sazove Petaci 1. avgusta 1753. najuglednije srpske oficire iz generalata u Čazmu. Naslućujući da se nešto sprema o Marči, iziđoše izjutra pred generala svi srpski oficiri pod vođstvom potpukovnika Mihaila Mikašinovića i zamole ga da ih ne vodi u Marču, ako je misli oduzeti od Srba, jer će radije izgubiti glave nego se nazvati izdajnicima svoga naroda i crkve. Ali kada im je Petaci pročitao caričin dekret kojim se nepokornim preti gubitkom glave, a celom narodu gubitkom privilegija, oni od dva zla izabraše manje. Kad su stigli u Marču, sazove general Petaci igumana i kaluđere i pročitao im carski ukaz kojim treba da napuste manastir koji će vojska čuvati. Marčanski kaluđeri skloniše se u manastir Lepavinu kuda prenesoše mnoge knjige i stvari crkvene. Čim su izašli pravoslavni kaluđeri iz Marče, dovedeni su unijati. Okolni parosi takođe su prognani sa svojih parohija, tako da je marčanska okolina ostala bez ijednog pravoslavnog sveštenika. Kapetan Mrzljak, kome je povereno da čuva Marču, postavio je na šest strana straže, kako niko od pravoslavnih sveštenika ne bi prišao Marči. Sve crkve u kraju dao je pozatvarati i ključeve pokupiti. Jedino mu poručnik Filip Radotić nije hteo da preda ključeve od crkve Sv. Vida u Grabovnici, zadužbine svojih roditelja. Kad ga je Mrzljak treći put pozvao da to učini, zapretio mu je zatvorom, kome Radotić na kraju krajeva nije umakao. Kad je u Beču primljen izveštaj o oduzimanju Marče, odredila je carica Marija Terezija 26. septembra 1753. da osmorica izgnanih kaluđera

pređu u Plaški i Gomirje. Na ovo je mitropolit Pavle Nenadović odgovorio da u Plaškom nema nikakvog manastira, a Gomirje ne može primiti ove kaluđere zbog množine bratstva. Mitropolit se nadao i dalje da se stvar može ispraviti ali uzalud. Carica je 5. novembra 1753. obavestila mitropolita da se Marča ne može povratiti Srbima, jer su je oni oteli, a crkva i sela oko Marče zauzeta su samo u potrebnim granicama.”

U težnji da u pusta sela svojih posjeda privuku nove seljake, feudalci su nudili i davali slobodnjačke povlastice. Doseljenici se najčešće nisu htjeli naseliti kao kmetovi, a da bi se doseljenici pristali naseliti na feudalne posjede, morali su dobiti povoljnije uvjete nego što su bili na starim vlastelinstvima. Kolonisti su mogli postavljati uvjete jer su većinom bili slobodni ljudi. U diobenoj ispravi iz 1638. kojom su posjede razdijelila braća Petar i Nikola Zrinski popisani su sljedeći podložnici: Radoišće – Joannis Tkachak, Michael Bossecz, Petrus Kandar, Georgius Kandar, Joannis Kuber, Georgius Bertich, Relicta Emerici Turopolecz, Martinus Horuath aliter Babich, Georgius Turchinich; Salnik – Stephanus Tkallec, Vuk Zkorich, Joannis Possar, Petrus Drogornich, Seruta Mogulach, Nicolaus Racheuich, Vranes Visnich, Marcus Bukuich, Joannes Barillich; Valetić – Joannis Bukouacz, Radul Orlouich, Joannis Dragornich, Radoe Magonich, Thomas Urachouich, Prodon Prodouich, Brezane – Milo Szterbacz, Matthias Plessiny, Nicolaus Petrinouich, Petrus Berlich, Jacobus Paklian, Matthias Plessiuy, Georgius Petrinouich.

Prema popisu iz 1651. u biskupskim selima u ivaničkom kraju, koja su ušla u sastav Slavonske krajine (Varaždinskog generalata), živjelo 417 obitelji. Od toga su srpskopравoslavni Vlasi predstavljali udio od 61 posto, a Predavci i Slavonci zajedno 39 posto od ukupnog stanovništva popisanog dijela biskupskih posjeda 1651. godine. Popisano je 136 Predavaca te zajedno sa Slavoncima još 18. To ukazuje kako su Predavci na popisanom dijelu biskupskih posjeda predstavljali oko trećinu stanovništva. Slavonaca je bilo tek nekoliko, što upućuje na to da su starosjedioci na ovome području preživjeli tek u tragovima i da su srpskopравoslavni Vlasi predstavljali većinu stanovništva.

Godine 1569. plemić Kerecheny naselio je Vlahe (*Walachos*) u blizini utvrde Zelina (*sub arce Zelyna*). Vlasi su na susjedni prostor Rakovečkog vlastelinstva bili naseljavani i poslije, a pouzdano se zna da se jedna njihova skupina doselila

1624. Za druge skupine ne postoje podaci o doseljavanju, pa je moguće pretpostaviti da su neki Vlasi ovdje živjeli i prije, a kako su imali status tzv. privatnih Vlaha, možda su doseljeni nekako istovremeno kada i u blizinu Zeline, dakle oko 1569. godine. Na Rakovečkom vlastelinstvu slobodnjački status imala su Slavoncima naseljena sela Peskovec i Lonjica te Vlasima naseljena sela Radoišće, Celničani (vjerojatno Salničani, kasniji Salnik), Valetić i Gornji Brezani, što se može vidjeti iz urbara Rakovečkog vlastelinstva pisanog 1630. Iako naziv Celničani isprva sliči nazivu sela Celine kraj Vrbovca, moguće je pretpostaviti kako je riječ o selu Salnik. Izgleda da je Lopašić krivo pročitao naziv Celničani, dok se zapravo radilo o Salničanima. Na prvi pogled moglo bi se pomisliti kako postoji mogućnost da je došlo do preimenovanja sela Celničani u Salnik. Celničani su 1630. popisani između Radoišća i Valetića, a između tih se sela danas nalazi Salnik. U Celničanima je 1630. od 18 selišta više od polovice njih bilo pusto, a očito je došlo do naseljavanja novog stanovništva. Da se dio Vlaha iselio prije 1630., jasno govori zabilježeni proces napuštanja vlaških naselja na Rakovečkom vlastelinstvu jer je u popisu 1630. u tamošnja četiri sela naseljena Vlasima zabilježeno više od polovice pustih selišta – u Radoišću je bilo pusto 45 posto, u Celničanima 59 posto, Valetiću 50 posto i u Gornjim Brezanim 50 posto selišta. Na osnovi poznatih izvora nije moguće utvrditi iz kojeg su se područja doselili ovi Vlasi, no možda se radilo o “unutarnjim migracijama” u okviru Slavonskoga Kraljevstva. Kako se u okolici Zeline više ne spominju Vlasi, ostaje otvorenim pitanje nisu li se oni s vremenom preselili nekoliko kilometara istočnije – na Rakovičko vlastelinstvo – koje se u to doba sustavno kolonizira novim stanovništvom.

Na susjednom Vrbovečkom vlastelinstvu 1672. živjele su 42 obitelji Vlaha. Oni su bili “nepostojani stanovnici”, nisu držali selišta. Pojedine obitelji davale su vlastelinstvu godišnje svinju i kunino krzno, a u slučaju potrebe trebali su služiti kao vojnici u vlastelinskom banderiju. Položaj tzv. privatnih Vlaha bio je povoljniji od statusa kmetova ili slobodnjaka na posjedima i vlastelinstvima Kraljevine Slavonije. Nakon pomicanja granice s Osmanskim Carstvom cijela sela tzv. privatnih Vlaha prelazila su ili su bila prisiljena prijeći u slobodnjački status, što ukazuje na horizontalnu društvenu mobilnost vlaškog stanovništva, ali i na relativno pogoršavanje njihova društvenog i gospodarskog položaja. Z a razliku od pravoslavnih Vlaha čiji je broj na prostoru Varaždinskoga generalata

tijekom 17. stoljeća i kasnije rastao, broj pravoslavnih Vlaha u “provincijalu” istovremeno je padao. To se može vidjeti usporedi li se približni broj domova tzv. privatnih Vlaha i Vlaha slobodnjaka tijekom 17. stoljeća sa stanjem u drugoj polovici 18. stoljeća. Usporedbom procijenjenih podataka iz 17. stoljeća i onih iz druge polovice 18. stoljeća moguće je utvrditi da su neka pravoslavna naselja postala naseljena isključivo katolicima. To se primjerice dogodilo u Valetiću kraj Vrbovca. U neka sela isprva naseljena pravoslavnim stanovništvom postupno su se doseljavali katolici. Takav je slučaj s Lipnicom kraj Vrbovca. Neka su sela nestala, odnosno pravoslavno stanovništvo ih je napustilo i više nisu ponovno bila naseljavana, kao npr. Gornje Brezane.

Valja se osvrnuti i na tijek doseljavanja srpskopravoslavnog vlašskog stanovništva koje je od 80-ih godina 16. stoljeća počelo poprimati masovne razmjere. Radoslav Grujić upozorio je na seobu iz srednje Dalmacije, koja se po njemu zbila između 1583. i 1586. godine. Nju je izveo Petar Hasanović. Tom je seobom, nakon neuspješnog pokušaja oslobođenja Klisa od Osmanlija (1583.), iz srednje Dalmacije “uskočilo u senjsku okolicu, a zatim i dalje, preko 800 porodica.” Hasanović je s dijelom obitelji došao u Slavonsku krajinu i nastanio se najprije oko Kloštar-Ivanića, gdje se “svojim junaštvom 1586. odlično istaknuo u boju s Alibegom.” Nakon toga bio je primljen u vojnokrajišku službu “i sa svojim ljudima i njihovim porodicama, posle 1606., poslat je na najizloženiju krajinu.” Porazi osmanskih postrojbi u Slavonskoj krajini sve su više djelovali na kršćane u osmanskim pograničnim sandžacima “te su osobito Vlasi Pakračko-cerničkog sandžaka počeli prelaziti na kršćansku stranu.” Zapovjednik Krajine Žigmund Herberstein 3. studenoga 1597. iz Varaždina je izvijestio štajerske staleže da su Vlasi koji su se doselili iz Osmanskog Carstva na područje oko Rovišća sagradili kolibe u kojima su živjeli sa svojim blagom “kako se je dalo”. No, svi doseljeni nisu na tom prostoru imali uvjete za život, tim više što se približavala zima pa je Herberstein otpustio 100 manje valjanih vojnika te njihova mjesta popunio Vlasima, od toga 50 na račun Ivaničke kapetanije, u kojoj je otpustio jednog tamošnjeg vojvodu s njegovom postrojbom. Vlasi su morali služiti u Ivaniću kada je to bilo potrebno. To je bilo nužno učiniti jer je bilo potrošeno žito i brašno što ga je darovao nadvojvoda Ferdinand. U listopadu se 500 doseljenika smjestilo u oklici Sv. Križa. Nadvojvoda Ferdinand je 31. listopada 1598. opomenuo štajerske staleže neka Vlasima ili pribjezima (*Wallachen oder*

Pribegen) doznače provijant dok ih zapovjednik Slavonske krajine ne uvrsti u iskaz krajiške vojske. Početkom studenoga 1598. upale su ivaničke krajiške postrojbe na teritorij Osmanskog Carstva u pravcu Pakraca te su iz pakračkog kraja dovele 350 Vlaha s njihovim starješinama Dragul-agom i Vučić-agom. Na obnovljeni poziv nadvojvode Ferdinanda štajerski su se staleži obvezali da će Vlasima pružiti dovoljno hrane, ali su ujedno zamolili neka jedan dio troškova doprinesu i hrvatsko-slavonski staleži. Razlog je bio taj što su štajerski staleži smatrali da im je obveza uzdržavati samo vojsku, a ne i doseljenike. Ujedno su preporučili Dragul-agu, koji se netom doselio iz Osmanskog Carstva. U rujnu 1599. Herberstein je doselio nekoliko obitelji, a 2. listopada postrojbe iz Ivanića doselile su 120 obitelji u kojima je, po Iviću, bilo 995 duša. Doseljenika je bilo više jer Lopašić donosi podatak da se iz Cerničkog sandžaka doselilo 1200 duša (*seelen*) iz 120 kuća (*heuser*). Ivićevu je brojku od 995 preuzeo Karl Kaser. Aleksa Ivić vjerojatno je taj podatak, iako to ne navodi u bilješkama, preuzeo iz izvješća zemaljskog opskrbnika iz Radgone od 5. listopada 1599., u kojem piše da je u Ivanić nedavno došlo 955 Vlaha iz Osmanskog Carstva. Ivićeva brojka o 995 doseljenih Vlaha očito je tiskarska greška (koju je preuzeo i Kaser) jer je, prema pouzdanom izvoru, riječ o 955 Vlaha. Podatak da su oni živjeli u 120 obitelji neprecizan je jer se radilo o 120 kuća iz kojih se doselilo ukupno 1200 Vlaha u Slavonsku krajinu.

Ivanički zapovjednik Gašpar Gleisbach 13. svibnja 1600. javio je generalu Herbersteinu da je s petrinjskom vojskom išao na teritorij Osmanskog Carstva, a prigodom toga pohoda dobrovoljno su se predali stanovnici sela na obroncima Pakračke gore, sjevernim obroncima Psunja i južnim obroncima Ravne gore: Kusonje (*Kussonye*), Dereza (*Deressa*), Grahovljani (*Grahowljanj*), Kričke (*Krychke*), Bobani (*Bobany*), Šumetlica (*Sumechycza*), Cikote (*Czikothe*) i Prgomelje (*Pergamelye*) s 828 osoba, od kojih je 309 bilo muškaraca. Oni su došli u Ivanić pod vodstvom harambaše Dragića iz Kusonja. Dana 12. svibnja svi su doseljenici bili popisani. Trećina ih je bila naseljena, na vlastitu molbu, kod rodbine u Roviću. Gleisbach je 161 doseljenika uzeo na službu u Ivanić, dok ih se 432 s harambašom Dragićem naselilo oko Ivanića, "kao naseljenici oko starca Bogdana, koji je otprije ondje prebivao". Njih je Gleisbach namjeravao iskoristiti za izgradnju utvrde u Ivaniću kojoj je krajiški graditelj Pasqualini napravio osnovu. Ako se od 828 oduzme 161 doseljenik koji je uzet na službu

u Ivanić te 432 koja su se naselila u okolicu Ivanića, preostaje njih 235 koji su se naselili u okolici Rovišća. No, u popisu od 12. svibnja 1600. u rovišćanskom se kraju naselilo 238 doseljenika. Novi su stanovnici u područjima koja su naselili morali podizati stražarnice u koje su se trebali skloniti u slučaju da ih napadnu Osmanlije i gdje su trebale stanovati vojničke straže. Naseljenici su sami morali iskrčiti zemljište koje im je dano na obradu, a koje je bilo zaparloženo i obraslo šikarom ili korovom. U svibnju 1602., nakon nemira u Križevačkoj kapetaniji, ivanički su vojnici upali na teritorij Osmanskog Carstva. Vodio ih je ivanički zapovjednik Ivan Kristof Prank uz pomoć vojvode u Ivaniću Dragula Dragulovića, rajnskog vojvode Vukića Miloševića i harambaše Dragića, klostarskog vojvode Petra Hasanovića, svetokriškog vojvode Dmitra Prugovića i vojvode Vuka. Oni su napali Cernik, Draganovce, Galetince, Petrovicu, Vrh, Malu i Veliku Peručiju, Katiborje, Pridborje, Drežnik, Kurtagino selo, Hagijanovce, Podgaje, Bukule, Mihaljevac, Bodovalci, Stoborje, Male Sočice, Vrbje, Ljupinju, Sovinjak, Kožuhovicu, Čremočište i Baničino. Zauzeli su mnogo stoke i stvari te doveli mnogobrojne obitelji naselivši ih među ranije doseljenike. Dvorsko ratno vijeće pobrinulo se za prehranu novih doseljenika. Aleksa Ivić smatra da je moguće da je "hrabro držanje Srba bilo uzrokom, što se po turskim krajevima raširila vest, da slavonski Srbi vode pregovore sa Turcima radi povratka u Tursku i radi zajedničke akcije protiv austrijskih graničara. Krajem aprila 1603. uskoči jedan hrišćanin iz turskog dela Ugarske i preda se četama ugarskog graničarskog zapovednika barona Kolonića. Pri preslušanju saopšti ovaj pribeg, da se u Turskoj otvoreno priča, da Srbi na slavonskoj granici stoje u sporazumu s Turcima i da im obavljaju uhodsku službu. Kolonić saopšti ovo nadvojvodi Ferdinandu i predloži mu da dade pohvatati i kazniti srpske prvake kao izdajnike." Nadvojvoda Ferdinand je 10. svibnja 1603. naložio zapovjedniku Slavonske krajine Ivanu Žigmundu Herbersteinu da prema nevjernim Vlasima postupi najoštrije. Herberstein je u pismu pisanom u Varaždinu 14. svibnja 1603. branio Vlahe od glasila koje je širio pukovnik Kolonić te je nadvojvodi Ferdinandu odgovorio da se ne smije brzati s osuđivanjem Vlaha i s izvršenjem osude jer neodređeno pričanje ne predstavlja dokaze. Ako prebjeg koji je informirao Kolonića zna nešto više, neka dođe u Varaždin i izvijesti Herbersteina točno koji su Vlasi suradnici Osmanlija. Herberstein je napisao da je Vlaha bilo mnogo i da žive u tri natkapetanije: Koprivničkoj, Križevačkoj i Ivaničkoj. Oni su se iz Osmanskog

Carstva doselili sa ženom i djecom, ostavivši svoje posjede te sada vjerno služe u Slavonskoj krajini. Herberstein se osobno osvjedočio o poštenom i hrabrom držanju prigodom nedavnog osmanskog upada. On drži da bi se kažnjavanjem Vlaha išlo na ruku Osmanlijama koji su vjerojatno sami plasirali dezinformacije o vlaškoj nevjeri kako bi im se na taj način osvetili.

S početka 17. stoljeća sačuvan je popis Vlaha i vlaških naselja u Slavonskoj krajini. Na području Ivaničke kapetanije zabilježena su sela: Zueti Krys – 42, Buna – 21, Graberie – 25, Tugino Zelo – 24, Zobotchani – 33, Dianouczy – 18, Boszniani – 54 i Obreska – 29, ukupno osam naselja sa 296 domova (Adamček je naveo 256 kuća). Zueti Krys je Križ, Buna bi odgovarala naselju Bunjani, Graberie je Graberje Ivaničko, Tugino Zelo je nestalo naselje kraj Ivanića, Zobotchani su današnje naselje Sobočani, Dianouczy je Deanovac, Boszniani su nestalo selo kraj Ivanića, dok je Obreska identična selima Donja i Gornja Obreška.

Najstarija pravoslavna vlaška sela – Ivanička kapetanija

naselje	broj vlaških domova početkom 17. stoljeća	broj vlaških domova sredinom 17. stoljeća (dio koji je živio na nekadašnjim biskupskim posjedima)	broj katoličkih domova oko 1679.	broj domova pravoslavnih oko 1764.
Bošnjani	54	-	33 (1668.)	-
Buna (Bunjani)	21	-	15	2
Deanovec (Radošovo Selo)	18	20	5	10
Graberje	25	20	7 (1701.)	6
Obreška	29	30	10	2
Sobočani	33	-	35	-
Sveti Križ	42	70	8	15
(?) Tugino Selo	24	-	-	-
Radićevo Selo (in Marcha)	-	15	-	8 (1755.)
Širinec	-	40	3 (1701.)	3
Derežani	-	20	-	11 (1755.)
Šumečani	-	20	-	16
ukupno	296	235	116	68

U Salniku je postojala parohijalna crkva sv. Paraskeve (Petke) građena 1720. od drva i pletera te filijalna crkva sv. Nikole u Lipnici koja je također bila građena od drva i pletera, a 1795. zamijenjena zidanom crkvom. Dublje promjene u feudalne odnose unesene su za vrijeme urbarijalne regulacije od 1773. do 1780. godine, koja je u velikoj mjeri motiv provođenja imala u bunama 1755. godine. Urbarijalnom regulacijom poboljšan je položaj seljaka kao poreznih obveznika, a ograničavanjem feudalne rente nastojala je seljake učiniti sposobnima da snose povećane porezne terete. Županijske urbarijalne komisije prvo su na temelju “devet punktumov” provodile anketu o gospodarskim prilikama i davanjima po pojedinim seoskim općinama. Na temelju tih upitnika sastavljene su izjave stanovnika koje sadržavaju opsežne podatke o gospodarskom stanju sela. Zatim je izvršen popis podložnika, njihova državina i podavanja. Nakon što je tim popisima utvrđeno postojeće stanje, urbarijalne komisije pristupale su određivanju novih seljačkih posjeda. Osnovna seljačka državina – selište (*sessio*) – formirala se prema bonitetu zemljišta. Selište je zatim bilo jedinica prema kojoj su se određivala feudalna davanja. Položaj seljaka regulacijom je poboljšan jer su povećani njihovi selišni (urbarijalni) posjedi. Davanja i službe seljaka regulacijom se nisu bitno mijenjali.

Sredinom 18. stoljeća pravoslavno je stanovništvo na istraživanom prostoru živjelo u selima koja su imala slobodnjački status, a 1750. godine zabilježene su sljedeće obitelji: Radoišće – Ioannes Sabarich, Blasisus Bertich, Stephanus Kachak, Rade Bulich, Demetrius Hranilovich, Georgius Poszavecz, Stephanus Poszavecz, Vaso Hranilovich, Georgius Besedich; Salnik – Gajo Bubanovich, Lazo Magovacz, Vujo Gyurgyevich, Stojan Vuksich, Vitus Gyurgyevich, Nicolaus Bukvich, Nicolaus Garapovich, Elias Kulai, Nicolaus Poszkuricza; Valetić – Georgius Radossevich, Lucas Ban, Ioannes Golich, Martinus Ivelich, Petrus Vukovich, Lucas Radossevich, Matthias Ivelich; Hudovo – Paulus Raplinovich, Jacobus Gergurich, Matthias Sokolich, Marcus Vukovich, Martinus Abramecz.

Broj kućedomaćina u selima u kojima je živjelo srpskopravoslavno stanovništvo pao je na samom početku 18. stoljeća. Nakon toga je slijedio privremeni oporavak pa ponovno pad sredinom 18. stoljeća i blagi oporavak početkom druge polovice 18. stoljeća, da bi broj kućedomaćina i domova od kraja 18. do druge polovice 19. stoljeća bio u padu, a do porasta je došlo doseljavanjem pravoslavnih u Sv.

Ivan Zelinu, Rakovec i Novo Mesto. Ukupan broj pravoslavnih stanovnika kroz čitavu prvu polovicu te početak druge polovice 19. stoljeća u parohiji Salnik u kontinuiranom je padu.

U Lipnici se nalazi malena pravoslavna kapela, pravokutnog broda završenog trostranom apsidom, te sa zvonikom iznad pročelja. Hram je sagrađen 1795. godine na mjestu starijeg hrama iz 1750. godine. Obnavljan je 1846., 1861., 1880., 1894., 1979. i 2006. godine. Najstarije ikone kasnih su sedamdesetih i ranih osamdesetih obnovljene u Beogradu. Krov je pokriven crijepom, dok je toranj pokriven pocinčanim limom. U unutrašnjosti je sačuvan i zidani ikonostas. Hram je trebao biti srušen u Drugom svjetskom ratu, a materijal je trebao biti upotrijebljen za gradnju Ustaškog doma. To se nije dogodilo. Rimokatolička i Grkokatolička crkva bile su zainteresirane za lipnički objekt. Problemi su nastali s hramom u Lipnici, gdje je jedan dio pravoslavnog stanovništva prešao na rimokatoličku, a drugi dio na grkokatoličku vjeroispovijest. Stanovništvo koje je prešlo na rimokatoličku vjeroispovijest tražilo je da se crkva preda Rimokatoličkoj crkvi, odnosno da služi žiteljima koji su prešli na rimokatoličku vjeroispovijest. Takvih je u selu bilo 23 obitelji. Onih koji su prešli na grkokatoličku vjeroispovijest bilo je 19 obitelji, a tražili su da se kapelica u Lipnici preda njima. Rimokatolički je župnik Šanjek u Rakovcu predložio da se kapela preda rimokolicima “jer su (grkokatolici) u manjini, a drugo jer njihov prelaz na uniju nije iskren pak misle ako ova pravoslavna kapela dodje u njihovu vlasništvo da bi se ovi unijati u eventualnoj promjeni polit. prilika lako mogli vratiti natrag na grčko-izt. vjeru, kad bi već imali svoju crkvu”. Generalni vikar u Zagrebu 17. veljače 1942. zamolio je da se ova kapela ne ruši, odnosno da se sačuva zato da bi se mogla upotrebljavati za rimokatoličko bogoslužje, ali je istaknuo da se ne smije preuređivati dok ne stigne definitivno rješenje “Svete Stolice i hrvatske vlade”. U molbi za ovu kapelicu u Lipnici rakovečki je župnik napisao da su stanovnici Lipnice rimokatoličke vjeroispovijesti spremni snositi troškove obnove i održavanja kapele. U srpnju 1942., dakle pet mjeseci nakon pisanja molbe rakovečkog župnika, križevački biskup Janko Šimrak žali se da se grkokolicima oduzima kapela u Lipnici. Šimrak tvrdi da je u Lipnici od 30 kućnih brojeva njih 26 prešlo na grkokatoličku vjeroispovijest te da je spreman ustupiti kapelicu u Lipnici i rimokolicima na korištenje kada god ovi to trebaju kao što je uradio i s crkvama u Velikim Zdencima, Prgomelju, Dišniku i Gornjem Tkalcu. Šimrak također tvrdi da je grkokolicima ova kapela

prije ko potrebna jer im je župna grkokatolička crkva u Salniku udaljena čak više od sat vremena, dok je rimokatolicima njihova kapelica udaljena svega dva kilometra, u susjednom selu Pogančec. Šimrak stoga moli Stepinca da ne dopusti rimokatoličkom župniku u Rakovcu preuzeti kapelicu u Lipnici jer bi zbog toga moglo doći do teških “sukoba među narodom i još nemilijih događaja”. Stepinac je na taj dopis odgovorio preko Interdijecezanskog vjerskog odbora i zaključio da, ako se ustanovi prema knjizi prijelaza da je broj grkokatoličkih vjernika veći od rimokatoličkih vjernika, kapelicu treba vratiti grkokatolicima usprkos tome što je Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja dodijelilo kapelicu rimokatoličkim vjernicima. Prema iskazima kazivača, kapela u Lipnici, kao i crkva u Salniku, ostale su zaključane do kraja rata.

Sadašnji hram u Salniku podignut je 1932. godine. U Salniku je, u srpnju 1941., pravoslavni paroh Venijamin Pavlovsky zatražio od grkokatoličkog vladike Šimraka zaštitu za sebe, a potom i za sve pravoslavne vjernike parohije u Salniku. Vjernike pravoslavne vjeroispovijesti iz Salnika Šimrak je primio u grkokatoličku vjeroispovijest 1941., dok je sam paroh na kraju odustao od toga da prijeđe na grkokatoličku vjeroispovijest te je pristupio 1942. Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Salnik je preuzeo Šimrakov grkokatolički paroh, Rusin Ćiril Mudri. Hram u Salniku oštećen je eksplozivom 20. prosinca 1992. godine, a nakon toga su nastale pukotine na zidovima. Godine 2008. obnovljena je kapa tornja.

U parohiji Bolč Srbi su se naselili krajem 16. i početkom 17. stoljeća kao vojnici – slobodni seljaci u službi Vojne krajine. Parohija je 1764. imala jednog svećenika i dvije crkve “jedna do druge prislonjene, jedna hram Mlada Nedjelja, druga hram svetih Arhistratiga”. Dušan Kašić piše da to znači “da je stara crkva Vaskrsenja Hristova (a svaka nedjelja je mali Uskrs, Vaskrsenje) bila kasnije srušena, a ostala je samo crkva sv. Arhandela za koju Šematizam kaže da je sagrađena 1795. i obnovljena 1824. Datum gradnje se valjda odnosi na današnju crkvu, a ona iz 1764. svakako je bila od drveta. U crkvi je bilo i starih ikona, među kojima se ističe ikona sv. arhiđakona Stefana iz XVI vijeka, rađena na drvetu i stilu starih fresko-ikona.” U Drugom svjetskom ratu hram u Bolču je potpuno opljačkan, a trebao je biti i srušen te je građa trebala biti upotrijebljena za gradnju Ustaškog doma u Bolču. To se nije dogodilo. Rimokatolici sela Bolč tražili su od kotarske oblasti u Bjelovaru da spriječi rušenje crkve i da se ona pretvori u rimokatoličku. U Bolču je pravoslavno stanovništvo prešlo na grkokatoličku vjeroispovijest (njih oko 1000 prešlo je neformalno), a parohiju je

dobio u lipnju 1942. Pavao Šamiljski, Ukrajinac iz Odese. Početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća građevina je već bila u vrlo lošem stanju. U izvještaju Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu vidljivo je da krovšte ne pokazuje većih oštećenja, dok prizemne zone zida i pod pokazuju veliki postotak vlage. Ikone, ripide i jedna stara litija bile su već tada u lošem stanju i procijenjeno je da treba hitno sanirati objekt. U posljednjem ratu hram je oštećen (1992.) eksplozivnom napravom. Krov je propao, a 2007. godine skinuta su i zvona. Međutim, policija je pronašla počinitelje, a zvona su vraćena. Riječ je o jednobrodnoj građevini velikih dimenzija s polukružnom apsidom i zvonikom iznad pročelja. Presvođena je bačvastim svodom. Od inventara posjeduje ikonostas s početka 20. stoljeća, tri barokna svijećnjaka, tri ikone na metalu, jedne dvostruke vratnice od rezbarenog i pozlaćenog drva i jedno oslikano raspelo na drvu. Hram je u ruševnom stanju i potrebna mu je što skorija obnova. U Bolču se nalazi i omanji hram na groblju.

Uz parohijsku crkvu postoji i filijalna crkva sv. Nikola u Kablu za koju Šematizam Pakračke eparhije (1898.) navodi da je sagrađena 1760., a obnovljena 1820. i 1861. godine. Hram je u Drugom svjetskom ratu trebao biti srušen, a građa je trebala biti upotrijebljena za gradnju osnovne škole u Kablu. To se nije dogodilo. U vrijeme socijalizma, osamdesetih godina, prema izvještaju Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu objekt je bio u kritičnom stanju zbog neodržavanja, krovšte je bilo oštećeno, oborinske vode već su prodrle u unutrašnjost objekta, a dio inventara čuvan je u parohovoj kući. Danas se, nakon obnove, nalazi u dobrom stanju u centru naselja.

Broj domova pravoslavnih u parohiji Bolč od 1755. do 1869. godine

naselje/godina	1755.	1764.	1779.	1809.	1839.	1869.
Bolč	40	28	25	22	22	29
Zvonik	-	8	6	5	5	10
Kabo	-	9	9	7	7	9
Rajići	-	9	12	13	13	22
Hrsovo	-	7	6	6	6	11
Cjepidlake	-	6	5	3	3	4
Majur	-	-	5	2	-	-
Markovac	-	-	7	6	6	9
Crkvena	-	-	3	2	-	-

Ivanićgradska parohija svetih apostola Petra i Pavla nastala je oko 1700. godine kada se u Ivanić-Grad doseljavaju prvi Srbi i Cincari. Dušan Kašić navodi da su prve cincarske obitelji u Ivanić-Gradu bile Panda, Zgala, Stola te je u tome vremenu podignuta i pravoslavna crkva svetih apostola Petra i Pavla. Najprije je bila podignuta drvena kapela usred gradskih zidina koja je pripadala parohiji u Graberskom Brdu, a potom je 1800. godine sagrađena zidana crkva na glavnoj cesti. Godine 1824. u Ivaniću je osnovana posebna parohija, ali kako se broj vjernika smanjivao, crkva je opet potpala pod parohiju u Graberskom Brdu. Crkva je bila najprije pokrivena hrastovim daščicama, a 1895. dobila je krov od crijeva. Godine 1868. za njezin je zvonik nabavljen sat. Iste godine nabavljeno je i zvono koje je poklonjeno crkvi. U vrijeme Drugog svjetskog rata ovdašnji rimokatolički župnik zamolio je Državno ravnateljstvo za ponovu da mu ustupi pravoslavnu crkvu za časne sestre i malu školu. Župnom uredu u Ivanić-Gradu predani su zvono i sat s pravoslavne crkve u listopadu 1941. godine. Iako je Državno ravnateljstvo za ponovu dopustilo lokalnom župniku da parohijalni hram svetog Petra preda na upotrebu časnim sestrama, povjerenik Glavnog ustaškog stana dr. Dujmović 15. siječnja 1942. godine počinje rušenje građevine. Na to je nastao spor između Velike župe Bilogora i povjerenika Glavnog ustaškog stana u vezi s kompetencijom oko rušenja građevine pa je ono obustavljeno. Ipak, župnik je unajmio građevinskog obrtnika Petra Šimunca i limarskog obrtnika Josipa Kupinića koji su nastavili s rušenjem građevine te su skinuli dijelove krovne konstrukcije i nešto zida. U konačnici je crkvu razrušio povjerenik Glavnog ustaškog stana ing. Vidoni. Do posljednjeg rata na mjestu crkvišta stajao je krst. Zanimljiva je činjenica da se u hramu na desnoj pjevnici pjevalo na grčkom jeziku, a na lijevoj na crkvenoslavenskom jeziku. Doseljeni Cicari asimilirali su se u pravoslavne Srbe, pa su čak i posrbili svoja prezimena, ali su s vremenom izumrli. Na ivanićgradskom groblju još je moguće vidjeti stare spomenike pravoslavnih Cincara. Uz grčke se trgovce u Ivanić-Gradu javljaju i srpski trgovci, a njihova su prezimena bila Mihaljević, Kajganović, Rajić, Vitas, Kostić, Kokotović i drugi. U drugoj polovici 19. stoljeća u Ivanić-Gradu javljaju se i ova srpska prezimena: Aralica, Bastajić, Vignjević, Vukadinović, Kajganović, Matijević, Radotić, Rajić i Fajtović. Vidljivo je i da je broj pravoslavnih u Ivanić-Gradu padao tijekom 19. stoljeća, pa je tako 1839. bilo 14 kuća sa 68 ljudi, 1902. šest kuća sa 18 ljudi, a 1929. samo tri kuće s 10 ljudi.

Drveni hram svetog arhidakona Stefana na Graberskom brdu iznad Graberja podignut je 1797. godine, a zidani hram 1826./1827. godine. Na Graberskom brdu i danas se znaju lokacije Popov vrt, Popova livada, Popova jaruga, a u vrijeme kada je Dušan Kašić pisao svoju knjigu, u pojedinim klijetima u blizini nekadašnje lokacije crkve moglo se naći i ugrađen pokoji nadgrobni spomenik ivaničkih Cincara. Hram je obnavljan 1886., a srušen je 1942. godine. O rušenju hrama govori i molba upravitelja župe Pišpeka koji 1942. godine piše "kako je crkva uslijed započetog rušenja otkrivena" pa moli kotarsku oblast u Čazmi da "zašto rušiti crkvu, kad će jako dobro doći, i kad bi se mogla lako preudeliti na katoličku". Crkva je ipak porušena, a građevni materijal upotrijebljen je za izgradnju Ustaškog doma. Nakon rušenja vjernici su sklonili jedan dio inventara i zvono. Poslije rata na porti hrama podignut je spomenik borbama narodnooslobodilačkog rata, a crkvište je uključeno u nogometno igralište. Do 1950. godine u parohijskom domu bila je smještena kapela. Prema spisu koji Mitropolija zagrebačko-ljubljanska šalje Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama Vlade NRH, 21. siječnja 1950. izbačene su stvari koje su čuvane u parohijskom domu i prenesene u kuću Dmitra Smoljanovića u Graberju. Dan prije zaposlenici Naftaplina odveli su preostalu kamenu građu koja je ostala nakon rušenja hrama u Graberju. Godine 1952. ekspropirana je cjelokupna imovina crkvene općine u Graberju u korist Naftaplina radi potreba bušenja na tome mjestu. Ekspropirani su parohijski dom, dvorište, štala, ljetna kuhinja i tri jutra zemljišta. Međutim, nakon eksproprijacije u parohijski se dom uselio Mjesni NO i nastanio se matičar i još jedna privatna osoba. To je smetalo zagrebačkoj Mitropoliji, pa su tražili da se imovina Srpske pravoslavne parohije u Graberju vrati Mitropoliji zagrebačko-ljubljanskoj. NO kotara Kutina odbio je taj zahtjev. Poduzeće za istraživanje nafte u Šumećanima upotrijebilo je kamen od porušene crkve kao građevni materijal dobivši suglasnost Mjesnog odbora, a zvono iz Graberja postavljeno je u novopodignutoj crkvi u Ribnjačkoj (bjelovarski kraj). Uprava Naftaplin-Zagreba srušila je crkvene gospodarske zgrade kako bi postavila toranj za naftna bušenja. Ruševine parohijskog doma uklonjene su 2008. godine. Uz parohiju u Graberju vezan je i incident rušenja nadgrobnih spomenika. Naime, u Graberju je 1971. i 1974. u više navrata od nepoznatog počinitelja srušeno više nadgrobnih spomenika čiji su natpisi bili na ćirilici, a u istom periodu kada su srušeni ti spomenici, srušeni su i spomenici u

obliznjem Križu na pravoslavnom groblju (četiri spomenika). Prema postojećoj dokumentaciji počinitelji nikada nisu pronađeni.

U Križu se nalazi, nasuprot rimokatoličkoj župnoj crkvi Svetog Križa, pravoslavni filijalni hram svetog Jovana, sada filijala parohijalnog hrama u Lipovčanima. Građena je po tipskom nacrtu za graničarske crkve iz 1821., a obnovljena je 1875. godine. Na području rimokatoličke župe Križ u 19. stoljeću živi 251 stanovnik pravoslavne vjere pa je ova malena građevina zadovoljavala tadašnje potrebe toga pučanstva. Riječ je o jednostavnoj maloj crkvi pačetvorinaste lađe s polukružnim svetištem, a zvonik joj se izdiže iz glavnog pročelja. U unutrašnjosti se nalazi rustikalan ikonostas. Na carskim dverima nalazi se scena blagovijesti popraćena u pozadini naslikanom arhitekturom, kako je to uobičajeno u bizantskoj umjetnosti. Ikonostas ima četiri zone. U prvoj zoni naslikani su rokoko ornamenti. U drugoj su zoni ikone svetog Nikole, Bogorodice, Hrista i Jovana Preteče. U trećoj zoni su apostoli s Hristom, a u četvrtoj dva svetitelja s krstom. U oltaru se nalazi slika izdužena formata, kvalitetnija i starija. Uljem na platnu prikazani su apostoli s Hristom i Marijom. Zvono u zvoniku ima reljef Hrista, Bogorodice i svetog Georgija. Na zvonu je označeno ime majstora, provenijencija i godina nastanka: Martin Feltl, Graz i godina 1765. Hram je trebao biti srušen u Drugom svjetskom ratu, a materijal je trebao biti upotrijebljen za gradnju Ustaškog doma. To se nije dogodilo. Prema spisima koji su nam sačuvani iz 1961. vidljivo je da je Milivoj Mihajlović iz Derežana kao navodni izaslanik mitropolita zagrebačko-ljubljanskog predložio NO-u Općine Križ da sruši o trošku općine spomenutu crkvu te da materijal otpremi u Sisak gdje bi se od toga materijala napravila nova pravoslavna crkva. Općina se, koliko je vidljivo iz spisa, nije slagala s rušenjem pravoslavne crkve u Križu, ali je pristala to napraviti ako bi za to izrazio želju mitropolit Damaskin. Mitropolit je odbio rušenje crkve u Križu jer je bila riječ o jedinoj crkvi na području parohije u Graberju.

Broj domova pravoslavnih u parohiji Ivanić-Grad od 1755. do 1869. godine

naselje/godina	1755.	1764.	1779.	1809.	1839.	1869.
Ivanić-Grad	-	-	6	11	14	14
Bunjani	2	-	2	2	2	2
Graberje	6	6	5	3	3	4
Deanovac	-	10	10	7	2	9
Derežani (Derešani)	11	-	10	4	4	5
Ivanić Klošter	-	-	7	11	10	8
Križ	14	15	12	11	9	18
Prnjarovec	-	-	-	-	1	2
Caginac	2		2	1	1	1
Širinec	5	3	3	3	6	4
Šumečani	12	16	14	8	6	13

Prostor parohije Srpska Kapela (danas Nova Kapela) ranije je imao dvije parohije: Kapela i Sveti Ivan Žabno, koje su osnovane vjerojatno na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće. Crkva u Sv. Ivanu Žabnom sagrađena je 1749. godine, a obnovljena 1829. Današnja parohijska crkva u Kapeli sagrađena je 1826. ili 1842. godine, premda je tamo i prije bila crkva, vjerojatno drvena. Škola u Kapeli djeluje od 1832. godine. U parohiji Srpska Kapela, koja je u vrijeme NDH nosila naziv Hrvatska Kapela, u vrijeme Drugog svjetskog rata za paroha je postavljen grkokatolički svećenik Nikola Erdelji, koji je parohiju vodio do 1943. godine. Ondje je samo jednom služio liturgiju, a neformalno je navodno prešlo na grkokatoličku vjeroispovijest oko 600 ljudi. Crkva je obnavljana 1977. godine. Stanje građevine je dobro, ali je obnova sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća devastirala građevinu (sep žbuka i plavi limeni krov). U vrijeme posljednjeg rata stradao je parohijski dom sagrađen 1908. godine, a nakon posljednjeg rata hram je ponovno obnovljen – obnovio ga je Hrvat Vilko Sever iz Nove Kapele.

U prvoj polovici 19. stoljeća u Kapeli su zabilježene srpske porodice Stevana i Ilije Manojlovića, Filipa i Tanasija Latinovića, Gliše Rajčevića, Kuzmana Svasteca, a popisana su još kućanstva kojih su kućedomaćini: Aleksa i Jovo Goranović, Arsenija i Samoilo Goranović, Blagoja i Vaso Maričić, Đurađ i Jovo Rakić, Gajo Radošević, Ćiro Vasiljević, Glišan i Mihailo Vasiljević, Vaso Knežević, Sava i Marko Knežević, Glišo i Jovo Sirovica, Ilija Stojanović, Sava i Jandro Harambašić, Josif i Luka Popović, Sava Popović, Kuzman Šamić, Lazo Velemir. U Vukšincu su zabilježeni: Mirko Renac, Sava i Josif Branković, Nikola Pijale, Đuro Palikuća, Simo i Pantelija Tomić, Kuzman Pavić, udova

Mara Dragašević, Jakov Cvetković, Marko Vučagić, Mihailo Grković i Lazo Mandić. U Ivanovčanima: Tomo Vojnović, Simo Vojnović, Pajo Vojnović, Rade Petković, Glišo Vuković, Danilo Jelić, Božo i Lazo Rakić, Marko Radivojević, Maksim Vidović, Todor Velemir, Trivun Velemir, Tomo Ivanović, Jandro i Pavo Vidović. U Habijanovcu: Prokop i Jovo Popović, Stojan i Lazo Prijčić, Danilo i Ilija Kaluđerović, Tomo i Jošo Sirovica, Miloš i Milivoj Zrnić, Stojan, Vaso i Stevan Radmilović i Maksim Radmilović. U Brezovljanima: Čoporda, Perković, Ivanović, a u Hagnju: Ćiro Goranović, Luka Bogdanović, Stevan Goranović, Petar Goranović, Božo Goranović, Stanko Stefković, Nikola Mihić i Gajo Goranović.

Parohija Lipovčani obuhvaća dio vjernika u današnjoj Zagrebačkoj županiji. Crkva sv. Petke u Lipovčanima je vjerojatno bila sagrađena u 17. stoljeću od drva, kao i crkva sv. Nikole u Marinkovcima i u Grabovnici sv. proroka Amosa (odnosno svetog kneza Lazara Kosovskog).

Broj domova pravoslavnih u parohiji Lipovčani od 1732. do 1869. godine

naselje/godina	1732.	1755.	1779.	1809.	1839.	1869.
Lipovčani	-	11	13	10	11	24
Bešinci	-	-	-	1	2	2
Bosiljevo	-	7	7	7	4	5
Grabovnica	-	7	5	15	5	5
Dereza	-	5	5	3	3	6
Dragičevci	-	8	6	5	5	8
Zvekovci	-	-	1	-	-	-
Križci	-	3	2	2	2	3
Marinkovci	-	13	12	15	20	39
Milaševci	-	-	-	3	6	10
Obreška	-	2	2	2	1	1
Općevac	-	3	2	-	1	1
Čazma	-	-	5	-	-	6
Stara Marča	162	230	-	4	3	8
Marčani	-	8	6	5	4	8
Prnjarovec	-	-	-	-	1	2
Mostari	-	-	-	-	-	1

Hram svetoga Nikole u Marinkovcu nalazio se na groblju. Međutim, hram je očito propao još u 19. stoljeću jer se u šematizmima toga vremena više ne spominje.

U selu Stara Marča, na cesti koja povezuje Ivanić-Grad i Čazmu, nalazi se malena kapelica sagrađena 1925. Ta se kapelica nalazi na crkvištu nekadašnjeg manastira Marča, jednog od najvažnijih manastira u sjevernoj Hrvatskoj. Manastir je ime dobio po obližnjem brežuljku. Riječ je o građevini koja je podignuta sedamdesetih godina 16. stoljeća, a podignuli su je monasi koji su došli iz manastira Rmanj u današnjoj zapadnoj Bosni. U manastiru su bili smješteni kaluđeri do sredine 18. stoljeća (najprije pravoslavni monasi, a zatim grkokatolički kaluđeri te na kraju pijaristi (rimokatolički red)). Nakon odlaska pijarista manastir je opustio, a okolni stanovnici razvlačili su građu manastira za svoje potrebe. Prije rušenja manastira napravljen je crtež 1775., čija nam je preslika ostala do danas sačuvana pa se pretpostavlja da je tako otprilike izgledao taj veliki kompleks, no to treba uzeti više kao izraz mašte nego stvarnog stanja. Navodno je crkva bila duga 26,6 metara, a široka 7,6 metara i, prema pričanju nekog kaluđera, koje je naknadno zabilježio Vladimir Krasić, sličila je manastiru u Hopovu (Vojvodina). Od marčanskih zvona u 19. stoljeću jedno se nalazilo na crkvi u Kloštar-Ivaniću, jedno na crkvi u Čazmi, a dva na pravoslavnoj crkvi u Lipovčanima (danas srušena). Čelijsko zdanje okruživalo je crkvu s tri strane, a sve je zajedno bilo okruženo obrambenim zidom s kulama. Na južnoj strani brda nalazilo se groblje i grobljanska kapela, a najstariji stanovnici sela Marča sjećaju se spomenika na groblju. Stanovnici se također sjećaju jama iz kojih su vadili materijal za građu. To su očito bili temelji manastira. Manastir je imao dva bunara i dva ribnjaka. Onaj koji se nalazi sjeverno od kapele još je danas vidljiv. Mali hram iz 1925. trebao je biti srušen u Drugom svjetskom ratu, a materijal je trebao biti upotrijebljen za gradnju osnovne škole. To se nije dogodilo. O tome kako su u vrijeme NDH predavane pravoslavne crkve na upotrebu rimokatolicima sačuvan je jedan dokument iz crkve u Lipovčanima pokraj Čazme pod čiju ingerenciju potpada i kapelica u Marči. U dokumentu piše kako je 2. lipnja 1942. parohija u Lipovčanima predana rimokatoličkom župnom uredu u Čazmi. Zanimljivo je da Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, očito ne znajući što se događa s crkvom u Lipovčanima, devet dana poslije šalje obavijest kotarskom uredu u Čazmi da preda na korištenje grkokatolicima nekadašnje pravoslavne parohije u Marči i Lipovčanima. Dan kasnije ispravlja se i šalje dopis o tome da je crkva u Lipovčanima već predana rimokatolicima, pa onda ta naredba za nju ne vrijedi. Nedavno je kapelica na mjestu nekadašnjeg manastira Marča obnovljena. Očišćen je prilazni put do nje i uređen okoliš.

Prilikom uređenja okoliša iz zemlje je izbačeno mnogo materijala nekadašnjeg manastira. Keramika i opeka mogu se naći na cijeloj površini nekadašnjeg manastirskog brijega. Ipak, još su ostale mnoge nedoumice oko samog izgleda manastira, kaluđera koji su živjeli u njemu, odnosa između lokalnog stanovništva i unijatskih svećenika te vremena osnivanja manastira.

Broj Srba/pravoslavnih (za 1880. i 1890.) i ukupnog broja stanovnika u pojedinim naseljima u istočnom dijelu Zagrebačke županije između 1880. i 1991.³

naselje	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Hudovo	11/78	17/147	17/113	0/138	iskazano s naseljem Rakovec	11/102	16/104	12/108	5/96	2/80
Lipnica	102/117	120/137	134/172	145/204	iskazano s naseljem Rakovec	114/193	105/160	67/143	48/106	36/82
Lukovo	8/202	9/242	10/316	11/354	iskazano s naseljem Lovrečka Varoš	1/325	1/304	0/259	0/236	0/187
Radošće	33/236	40/324	62/409	61/500	22/903	16/557	13/526	6/431	4/383	0/307
Salnik	80/81	91/110	96/129	94/240	39/238	37/254	31/177	16/135	7/88	1/64
Boļ	308/586	312/608	321/589	330/647	204/1282	190/682	139/654	95/580	59/517	26/475
Donji Marinkovac	iskazano s naseljem Gornji Marinkovac	iskazano s naseljem Gornji Marinkovac	iskazano s naseljem Gornji Marinkovac	iskazano s naseljem Gornji Marinkovac	iskazano s naseljem Mostari	96/246	86/196	35/146	33/117	26/99
Donji Markovac	88/186	107/154	100/152	105/170	iskazano s naseljem Farkaševac	52/160	50/133	37/111	22/80	5/51
Donji Vukšina	iskazano s naseljem Gornji Vukšina	iskazano s naseljem Gornji Vukšina	72/158	59/139	iskazano s naseljem Gornji Vukšina	52/176	48/155	35/134	26/122	25/144
Gornji Marinkovac	336/390	348/497	275/499	290/647	iskazano s naseljem Zvekovac	47/281	52/278	43/228	16/191	2/178
Gornji Vukšina	134/299	78/185	92/243	140/404	104/436	47/253	42/223	34/195	21/162	8/99
Habjanovac	109/255	134/338	136/370	125/405	iskazano s naseljem Stara Kapela	64/339	55/321	53/260	13/228	38/182
Haganj	75/429	97/497	108/583	94/598	35/601	43/600	39/616	30/566	10/531	8/506
Ivančani	178/181	205/289	229/351	220/393	iskazano s naseljem Farkaševac	127/336	136/328	93/287	66/264	50/200

³ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima* (prir. Gelo, Jakov; Crkvenčić, Ivan; Klemenčić, Mladen), sv. 1 – 5, Zagreb, 1998.

Kabel	90/218	104/268	106/303	95/351	iskazano s naseljem Farkaševac	49/342	34/297	31/244	22/202	18/199
Koritna	97/97	105/180	113/206	95/224	73/742	74/242	65/222	18/208	17/176	6/175
Majur	23/112	20/128	17/141	25/175	iskazano s naseljem Bolč	8/186	1/180	5/134	4/131	0/117
Nova Kapela (Srpska Kapela)	301/369	156/324	159/416	290/751	iskazano s naseljem Stara Kapela	99/492	81/403	63/369	44/318	43/247
Remetinec	35/41	44/84	46/94	45/91	iskazano s naseljem Tučenik	43/98	43/93	29/77	31/72	13/57
Stara Kapela	iskazano s naseljem Nova Kapela	142/234	134/221	iskazano s naseljem Nova Kapela	231/1329	73/317	44/276	42/244	34/205	32/204
Stari Glog	79/95	86/128	107/151	100/155	iskazano s naseljem Cugovec	94/208	69/190	84/179	47/154	27/120
Zvonik	74/104	87/136	69/127	55/161	iskazano s naseljem Farkaševac	18/200	10/171	10/150	5/130	2/109
Žabnica	23/209	33/273	36/265	40/299	0/366	15/385	12/374	7/309	6/258	1/189
Deanovec	90/192	72/343	89/463	80/484	63/630	71/782	50/670	29/604	24/560	12/555
Derežani	49/134	34/129	27/142	30/158	iskazano s naseljem Caginec	29/155	26/185	15/151	7/141	8/173
Graberje Ivaničko	47/106	62/155	87/232	110/371	iskazano s naseljem Caginec	72/793	67/781	46/730	28/632	25/606
Križ	124/645	126/702	131/882	100/1005	6/1286	7/1343	33/1440	31/1517	18/1655	18/1770
Križci	29/276	33/291	43/279	30/310	15/1190	7/341	9/319	5/262	5/135	7/224
Stara Marča	41/308	46/332	36/347	40/372	10/315	10/313	9/272	10/226	1/163	0/132
Šumečani	122/401	115/471	125/561	100/551	35/673	48/727	36/674	24/545	15/498	9/477

Stradanje Srba Zagrebačke županije u Drugom svjetskom ratu

Vrbovečko je područje u vrijeme prije Drugog svjetskog rata potpadalo pod kotar Križevce, dok je kraj oko Farkaševca i Bolča potpadao pod kotar Bjelovar. Prve srpske žrtve s područja današnje Zagrebačke županije bile su upravo iz sela Bolč. Među 195 srpskih žrtava u Gudovcu ubijeno je i nekoliko osoba s područja parohije Bolč. U pokolju u Gudovcu, koji se zbio 28. travnja 1941., s područja Bolča ubijeni su paroh Branko Brzin, bogoslov Milorad Šiljak, učitelj Stevo Ivanović, Đuro Misirača, Milutin Misirača, Milan Šiljak i Miloš Sekulić. Na području Križevaca i općine Sveti Ivan Žabno, unutar koje se nalazilo i nekoliko

sela koja danas administrativno pripadaju u Zagrebačku županiju, uhićenja Srba uslijedila su nešto više od dva tjedna nakon uspostave NDH. Dana 26. travnja ustaše su uhitili 120 Srba na području grada Križevaca i križevačkoga kotara. U križevački zatvor tada je navodno dovedeno svih 120 Srba. Prema navodima njih četrdeset otpremljeno je 11. svibnja 1941. iz Križevaca u logor Danica kod Koprivnice. Tih dana provedena su uhićenja istaknutih pojedinaca i u Svetom Ivanu Žabnu, gdje je također postojala manja srpska zajednica. U Svetom Ivanu Žabnu uhićeni su na početku samo pripadnici Jugoslavenske nacionalne stranke. Prema popisu koji je sastavio Đuro Zatezalo čak 192 osobe s područja kotara Križevci i 151 osoba s područja kotara Bjelovar stradalo je u logoru Jadovno na Velebitu. Kao posebnu kategoriju Zatezalo navodi 10 žrtava Jadovnog s područja poslijeratne općine Vrbovec. Među njima se nalazi sedam žrtava iz Bolča, jedan iz Starog Gloga (koji se ponavlja i kod kotara Križevci) te dvije iz Vrbovca. Pregledom popisa žrtava Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, koji se nalaze u Hrvatskom državnom arhivu, utvrđeno je da se ondje žrtve iz Bolča vode kao žrtve Jasenovca 1941. Ipak, vrlo je vjerojatno da je Zatezalo u pravu kada te žrtve iz Bolča, Starog Gloga i Vrbovca pripisuje žrtvama Jadovnog jer su te osobe uhićene u travnju i svibnju 1941. kada logor u Jasenovcu još nije funkcionirao. Ostale žrtve fašističkog terora i narodnooslobodilačke borbe stradale su poslije tijekom rata. Iz popisa žrtava (ovdje su navedene samo srpske žrtve s područja Ivanić-Grada i Vrbovca te Svetog Ivana Zeline) vidljivo je da su najveće gubitke imala sela Salnik (gdje ih je stradalo 19, a većina žrtava ubijena je 14. siječnja 1945.), Haganj, njih 16, u kojem su sve žrtve stradale 5. prosinca 1944. godine prilikom sukoba partizana i neprijatelja, Srpska Kapela (26) i Bolč (18). Prema popisu iz Spomen-područja Jasenovac vidljivo je da je broj Srba koji su stradali iz istočnog dijela Zagrebačke županije 58, i to 33 s područja općine Farkaševac, osam s područja općine Dubrava, dva s područja općine Gradec, četiri s područja grada Vrbovca, osam s područja Ivanić-Grada, jedna osoba iz Kloštar-Ivanića i dvoje iz općine Križ. Iz jednog popisa članova NOV-a iz studenog 1944. godine vidljivo je da je u srpskim selima u okolici Farkaševca i Dubrave bilo mnogo onih koji su sudjelovali u partizanima. Tako je iz Habijanovca u partizanima bilo 16 ljudi, iz Srpske Kapele njih 22, iz Gornjeg Vukšince 26, iz Donjeg Vukšince 19, iz Markovca 34 i iz Koritne njih 20. Vidljivo je da je u ustašama bilo iznimno malo stanovnika tih sela, ali da ih je mnogo bilo i kod kuće, odnosno da nisu

pristupili ni jednoj vojsci. Brojnost stanovnika tih sela u partizanskim redovima upućuje na to da je 1944. godine srpsko stanovništvo bilo osviješteno i da su krajem rata pristupili partizanskom pokretu.

Na područje mjesta Salnik 14. siječnja 1945. došli su ustaše iz Komina i Svetog Ivana Zeline. Došavši u selo, prema iskazima koji su uslijedili nakon rata, opljačkali su i zapalili kuće lokalnoga pravoslavnog stanovništva te na kraju poubijali i zapalili 14 mještana. O tom događaju dali su iskaze brojni mještani Salnika Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

U Radoišću su, prema izvještaju Kotarske oblasti Novi Marof od 1. studenog 1941. godine, ostale samo žene, jedan starac i jedan bolesni mladić, dok su ostali otpremljeni u logore. Za osobe koje su ostale stoji "da su svi podneli molbe o prelazu na rimokatoličku vjeru". Iz Radoišća su, prema popisu žrtava, 8. kolovoza 1941. stradali Dušan Besedić (Luke), Sava Ranilović (Đure), Ljubomir Ranilović (Andre), Milan Ranilović (Pere) i Josip Ranilović (Pere). Oni su prema izvještaju Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača ubijeni 8. kolovoza 1941. u Novom Marofu. Dana 30. srpnja 1941. u logoru Lepoglava, prema istom popisu, ubijeni su Jovo Ranilović (Pavla) i Nikola Ranilović (Tome), a Dragica Ranilović (Milana) i Ljubica Krajčinović (Pere) ubijene su 14. siječnja 1944. godine u Svetom Ivanu Zelini. Iz Radoišća je uz ove nabrojene Srbe ubijeno i sedam Hrvata.

Osim uhićenja i interniranja u logore, Srbi su trebali biti i prisilno iseljavani u Srbiju. U dogovoru s Nijemcima u Srbiji radi transportiranja u Srbiju u prvom valu uhićivani su pravoslavni svećenici i njihove obitelji. S područja kotara Križevci u logor u Caprag odvedeni su 11. srpnja 1941. Jovo Vračević i njegova supruga iz Rovišća, Venjamin Pavlovsky, paroh iz Salnika, i njegova supruga te Božo Vitas, paroh iz Križevaca, i njegova supruga. Venjamin Pavlovsky bio je ruski emigrant i pušten je nekoliko dana nakon uhićenja 11. srpnja 1941. iz logora u Sisku. Međutim, jedan dio predmeta koji su mu bili oduzeti u logoru u Capragu nisu mu odmah vraćeni. Za te je predmete reagirao predstavnik ruske emigracije u NDH. On je tražio da se Pavlovskom vrate novac, sat, srebrna doza za cigarete i zlatne naušnice, oduzeti prilikom dovođenja u logor Caprag. Predmeti su, s obzirom na to da su ruski emigranti bili prihvaćeni

kod ustaškog režima, vraćeni. Iz Salnika je prisilno iseljen i Nikola Bubanović, sin Petra Bubanovića, veleposjednik i mlinar. Bubanović je poslan zajedno s drugim istaknutim i bogatijim Srbima iz kotara Križevci u iseljenički logor u Bjelovar. U vrijeme Kraljevine Jugoslavije Bubanović je sagradio o svojem trošku i osnovnu školu u Salniku. Stoga je za Bubanovića molbu za puštanje iz logora u Bjelovaru potpisao 41 sumještatin Hrvat, uglavnom pripadnici bivše Hrvatske seljačke stranke, koju su vlasti NDH zabranile. On je iz logora u Bjelovaru pušten zajedno s obitelji 27. rujna 1941., tako da nije iseljen u Srbiju. Ustaške su vlasti sasvim sigurno u planu imale kompletno prisilno iseljavanje Srba iz Salnika, Lipnice, Hudova i Lukova jer su nam poznate kvote broja Slovenaca koji su trebali biti naseljeni u iseljene srpske kuće u tim mjestima. Na području općine Vrbovec trebala je biti nastanjena 91 osoba u Salnik, 21 osoba u Hudovo, 151 osoba u Lipnicu, jedna osoba u Vrbovec, dvije osobe u Brčevac i pet osoba u Lukovo, a na područje općine Gradec trebale su biti naseljene četiri osobe, a u Veliki Brezovac njih sedam. Mnogo su opsežnija bila iseljavanja s područja kotara Čazma pod koji je pripadalo i područje Ivanić-Grada. Ured za iseljavanje na području kotara Čazma osnovan je 9. srpnja 1941., među prvim u NDH. Na čelu ureda bio je čazmanski učitelj Juraj Perija, a zamjenik mu je bio općinski bilježnik Vatroslav Šepak. U odboru ureda nalazili su se ustaški povjerenik za kotar Čazmu Đuro Radanović, župnik u Čazmi Ivica Prahir i glavar poreznog ureda u Čazmi Gustav Švec. U činovništvo ureda ušli su kotarski suci i gruntovničari, ali i kotarski agronom, kotarski liječnik i kotarski veterinar. Sabiralište za zatočenike trebalo je biti u pučkoj školi u Čazmi, a zaplijenjena stoka trebala je biti smještena u Siščanima kod pojedinaca, po nacionalnosti Hrvata. Kao i na križevačkom i na vrbovečkom području, najprije su prisilno iseljeni pravoslavni svećenici. Paroh iz Graberja, pod čiju je jurisdikciju pripadalo područje Ivanić-Grada, također je vrlo vjerojatno uhapšen u srpnju jer u kolovozu članovi Općinskog poglavarstva u Ivanić-Gradu preuzimaju crkvenu imovinu. S područja Čazme iseljen je i pravoslavni svećenik iz Lipovčana Samujlo Vračević koji je 20. kolovoza dopremljen u logor Caprag i 22. kolovoza iseljen u Srbiju. Prva masovna uhićenja radi prisilnog iseljavanja u Srbiju na području Moslavine počela su početkom kolovoza 1941. Dana 3. kolovoza 1941. iz sela Šumećani, Graberje, Derežani, Milaševac, Grabovnica, Blatnica, Bosiljevo, Gornji Marinkovac, Donji Marinkovac, Laminac, Dragičevac, Lipovčani, Dubrava, Stara Marča, Marčani

i Graberje iseljene su 182 osobe u logor u Bjelovar. Dakle, prema izvještaju kotarske oblasti u Čazmi toga su dana iseljene 44 pravoslavne obitelji. Prema strukturi iseljenih vidljivo je da je od 44 iseljene obitelji tek jedna (iz Dubrave) bila trgovačka (trgovac kožom), dok su ostale obitelji bile ratarske. Osim toga, vidljivo je da su iz Bosiljeva iseljena dva domaćinstva, iz Grabovnice četiri domaćinstva, iz Milaševca jedno domaćinstvo, iz Dragičevca dva domaćinstva, iz Graberja dva domaćinstva, iz Derežana dva domaćinstva, iz Lipovčana jedanaest domaćinstava, iz Marinkovca četiri domaćinstva, iz Stare Marče dva domaćinstva, iz Šumećana šest domaćinstava, iz Marčana dva domaćinstva, iz Blatnice tri domaćinstva, iz Laminca jedno domaćinstvo i iz Dubrave jedno domaćinstvo. Općinsko poglavarstvo u Vojnom Križu 6. kolovoza izvještava Državno ravnateljstvo za ponovu da su Srbi s područja općine Vojni Križ osam obitelji (iz sela Šumećani šest obitelji i iz sela Marčani još dvije obitelji) iseljene 3. kolovoza 1941. Iz dopisa je vidljivo da su za čuvanje imovine već pronađene adekvatne osobe, a svi su iseljeni iz općine zemljoradnici. Od 182 uhićena 165 ih je deportirano u Srbiju. Prema transportnoj listi iz logora Bjelovar 162 osobe iz kotara Čazma transportirane su u Srbiju 11. kolovoza 1941. godine, dakle, osam dana nakon što su uhićene. Dana 20. kolovoza transportirane su još tri osobe iz logora u Bjelovaru. Bilo je to ujedno i jedino brojnije iseljavanje pravoslavaca iz kotara Čazma 1941.

Na područje Moslavine, nakon iseljavanja Srba, naseljavaju se novi stanovnici. Iz zapisnika Zavoda za kolonizaciju iz Čazme od 17. listopada 1941. vidljivo je da su na područje općine Čazma useljena četiri gospodarstva izbjeglicama iz Like, dok su na jedno gospodarstvo useljeni Slovenci. Na području Kloštar-Ivanića naseljeno je 18 kuća Slovencima, na području općine Vojni Križ naseljene su sve kuće hrvatskim izbjeglicama iz Like, i to po više njih na jedno gospodarstvo, dok na području Štefanja i Dubrave useljavanja nisu izvršena. U kuću Petra Uzelca iz Grabovnice useljeno je 13 članova obitelji Šikić iz Kulen-Vakufa kojima su kuće u Bosni u potpunosti spaljene. Uz obitelj Šikić iz Kulen-Vakufa i okolice pristiglo je na područje kotara Čazma 23. listopada 1941. još 386 izbjeglica koje su kotarske vlasti rasporedile po iseljenim srpskim kućama. Prema brojčanim rezultatima vidljivo je da je na području kotara Čazma naseljena također i 31 slovenska obitelj sa 120 članova. To pokazuje da su u najvećem broju napuštene srpske kuće bile zauzete od strane novih doseljenika.

Ustaše su smatrali da je Srpska pravoslavna crkva jedna od temeljnih ustanova Srba u Hrvatskoj pa su se najprije okomili na nju. Uhićivali su srpske pravoslavne svećenike, prisilno ih deportirali u Srbiju i fizički likvidirali. Istodobno, poticani su vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku, odnosno grkokatoličku vjeroispovijest.

Prvi zakon koji se tiče vjerskih prijelaza bila je Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu. Ta zakonska uredba omogućila je ustaškoj vlasti da se stavi iznad Rimokatoličke crkve, što je vidljivo iz članka u kojem stoji da je za valjanost vjerskog prijelaza potrebno da stranka koja mijenja vjeru podnese pismenu prijavu upravnoj vlasti "prve molbe" (kotarskoj oblasti, odnosno gradskom poglavarstvu) o svojoj odluci i da dobije potvrdu o toj svojoj prijavi. Crkva, iako je bila zadovoljna zbog mogućnosti povećanja broja vjernika, ipak je bila vrlo nezadovoljna jer se država miješala u poslove koji su bili isključivo pod crkvenom ingerencijom. Jure Krišto u svojim je radovima vrlo jasno pokazao na koji su se način izmjenjivali dopisi, odredbe, uredbe i okružnice između Crkve i države. Na Zakonsku odredbu od 3. svibnja 1941. Nadbiskupski duhovni stol reagirao je već 8. svibnja 1941. Tada je objavljena Okružnica o prelascima s drugih vjeroispovijesti na rimokatoličku. U Okružnici je stajalo da pristup u Rimokatoličku crkvu treba dopustiti samo onim osobama koje to žele učiniti "iskreno i s uvjerenjem o istinitosti naše svete vjere i o njenoj potrebi za spas duše". Okružnica je zapravo tražila da vjernici drugih vjeroispovijesti mogu prijeći na rimokatoličku samo ako to čine iz vlastitih duhovnih pobuda, a ne zbog poboljšanja svojeg položaja u novoj državi. U dokumentu koji izdaje Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH 27. svibnja 1941. pod nazivom Uputa o prijelazu s jedne vjere na drugu vidljivo je da ministar Mile Budak upućuje kotarske i gradske vlasti da u njihovu domenu pripada samo izdavanje potvrde stranci o njezinoj prijavi za vjerski prijelaz. U lipnju Crkva objavljuje propise o primanju u Katoličku crkvu. Nakon objave tog propisa Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH šalje dopis biskupskim ordinarijatima NDH 14. srpnja 1941. iz kojeg je vidljivo da ustaške vlasti žele spriječiti pravoslavnu inteligenciju (svećenike, učitelje, trgovce, obrtnike i bogatije seljake) da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest. Osim toga, u dopisu je vidljivo da se država protivi prijelazima na grkokatoličku vjeroispovijest. U dopisu također stoji da je potrebno da država izda dozvolu za svaki vjerski prijelaz. Dana 16. srpnja

1941. Crkva odgovara dopisom Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja u kojem ističe da nije potrebno braniti prijelaze na grkokatoličku vjeroispovijest, a također da nije potrebno *a priori* braniti svaki vjerski prijelaz pravoslavne inteligencije. Već 30. srpnja 1941. Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu piše okružnicu u kojoj se ponavlja želja hrvatskih vlasti da pravoslavni ne prelaze na grkokatoličku vjeroispovijest, osim u onim krajevima gdje već postoje grkokatoličke župe, a novina je u okružnici izdavanje potvrde o čestitosti koju imaju pravo izdati kotarska i općinska poglavarstva. Te su upute vrijedile za čitavu NDH, osim za područje Velike župe Krbava i Psat i Gora. Iz dopisa koji je Alojzije Stepinac poslao 5. kolovoza 1941. crkvenoj hijerarhiji vidljivo je da je Crkva pristala da državne vlasti izdaju potvrde o čestitosti osobama koje žele prijeći na rimokatoličku vjeroispovijest i da na taj način određuju tko će prelaziti na rimokatoličku vjeru, a tko to neće. Na neki je način Stepinac ustuknuo pred državnim vlastima. Ipak, on je svoje svećenstvo upozorio neka prima pravoslavce i Židove kada žele konvertirati na rimokatolicizam da "spase ljudske živote". Kada je u kasno proljeće i ljeto 1941. počelo proganjanje i ubijanje Srba i Židova, vjerski prijelazi nisu bili dovoljni da bi se pojedince uspjelo spasiti. U rujnu 1941. Ministarstvo unutarnjih poslova poslalo je okružnicu svim državnim tijelima i biskupskim ordinarijatima u kojoj se požuruju vjerski prijelazi i inzistira se na tome da se ne rade birokratske prepreke osobama koje žele prijeći na rimokatoličku vjeroispovijest. Početkom listopada 1941. osnovan je pri Državnom ravnateljstvu za ponovu Vjerski odsjek, na čijem je čelu bio fra Dionizije Juričev. Taj je Vjerski odsjek osnovan zato da bi Vlada prebacila sve poslove vezane za vjerske prijelaze na njega. Time je država još jednom ušla u crkveni prostor. Službeni stav Crkve prema vjerskim prijelazima jasno je istaknut tek na biskupskoj konferenciji održanoj od 17. do 19. studenog 1941. U deset točaka Crkva je iznijela svoje stavove o vjerskim prijelazima i miješanju države u taj posao. Kao prvo, ističe se kako se samo Crkva može i mora baviti prijelazima na rimokatoličku vjeroispovijest, kao drugo, samo crkvena hijerarhija može postavljati ljude koji će poučavati prijelaznike u vjeri, kao treće, takvi ljudi mogu biti ovisni samo o crkvenim institucijama, kao četvrto, Katolička crkva priznaje samo prijelaze koji su obavljeni prema crkvenim propisima, kao peto, državne institucije ne smiju poništavati prijelaze koje Crkva provede, kao šesto, episkopat bira odbor koji će se brinuti o pridržavanju pravila kod prijelaza, kao sedmo, u Crkvu mogu biti primljeni samo oni koji to slobodno traže, kao

osmo, obred u koji će prijelaznik prijeći ne može određivati država, kao deveto, izabrani će odbor organizirati tečajeve za one koji propovijedaju potencijalnim prijelaznicima i kao deseto, prijelaznicima se moraju zajamčiti sva građanska prava. Time se Rimokatolička crkva zaštitila od poticanja prelaženja na rimokatoličku vjeroispovijest. Ipak, jedan dio rimokatoličkog svećenstva blisko je surađivao s ustašama, dok ih je drugi dio vidljivo ili skriveno simpatizirao. Manji je bio broj časnih iznimaka koji su protestirali protiv nehumanog odnosa prema Srbima i Židovima, koji su ih štitili i koji su aktivno sudjelovali u otporu ustaškoj vlasti. Intenzivni vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku ili grkokatoličku vjeroispovijest završili su u proljeće 1942. kada je uspostavljena Hrvatska pravoslavna crkva.

Prijelazi na području istočnog dijela današnje Zagrebačke županije počeli su vrlo brzo nakon uspostave NDH. Na području župe Rakovec i Preseka, gdje su prešli uglavnom stanovnici parohije Salnik, vjerski su prijelazi obavljani uglavnom u srpnju 1941. Na teritoriju Srpske Kapele i Bolča prijelazi su obavljani na grkokatoličku vjeroispovijest i u većini slučajeva nisu zabilježeni u knjigama, a na području Ivanić-Grada i Graberja prijelazi su bili pojedinačni. Na području župa koje su se rasprostirale na teritoriju koji danas pokriva Zagrebačka županija s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest molbu za prijelaz podnijela je ukupno 1101 osoba. Od toga su 793 molbe podnesene u 1941. godini, 295 u 1942., šest u 1943., nijedna u 1944. i sedam u 1945. godini. Najveći broj molbi za prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest zabilježen je u župama Dubrava (385), Rakovec (201) i Križ (154), dok su u ostalim župama molbe bile pojedinačne i malobrojne. Osim toga, na području nekadašnjih parohija Srpska Kapela i Bolč najveći broj vjernika prešao je na grkokatoličku vjeroispovijest, što je vidljivo iz iskaza grkokatoličkog biskupa Janka Šimraka. Zanimljiva je činjenica da je jedan dio imena osoba koje su navedene da su prešle na grkokatoličku vjeroispovijest upisan i u Urudžbeni zapisnik Nadbiskupskog duhovnog stola kao podnositelji molbi za prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest. To se posebno odnosi na župu Rakovec, u kojoj je jedan dio prijelaznika upisan na oba popisa. Kako je vidljivo iz obaju popisa, čini se da su neki pravoslavni vjernici iz rakovečke župe najprije u srpnju 1941. tražili prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest, a zatim su, u listopadu 1941., prešli (vrlo vjerojatno s rimokatoličke ako im je prijelaz odobren) na grkokatoličku

vjeroispovijest. Unatoč činjenici da se ista imena i prezimena prijelaznika na grkokatoličku, odnosno rimokatoličku vjeroispovijest pojavljuju na oba popisa, nije moguće usporediti popise i sa sigurnošću ustanoviti ponavljanje istih osoba na njima.

Prema spisima Odjela za bogoštovlje vidljivo je da su prijelazi na području parohija Srpska Kapela i Bolč koji su poduzimani na grkokatoličku vjeroispovijest obavljani uglavnom masovno. Biskupija križevačka objavila je da je na području pravoslavne parohije Srpska Kapela iz sela Koritna, Stari Glog, Remetinac, Habjanovac, Sveti Ivan Žabno, Haganj, Žabnica, Ivančani, Vukšinac od 1400 pravoslavnih na grkokatoličku vjeroispovijest prešlo njih 1200, dok je na rimokatolicizam prešlo samo nekoliko obitelji. Šimrak je Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja slao popise onih koji su prešli na grkokatolički obred. Iz tih je popisa, prema kojima su rađeni sumarni rezultati o broju prijelaza na grkokatoličku vjeroispovijest, vidljivo da su popisivači više puta pogriješili u popisivanju i da su ponekad upisivali iste osobe više puta. Popis prijelaznika na grkokatoličku vjeroispovijest načinjen je za područje bivše parohije Salnik, za područje bivše parohije Srpska Kapela i za područje parohije Rovišće, koja je djelomično obuhvaćala i sela u križevačkom kraju oko Svetog Ivana Žabna i sela u bjelovarskom kotaru. Šimrak je u popisu naveo tom prigodom 145 osoba iz parohije Salnik koje su prešle na grkokatoličku vjeroispovijest (uglavnom iz Lipnice, Hudova, Radovišta, Vrbovca i Salnika) i 240 osoba iz upravne općine Sveti Ivan Žabno, koje su nekada potpadale pod parohiju Rovišće, od kojih je najviše bilo iz Cjepidlaka, Kraljevca, Remetinca, Starog Gloga, Markovca, Kovačevca, Brezovljana i Svetog Ivana Žabna. Na području župe Salnik, prema iskazu Janka Šimraka organima OZN-e, bilo je oko 300 prijelaznika iz sela Salnik, Lipnica i Hudovo. Dušebrižništvo za parohiju Salnik vodila je uprava imanja u Tkalcu. Iz dopisa Općinskog poglavarstva u Kloštar-Ivaniću od 7. listopada 1941. vidljivo je da je tada na tome području bilo 170 srpskih kućanstava, tj. 596 pravoslavnih Srba, ali ih je samo 57 prešlo na rimokatoličku vjeru, a još su 52 kućanstva zatražila prijelaz na rimokatoličku vjeru.

Svakodnevni život srpskog pravoslavnog stanovništva u Zagrebačkoj županiji

Za svakodnevni život malenih ruralnih zajednica postoji sve veći interes i u znanstvenim krugovima. Etnolozi, sociolozi, antropolozi, demografi, a u posljednje vrijeme i povjesničari, bave se istraživanjima seljačke obitelji. Gospodarske i društvene promjene unutar jedne mikroregije odražavaju se daleko šire na društvenim i gospodarskim procesima u svijetu, i stoga nije pogrešno kazati da povijest svih ljudi čini svjetsku povijest. Te pojedinačne priče o teškom ili lagodnom djetinjstvu, radu, vjeri, obitelji i prijateljima, o onom malom svijetu jednako anonimnih pojedinaca, u kojem se netko kretao, govore tek o njegovu ili njezinu životu. Međutim, kada se prikupi nekoliko tih priča (uz uvjet da su ih ispričali pripadnici iste društvene skupine iz istoga zemljopisnog područja), one postaju ogledalo društvenih procesa u određenom razdoblju na određenom prostoru. U istraživanju smo pokušali doći do preciznih informacija o svakodnevnom životu srpskog stanovništva Zagrebačke županije tijekom dvadesetog stoljeća na temelju usmenih iskaza koji su prikupljeni u selima Lipnici, Radoišću, Salniku, Remetincu, Donjem Markovcu, Ivančanima, Koritnoj, Graberju, Lipovčanima, Marinkovcu i Cagincu, odnosno na području grada Svetog Ivana Zeline, općine Rakovec, grada Vrbovca, općine Dubrava, općine Farkaševac, općine Gradec i grada Ivanić-Grada.

O doseljavanju Srba na područje istočnog dijela današnje Zagrebačke županije postoje pisani zapisi. Iz povijesnih podataka poznato je da se najveći broj pravoslavnih doselio na ovo područje u vrijeme posljednjeg desetljeća 16. i prvog desetljeća 17. stoljeća te da su naseljeni u svrhu obrane od Osmanlija na pustim područjima Moslavine i okolice današnjeg Vrbovca. Međutim, među današnjim malobrojnima stanovnicima srpske nacionalnosti i pravoslavne vjeroispovijesti iz nabrojenih sela postoji još uvijek usmena tradicija o podrijetlu pojedinih obitelji. Milovan Bastašić rođen je u Lipnici 1938. godine. On se prisjeća da mu je njegova prababa, koja je bila rođena oko 1870. godine, pripovijedala o doseljavanju porodice Bastašić u Lipnicu. "Ona je bila nepismena žena, ali je znala od svojih starih o doseljavanju toga naroda. Došli su negdje u 18. stoljeću sa Žumberka. Ista prezimena kao i kod nas susreću se i na Žumberku (Ranilovići, Bastašići, Magovci). Bio sam jednom prilikom u Žumberku u selu Pećno i ondje sam susreo jednog Bastašića. Oni su imali tradiciju da su u

Žumberak došli iz Senja i da se jedan dio Bastašića odselio u Križevce zbog slabe zemlje i velike bijede. Ipak, istina leži u činjenici da su Bastašići koji su otišli u Križevce i Lipnicu otišli zbog toga što nisu željeli primiti uniju. Oni koji su primili uniju, ti su ostali na Žumberku.” Prema kazivanju Slobodana Bastašića, postoji predaja da su Bastašići na Žumberak stigli iz Vasojevića u Crnoj Gori. “Korijen prezimena Bastašić leži u riječi bastasi ili nosači torba. Mjesto na koje se najveći broj Bastašića doselio u Žumberku bilo je Drašči Vrh. Na prostor Lipnice stigli su sredinom 18. stoljeća jer grofovima Erdödy nije bilo važno koju vjeru ispovijedaju Srbi pristigli sa Žumberka.” Slobodan Bastašić kazuje da su uz Bastašiće i Vukšići, Jelenići (Jelenak) i Garapići došli iz Žumberka na područje Lipnice. Vračevići su, prema kazivanju Slobodana Bastašića, na područje Lipnice stigli iz Bosne preko Ivanić-Grada, a Ranilovići iz Crne Gore. Stanovnici pravoslavne vjeroispovijesti u Hudovo su se doselili iz Like (Jovanovići) i Gorskoga kotara (Tomići). Ondje su se naselili kao šumski radnici koji su palili ugljen. Dušan Velemir kazuje da su njegovi stigli na područje Ivančana iz Mogorića u Lici. “Prababu su kao bebu doveli na upor u konjima u Ivančane.” Đuro Predragović kazuje da su njegovi preci u Koritnu pristigli iz Slavonije. “Sigurno ovdje žive već 400 godina.” Radovan Vojvodić smatra da su se njegovi preci doselili iz Crne Gore, odnosno da potječu iz plemena Bakovića u Crnoj Gori. Boško Smoljanović iz Graberja kod Ivanić-Grada kazuje da je njegova obitelj također pristigla u sjeverne krajeve iz Crne Gore. Tradicija o tome odakle su pristigli još je uvijek prisutna kod nekih obitelji, dok je kod većine obitelji ona zaboravljena. Kod jednog dijela kazivača postoji tek pretpostavka o mjestu ili kraju podrijetla na temelju sličnih prezimena koja postoje u tome kraju, ali izravno predanje nije sačuvano.

Iz matičnih knjiga rođenih vidljivo je da su obitelji u istočnom dijelu današnje Zagrebačke županije krajem 19. i početkom 20. stoljeća bile relativno velike. Rađalo se mnogo djece, ali ih je mnogo i umiralo. Gotovo cjelokupno stanovništvo istočnog dijela današnje Zagrebačke županije bavilo se poljoprivredom. Izuzetak su bili tek imućniji mlinari, trgovci, učitelji, šumari, liječnici te pokoji državni činovnik u većim naseljima poput Ivanić-Grada, Vrbovca i Zeline. Vidljivo je da su pojedine obitelji još u prvoj polovici 20. stoljeća živjele kao proširene složene obitelji koje su se sastojale od kućegospodara, njegovih sinova i snaha te djece. Kako su se obitelji povećavale, tako su se pojedini sinovi odjeljivali.

Tako je bilo u obitelji Milana Barešića iz Remetinca⁴. “Moj djed živio je sa svojim sinovima koji su se poženili. Kada su se svi oženili, najstariji sin koji je bio 1900. godište otišao je u Bolč. Zanimljivo je da su istovremeno rodile baba i snaha. Baba sina, a snaha kćer. I moj otac i njegov brat kasnije su se odijelili. Dobili su livadu i sami su gradili kuće. Djed je bio imućan jer je bio u Americi, gdje je zaradio puno novaca tako da je mogao kupiti strojeve.” Kućegospodari, kao što je bio djed Milana Barešića, u obitelji su odlučivali gotovo o svemu: o podjeli poslova, o podjeli prihoda i o potrošnji novca. Milovan Bastašić, rođen 1938., pamti još iz pričanja svojih predaka, posebno “prababe”, da su u 19. stoljeću još postojale zadruge. Bilo je u to vrijeme još šest ili sedam porodičnih zadruga, a tri su bile zadruge Bastašića. U zadrugama su kućegospodari također imali posebno važnu ulogu. Jovo Bastašić, rođen 1934. godine, kazuje kako je u njegovoj obitelji otac bio kućegospodar. “Kada sam otišao u vojsku, tata je umro, pa je onda brat bio vrlo kratko kućegospodar, a tek onda ja. Kućegospodar je odlučivao o gospodarstvu, o stoci i općenito o tome što će se raditi.”

U kući Milutina Bodegraje iz Donjeg Markovca otac, djed i prababa živjeli su skupa. Prema pričanju Milutinove prabake vidljivo je da se Milutinov pradjed odijelio od zadruge i zasnovao vlastito gospodarstvo. Kada je djed otišao zaraditi novac u Ameriku, Milutinov je otac vodio gospodarstvo. Dušan Velemir iz Ivančana prisjeća se da je imao dva brata koji su umrli kao mala djeca, jedan od upale pluća u dobi od tri godine i osam mjeseci, a drugi nedugo poslije Drugog svjetskog rata, 1946. godine. I njegov je djed otišao u Ameriku, u Indianu, gdje je radio u tvornici. Baka je sama živjela s prabakom. U obitelji Marije Branković iz Graberja kod Ivanića otac je stradao u Drugom svjetskom ratu. “Kad je tata ubit, došao je po nas djed iz Lipovčana i odveo nas k sebi tako da sam odrasla u Lipovčanima.” Đuro Predragović iz Koritne prisjeća se da su u njegovoj kući živjele četiri generacije skupa. “Živjeli smo s prababom i pradjedom, s nama su bili baka i djed, otac i majka i mi djeca.” Pavle Pavleković iz Lipovčana (čazmansko područje) prisjeća se da su Pavlekovići držali zemlju sve do Cerne i da ih je bilo “28 muževa” u zadruzi. Bilo je to u vrijeme prije njegova rođenja, 1938. godine. Radovan Vojvodić iz Starog Gloga kazuje kako je odrastao u

⁴ Remetinac je naselje u koje su se između 1880. i 1900. naselili Gorani iz okolice Vrbovskog, a starosjedićke obitelji bile su Barešić, Habijanec, Petrović, Dikšić i Kaluđerović. Antun Toni Šramek, *Slike prošlosti: Sveti Ivan Žabno i okolica*, Sveti Ivan Žabno, 1995., str. 100.

tipičnoj seljačkoj obitelji. Kako pripada poslijeratnoj generaciji, prisjeća se kako je njegov otac, koji je imao četiri razreda osnovne škole, krenuo na posao u PIK Vrbovec i ondje se doškolovao. Milovan Jelača odrastao je u Marinkovcu u kući u kojoj je živjelo šestero ljudi. "Bili su djed, otac, majka i nas troje djece." Pripovijeda kako su djeca iz očeva prvog braka sva pomrla. "Tada je vladala sušica", kazuje Jelača. U kući Boška Smoljanovića iz Graberja kod Ivanića u kući su zajedno živjeli djed, baka, teta, tetak, tata, mama, sestrična i on. "U kući su bile tri sobe, kuhinja i hodnik. U jednoj sobi smo bili ja, mama i tata, u drugoj djed i baka, a u trećoj tetak, tetka i sestrična. Svi smo jeli za jednim stolom, a svaki ponedjeljak pekao se kruh koji se jeo sedam dana."

Na pitanje o tome koliko je bilo uobičajeno imati veći broj djece, Smoljanović odgovara kako se broj djece nije ograničavao, ali je ovisio o tome koliko je obitelj imala zemlje i krava. Slično govori i Milan Barešić: "U našim je kućama bilo dvoje do troje djece najviše, ali je preko Kalnika i Bilogore bilo mnogo više djece." U kući Ljubomira Vračevića iz Lipnice živjeli su zajedno djed, baka, tetka, majka, otac, brat i dvije sestre. Jedna od sestara Ljubomira Vračevića umrla je kao dijete sa sedam godina od neke bolesti, ali Ljubomir nije znao reći od koje jer u to vrijeme nije bilo uobičajeno da se odlazi liječnicima. I Milovan Bastašić iz Lipnice prisjeća se da je jedna njegova sestra umrla u dobi od dva mjeseca 1932. godine. Dragoljub Petrak iz Lipnice kazuje da je imao prijateljicu iz susjedstva Ankicu koja je umrla kao dijete. "Igrali smo se zajedno, ali jednog dana Ankice više nije bilo." Nada Gmajnić prisjeća se kako je njih bilo trinaestero braće, ali da su mnogi umrli kao sasvim mala djeca. I Desanka Kukić, rođena Garapić, iz Salnika pripovijeda da je u obitelji bilo šestero djece, ali da su neki umrli kao sasvim mala djeca. "Jednoga je babica polila i bacila na krevet, pa je odmah umro, a drugi se rodio i odmah umro." Babica je u Salnik dolazila iz Brezana, a pokrivala je okolicu Rakovca. Prema kazivanju Veselinke Suše, primalju su zvali babika i kada je trebalo ženu poroditi, vozili su je kolima do rođiljine kuće. Postojale su i žene koje nisu bile profesionalne babice, već su pomagale pri porođajima. Takva je, prema riječima Dragice Ivanović, bila "baba Roza, Mađarica koja je živjela u Salniku". Neke od tih žena koje su pomagale pri porođajima imale su i trave koje su ženama omogućavale da pobace.

Milovan Bastašić prisjeća se da su djeca radila od najranije dobi. "Isprva su djeca čuvala stoku, u mlađoj dobi, a kasnije su radila i na zemlji." Svi su radili i na štali

i na polju. Milovan Bastašić kazuje: “Dok smo mogli raditi, odmah smo išli na posao. Išli smo sa stokom na pašu, a stoke smo imali svakojake: perad, krave, konje, volove.” I Milan Barešić iz Remetince kazuje da su sva djeca morala raditi: “Okopavalo se vinograde, išlo se kopati, žeti, okopavati kukuruz...” Za ispomoć u kući u pojedinim obiteljima živjele su sluge. Milovan Bastašić prisjeća se da su sluge bili iz Šelovca. Bubanovići su imali sluge iz Hrvatskog zagorja, ali i iz okolnih naselja koja su bila nastanjena Zagorcima, a sluge u Lipnici i Hudovu imali su Emil Bastašić i Milan Abramac. Svjedočenje Milana Barešića vezano uz “male slugančice” iznimno je zanimljivo: “Ja sam u selima oko Remetince znao koliko je djece došlo kao sluge od Marofa, Ključa i Moždence. Služili su od 10. ili 12. godine i bili su na paši s kravama, a zimi sa svinjama. Bilo je puno takve djece. Da bi preživjeli i zaradili roditeljima te zaradili za sebe kakvo odijelce ili suknjicu, služili su kod imućnijih seljaka. Sjećam se kada sam s babom išao na sajam u Križevac, tamo su dovodili takvu djecu preko Kalnika i pogađali se za njih kao za stoku. Onda je to prestalo kada je Tito poslao djecu na radne akcije da bi preživjeli.” Djeca su često odrastala bez jednog od roditelja. Ratovi, bolesti i razne nesreće dovodile su do stradavanja očeva i majki. Milan Barešić kazuje kako je bilo mnogo žena čiji su muževi stradali u ratu. “Kada bi žena ostala sama s dvoje djece, išla je raditi na polje za dnevnicu. I s tim je jedva djecu prehranjivala.” Djed Milovana Bastašića oženio se u Prvome svjetskom ratu, ali je ubrzo stradao u Ukrajini kada je Milovanov otac imao samo tri godine. Tako je Milovanov otac odrastao uz baku, djeda i majku.

U školu se iz Lipnice odlazilo u Rakovec, odnosno Rakovac, kako ga nazivaju i danas stariji stanovnici Lipnice. Četiri se razreda završavalo u Rakovcu, a poslije se išlo u Vrbovec. Jovo Bastašić završio je dva razreda osnovne škole. “Prije rata išlo se u Rakovac, a kasnije, nakon rata, u Hudovo.” Dragoljub Petrak prisjeća se da je završio sedam razreda djelomično prije Drugoga svjetskog rata, a djelomično nakon rata. “Preskakao sam razrede, a osmi nisam završio. Morao sam ići orat i čuvat stoku.” Ljubomir Vračević krenuo je u prvi razred 1932. godine. “Bilo nas je troje iz Lipnice u tome razredu.” Dragica Ivanović prisjeća se da je jedino njezina baba Jovanka Ranilović, rođena 1921. godine, od čitave obitelji, a bilo ih je jedanaest, polazila školu u Rakovcu koji je udaljen šest kilometara od Salnika. Milutin Bodegraja prisjeća se da je pohađao samo dvije godine školu zbog ratnih događanja. “Prvi i drugi razred išao sam u školu

u Gornji Bolč, a onda poslije nisam. Bio je rat.” Milan Barešić kazuje da su djeca iz Remetinca odlazila u Tučenik u školu. “Do četvrtog razreda školovanje je bilo obavezno, a ja sam išao još peti i šesti razred. Šesti sam razred pao, pa dalje nisam nastavio školu.” Milovan Jelača pripovijeda kako je odlazio u školu u Mostare. “Ondje je bila škola i za Marinkovac, Marču, Obrešku i Pehardovac. Razredi su bili dva i dva i bio je jedan učitelj. Kada sam završio šest razreda, otišao sam u Kloštar-Ivanić u školu, a u osmi razred sam krenuo u Dubravu.” Boško Smoljanović pohađao je školu od 1959. u Cagincu. “U Graberju je bila tzv. Kolona Naftaplina, a svi iz Šumečana, Deanovca, Graberja i Prkosa odlazili su u Caginec u školu. Mame bi nas izvele van, svi bi se držali za ruke i tako smo hodali dva kilometra do škole. Od četvrtog do osmog razreda pohađali smo školu u Ivanić-Gradu. Broj djece bio je velik jer su se u Kolonu doselili Zagorci, Ličani, Prigorci koji su dobili stanove u Koloni i koji su radili u Naftaplinu.”

Odnos roditelja i djece bio je drukčiji od današnjeg. Milan Barešić kazuje kako su nekada “djeca bila sluge roditeljima, dok je danas obrnut slučaj”. Tada se za svaku sitnicu moglo dobiti “šamar i batine”. Razlozi su bili ako bi negdje zalutala krava, otišla u neku šumu, u kukuruz. Najčešća kazna bila je klečanje na kukuruzima.

Mjesta društvenih okupljanja bila su sajmovi koji su se održavali u Vrbovcu, Križevcima, Žabnu, Bjelovaru, Dubravi, Ivaniću i Kloštar-Ivaniću. Lokalno stanovništvo obično je posjećivalo sajmove koji su im bili geografski najbliži, odnosno gdje su mogli prodati prekupcima stoku. Dragoljub Petrak prisjeća se da je sajam u Vrbovcu bio kod nogometnog igrališta. “Ondje se prodavalo svinje, telice, krave i konje. Mešetari su mešetarili. Oni su sređivali da Talijani kupe stoku ako si im dao hiljadarku. Na sajmu si mogao kupiti i odijelo, a trgovci i obrtnici dolazili su u velikom broju na sajmove.” O prekupcima je govorio i Milovan Bastašić, koji se prisjeća da su prekupci posebno često dolazili “iz Baničevca i znali su odlaziti pješice i u Vrbovac i u Križevac po stoku”. Na sajmovima se, prema riječima Ljubomira Vračevića, redovito posjećivalo gostionice, a pečenjari su pekli kobasice. Srbi iz Remetinca odlazili su, prema riječima Milana Barešića, na sajam u Sveti Ivan Žabno. “Bio je to veliki lijepi sajam koji se održavao srijedom i bilo je više stoke neg ljudi. Bilo je Slovenaca, Dalmatinaca i Zelinčana koji su dolazili na taj sajam.” Iz Remetinca se odlazilo i na sajam u Bjelovar koji se održavao četvrtkom, na sajam u Križevce koji je

bio petkom i na sajam u Vrbovec koji se održavao utorkom. Milutin Bodegraja prisjeća se da se iz Donjeg Markovca “teralo stoku na sajam u Bjelovar. To je bio dogon da se nije znalo tko pije, tko plaća, a kupci su redovito bili Talijani koji su kupovali bikove, krave i konje.” Sajam u Križevcima Dušan Velemir iz Ivančana opisuje ovako: “Sajam u Križevcu održavao se kod Čelika. Znalo je biti i po sto i pedeset krava, bikova, konja, svinja, telaca, a sve su to kupovali nakupci. To su bile firme poput Križevćanke, Sljemena, Podravke, PIK Vrbovca i Gavrilovića.” O sajmu u Dubravi kazuje Đuro Predragović: “Sajam se održavao četvrtkom. Dolazili su ljudi sa seljačkim kolima, a sajam smo zvali Dudnjak jer je bilo puno dudova. Kak je tko što prodao, išlo je na vagu. U Dubravu je dolazila bliža okolica, a u Vrbovec su dolazili i Talijani.” Sajam u Ivaniću opisuje Boško Smoljanović: “Sajmovi su bili u Ivaniću i u Kloštru. Mjesto sajma u Ivaniću se četiri puta mijenjalo. Najstariji je sajam bio kod današnjeg prodajnog prostora građevinskim materijalom poduzeća Kapitel. Potom je premješten kod gradskog groblja na bivše nogometno igralište, a onda na prostor današnjeg učeničkog doma u Ulici slobode. Zadnjih 30-ak godina stočni se sajam i za područje Ivanić-Grada održava u Posavskim Bregima. Sajam se održavao subotom, a ljudi su dogonili stoku (konje i krave), a svinje su vozili u kolima. Kokošji sajam bio je u starom dijelu Ivanića (i danas postoji mjesto koje se zove Kokošji plac).”

Mjesta upoznavanja bila su i crkveni godovi ili proštenja na koja su redovito dolazili i rimokatolici i pravoslavci. Milan Barešić prisjeća se da se odlazilo svuda na proštenja. “Odlazili smo u Srpsku Kapelu (Kapilu), u Gudovac, u Lepavinu, u Povelić i u Bolč na pravoslavna proštenja, a na katolička smo odlazili u Žabno, Gradec, Dubravu i Vrbovec. Sjećam se da je u Kapili bilo naroda od svukuda. Negda ih je bilo više u Kapili neg u Lepavini. Bili su ringišpili, slastičari, licitari, trgovci, a okretali su se i janjci i odojci. Neko vrijeme se nosilo i torbe i cekere od kuće.” Milutin Bodegraja kaže da je “u Kapili bila Velika maša, u Kablu je bilo na Vidovo, a u Bolču na Svetu Nedilju, dok se u Gudovac išlo na Petrovo”. Dušan Velemir pripovijeda kako “sada više nema krama u Kapili, već da svi odlaze na kram u Lepavinu”. Iz Lipovčana se, prema riječima Marije Branković, išlo na “kramove u Lepavinu, Kapilu i u Staru Marču”. Krama u Lipovčanima sjeća se Pavle Pavleković, zvonar crkve u Lipovčanima. “Bio je kram na Preobraženje 19. kolovoza i na Svetu Petku. Bile su zabave, a služba se održavala. Na kram su dolazili ljudi iz fare, ali i šire. Sjećam se da su dolazili i katolici, posebno za

Svetu Petku, na molitvu za ozdravljenje bolesnika. Čulo bi se koji puta da je netko i ozdravio. Bilo je licitara, muzika, a redovito su nam dolazile familije s kojima smo bili vezani iz Starog Gloga i Koritne.” Pravoslavni iz okolice Ivanić-Grada odlazili su redovito na kram u Lipovčane. Boško Smoljanović prisjeća se da je kao dijete išao kroz šumu na kram u Lipovčane. “Rođen sam na Preobraženje kada je kram u Narti. Oni koji su pobožni odlazili bi u crkvu, a mi bismo dječurlija bili kod kramara, pili smo medicu, jeli smo medenjake i slušali muziku. Onda se na kramovima nije prodavala odjeća, već su se pekli janci i odojci. Odlazili smo i 27. srpnja na kram u Marču i na kram u Lepavinu 29. kolovoza. Mama bi uvijek ispekla piletinu, pa smo jeli.” Proštenje je bilo i u Salniku 8. kolovoza na Svetu Petku. Slobodan Bastašić opisuje taj događaj: “Bilo je minimalno 100 ljudi, a nekada i više. Dolazili su pravoslavni iz Hudova, Lipnice, Salnika i Radovišta te katolici iz Vinkovca, Šelovca, Dvorišća, Valetića, Ruškovca, Rakovca i Brezana. Negdje 1989. ili 1990. prisjećam se da su katoličke žene ispred crkve u Lipnici otpjevale tri duhovne katoličke pjesme. Bio je to simbol dobrih odnosa rimokatolika i pravoslavnih. Ispred crkve je bio licitar, sa srcima i lizalicama, najviše za djecu. Nakon toga slijedilo je veselje do ponoći ili do duboko u noć. Nitko nikome nije smetao i svi su se dobro slagali. Katolici iz okolice posebno su držali do svete Petke jer im je pravoslavni sveštenik Joakim Pavlica koji je ovdje radio nakon rata govorio da ako se zagovore svetoj Petki neće biti tuče.” Veselinka Suša, Dragica Ivanović i Blaženka Dudaš prisjećaju se da je kram u Salniku bio nekada vrlo značajan. “Slava bi počinjala petkom uvečer. Kod kuće Ranilovića bili su licitari i igračke. Služba je držana i u subotu te dva puta u nedjelju (jutarnja i večernja). Znalo je biti i po dvanaest popova na službi, a muzika je svirala na nekoliko mjesta (kod trgovine i kod crkve). Baka Jovanka Ranilović je godinama, do svoje smrti, brinula o tome da ugosti popa.” U Lipnici je kram bio na Svetoga Nikolu. Prema riječima Jove Bastašića dolazio je pop, a ponekad bi došao i licitar. “Imali smo zabavu, a dolazili su i Hrvati iz Hudova i Pogančeca. Ako je tko imao familiju negdje iz daljega, onda su i oni dolazili.” Dragoljub Petrak prisjeća se da su na proštenje u Lipnicu znala doći i po tri licitara. “Tada nije bilo televizije, a svejedno je bilo zabavno i ljepše nego li je to danas.” Slobodan Bastašić pamti da u godinama pred rat više nije bilo zabave u Lipnici. “Ondje bi sveštenik održao liturgiju i potom bi se ljudi razišli. I danas je tako. Ljudi nisu previše religiozni. Oni poštuju svoje naslijeđe, običaje i tradiciju pa zato odlaze u crkvu.”

Posebnu vezu s crkvom održava Slobodan Bastašić. On je od malih nogu zvonar crkve u Lipnici. "Naslijedio sam ujaka svoje majke kada se razbolio, 20. siječnja 1987. godine. Tada sam imao sedam godina. Bio je praznik svetog Jovana i trebalo je biti osvećenje vode i služba u Lipnici. Postojala je potreba da se pomogne svešteniku. Trebalo je očistiti crkvu i dva puta odzvoniti. Tak je to počelo da sam postao zvonar i pojac u parohiji Salnik u selu Lipnici. Prvi sveštenik kojem sam asistirao i s kojim sam hodao po selu za blagoslov kuća bio je jerej po činu, Hristo Aleksić iz Nove Kapele. Nakon toga sveštenika došao je rat i na službu se vratio penzionisani sveštenik Jovan Nikolić. Njegovo službovanje trajalo je osam godina i pokrivaio je široki teren od Siska i Kutine do Lipnice. Uz njega sam najviše naučio vezano uz obred u crkvi, crkveno pojanje i promicanje ekumenskog dijaloga međusobne suradnje. Bio je izuzetan čovjek u teškim vremenima rata. Nakon njega je došao paroh Zvonko Pilinger iz Varaždina, koji je opsluživao parohiju Salnik do 2006., a potom Đorđe Filipović, paroh vojakovački, križevački i salnički. Moja karijera traje i danas. Ovaj posao radim volonterski, bez naknade. To me ispunjava i čini me sretnim. Svešteniku sam desna ruka, a predsjednik sam Crkvene opštine Lipnica od 1999. godine." Pravoslavne na području Ivanić-Grada i Graberja pokriva narčanski paroh Ljubiša Despotović, a pravoslavne u bolčanskoj i kapelskoj parohiji pokriva bjelovarski paroh Nemanja Obradović.

Mladi su se upoznawali već u djetinjstvu pri čuvanju stoke ili u školi. Upoznavanje je moglo biti i prilikom zabava koje su se održavale uglavnom vikendima u privatnim kućama. Milan Barešić prisjeća se kako je to bilo u Remetincu: "Odredili smo neku kuću za sastanak i onda smo najprije kartali, onda igrali šah, pa smo svirali muziku. Svirali smo sve na sluh, bez nota. Svirali smo i na prelima gdje su bile i udate žene i djevojke." Tih zabava prisjeća se i Dušan Velemir. "Bile su zabave. Mladići i djevojke su se tako sastajali. Muzika je bila seoska. Na jednoj strani su bile žene, na drugoj strani su bili muškraci. Muški su zvali ženske da plešu s njima. Dolazile su i udane žene, a te su svoje kćeri držale za ruke da ih paze." Boško Smoljanović iz Graberja prisjeća se također nekih oblika rada koji su bili prilika i za upoznavanja. "Kada su ljudi završili poljoprivredne poslove i kolinja i šumske poslove, onda su se organizirale čijane (perane). Svake se večeri u drugoj kući čijalo perje. Muški su kartali, a žene su čijale. Nakon čehanja organizirali su se plesovi." Prije Drugoga svjetskog

rata mladići i djevojke su se uglavnom vjenčali unutar parohija Bolč, Srpska Kapela, Lipovčani, Salnik i Graberje ili iz pravoslavnih sela bjelovarskoga i križevačkog kraja. Upoznavanja su bila i iz šire regije. Tako su se Milan i Milka Barešić upoznali preko Milkina rođaka koji je služio vojsku u Titogradu zajedno s Milanom, pa je Milan došao u posjet u Veliku Branjsku (okolica Koprivnice), gdje je upoznao Milku. "Vjenčali smo se u manastiru Lepavina i kod matičara u Sokolovcu. Milkine je familije, logično, bilo više od Milanove familije. Došli su vlakom po mene u Branjsku", kazuje Milka. Bilo je uobičajeno da netko preporuči djevojku drugome. Prema riječima Milana Barešića bilo je i sela gdje su se svi ženili unutar sela, kao što je bio slučaj u katoličkom selu Buzadovec. Boško Smoljanović iz Graberja prisjeća se kako je njegov otac upoznao njegovu majku. "Otac se vratio iz zarobljeništva u Njemačkoj nakon rata. Kada je završio zanat za varioca i dobio zaposlenje u Prvomajskoj, odlučio se oženiti. Po pričanjima čuo je da ima neka cura u Narti, pa je sjeo na bicikl i otišao je vidjeti. Imao je prijatelja koji ga je preporučio, Popovića iz Blatnice. Ostao je u kući od cure na ručku i ondje je prespavao. Cura mu se svidjela, pa ju je otišao prositi. Ona navodno nije bila za to, pa su je dugo morali nagovarati. Vjenčali su se u Narti 1947. godine. U to vrijeme nije bilo vozila. Svatovi su se skupljali kod mladoženje i kod mlade. Išlo se po mladu, a ispred fjakera kojim se išlo po mladu išlo je šest do osam jahača. Onda su odlazili u crkvu na vjenčanje. Obred je bio isti kao i danas. U crkvu nisu stali svi svatovi, pa je odlazila samo uža rodbina. Svatovi su prvu noć bili kod cure, a onda drugu noć kod dečka." Dušan Velemir našao je suprugu u Malim Sesvetama. "Nije se tražio miraz. Do Carevdara smo išli vlakom, a odonuda pješice do Malih Sesveta. Onda smo vozili mladu džipom sa stanice do Kapile gdje je bilo vjenčanje." Marija Branković iz Graberja odrasla je u Lipovčanima. Po nju je stigao njezin suprug iz Ivančana. "On je došao mene prositi. Nisam mu obećala prvu večer da ću ići za njega. Znao je za mene jer je u Ivančanima bila jedna žena iz Lipovčana koja je znala za mene. Tada sam imala 18 godina. Pitala sam mamu da li da se udam, a ona mi je rekla da se neće miješati. Sestre su vikale da se moram udati. Za miraz sam dobila nešto novca, komad zemlje u Graberju, namještaj – dva kreveta, dva ormara, stol, stolice, šivaću mašinu i psihi koju su dali raditi u Ivaniću. Donijela sam i čilima, koperte i po tri jastuka za svaki krevet. Moji su svatovi bili u crkvi u Lipovčanima 26. veljače 1956. Došlo je cijelo selo i bio je veliki snijeg. S konjima i sanjkama su bili svatovi, a bilo je i pet jahača na

konjima.” U miraz se najčešće dobivalo ormare, kištre, stol, stolice i krevet, a vrlo rijetko junice i zemlju. Nakon rata Srbi su ulazili u brakove s Hrvatima, a kako kazivači ističu, bilo je to “bratstvo i jedinstvo u praktičnom smislu”. I danas se nacionalno mješoviti brakovi sklapaju u krugu od desetak kilometara, a Slobodan Bastašić ističe da takvih nije više od jedne četvrtine u Lipnici. Najčešći su brakovi između katoličkih djevojaka i pravoslavnih momaka, a katoličke nevjeste poštuju pravoslavni obred i primaju pravoslavnog sveštenika u kuću.

Vjenčanja u Lipnici danas su iznimno rijetka. Slobodan Bastašić opisuje tipično pravoslavno vjenčanje u Lipnici: “Otkada sam ja zvonar, pamtim tek jedno vjenčanje 2009. godine u Lipnici. Svatovi su došli iz Svetog Ivana Žabna po mladu Dejanu Stovrag u Lipnicu. Zadržali smo se na dvoru uz muziku, jelo i piće, otišli smo potom u crkvu svetoga Nikole u Lipnici, a obred je održao jerej Đorđe Filipović. U crkvi mladenci stanu ispred carskih dveri, a sveštenik im stavlja prstenje na ruku unakrsno ili naopako. Vjenčani kum tri puta promijeni prstenje i stavi svaki prsten na odgovarajuće mjesto. Onda se odlazi na sredinu crkve, gdje je postavljen stol, čaša s crnim vinom, dva vijenca ili krune, pa mladenci pruže ruke jedno drugome te im sveštenik zaveže ruke peškirom. Zatim opet kruže tri kruga oko stola pjevajući prazničnu himnu ili tropar svim svjatim mučenicima i nakon toga im se skidaju vijenci s glave te ih sveštenik proglašava vjenčanima i proglasi ih mužem i ženom i čestita im. Nakon toga slijedi zabava dva dana i dvije noći. Tako je bilo do 1980. godine.”

Smrt u seljačkoj obitelji sastavni je dio života te se prihvaća mnogo prirodnije nego što je to slučaj u gradu. Milan Barešić prisjeća se da je nekada bilo “dogovoreno koji će sin ostati s roditeljima i koji će ih dohraniti. Danas na kraju ode i sin, pa se sve okrene.” Boško Smoljanović iz Graberja prisjeća se shvaćanja starosti u vrijeme kada je on bio mlad (šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća.) “Kada bi čovjek prešao pedesetu, onda ga se smatralo starim čovjekom, a sa šezdeset godina je bio jako star čovjek. Vrlo je malo bilo onih koji su bili stari čak 90 godina.” Kod običaja vezanih uz smrt rimokatolici i pravoslavni vrlo se malo razlikuju. Prema riječima Boška Smoljanovića, “pravoslavni sveštenik ide gledati čovjeka koji je već umro, a katolički ga ide gledati još živoga”. “Ako bi netko umro navečer, onda bi bio izložen tu noć i još jednu, do prekosutra. Ljudi su dolazili u kuću kod mrtvoga, pa su razgovarali, ali ne samo o pokojniku. Jelo se kobasice, sir i nareske. Moj je otac umro 1999.

u bolnici i bio je jednu noć doma izložen, a pogreb je bio iz kuće. Mama je umrla u staračkom domu i tada su povorke već bile zabranjene. Iako je bila doma izložena, nije nošena na groblje već je prevezena na groblje. Poslije sprovoda bile su karmine, odnosno večera s rodbinom i onima koji su pristigli na sprovod iz daljega.” Opis običaja prilikom smrti u selu Lipnica dao je Slobodan Bastašić: “Sveštenik može doći ispovijediti osobu koja umire. Tada mu čita molitvu za ozdravljenje bolesnika. Bolesnika se može i pričestiti ako ne može doći u crkvu. Ako je čovjek teško bolestan, onda mu se čita molitva odrješjenja duše od tijela. Kada čovjek umre, tada se pokojnika treba okupati i prebrisati te spremati u odjeću ranije pripremljenu za smrt. Postavi se odar, odnosno dva stola i daske, i položi se pokojnika. Ako je čovjek po noći umro, onda se čeka jutro da se obavijesti zvonara da zvoni za pokoj duše. Ako je ženska osoba, onda se odzvoni dva puta, a za muškarca se zvoni tri puta. Naše se zvono u Lipnici u idealnim vremenskim uvjetima čuje i do sedam kilometara daleko. Drugi se dan javlja svešteniku i dogovara se ispraćaj pokojnika. U jedan ili dva poslijepodne sveštenik dolazi u kuću, očita mali pomen i to je početak ispraćaja pokojnika. Iz kuće se iznosi otvoreni kovčeg, a na dvorištu još se očita jedan dio pomena. Sveštenoslužitelj prelije pokojnika crnim vinom simbolično u obliku krsta, a potom se kreće put groblja. Prije izlaska iz kuće izabere se šest muškaraca koji su na pomoći oko nošenja lijesa. Jedan muškarac nosi crkvenu zastavu (litiju), a drugi nosi krst. Crkvena se zastava okiti peškirom. Svešteniku se na lijevu ruku sveže peškir. Nakon čitanja u crkvi odlazi se do groblja i ondje završava obred do kraja kada se pokojnik spusti u raku. Potom se odlazi u pokojnikovu kuću i ondje sveštenoslužitelj osveti kuću i odar. Nakon toga odlazi se na ručak ili karmine u čast pokojnika za pokoj duše. Poslije četrdeset dana služi se parastos za pokoj duše.”

Ponajčešći razlozi umiranja bili su staračka slabost, odnosno starost. Posve je jasno da u periodu između 1935. i 1948. svećenici nisu bili dovoljno upućeni da bi mogli odrediti od koje je bolesti netko umro, a da liječnika u to vrijeme nije bilo mnogo, pa je rodbina preminulog uglavnom navodila da je umro od starosti ako je bila riječ o osobi koja je starija od šezdesetak godina. Ipak, zanimljivi su i neki razlozi umiranja poput navoda da je netko “umro od živčane bolesti”, “ubila je krava” i slično. Ipak, uz starost, najčešći razlozi smrti su kap, sušica, vodena bolest, ubojstvo, nedonošće, srčana bolest, šlag i upala pluća. Činjenica je da se

unutar obrađenih godina nalaze i godine Drugog svjetskog rata, što povećava broj ubojstava u cjelokupnom broju uzroka smrti. U razdoblju prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata bilo je i mnogo slučajeva TBC-a, a u to vrijeme još nije bilo lijekova protiv te bolesti. Pitanje je je li uvijek bila riječ o tuberkulozi ili su pojedinci možda u to vrijeme umirali i od drugih bolesti o kojima se tada nije mnogo ili uopće ništa znalo, pa su svećenici upisivali sušicu kao bolest od koje se često umiralo. Pobol od tubrekuloze u našim je krajevima uzeo maha u 19. stoljeću. Kako statističke podatke o broju umrlih od tuberkuloze imamo tek od 1899., vidljivo je da od početka dvadesetog stoljeća od sušice umire više ljudi nego od svih ostalih zaraznih bolesti zajedno. Godišnje je u Hrvatskoj umiralo u prosjeku 10.700 osoba starijih od sedam godina, dok od ostalih zaraznih bolesti umire oko 6.500 osoba. Od ukupnog broja umrlih u Hrvatskoj i Slavoniji između 1899. i 1908. godine na tuberkulozu otpada 107.440 osoba. Tubrekuloza je gotovo iskorijenjena nakon Drugog svjetskog rata kada se počeo koristiti penicilin u njezinu liječenju. Kao što je bilo vidljivo i iz iskaza sugovornika, u tim je godinama (1935. – 1948.) bilo mnogo slučajeva smrti male djece. Umiralo se i od danas potpuno bezopasnih bolesti poput upale pluća, astme ili proljeva. Međutim, vidljiva je i slaba zastupljenost smrti od karcinoma. Vrlo je velika vjerojatnost da su tadašnja medicinska dostignuća bila vrlo ograničena, pa su i znanja o tome od koje su bolesti ljudi umirali bila tek okvirna. Običan puk u razdoblju prije Drugog svjetskog rata nije odlazio liječnicima te su koristili tek usluge lokalnih domaćih nadržilježnika. Uzrok slabog odlazanja liječnicima bio je najčešće u činjenici što su liječnici bili udaljeni i po više kilometara, a postojalo je i određeno nepovjerenje u uspješnost liječenja kod liječnika.

O proslavi Božića pripovijeda Slobodan Bastašić: “Praznik Božića uglavnom još i danas slavi se kao i nekad prema tradiciji i predanju naših predaka tri dana. Dva dana prije Božića traju pripreme, na primjer, čisti se i uređuje kuća i prostor u kući gdje će ukućani boraviti za božićne praznike. Na tucin dan ili kod nas popularno zvan tucnjak kolje se pečenica, prase, puran, pijetao ili tko je već što priredio. Siječe se borovnica (borovica) i gleda se je li rodna, a prema tome po predanju starih žitelja određuje se hoće li godina biti rodna. Na Badnjak domaćica kuće ustaje rano ujutro, dva puta peče kruh. Domaćin kiti borovicom ogradu, kuću, staju, svinjac, stavlja u kuću pod stol, borovicu stavlja u peć, na vatru, dok domaćica mijesi kruh. U kuću se nanese dovoljno kruha za ogrjev jer,

dok je slama u kući, ne nose se drva. Nakon kruha peku se pečenica i kolači, a poslijepodne, dok hrani stoku, domaćin naveže jedan naramak slame, domaćica u jednu okruglu posudu, često pletenu od slame, stavi pšenicu, kukuruz, grah, zob, luk ili sve žitarice što posjeduje na svojem domaćinstvu. Od bršljana se isplete vijenac koji će se staviti na stol. Na Badnjak uvečer prije večere skupe se svi ukućani, domaćin stavi na stol koji je svečano prostrt bocu vina, crvenu jabuku i malo soli. Nakon toga odlazi u drugu prostoriju gdje ga čeka kruh, svijeća i posuda sa žitom, stavlja dva okrugla kruha na tu posudu sa žitom, na njih stavlja i zapali svijeću i to sve zajedno nosi u prostoriju gdje ga čekaju ostali ukućani. Pozdravlja ukućane govoreći *Dobar večer!*, oni otpozdravljaju *Dobar večer!* i pitaju ga tri puta *Šta nosiš?*, on odgovara: *Nosim kruv na kruv, snop na snop*. Postavi to na stol i odlazi po slamu. Kad se vrati sa zavežljajem slame, kuca na vrata i otvori vrata pozdravljajući ukućane s *Dobar večer, Hristos se rodi!* ili mi kažemo *Kristos se rodi!*. Domaćica diže kruh i svijeću i zagrabi u šaku žito, tri puta pospe žitom i potom ukućani otpozdravljaju domaćinu *Voistinu se rodi!*. Nakon toga se sa stola miče stolnjak, domaćin u čašu natoči vina i kapa unakrsno po stolu govoreći *Koliko kapi, toliko hektolitara vina!*. Zatim uzima žito, sipa po stolu i kaže: *'Koliko zrna, toliko metri u polju*. Na sredinu stola stavlja se novčić, vijenac od bršljana i preko cijelog stola slamu. Prekrije se stol stolnjakom. Nakon toga se konopcem opaše stol, a domaćin izgovara *Vežem lopovu ili tatu ruke, vrani kljun, lisici zube!*. Nakon toga domaćica sjeda na slamu, iza nje i svi ostali ukućani govoreći *Daj nam Bog telića, prašića, pilića, gušića, žira i Božjega mira!*. Nakon toga stoji se na željezu (raonik ili lemeš od pluga) da bi se lakše orala zemlja. Onda može otpočeti večera koja mora biti strogo posna i raznovrsna. Na stolu mora stajati kruh, žito i svijeća, crvena jabuka, sol i boca s vinom. Tanjuri i ostatak večere ostaju na stolu do božićnog jutra. Na Božić ujutro ukućani se umivaju i crvenom jabukom poglade po licu da bi bili zdravi i rumeni. Na Božić ujutro čeka se i položajnik, priželjkuje se da to bude mlađa muška osoba jer ona donosi sreću u kuću na Božić. Kada uđe u kuću, položajnika se isto posipa žitom, čestita Božić, daje mu se žarač u ruke da malo raspali vatru u peći i on govori dok vatru pali *Koliko varnica, toliko ovčica, toliko jaganjaca, toliko parica, toliko srećica i napretka u kući*. Položajnik se dariva simboličkim poklonom, jabukom, narančom, pletenim čarapama ili rukavicama koje je domaćica priredila tokom godine za njega. U 12 sati zvonar odzvoni podne u slavu Božju. Na stolu u kući mora biti postavljena pečenica i

napija se iz čaše zdravice u čast slave Božje. Domaćin izgovara *Dižem ovu čašu vina u zdravlje vama svima i neka bi Bog i slava Božja bili na pomoći ptičici u gorici, ribici u vodici, putniku na putu, zatvoreniku u tamnici, bolesniku u bolnici, mornaru na brodici i svim onima kojima je pomoć Božja potrebna*. Na Božić se ne odlazi u goste. Drugi dan Božića ide se čestitati rodbini i prijateljima. Treći dan Božića, na praznik svetog Stefana, ujutro se iznosi slama iz kuće, njome se kite vočke u voćnjaku po narodnom vjerovanju da bi bolje rodile. Služba se obično održavala u crkvi svetoga Nikolaja u Lipnici pa se odlazilo u crkvu. Na mladi Božić (14. 1.) kruh koji je stajao na žitu naziva se *ljetnica*. Reže se na četiri jednaka dijela i postavlja se na sva četiri ugla na stolu, a režu ga i lome svi ukućani koji su kod doručka uz riječi *Od sto dobrih časa, ovaj čas je najbolji*.”

Životne priče Srba iz Zagrebačke županije

Srbi su se iz bivših jugoslavenskih republika doseljavali na područje zagrebačke okolice iz više razloga. Osnovni razlozi za dolazak u okolicu Zagreba bili su školovanje i zaposlenje. Kazivači su dolazili iz ruralnih dijelova Bosne i Hercegovine, ali i iz Srbije te dijelova Hrvatske u kojima su živjeli kao starosjedilačko stanovništvo. Kazivač **Dragoljub Geratović** rođen je u Drenovcu kod Šapca u Srbiji 1947. godine. U Zagreb je stigao na poziv jednog prijatelja koji mu je 1970. godine pronašao posao. “U Zagrebu mi se najviše svidao Trg Republike. U to sam vrijeme bio premlad da bih osjećao bilo kakav nacionalizam. Služio sam vojsku u Trebinju i ondje nije bilo priče o nacionalnostima. U Zagrebu sam kao mladić odlazio u kino i na nogometne utakmice. U Srbiju sam odlazio četiri do pet puta godišnje, uglavnom u vrijeme vjerskih praznika, na sprovode i na vjenčanja. Bio sam relativno dugo u dilemi hoću li ostati ovdje ili ću se vratiti. Bile su velike razlike u životu ovdje i tamo. U Srbiji je bilo veće drugarstvo i prisnost, a ovdje je bilo manira na koje se trebalo priviknuti. Tu je bilo mnogo više reda i poštovanja, a tamo je bilo sve nekako jednostavnije. Nakon što sam dobio dobar posao, moja je odluka bila konačna – da ostanem. Tek 1975. godine došao sam u Veliku Goricu. Na mjestu na kojem su danas zgrade, bilo je kukuruzište, a Velika Gorica izgledala je sasvim drugačije.” Iz iskaza Dragoljuba Geratovića vidljivo je da je dolazak u Zagreb bio potenciran zaposlenjem. Mogućnosti koje je grad pružao bile su znatno veće od mogućnosti

na selu. Ipak, zamjećuje se i to da su običaji i način života bili osjetno drukčiji u Srbiji i u Zagrebu. Nacionalno pitanje u vrijeme dolaska kazivača nije bilo bitno, a nostalgija za rodnim krajem ipak nije prevagnula kada se kazivač situirao pronalaskom dobrog posla, riješenim stambenim pitanjem i zasnivanjem obitelji.

Milorad Novaković rođen je u Vlahoviću 1946. godine. “Rođen sam u stradalom, skroz spaljenom selu, gdje su ostale svega tri kuće čitave od nekadašnjih 140 objekata. Majku su porodile tri babe u bajti, a otac je babama rekao da mi ime nadjenu Milorad, prema jednom njegovom partizanskom sudrugu koji je stradao u ratu. Kada sam rođen, svi su živjeli u bajtama, kolibama građenim od drva i cigle. U vrijeme mojeg djetinjstva učilo se da se stvara novi svijet. Prva četiri razreda osnovne škole završio sam u Vlahoviću, a od četvrtog do osmog razreda polazio sam školu u Glini. Učitelja u Vlahoviću pronašao je moj otac jer u to vrijeme sela nisu imala učiteljskog kadra. Profesor likovne kulture u osnovnoj školi zapazio me je kao vrsnog crtača i uputio me da se upišem u Školu za primijenjenu umjetnost u Zagrebu. Međutim, kako je moj otac umro 1958., a o meni su se brinuli majka i stričevi, svi su željeli da upišem Vojnu podoficirsku školu u Ljubljani. Cijelo sam im ljeto govorio da ne želim ići u tu školu, pa na kraju nisam ni otišao. Primio me direktor Ekonomske škole u Glini, ali ni ta mi se škola nije svidjela. Nisam želio biti pisar. Želio sam ići u Zagreb u Školu za primijenjenu umjetnost i nakon što sam završio prvi razred Ekonomske škole nagovorio sam majku, sjeo na vlak i došao u Zagreb. Došao sam sa sela i izvaljivao sam vrat gledajući one velike zgrade u gradu. Isprva sam živio kod strica, a potom sam dobio mogućnost da živim u đaćkom domu koji mi je sljedećih pet godina bio kuća. Poslije završetka škole vratio sam se u Vlahović te zatim 1966. godine otišao na odsluženje vojnog roka u Prištinu. Vratio sam se u Zagreb u veljači 1968. i bio sam aktivni sudionik demonstracija studenata. Pokušao sam upisati povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu, ali mi nije uspjelo. Onda sam počeo raditi na studentske iskaznice svojih kolega. Prvo sam radio kao fizički radnik u tiskari, a potom sam postao suradnik u listu *Naš informator*. Od 1971. dobio sam zaposlenje u *Večernjim novostima* kao honorarni pomoćnik grafičkog urednika, a od 1972. godine kao sportski dopisnik *Sporta* u Zagrebu. Negdje oko 1963. učlanio sam se u SKD *Prosvjeta* u Zagrebu i bio sam stalno u kontaktu s tom kućom. Tako sam 1971. bio u tehničkoj redakciji *Srpske riječi* koja nikada nije izašla. U travnju 1990. godine postao sam dopisnik

sportskog žurnala za *Politiku*. U Zaprešić sam se doselio 1980. godine, a do tada sam živio kao podstanar na Srednjacima i u Šestinama. Sudjelovao sam i u prvoj i u drugoj obnovi SKD-a *Prosvjeta* 1990. i 1993. godine te sam od 1994. do 2013. godine bio glavni urednik časopisa *Prosvjeta* i uredio sam 108 brojeva te sam bio član uredništva izdavačke djelatnosti u *Prosvjeti* i kao član sam uredio desetak knjiga. Također sam i među prvih deset osnivača Srpskog demokratskog foruma i među prvih dvadeset osnivača Srpskog narodnog vijeća.”

Dragiša Pilipović rođen je u Prijedoru 1956. “Dijete sam iz siromašne partizanske obitelji u kojoj je bilo sedam prvoboraca. Odrastao sam u selu Gornja Dragotinja pod Kozarom. Do osnovne škole imali smo više kilometara pješice. Iz mog je sela nekoliko dečki otišlo u Zagreb, pa sam i ja poželio da odem. U Prijedoru sam dobio mogućnost da se školujem u firmama, ali sam želio doći u Zagreb. Moja je familija bila za to da idem u Zagreb, pa sam 1970. godine otišao od kuće. Došao sam u Dubravu, gdje nas je bilo osmero u sobi. Kakav je bio za mene Zagreb? Prijedor je bio grad, a Zagreb je bio velegrad. U Zagrebu je bilo svega, ali nisam imao novaca. Vlakom sam svaki vikend odlazio doma. Iz Prijedora je puno ljudi radilo u Zagrebu. Dešavalo se da nisam imao novaca za povratak kući, pa bih posuđivao novac da se mogu vratiti. Odslužio sam vojsku u vrijeme kada je Tito umro. Nakon povratka iz vojske oženio sam se Đakovčankom i s njom imao troje djece. Nikada nisam imao potrebe da slušam o nacionalizmu. Nije me zanimalo tko je tko, a za nacionalizam sam prvi put čuo u Zagrebu. Znalo se da ako navijaš za Zvezdu ili Partizan, nisi Hrvat.” Pilipović se razlikuje od prva dva kazivača svojim podrijetlom i vremenom dolaska u Zagreb. On dolazi iz bosanskohercegovačkog mjesta koje je prirodno gravitiralo velikom centru kao što je Zagreb. Odlazak u Zagreb na daljnje školovanje bio je logičan, pogotovo zato što se radilo o lančanim migracijama koje su povlačile mladiće od 14 ili 15 godina nakon završene osnovne škole u srednju školu u Zagreb. Pilipović se oženio pripadnicom većinskog hrvatskog naroda, a nije ga zanimalo tko je koje nacionalnosti.

Nada Martić rođena je 1946. u Doboju. “Majka mi je bila domaćica, a otac službenik, sudac za prekršaje. Završila sam trgovačku školu u Doboju i potom dobila zaposlenje u trgovini Izbor. Udala sam se u Doboju, a suprug je dobio zaposlenje u Zagrebu 1969. godine. Došla sam s malim djetetom od tri mjeseca u velegrad, u Dubravu. Bilo mi je neobično i nisam se u početku snalazila. Imala

sam krug Bosanaca s kojima sam se družila uglavnom u Dubravi. Svi smo se družili, ali sam se najviše družila s Bosancima jer sam razumjela što govore. Godine 1970. počela sam raditi u trgovini. Bio je to za mene početak. U početku nisam razumjela što se od mene traži, pojedine riječi nisam shvaćala, ali sam za godinu i pol postala poslovođa. Znam da su mi govorili, kada nisam razumjela pojedine riječi, da idem u Bosnu čuvati ovce. Mislili su da smo građani drugog reda i nismo bili prisni s domaćima. Bila je između nas velika razlika. Oni su se odvajali od nas i nisu nas prihvaćali, čak su nas i izolirali. Ta izolacija trajala je kod mene do 1978. godine, a onda je ponovno počelo 1991.” Nada Martić je, kao i Pilipović, došla iz manje bosanske sredine u Zagreb. Došla je već kao udana žena s malim djetetom. U gradu se morala snaći i relativno je brzo dobila posao. Međutim, njezin osjećaj integracije u hrvatsko društvo u prvim godinama nije bio visok. Slabo razumijevanje pojedinih izraza i svojevrsna segregacija kojoj je bila izložena na poslu i u susjedstvu pridonosili su osjećaju otuđenosti koji je imala u Zagrebu. Nakon dugog vremena izolacija je nestala, ali se ponovno javila buđenjem nacionalizama na južnoslavenskim prostorima 1991.

Radisav Aleksić rođen je 1936. godine u selu Brus podno Kopaonika. “Moji su roditelji bili zemljoradnici, a u prva četiri razreda osnovne škole hodao sam oko šest kilometara. U nižu gimnaziju sam odlazio devet kilometara svakog dana, a potom sam krenuo u peti razred gimnazije u Kruševac. Poslali su me u podoficirsku školu u Ljublanu, pa u Sarajevo da bih 1959. godine došao u Zagreb. Bio je to napola manji grad od današnjeg. U Samobor sam došao 15. ožujka 1960. godine i dobio sam zadatak da se brinem o pošumljavanju Žumberka. U to vrijeme nije bila bitna nacionalnost. Oženio sam se 1961. u Samoboru Drnišankom. Tada se nije znalo tko je tko. Svi milicajci su u Samoboru tada bili Srbi, a i u Remontnom zavodu su radili Srbi. Osim u Samoboru Srba je bilo i u Bregani.” I Aleksić kao i Geratović potječe iz malog srpskog sela. U Zagreb dolazi kao vojno lice, a zatim se seli u Samobor, gdje je bio dobro prihvaćen.

Pero Krnjić rođen je 1947. godine u Kepčijama kod Dvora na Uni. “Potječem iz brojne, ali za tadašnje prilike relativno dobrostojeće seoske obitelji. Stric i strina imali su također troje djece kao i moji roditelji, tako da nas je s bakom bilo jedanaestero. Moj je otac radio uglavnom u Zagrebu i okolici, a stric je vodio zajedničko gospodarstvo i brigu o nama u njegovu odsustvu. Bili smo

polaznici osnovne škole u Gornjem Javornju i dobri učenici. Za taj me period života i zavičaj i danas vežu najljepše uspomene. Na prijelomni događaj u našoj porodici utjecalo je novo očevo zaposlenje i prekvalifikacija u dobrom i uspješnom poduzeću INA Naftaplin 1959. godine. Već 1963. dobio je u Ivanić-Gradu na korištenje adekvatan trosobni stan, kamo smo se odmah i preselili. U međuvremenu sam, nakon osnovne škole, završio prvi razred gimnazije u obližnjem Bosanskom Novom. Kako u Ivanić-Gradu tada nije postojala gimnazija, upisao sam se u 12. gimnaziju u Zagrebu. Nastavak srednjoškolskog obrazovanja, studija na Pedagoškoj akademiji, Fakultetu za defektologiju (sada ERF), pohađao sam svakodnevno putujući vlakom iz Ivanić-Grada. Uz zvanje nastavnika tjelesnog odgoja i prof. defektologa stekao sam potom kao aktivni sportaš i zvanje trenera nogometa na tadašnjem Fakultetu za tjelesni odgoj (danas Kineziološki fakultet). Ovo napominjem posebno iz razloga što su mi ova zanimanja omogućila zaposlenje odmah po povratku iz vojske, a i kvalitetniji izbor radnih mjesta u policiji (na poslovima maloljetničke delinkvencije), u Centru za socijalni rad (na mjestu direktora – ravnatelja 18,5 godina) i slično. Za sve to vrijeme uz rad sam se aktivno bavio sportom i društveno-političkim radom, a zbog svoje struke i kao afirmirani sportaš pomogao osnivanje 1972./1973. Košarkaškog kluba Ivanić, čiji sam bio prvi predsjednik. Naravno da sam takvim načinom života i rada u ovoj svojoj novoj životnoj sredini stekao osobnu afirmaciju, a pogotovo velik broj iskrenih i trajnih prijateljstava koja su potvrđena u više slučajeva kumovanjem i cjeloživotnim druženjem. Ta prijateljstva među svim uzrastima mojih susjeda i sugrađana, dobrih ljudi, utjecala su presudno na moju ljubav prema mjestu i cijelom općinskom području koje sam dobro upoznao zbog same prirode posla i zbog sporta. Bio sam ponosan na izbor mojih roditelja koji su Ivanić-Grad odabrali za mjesto preseljenja, kao i odvažnosti i hrabrosti s kojom su meni i sestrama omogućili fakultetsko obrazovanje (majka nije radila). Nošen mladenačkim elanom i entuzijazmom u ovako stimulativnoj i perspektivnoj sredini (Ivanić-Grad po BDP-u bio je u vrhu bivše države), stambeno i materijalno sam stekao zadovoljavajući status. Zasnovao sam brak sa suprugom Hrvaticom iz domaće ugledne obrtničke porodice, uz izuzetno uzajamno razumijevanje, prihvaćanje i podršku u svemu. Zbog navedene svestrane angažiranosti, vršeci i u bivšem sistemu funkcije odbornika u SO Ivanić-Grad, ZO Zagreb i višegodišnjeg uspješnog predsjedavanja NK Ivanić,

imao sam naročito političkih ambicija na lokalnoj razini u 1. demokratskim izborima 1990. godine. Uvjerljivo sam izabran u 1. izbornoj jedinici u DPV-a kao kandidat s liste SDP-a. No, ubrzo sam se suočio s vlastitom naivnošću u stranci čiji sam bio 1. kandidat u 1. najvećoj izbornoj jedinici.”

Svi intervjuirani doseljeni Srbi na područje Zagrebačke županije u vrijeme posljednjeg rata osjećali su nesigurnost, strah, stigmatizaciju, odbačenost. Slično je, kao što smo vidjeli, bilo i sa Srbima koji su bili starosjedioci u okolini Vrbovca, Ivanić-Grada i Svetog Ivana Zeline. Prisjećanje na to traumatično vrijeme kod svih kazivača izazvalo je neugodu, a njihove životne priče odaju da je taj period njihovih života bio najtraumatičniji te da im je odredio kasnije životne putove.

Dragoljub Geratović u ratno je vrijeme živio u Velikoj Gorici. “Radio sam u Zagrebačkom uslužnom centru, u kojem je sa mnom radilo još 1500 ljudi. Bilo nas je 18 različitih nacionalnosti. Radio sam kao rukovodilac jedne radne jedinice. Počelo je neko drugo vrijeme i drugačije ponašanje prema Srbima. Znali su me kolege pitati: “Pa što nam to radite?”. Tako su Srbi teško opstajali na poslu. Počeli smo gubiti zaposlenja. U Zagrebačkom uslužnom centru radilo je sigurno 30 % Srba. Većina je izgubila zaposlenje. I ja sam izgubio zaposlenje. Postojao je određeni pritisak i ja sam u dogovoru s direktorom otišao 1991. Vratio sam se u firmu 1995. Nije se ništa promijenilo, pa sam 1997. ponovno otišao. Nije bilo vrijeđanja ni prijetnji, nitko me nije zvao na telefon.” Gubljenje zaposlenja bio je jedan od oblika psiholoških pritisaka na Srbe u Hrvatskoj u ratnim godinama. Na taj su način mnogi Srbi napustili Hrvatsku strahujući da neće sebi i svojim obiteljima moći osigurati egzistenciju.

Miloš Osman radio je u Ini – OKI. “Kada je počeo rat, imao sam probleme s Hercegovcima. Htjeli su me baciti na najniže radno mjesto. Godinu dana radio sam u Libiji i kada sam se vratio, nisam više mogao dobiti radno mjesto u OKI-ju. Poslije su me, 1996. godine, pozvali da se vratim. Kada sam se vratio te 1996., upisao sam u papir koji je trebalo popuniti svojim generalijama da sam Hrvat jer inače ne bih dobio posao. Problema sam imao i sa ženinom obitelji. Mojem puncu nije bilo drago što mu je zet Srbin.” Osman je također bio degradiran na poslu, a kada se trebao vratiti na posao, morao je zatajiti svoje nacionalno podrijetlo kako bi se mogao zaposliti.

Dragiša Pilipović prisjeća se da je još u vrijeme boravka u JNA bio učlanjen u Partiju. "Kada sam u Križevčanki vidio što se priča na partijskim sastancima, odustao sam od članstva. Počelo je osnivanje stranaka, ali se nisam vidio ni u jednoj od njih. Bavio sam se i sportom i svi su znali tko sam i što sam i u to vrijeme nisam imao nacionalnih problema. U vrijeme rata radio sam na Dolcu u jednoj od najvećih mesnica i među prvima smo odnijeli nekoliko stotina kilograma mesa na Kaptol za opkoljeni Vukovar. I kada je rat bio na vrhuncu, nisam osjetio mržnju protiv mene osobno. Članovi suprugine obitelji bili su vojnici jedne vojske, a moja dva brata u Republici Srpskoj druge vojske. Ni tada nisam imao problema. Nitko me nije pitao tko sam ni što sam. Međutim, jednom me je prilikom nazvao jedan visokopozicionirani političar i rekao mi je da više ne mogu snabdijevati Sabor mesom zbog svoje nacionalne pripadnosti. S time se nisam mogao pomiriti. Kada se Križevčanka prodavala, rekli su mi da ne mogu više raditi u najboljoj mesnici i na moje su mjesto zaposlili izbjeglicu iz Bosne. Otišao sam od tamo u privatnu mesnicu na Jarun, a prije 11 godina dobio sam zaposlenje u Konzumu. U Zaprešiću sam gradio 1991. godine kuću, a tom su mi prilikom pomagala braća moje supruge i moja braća. Nikada u lice nisam doživio neku neugodnost, ali znao sam čuti: "Tebi, Dragane, svaka čast, ali ostalim Srbima znaš što ide." Nakon ubojstva obitelji Zec spremio sam se da idem, ali su me moji prijatelji, poštteni Hrvati, uvjerali da ostanem." Pilipović je, kao i ostali, najprije bio degradiran na poslu zbog nacionalne pripadnosti, a onda ga je u konačnici i izgubio. Sa ženinom obitelji bio je u dobrim odnosima i usprkos činjenici što su suprugina braća bili u jednoj vojsci, a njegova braća u drugoj vojsci, odnosi su do današnjih dana ostali neporemećeni. U svakodnevnoj komunikaciji s pripadnicima većinskog naroda bio je prihvaćen, ali je povremeno doživljavao opće primjedbe na nacionalnoj osnovi. Nasilna smrt obitelji Zec učinila je Pilipovića nesigurnim u vlastitu egzistenciju, pa je namjeravao napustiti Hrvatsku. Zbog povjerenja koje je imao u svoje hrvatske prijatelje ostao je u Hrvatskoj.

Nada Martić prisjeća se da je 1990. godine osjetila što se sprema. "Osjećala sam 1990. da se nešto događa, ali nisam mogla shvatiti da se može desiti rat. Nisam to željela prihvatiti. Lom se dogodio 1992. godine. Tuđman je rekao da svi mogu dobiti domovnicu, ali ja sam dobila odbijenicu. Kako su me u poduzeću tražili domovnicu, išla sam gospodinu Pejnoviću i gospodinu Đukiću i onda

sam dobila domovnicu. 1994. prisilili su me da idem u mirovinu. Dobila sam niska primanja, ali je u firmi bio višak od 1172 ljudi, pa nije moglo drugačije. U Bosni su mi bili roditelji i sestra. Nisam znala kuda bih. Za inostranstvo sam bila prestara da bih učila jezik. U Zaprešić sam došla 1973. godine i odonda sam bila za domaće *Bosanka*. Htjela sam biti dio njihove sredine, ali sam do danas ostala *Bosanka*. Za vrijeme rata bezbroj puta su me zvali, slali me u Beograd, u Bosnu i psovali mi mater. Moj je suprug bio katolik i bio je kažnjen što sam mu ja supruga time što 18 mjeseci nije radio. Moj je suprug bio korektan i štitio me je. U vrijeme rata izbjegavali smo susretanje s drugim Srbima. Nisam išla na informativne razgovore, ali je predstavnik zgrade u kojoj ja živim garantirao za mene. Kada sam odlazila na razgovore za posao, uvijek su mi govorili da sam prestara za zaposlenje, ali ja mislim da je to odbijanje bilo na nacionalnoj osnovi.” Nada Martić prisilno je otišla u prijevremenu mirovinu. Ona spominje i težak put koji je vodio dobivanju domovnice, nemogućnost dobivanja novoga zaposlenja i najrazličitije vrste psiholoških pritisaka kojima su Srbi u Hrvatskoj devedesetih bili izloženi.

Radisav Aleksić bio je član Planinarskog društva “Japetić” u Samoboru. “Kada je došlo do raspada Jugoslavije i kada je počeo rat u Hrvatskoj, izbačen sam iz društva. Zadnji izlet koji sam vodio bio je 12. svibnja 1992. Optužili su me za 22 krivična delikta i izbacili iz društva. Sa susjedima u Samoboru nije bilo neugodnosti, ali me čovjek u banci uhvatio i rekao da četnici nemaju prednost. Bilo je i onih koji su se pravili da me ne vide i da me ne poznaju. Kod mene su za vrijeme rata bili smješteni dvoje izbjeglica Hrvata i jedna muslimanka.” Aleksić je doživio da su ga kolege iz sportskog kluba zbog nacionalne pripadnosti izbacili te spominje činjenicu da su se mnogi pravili da ga ne poznaju tijekom rata. Okretanje glava od poznanika Srba ili tek tiho javljanje nekadašnjim prijateljima Srbima bila je još jedna vrsta neugodnosti koje su Srbi u Hrvatskoj devedesetih doživljavali.

Pero Krnjaić prisjeća se kako je utjecao rat na odnos pojedinaca prema njemu: “Neposredna zbivanja pred rat, kao i sam početak rata, utjecali su na lošu atmosferu i na promjenu ponašanja pojedinaca, istina rijetkih, prema meni, što nije bilo nimalo ugodno. Bio sam tim više razočaran što do tada u mom Ivaniću nikad nisam osjećao niti najmanji problem zbog svoje nacionalne pripadnosti. Mislio sam da poštovanje i uvažavanje uzajamno iskazano do sada zbog rezultata

mojeg rada na poslu, uz republička i lokalna javna priznanja, u sportu, općini i gradu i drugdje imaju svoju cijenu i značaj koji mi je trebao biti određeni zaštitni znak. Naročito sam nastojao dati sve od sebe kao rukovodilac Centra u zbrinjavanju i pomoći izbjeglicama početkom očito neizbježnog rata. Posebno sam se s puno suosjećanja brinuo oko izbjeglica svojih susjeda Hrvata s područja Dvora. Imponiralo mi je što su se, znajući za mene, osobno obraćali s posebnim povjerenjem, a s većinom sam i danas u trajnom prijateljstvu. Ipak, slučajevi povremenih pogibija branitelja s područja Ivanić-Grada te činjenice koju nisam skrivao da mi je majka ostala u Kepčijama, s naivnim uvjerenjem da sačuva kuću, utjecali su na povećane različite oblike psihičkih pritisaka, pa i ozbiljnih prijetnji. To se moglo izdržati samo uz podršku uže i šire porodice te, zaista, i na sreću ne malog broja pravih prijatelja, radnih kolega i susjeda. Ipak, 2. siječnja 1992. godine zapaljena mi je vrijedna vikend-kuća u Sobočanima, a u lipnju 1992. godine smijenjen sam dekretom resornog ministra s mjesta direktora Centra. U toj mojoj nesreći, stjecajem nekih slučajnih sretnih okolnosti, ostao sam raditi u struci. U isto, za mene jako traumatično vrijeme, moj NK Ivanić zapao je u veliku organizacijsku i kadrovsku krizu te je bio pred raspadom. Odazvao sam se, naravno na prvi poziv, biti trenerom juniorske ekipe. O ovom uzrastu ovisila je izvjesnija budućnost kluba koji je osnovan davne 1919. godine, a koji je i meni od doseljivanja bio svojevrstan ponos i oslonac u prevladavanju mladenačkih kriza. Nažalost, ovaj je put bio posrijedi čist umišljaj i računica da se obnašanjem javne uloge trenera zaštitim od neugodnosti ubuduće... I ovog sam se puta odužio na najbolji mogući način. S ovim sam uzrastom u njihovom rangu natjecanja samo 1. godinu bio drugi, a narednih devet godina prvi. Paralelno s protokom vremena, pa i doprinosom na opisani način, i ranije su spomenute tenzije osjetno popuštale. Tako sam "već" 2002. godine opet izabran za ravnatelja Centra za socijalnu skrb, a od 1. siječnja 2013. u punoj sam starosnoj mirovini."

Djelovanje pojedinih gradskih i općinskih vijeća te Županijskog vijeća srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije

Dragoljub Geratović prisjeća se kako je došlo do formiranja Vijeća u Velikoj Gorici. "U svakom se gradu tražilo nekoga tko će pomoći u formiranju vijeća. Bilo je teško formirati ovdje vijeće kada je nedaleko od Gorice bila prva crta

obrane na Kupi. Zahvaljujući ljudima koji su živjeli u Velikoj Gorici, pronašli smo petnaest članova koliko je trebalo za vijeće. Bili su to većinom Srbi iz Hrvatske, policajci, radnici i visokoobrazovani pojedinci. Prvo je Vijeće osnovano 2003. godine. Ideja je u početku bila da pokažemo da postojimo, da nas ima i da smo prihvatili ustavna načela. Moj je zadatak bio da Vijeće srpske nacionalne manjine grada Velike Gorice povežem s vlašću u Velikoj Gorici. Prošao sam tri gradonačelnika i svi su me prihvatili i imali su razumijevanja.” Geratović je bio i jedan od osnivača Vijeća srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije, koje odlično surađuje sa Zagrebačkom županijom. Geratović kazuje kako je sve poduzeo da se Srbi u Zagrebačkoj županiji i u Velikoj Gorici izjašnjavaju kao Srbi, odnosno da se aktivno uključe u manjinsku samoupravu. “Animirao sam svoje sunarodnjake da se angažiraju, da čuvaju to svoje, ali je odaziv bio uvijek slab. Na spisku u Gorici imam najmanje 1106 ljudi, a svega ih je 27 izišlo na manjinske izbore. To je problem koji je evidentan u svim gradovima Zagrebačke županije i o njemu se puno razgovaralo i raspravljalo kako bi se situacija poboljšala. Rezultati su očito slabi.”

Ni u Samoboru nije bolje. Ondje Vijeće srpske nacionalne manjine vodi Miloš Osman. U Vijeću sudjeluje 10 članova (od toga trojica podrijetlom iz Bosne i Hercegovine, trojica iz Hrvatske i četvorica iz Srbije). Prema riječima Miloša Osmana od oko 400 Srba iz Samobora i Bregane samo njih 10 izišlo je na manjinske izbore. Grad Samobor podupire djelatnost Vijeća i financira programe. Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Samobora sastaje se četiri puta godišnje i planira održavanje komemoracija na lokacijama u Jastrebarskom, Jasenovcu i drugdje kao i održavanje slave Vijeća srpske nacionalne manjine Grada Samobora.

U Zaprešiću Vijeće vodi ujedno i predsjednik Vijeća srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije Dragiša Pilipović. Prvo je Vijeće u Zaprešiću, prema riječima Dragiše Pilipovića, brzo i kvalitetno osnovano. Imalo je 15 članova i funkcioniralo je, za razliku od drugog, trećeg i četvrtog vijeća. Sadašnje je Vijeće formirano 2019. i ima 12 članova, ali teže funkcionira usprkos činjenici što postoji podrška gradonačelnika i zaprešićke sredine. “Ljudi kriju da su Srbi”, kaže Pilipović i dodaje kako “pojedinci bježe od mene jer strahuju da ću ih pozvati da budu članovi Vijeća. Teško je ljude osvijestiti da se nemaju čega bojati.” I Nada Martić, članica Vijeća srpske nacionalne manjine Grada

Zaprešića, navodi da “u Zaprešiću ima mnogo Srba, ali ne žele dolaziti na sastanke jer još uvijek postoji strah. Boje se za radna mjesta, a imaju i razloga da se boje.” Prema riječima Nade Martić ima i onih koji ne žele da se zna da su Srbi i koji ne žele da im se čestita krsna slava, Božić ili Uskrs. Na pitanje zašto je članica Vijeća, N. Martić odgovara: “Pošto sam ionako obilježena, željela sam biti član Vijeća. Nisu me gledali kao čovjeka, već samo prema nacionalnoj opredijeljenosti. Vijeće za mene znači zajedništvo, mogućnost da otvoreno kažem o svim problemima, mogućnost da postavljam pitanja i osjećaj zaštićenosti.”

Pero Krnjić predstavnik je srpske nacionalne manjine u Ivanić-Gradu. “Kao vijećnik u Vijeću srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije i kao predstavnik srpske nacionalne manjine u Gradskom vijeću Ivanić-Grada u stalnom sam kontaktu s ljudima pa se ovdje, kao i u drugim sredinama, nameće zaključak da nesretna ratna događanja, negativna vlastita iskustva ili slučajevi poput mog koji, nažalost, nisu bili rijetki, utječu na izvjestan strah i rezerviranost drugih pripadnika kada je u pitanju izjašnjavanje, izlazak na izbore, tribine, pretplata ili praćenje manjinskih novina te bilo koja aktivnost. Kao što svi znamo, nažalost, ljudi to čine što zbog sebe, što zbog svojih potomaka u nadi da bi se možda moglo u budućnosti izbjeći ponavljanje manje ili više gorkih i tragičnih iskustava gotovo svake generacije.”

Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije jedno je od vijeća srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj koje na lokalnoj razini izvrsno funkcionira. Činjenica je da Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije danas (u sazivu 2019. – 2023.) najbolje funkcionira. “Postoji podrška u Županiji, a niti jedna slava ili događaj ne prođe da mi nismo pozvani. Činjenica je i da nas cijene, što dokazuje i okupljanje na Arandjelovdan, kada se okupi više od 100 uzvanika na slavi Vijeća.” Uz pomoć Srpskog narodnog vijeća Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije uspjelo je dobiti i novi prostor od zagrebačkog gradonačelnika Milana Bandića na zagrebačkoj Remizi. Oko uređenja prostora pomoglo je u najvećoj mjeri Srpsko narodno vijeće. Vijeće organizira izlete i komemoracije (Gudovac, Kerestinec, Jastrebarsko, Jasenovac, Jadovno, Srb, Voćin, Glina, Vojakovac, Varivode, Gošić, Šegestin), objavljuje knjige, održava sjednice (četiri sjednice godišnje) i sportske susrete (sastaju se četiri vijeća: Zagrebačke županije, Bjelovarsko-bilogorske, Koprivničko-

križevačke i Varaždinske županije te predstavnik Međimurske županije, a do sada su se sastali šest puta). Uz ove aktivnosti Vijeće organizira posjete manastiru Lepavina, manastiru Krka, posjet hramu u Lipnici kod Vrbovca, odlazak na krsne slave drugih vijeća (Varaždinska, Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Sisačko-moslvačka, Splitsko-dalmatinska, Karlovačka) i Dan državnosti Srbije. U Vijeću je postavljena izložba fotografija nacionalnih manjina Zagrebačke županije. Vijeće pomaže i obiteljima na Baniji koje su stradale u potresu. Danas u Vijeću srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije sjedi petero Srba iz Samobora, šestero iz Zaprešića, po jedan iz Ivanić-Grada i Vrbovca i desetero iz Velike Gorice. Dva su člana Vijeća preminula. Članovi Vijeća srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije izabrani na izborima 2019. godine jesu: Dragiša Pilipović, Slobodan Bastašić, Dragoljub Geratović, Pero Krnjaić, Miloš Osman, Dragan Rajšić, Bogdanka Nužda, Branka Geratović, Boro Kondić, Ljuban Miličević, Nedeljko Radić (pok.), Bojana Virijević, Radisav Aleksić, Stevo Japundžić, Đuro Radaković, Mirko Rajšić, Đorđe Mijatović, Nikola Bisić, Momčilo Grahovac, Milorad Novaković (pok.), Ružica Šabić, Petra Dorkić, Nada Martić, Rado Cvijanović i Ivanka Zamostni. U Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Samobora izabrani su: Boro Kondić, Miloš Osman, Ljubica Radić, Rade Tomić, Radisav Aleksić, Predrag Čomić, Ivanka Zamostni, Ružica Šabić i Nedjeljko Radić. U Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Velike Gorice izabrani su: Dragoljub Geratović, Bogdanka Nužda, Bojana Virijević, Dušanka Dobrić, Branka Geratović, Ljuban Miličević, Jovanka Radaković, Mirko Rajšić, Kata Dundović, Đuro Radaković, Dragan Rajšić, Gospana Pezerović, Jagoda Maksimović, Mileva Bućan i Stevo Japundžić. U Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zaprešića izabrani su: Đorđe Mijatović, Mirko Blagojević, Rado Cvijanović, Miloš Malešević, Nada Martić, Milorad Novaković (pok.), Dragiša Pilipović, Petra Dorkić, Ratko Đerić, Momčilo Grahovac, Radivoje Mitrović i Nikola Bisić. Za predstavnika srpske nacionalne manjine u Gradu Ivanić-Gradu izabran je Pero Krnjaić.

Iako posve malobrojna zajednica, srpska zajednica u istočnom dijelu Zagrebačke županije još postoji i čuva svoj nacionalni i vjerski identitet. Na rakovečkom, farkaševačkom, vrbovečkom, dubravskom i ivanićgradskom području pravoslavni su Srbi prisutni već više od 500 godina, a u kontinuitetu više od 300 godina. Koliko je nekada ova zajednica bila značajna, govori podatak o brojnim crkvama

i grobljima, o tome koliko je ljudi nekada ovdje živjelo, o čemu doznajemo iz matica rođenih, umrlih i vjenčanih, a zanimljiv je i podatak o tome da su ovi Srbi u kajkavskom okružju uspjeli sačuvati štokavski ijekavski govor koji su donijeli prilikom doseljenja. Ratovi dvadesetog stoljeća, prekrštavanja, iseljavanja, stradanja srpskog stanovništva, mješoviti brakovi i opća depopulacija sela sveli su ovu zajednicu na ostatke ostataka, praktički na sjećanje na nekadašnje stanovnike kojih više nema. Srba još ponešto ima u selima Lipnica, Remetinac, Donji Vukšinar, Donji Markovac, Ivančani, Graberje, Stari Glog, Haganj, Bolč, Nova Kapela, Kabal i Koritna. Za očuvanje crkve i pravoslavnoga vjerskog identiteta stanovnika istočnog dijela Zagrebačke županije zaslužni su stariji ljudi koji čuvaju svoj nacionalni i vjerski identitet i tek pokoji mlađi čovjek. Sjećanje na nacionalni identitet ostalo je prisutno samo kod manjeg broja ljudi, dok se vjerski identitet donekle čuva u jednom dijelu kućanstava.

Doseljenici na područje Zagrebačke županije iz dijelova Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije današnji su čuvari identiteta Srba Zagrebačke županije. Većina tih doseljenika došla je zbog zasnivanja radnog odnosa i školovanja u Zagrebu, a nakon raspada zajedničke države, početka hrvatsko-srpskog sukoba i agresije Jugoslavenske narodne armije na Hrvatsku našli su se u vrlo teškom položaju te su doživljavali najrazličitije vrste neugodnosti i problema: od gubljenja posla, noćnih poziva, ignoriranja susjeda, maltretiranja na poslu do informativnih razgovora, miniranja imovine, nemogućnosti ostvarivanja državljanstva i prijetnji smrću. Poslijeratni period donio je Srbima Zagrebačke županije mogućnost osnivanja vijeća u županiji, u pojedinim gradovima i općinama, te izabiranja predstavnika. U Zagrebačkoj županiji te gradovima Samoboru, Zaprešiću i Velikoj Gorici Srbi su iskoristili zakonsku mogućnost koju im nudi Ustavni zakon osnivanjem vijeća, dok su u Gradu Ivanić-Gradu iskoristili izabiranje predstavnika srpske nacionalne manjine. Međutim, broj glasača na izborima za predstavnike i vijeća srpske nacionalne manjine upućuje na nezainteresiranost većine Srba za manjinsku samoupravu. Usprkos tome, Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije i predstavnici vijeća u pojedinim gradovima Županije dobro funkcioniraju i brinu se o pravima Srba na tom prostoru.

Izbor iz literature

- KAMPUŠ, Ivan, ur. (1994). *Zagrebački Gradec 1242. – 1850.*, Zagreb: Grad Zagreb.
- KAŠIĆ, Dušan (1996.). *Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji*, Beograd: Muzej Srpske pravoslavne crkve.
- KRESTIĆ, Vasilije (1989). “Zagreb – političko središte Srba u Austro-Ugarskoj”, u: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, knjiga I, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Odbor za istoriju Srba u Hrvatskoj, str. 91–101.
- KRESTIĆ, Vasilije (1999). *Historija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848–1914*, Beograd: Politika.
- KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, Gordana (2000). *Srpska narodna samostalna stranka 1903. – 1914*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo *Prosvjeta*.
- MEDAKOVIĆ, Dejan (2004). *Srbi u Zagrebu*, Novi Sad: Prometej.
- PETRIĆ, Hrvoje; ŠKILJAN, Filip (2017). *Iz povijesti Srba u parohiji Salnik od doseljavanja do današnjih dana*, Zagreb: Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije.
- PETRIĆ, Hrvoje; ŠKILJAN, Filip (2018). *Iz povijesti Srba u Zagrebačkoj županiji: od prvih doseljavanja do današnjih dana*, Zagreb: Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije.
- ROKSANDIĆ, Drago (1991). *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik.
- ROKSANDIĆ, Drago (1994). “Pravoslavna crkvena općina na području Gradeca između patenta o toleranciji 1781. i revolucije 1848/9. godine”, u: *Zagrebački Gradec 1242. – 1850.*, Zagreb: Grad Zagreb, str. 277–292.
- ROKSANDIĆ, Drago (2004). *Etnos, konfesija, tolerancija*, Zagreb: SKD *Prosvjeta*.
- RUMENJAK, Nives (2003). *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj, Okvir za kolektivnu biografiju*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo *Prosvjeta*.
- RUMENJAK, Nives (2005). *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća: uspon i pad Srpskoga kluba*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

SPEHNJAK, Katarina (1990). "Prilog proučavanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva 'Prosvjeta' 1945. – 1950.", u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, god. 22, sv. 1-2, str. 111–129.

ŠKILJAN, Filip, ur. (2009). *Znameniti Srbi u Hrvatskoj*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće.

VIŠNJIĆ, Čedomir (2003). *Partizansko ljetovanje, Hrvatska i Srbi 1945. – 1950*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo *Prosvjeta*.

VIŠNJIĆ, Čedomir. *Srbi u Zagrebu*, na: <https://srbi-zagreb.hr/srbi-u-zagrebu>.

VITKOVIĆ, Dimitrije (1985). *Srpska pravoslavna crkvena općina, parohija i škola u Zagrebu*. Zagreb: Srpska pravoslavna eparhija Zagrebačko-ljubljanska.

IV. Crnogorci u Zagrebačkoj županiji

Najstarije veze Hrvata s Crnogorcima zabilježene su u dokumentima 15. stoljeća na dalmatinskom teritoriju koji je u to vrijeme, kao i dio Crnogorskoga primorja, pripadao Mletačkoj Republici. Pojedini dijelovi pustog teritorija Istre poharanog epidemijama također su tijekom 16. stoljeća bili naseljavani crnogorskim stanovništvom. Tako su početkom 16. stoljeća naseljene dvije veće skupine Crnogoraca na područje Istre. Jedna je pristigla iz okolice Bara 1611., a druga na područje pustoga Dvigrada 1622. godine. Te dvije skupine nisu uspjele sačuvati svoj nacionalni i vjerski identitet tijekom stoljeća. Međutim, 1657. na područje Peroja stiže skupina od 77 osoba iz Osmanskoga Carstva koji su obećali vjernost Mletačkoj Republici. Crnogorci su dolazili i u sljedećim godinama iz Crmničke nahije i tako na području južne Istre stvarali crnogorske kolonije. Nešto kasnije nastala je kolonija u Premanturi. Međutim, brojne crnogorske doseljenike na području Istre pokosile su malarija i druge bolesti, a neki su se iselili u Dalmaciju i natrag u Crnu Goru, ponajviše zbog lošega odnosa mletačkih vlasti prema njima. I u Dalmaciju se iz Crne Gore i Hercegovine početkom 18. stoljeća (1717.) doselilo nekoliko obitelji, uglavnom na područje Imotskoga, gdje su osnovali naseobinu Crnogoraca. Jedan dio Crnogoraca doseljava se i u Dubrovačko primorje. Treba naglasiti da osim Perojaca ni jedna od crnogorskih kolonija u Istri, Imotskoj krajini i Dubrovačkom primorju nije uspjela sačuvati nacionalni identitet do današnjih dana.

U modernije vrijeme mogućnost školovanja privukla je Crnogorce na područje Hrvatske. Od svih južnoslavenskih zemalja koje su se nalazile pod vlašću Austro-Ugarske Crnogorci su birali najradije Hrvatsku kao svoje odredište. M. Pejović u svojem je radu istaknuo da je između 1848. i 1918. čak 429 učenika i studenata podrijetlom iz Crne Gore bilo na školovanju u Hrvatskoj. U srednjim školama u Hrvatskoj crnogorska se mladež ponajviše školovala u školama u Dubrovniku, Zadru, Splitu, Zagrebu, Karlovcu, Rijeci i Senju. Od studenata

najviše ih je bilo u Zagrebu, i to 131 na Pravnom i državoslovnom fakultetu, 13 na Mudroslovnom i 15 na Farmacijskom fakultetu. I u međuratnom razdoblju, kada su se Crna Gora i Hrvatska našle unutar iste države, proces školovanja mladih iz Crne Gore nastavio se. Školske godine 1923./1924. na zagrebačkom Sveučilištu bila su 24 Crnogoraca, ali se njihov broj popeo na 232 u akademskoj godini 1934./1935. Od 1935. do 1937. u Zagrebu su osnovana četiri pokrajinska studentska udruženja. Pokrajinsko studentsko udruženje *Lovćen* osnovano je na zagrebačkom Sveučilištu akademske godine 1935./1936. na inicijativu crnogorskih studenata komunista s Vojom Biljanovićem na čelu. Navodno je oko te grupe, prema pisanju Voje Rajčevića, bilo okupljeno oko 90 % Crnogoraca sa Sveučilišta. Vojo Biljanović, pokretač *Lovćena*, zalagao se i za to da se u Zagrebu pokrene crnogorski časopis *Izviiskra*. Međutim, do toga nije nikad došlo zbog protivljenja Milovana Đilasa.

U Zagrebu je nakon osnivanja NDH formiran Crnogorski nacionalni komitet, kojem je na čelu bio Savić-Marković, Štedimlija. Da je Crnogorski nacionalni komitet bio profašistički orijentiran, vidljivo je na primjeru izdavanja iskaznica. Jedan od osnivača Crnogorskog nacionalnog komiteta Duka Perović zatražio je u zagrebačkoj policiji na uvid sve policijske kartone. Ondje je izvukao kartone nepoćudnih Crnogoraca kojima CNK nije izdavao iskaznice. Tako su ti Crnogorci, koji su na neki način bili kompromitirani kod vlasti NDH, morali napustiti zemlju i vratiti se u Crnu Goru. Na taj je način CNK postao središte Crnogoraca koji su usko surađivali s ustaškim režimom. CNK je uvelike podupirao Eugen Dido Kvaternik, a prema evidenciji CNK-a na teritoriju NDH nalazilo se oko 800 Crnogoraca, od kojih je većina bila smještena u Zagrebu. Ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH donijelo je 14. svibnja odluku po kojoj se s Crnogorcima ne smije postupati isto kao i sa Srbima. Ispravni su Crnogorci oni koji su posjedovali iskaznice CNK-a i koji se nisu ogriješili o interese hrvatskoga naroda. Od iseljenja u Srbiju bili su izuzeti i Rumunji, Makedonci, Rusi, Bugari i Ukrajinci, kako je pisalo u naredbi Državnoga ravnateljstva za ponovu od 9. kolovoza 1941. godine. Nakon Drugoga svjetskog rata dolazi do brojnijeg priljeva Crnogoraca na područje Hrvatske. Od 1948. do 1953. gotovo se udvostručio broj Crnogoraca na području Hrvatske (s 2871 na 5175), a između 1953. i 1961. taj se broj gotovo utrostručio u odnosu na 1948. godinu. U kasnijem je razdoblju broj Crnogoraca uglavnom sporije

rastao. Zanimljiva je činjenica, koju ističu Ivan Cifrić i Sava Bogdanović u istraživanju o Crnogorcima u Hrvatskoj, da je jedan dio Crnogoraca bio zatočen na Golom otoku kao pristaše Rezolucije Informbiroa. U odnosu na njihovu brojnost u Jugoslaviji postotak Crnogoraca koji su bili ondje zatočeni bio je osobito visok. Činjenica je da su Crnogorci u broju stanovnika Jugoslavije 1948. sudjelovali sa samo 2,72 %, a da su u ukupnome broju uhićenih i osuđivanih zbog Rezolucije Informbiroa sudjelovali s 21,13 %. U vrijeme posljednjega rata broj se Crnogoraca smanjio za polovicu, odnosno od popisa 1991., kada je njihov broj iznosio 9724, do popisa 2001., kada je njihov broj u Hrvatskoj iznosio 4926. U Zagrebu se broj Crnogoraca između 1991. i 2001. smanjio s 2379 na 1313, a 2011. na 1191. Naime, to se dogodilo zbog iseljavanja s obzirom na to da su Crnogorci bili iznadprosječno zastupljeni u policiji, vojsci, sudstvu i upravi. Prema spolnoj strukturi čak dvije trećine Crnogoraca u Zagrebu jesu muškarci, dok je svega trećina žena. Iz istraživanja Save Bogdanovića i Ivana Cifrića, koje je provedeno na uzorku od 419 ispitanika iz sedam hrvatskih županija i Grada Zagreba, vidljivo je da je unutar ispitivane grupe čak 57,7 % ispitanika imalo visokoškolsko obrazovanje. Prema mišljenju pripadnika crnogorske nacionalne manjine na području Zagreba čak je 70 % visokoobrazovanih Crnogoraca. Najveći broj ispitanika bili su umirovljenici, što govori o starosti crnogorske nacionalne manjine, a prema istraživanju tri četvrtine njih u svakodnevnom se govoru služi elementima (riječima i naglaskom) iz crnogorskoga jezika. Uz taj podatak, navodi se da su čak 57,2 % ispitanika ateisti.

Iz intervjua s pripadnicima crnogorske nacionalne manjine vidljivo je da su Crnogorci u Hrvatskoj u vrijeme posljednjega rata vrlo loše prolazili. Problemi su se javljali od dobivanja domovnica, a mnogi su Crnogorci “maknuti” s vodećih položaja u tvrtkama. Jedan dio Crnogoraca sasvim je sigurno zbog diskriminacije koju su doživljavali u hrvatskom društvu zatajio svoj nacionalni identitet u popisima 2001. i 2011. godine, a iz polustrukturiranih dubinskih intervjua zaključujemo da su mlađe generacije koje su rođene u Hrvatskoj, a čiji su roditelji Crnogorci, zbog nedovoljnoga kontakta s Crnom Gorom tijekom ratnog razdoblja nedovoljno razvili osjećaj pripadnosti crnogorskome korpusu u Hrvatskoj.

Organiziranje i djelovanje Crnogoraca u Republici Hrvatskoj počinje 1990. godine. Društvo *Montenegro* osnovano je 17. studenog 1990. godine, a na

osnivačkoj skupštini bilo je 250 osoba. Predsjednik Društva postao je sveučilišni profesor Uroš Golubović. U vrijeme Domovinskoga rata *Montenegro* je oštro prosvjedovao protiv agresije JNA i rezervista iz Crne Gore na Dubrovnik. Društvo je također pokrenulo brojne humanitarne akcije tijekom posljednjega rata. Osim toga, Društvo se bavilo i izdavačkom djelatnošću. *Montenegro* je više puta kritizirao politiku matice države Crne Gore, pa je tako u svibnju 1999. donesen Stav o crnogorskom pitanju Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske. Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske osnovana je 21. prosinca 1991. u Zagrebu u hotelu Panorama, a registrirana kao udruga 6. siječnja 1992. Predsjednik Nacionalne zajednice bio je Drago Kastratović. Ciljevi i zadaće Nacionalne zajednice jesu očuvanje nacionalnoga i kulturnog identiteta Crnogoraca, upoznavanje s njihovom kulturom te njegovanje i razvijanje kulture, običaja i jezika, pomoć pri ostvarivanju prava Crnogoraca, među kojima i pravo na zastupljenost u tijelima državne vlasti. Nacionalna zajednica Crnogoraca 1992. zauzela je stav da treba osnovati ogranke u mjestima u kojima ima Crnogoraca. Tako je Zagreb, kao naselje s najbrojnijom crnogorskom manjinom u Hrvatskoj, dobio svoj Ogranak Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske – Zagreb, koji je osnovan 13. veljače 1993. U Nacionalnu zajednicu Crnogoraca Hrvatske ušle su ove organizacije: Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore – Montenegro Zagreb; Nacionalna zajednica Crnogoraca Rijeke; Zajednica Crnogoraca Splita; Zajednica Crnogoraca Pule; Udruženje Crnogoraca i prijatelja Crne Gore – Obod, Karlovac; Društvo Crnogoraca i prijatelja Onogošt, Rovinj; Društvo Crnogoraca i prijatelja Osječko-baranjske županije; Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore – Bujština, Umag i Društvo perojskih Crnogoraca – Peroj 1657. (posljednje društvo ne nalazi se unutar Nacionalne zajednice, ali usko surađuje s njima). Početkom 1995. Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske usvaja Deklaraciju o položaju crnogorskog jezika. U Zagrebu je 27. travnja 1999. osnovana Udruga Crnogoraca *Lovćen*, koja se sastojala od smijenjenoga rukovodstva Nacionalne zajednice. Daljnja djelovanja Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske bila su od velike važnosti i za Crnogorce u svijetu. Nacionalna zajednica uključila se u izradu osnovnih dokumenata vezanih uz održavanje Prvoga kongresa crnogorskih iseljenika u New Yorku 1999. godine, a bila je inicijator i suorganizator Drugoga svjetskog kongresa crnogorskih iseljenika, održanog na Cetinju u kolovozu 2000. godine. Kongres je osnovao i Crnogorsku svjetsku asocijaciju. Kao paralelna organizacija osnovana je udruga

Savez crnogorskih udruga Hrvatske. Crnogorska svjetska asocijacija danas više ne postoji. Nakon donošenja Ustavnoga zakona o pravima nacionalnih manjina 13. prosinca 2002. Crnogorci su već 2003. izabrali Vijeće crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba s dvadeset i pet članova. Godine 2005. osnovana je Koordinacija vijeća crnogorske nacionalne manjine na području Republike Hrvatske. Svi izabrani članovi vijeća na izborima 2003., 2007., 2011. i 2015. bili su kandidati Nacionalne zajednice i njezinih članica, što znači da su više od 97 % ukupno izabranih članova vijeća i predstavnika crnogorske nacionalne manjine u RH bili kandidati Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske. Crnogorci trenutačno u županijama imaju šest vijeća ili predstavnika te tri gradska vijeća. Crnogorci u Hrvatskoj organiziraju Petrovdanski sabor Crnogoraca Hrvatske, Dan ustanka naroda Crne Gore, Dan državnosti u organizaciji Nacionalne zajednice Crnogoraca Rijeke i Perojsku feštu. Lučindanski susreti održavaju se u organizaciji Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore Montenegro Zagreb u Zagrebu. Imena poput Dimitrija Popovića, Veljka Bulajića, Mirka Kovača, Veselina Simovića, Ljubomira Kuljače, Dušana Vukotića, Slobodana Đokića, Stevana Luketića, Dragutina Lalovića samo su neka od imena značajnih Crnogoraca koji su svojim djelovanjem pridonijeli na kulturnom, znanstvenom i umjetničkom polju Hrvatske.

Djelovanje predstavnice crnogorske nacionalne manjine Zagrebačke županije

Lidija Vukčević Vučurović rođena je u Zagrebu 27. rujna 1954. godine. O svojem djetinjstvu i školovanju kazala je sljedeće: “Rođena sam u braku dvoje apsolvenata povijesti Filozofskog fakulteta zagrebačkog Sveučilišta, Radmile i Milorada Vukčevića. Oni su planskim rasporedom kadrova 1948. došli na studije u Zagreb. Tu su se upoznali i vezali zajedničkim životom. Odrasla sam među knjigama i u podstanarstvima roditelja, od Ribnjaka, Palmotićeve, Petrinjske, Vrbanićeve i Držićeve ulice u Zagrebu, do njihovog prvog radnog mjesta u Sv. Martinu pod Okićem, kada sam stasala za prvi razred osnovne škole. Oni su diplomirali povijest, no kako u Zagrebu nije bilo radnih mjesta za oboje, odlučili su raditi u tamošnjoj osnovnoj školi, majka kao tajnica škole, otac kao nastavnik. Prvi razred školske godine 1960./1961. završila sam u Osnovnoj školi u Sv.

Martinu. Prelaskom roditelja u Samobor 1961./1962. i njihovim zapošljavanjem u Gimnaziji i Ekonomskoj školi završavam najprije ostale razrede u Osnovnoj školi *Janko Misić* u Samoboru 1968. te Opću gimnaziju u Samoboru 1968. – 1972. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, koji sam upisala 1972. godine, diplomirala sam kao A predmet Jugoslavenske jezike i književnosti te kao B predmet Filozofiju 1977. s visokim prosjekom ocjena.

Moje odrastanje u Zagrebu – Samobor je bio tada zagrebačka općina – vezano je uz ljepotu periferije i bliskost centra. I Zagreb i Samobor u to su se vrijeme intenzivno gradili, širili. Samobor je bio povezan željeznicom kojom ste mogli stići do centra grada za školski sat. Družila sam se s vršnjacima iz škole. Odlazili smo s roditeljima subotom u trgovinu, do Name na tadašnjem Trgu Republike. Nedjeljom smo organizirano odlazili na priredbe Muzičke omladine u Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, slušali opere, gledali balet. Sve je to na mene ostavljalo jak dojam izuzetnog kulturnog doživljaja. I sama sam sudjelovala na takvim priredbama u Tamburaškom orkestru škole, svirajući jednu vrstu gitare – čelović. Aplauz kojim smo nagrađivani za izvođenje naših točaka činio nas je ponosnima što sudjelujemo u kulturnim priredbama. Samobor je s okolicom, uz veliku tradiciju zanatstva, bio jedno od industrijskih središta današnje Županije.

Imao je desetak tvornica: Fotokemiku, Tvornicu čarapa *Sloboda*, Četkaru, Chromos, Kristal, Samoborku, Elektron, Tvornicu olovnih proizvoda, pogone Plive... Kulturni život bio je vezan uz narodno sveučilište – danas Pučko učilište Samobor – te kino i knjižnicu. Bio je tada Samobor grad po mjeri čovjeka, grad s desetak tisuća stanovnika i općinom od Žumberka do Save, s tridesetak tisuća ljudi. Znatno kasnije svoje književne, znanstvene i fotografske radove predstavila sam baš u Samoboru: u Gradskoj knjižnici, Samoborskom muzeju, Pučkom učilištu te u prostorima bivše Vojarne. Tu sam promovirala mlađe kolege i kolegice književnike, aktivno sudjelovala na likovnim i književnim manifestacijama.

Po završetku studija počela sam raditi u osnovnoj školi u Bregani, potom u srednjim školama u Samoboru. Bilo je teško naći radno mjesto, pa sam u to vrijeme pripremala magistarski rad (*Roman "Bespuće" Veljka Milićevića – u kontekstu književnosti svoga doba*), odslušala i položila četiri semestra predavanja iz teorije i povijesti književnosti na matičnom Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Slijedom znanstvenih interesa odlučila sam se i na doktorat *Romani Miloša Crnjanskog – evolucija romaneskne forme*, koji sam obranila 1995. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ocjena mojeg doktorata bila je vrlo uspješna. Mentori su mi bili prof. dr. Franjo Grčević i doc. dr. Dušan Marinković. I kada sam kanila započeti sveučilišnu karijeru na katedri na kojoj sam tako uspješno obranila svoje teze, nisam dobila podršku da počnem s univerzitetskom karijerom i tako nadogradim svoj dotadašnji nastavnički i pedagoški rad. Svoju energiju i stečena znanja usmjerila sam na nastavak rada: pisanje i objavljivanje stručnih, znanstvenih i književnih radova. Dakle, od 1983. objavljujem stručne i znanstvene radove, od 1992. beletristiku. Stekla sam status višeg predavača, objavila dvije znanstvene monografije, šest knjiga poezije i jedanaest knjiga proze. Četiri godine 1983. – 1987. provela sam na Državnom sveučilištu u Milanu kao lektorica za hrvatski ili srpski jezik u okviru programa kulturne razmjene te četiri akademske godine na Université Stendhal u Grenobleu u Francuskoj, od 2001. do 2004., u istome svojstvu. Bavim se i prevodenjem poezije s talijanskog i francuskog kao i na te jezike. Suradujem u međunarodnim časopisima u zemlji i u inozemstvu. Po povratku s francuskog mandata dvije nastavne godine provela sam na Učiteljskom fakultetu u Zagrebu na programima osposobljavanja učitelja za Srpski jezik i kulturu. Predavala sam jezik, književnost i film. Organizirala sam i gostovanje uglednih književnika i umjetnika. Godine 2006. sudjelovala sam u Vijeću Europe u Strasbourgu na Konferenciji za obrazovanje, kao predstavnica Hrvatske.

Školske godine 2006./2007. na Katedri za srpski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu radila sam kao vanjska suradnica, predajući Jezične vježbe i kolegij Suvremeni srpski jezik. U proljeće 2009. održala sam, kao gostujuća nastavnica na Filozofskom Fakultetu u Ljubljani na odsjecima za srpskohrvatski jezik i književnost i komparativnu književnost seriju predavanja iz novije i suvremene bosanske, srpske i crnogorske književnosti. Od 2009. do 2015. djelujem kao slobodna umjetnica. Od 2012. bavim se i fotografijom. Grafički opremam svoje knjige autorskim fotografijama. Izlažem u Italiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori. Moja poezija i proza uvrštene su u izvorniku i prijevodu u desetak hrvatskih i regionalnih publikacija i antologija. Prevedene su na albanski, makedonski, mađarski, talijanski i francuski jezik. Od prosinca 2015. umirovljena sam kao slobodna umjetnica. Nastavljam sa svojim stručnim, književnim i umjetničkim radom.”

Ratne je godine predstavnica Vukčević doživjela ovako: “U vrijeme rata u Hrvatskoj radila sam u II. ekonomskoj školi u Zagrebu, kao nastavnica – mentorica Hrvatskog jezika, od 1990. do 2001. Bilo je to burno razdoblje za sve nas, i nastavnike i učenike. Ali i vrijeme ljudskog i intelektualnog sazrijevanja. Predavala sam Hrvatski jezik i vodila radionice stvaralačkog pisanja. Radili smo početkom devedesetih za vrijeme uzbuna u skraćenim školskim satovima. Odrađivali smo programe s pridošlim učenicima – izbjeglicama i prognanicima – integriranim u nastavni proces s po četrdesetak učenika u razredu. U to sam vrijeme bila i autorica Izvedbenog programa Hrvatskog jezika za strukovne škole te autorica programa za Srpski jezik za prvu Pravoslavnu gimnaziju u Zagrebu. Bila sam članica stručnih povjerenstava Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske te voditeljica programa Lidrano. Naši su učenici pobjeđivali na takmičenjima na nacionalnoj i europskoj razini.”

Govoreći o nacionalnosti i nacionalnom identitetu, Lidija Vukčević Vučurović ispričala je: “Na završnoj, maturалnoj godini školske godine 1971./1972. trebali smo se javno deklarirati o nacionalnoj pripadnosti. Nisam bila punoljetna i formalno gledano takva je anketa bila nezakonita. Ne samo ja, već još šestero učenika u našem razredu išlo je godinu ranije u školu. Bili smo miješani nacionalno i vjerski. Tada sam se prvi puta izjasnila kao Crnogorka. Nisam vjernica i ne idem u crkvu. I danas smatram da su narodnosna i vjerska pripadnost pitanje intime svakog pojedinca.

Lidija Vukčević Vučurović prisjeća se i toga kako je postala predstavnica crnogorske nacionalne manjine Zagrebačke županije: “Budući da sam bila već afirmirana književnica i znanstvenica, predložili su me i izabrali kolege iz NZCH-a. Smatrala sam da u postojećim društvenim okolnostima mogu znatno doprinijeti vraćanju poljuljanog povjerenja među etničkim zajednicama u Hrvatskoj, na koje su ratna događanja ostavila veliki trag. Kao predstavnica crnogorskog entiteta smatram da sam na optimalan i konstruktivan način doprinosila programskim aktivnostima Zagrebačke županije. Mada ovu aktivnost smatram privremenom – na osnovi mog već formiranog stava da svakom pojedincu pripada lično izjašnjavanje o vjerskom i nacionalnom pitanju. Uvjerena sam da budućnost demokracije nije u kolektivnim pravima i njihovoj zaštiti, već u univerzalnom principu: jedan čovjek – jedan glas. Tada će položaj čovjeka u društvu ovisiti o njegovim osobnim znanjima i sposobnosti, a ne o

pripadnosti bilo kojem kolektivitetu. Moj rad će ovisiti o programima koji budu odobreni i prihvaćeni na razini institucija. Planovi su nam da se održimo kao manjina jer novi popisi stanovništva pokazuju da smo se i mi, kao i mnoge druge manjine, sveli na stotinjak stanovnika unutar Županije. Važno je održati kontinuitet kulturne i izdavačke djelatnosti te razinu obrazovnih i identitetskih vrijednosti.

Kad je riječ o čuvanju nacionalnog identiteta, njezino je stajalište sljedeće: “Nacionalni identitet se čuva njegovanjem identitetskih osobina već stečenih tzv. sociodemografskim i sociokulturnim profilom Crnogoraca u Hrvatskoj. Riječ je o statusu Crnogoraca i Crnogorki na razini obilježja identiteta, socijalne uključenosti, percepcije i integracije u hrvatsko društvo, zatim o odnosu prema religiji i vjeri te povezanosti s Crnom Gorom. Na svim bi tim razinama trebalo maksimalno očuvati posebnosti te djelovati unutar granica mogućeg, koliko to budu osiguravale društvene, ekonomske i nadasve političke okolnosti. Budućnost Crnogoraca u Zagrebu i u Zagrebačkoj županiji će ovisiti ne samo o hrvatskoj politici, već i o europskim politikama. Kao što znate, mnoge europske države uopće nemaju manjine, već su tzv. manjine integrirane i asimilirane. Uzmite samo slovenski ili francuski primjer: ne možete ni raditi ni postati državljanin dok ne svladate jezik. Crnogorski jezik pripada skupini južnoslavenskih jezika. Ima dvije grafije, ćirilicu i latinicu. Službeni je jezik u Crnoj Gori. Istraživanja pokazuju da Crnogorci i Crnogorke u Hrvatskoj pripadaju najobrazovanijoj skupini stanovništva. Ipak, došlo je do procesa akulturacije i asimilacije, za većinu njih. Da citiram politologa Danila Ivezića: *Nacionalni identitet manjine u okviru većinske nacije uvijek se nalazi u rasponu dvije krajnosti: asimilacije i getoizacije*. Nadam se da će između tih krajnosti manjine, pa onda i crnogorska, pronaći model koji afirmira njihovu entitetsku, etničku i identitetsku specifičnost. Naravno, uz instrumente koje omogućuje zakonska regulativa, ekonomska podrška i kvaliteta života u Hrvatskoj te uz programe suradnje koje će recipročno podržavati Crna Gora.”

Životna priča Crnogorca iz Zagrebačke županije

Ratko Brajović rođen je u Podgorici 1945. godine. “Poznajem svoje podrijetlo u nekoliko koljena unazad. Ja sam Ratko Dragin, Drago Krstin, Krsto Šunjin,

Šunja ili Veliša Belojin, Beloje Adžijin, Mrgud Živkov, Živko Slavov, Slavo Đurotin, Đurota Brajov. Cijelo svoje djetinjstvo proveo sam uz Moraču. S dvadeset godina otišao sam iz Podgorice. Naime, sestra je bila u to vrijeme manekenka u Zagrebu i ja sam tako stigao k njoj. Nakon završenog studija isprva sam radio u DIP Novoselcu, OOUR Tvornica opreme objekata, potom u socijalnom osiguranju u pravnoj službi u Kutini. Ondje je supruga, koja je bila rodom iz Kutine, dobila kao profesorica matematike stan. Godine 1976. sam dobio zaposlenje u Tvornici cementa u Podsusedu. Tako sam 1980. godine od Hidroelektre koja je preuzela Tvornicu cementa u Podsusedu dobio kućicu u Podbrežnici u Velikoj Gorici. Mogao sam birati da li ću dobiti stan u Samoboru ili Zagrebu, ali meni se svidjela Velika Gorica jer je to bila kućica građena u nizu. Od 1990. do 1995. radio sam u Hrvatskim cestama. Iako sam imao prilike odlaziti u Crnu Goru, nisam često dolje odlazio dok sam radio. Nikada Crnogorci nisu pokazivali neku netrpeljivost prema Hrvatima. Moj je otac bio kozmopolit i nije bio patrijarhalno raspoložen. Nakon nekog vremena doveo sam i braću u Zagreb. Ni roditelji moje supruge nikada nisu osjećali bilo kakvu netrpeljivost prema Crnogorcima. Nismo držali do vjeroispovijesti jer su u vrijeme socijalizma Crnogorci ponajviše držali Titove slike po kućama. Uvijek rado kažem da sam Crnogorac, a jednom godišnje odlazim u Sutomore, gdje imam mali stančić te tada obilazim stare prijatelje u Crnoj Gori. Ponekad gledam crnogorski dnevnik te se zbog pojedinih vijesti iznerviram, ali slično je tako i kada gledam hrvatske vijesti. Mogu reći da imam dvije domovine. Danas živim u Ribnici kod Novog Čiča.

Izbor iz literature

BOGDANOVIĆ, Sava; CIFRIĆ, Ivan (2011). *Crnogorci u Hrvatskoj: Istraživanje sociokulturnog profila i statusa Crnogoraca u Hrvatskoj*. Zagreb: Vijeće crnogorske nacionalne manjine grada Zagreba.

IVEZIĆ, Danilo. (2012). *Kronika NZCH: 1991. – 2011*. Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske.

JANKOVIĆ, Čedomir; LAKIĆ Dragutin (2010). *Nacionalna zajednica Crnogoraca: monografija: 1995. – 2010*. Rijeka: Nacionalna zajednica Crnogoraca.

MAROVIĆ, Strahinja (2003). "Organiziranje i djelovanje Crnogoraca u Republici Hrvatskoj (1990. – 2003.)", *Ljetopis crnogorski* (ur. Dragutin Lalović), god. 2002./2003., br. 1, str. 8–38.

NIKČEVIĆ, Milorad (2000). *Peroj između povijesnog i fiksijskog: publicistička građa*, Osijek: Crnogorsko kulturno društvo Montenegro – Montenegrina.

PEJOVIĆ, Momčilo (2009). "Školovanje Crnogoraca u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX i u prvim decenijama XX vijeka", u: *Hrvatsko-crnogorski dodiri / Crnogorsko-hrvatski dodiri: Identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja* (ur. Lovorka Čoralić), Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Matica hrvatska, str. 521–530.

RAJČEVIĆ, Vojo; ČALIĆ, Dušan (1981). "Crnogorska revolucionarna intelektualna omladina na Zagrebačkom Sveučilištu između dva rata, Prilog povijesti naprednog studentskog pokreta", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, god. XIII, br. 2, str. 51–62.

ŠTOKOVIĆ, Alojz (2012). *Crnogorsko nasljeđe u Istri (Peroj – nove spoznaje oko doseljavanja i udomljavanja Crnogoraca 1657. – 1816.)*. Osijek: Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva Croatica – Montenegrina RH Montenegro – Montenegrina.

V. Česi u Zagrebačkoj županiji

Prvi zagrebački biskup bio je najvjerojatnije bio Čeh po imenu Duh. U vrijeme vladavine Přemysla Otokara II., u čijem je posjedu bila i Hrvatska, sagrađena je jedna od najjačih utvrda ovog dijela Hrvatske, stari grad iznad Samobora (1260. – 1264.) godine. Otokar je osim češkim zemljama vladao i dijelom današnje Austrije, Štajerske, Kranjske, područjem Istre. U kasnom srednjem vijeku kod Samobora se odigrala velika bitka 1441. godine u kojoj je sudjelovao i Ivan Vitovec, hrvatski ratnik i službenik grofova Celjskih. Prva doseljavanja Čeha u većoj mjeri na područje Hrvatske bila su u 19. stoljeću, no na njihovu ranu prisutnost možda ukazuje naziv sela Čehi u Turopolju. Na području današnje Zagrebačke županije Čeha ima u svim dijelovima županije, ali u većem broju samo u mjestu Dubrava. U samoborskom kraju Čeha je sasvim sigurno bilo, a djelovali su u rudniku svete Barbare u Rudama zajedno sa saskim rudarima. Bilo je i Čeha staklara, koji su djelovali u staklani Glažuta u Osretku. Tu staklanu osnovala je Vilhelmina Kulmer. Barunica Kulmer prve je kontakte vezane uz staklarstvo uspostavila u Češkoj i ugovorila posao sa stručnjacima i staklarima. Tako je većina staklara stigla u Osredok iz Češke. Staklana je počela raditi 1839. godine, a 1847. godine barunica Kulmer prodaje ju austrijskom časniku. Godine 1869. staklanu kupuju Maksimilijan Gamilšek i Lavoslav Dinghofer. Staklana je bila veliki pogon koji je imao 150 radnika, četiri brusača i deset majstora staklara. 1904. godine prestala je s radom, a sve do prestanka rada u njoj su radili Česi. U Samoboru je radila brusionica stakla Kubiček između dva svjetska rata. Na velikogoričkom području živio je Drago Chloupek, liječnik, filmski redatelj i šef zdravstvene stanice u Mraclinu. Među njegovim filmovima ističe se film *Jedan dan u turopoljskoj zadrugi* (1933.). U Velikoj Gorici živi i Vlado Horina, glavni i odgovorni urednik Radija Velike Gorice, inicijator osnivanja Turističke zajednice Velike Gorice i predsjednik Turističke zajednice Zagrebačke županije (2002. – 2010.). Zanimljiva je činjenica da je Sofija Stockau, supruga Josipa

bana Jelačića bila podrijetlom iz Moravske, a Jelačić je bio vlasnik Novih dvora zaprešićkih u kojima je boravila i mlada banica. Na području Jastrebarskog obitelj Bohaček imala je pilanu, a Otto Bohaček bio je opančar. Emanuel Všetická imao je staklanu u Jastrebarskom.

Na istočnoj strani Županije nalazimo mnogo više Čeha koji su očito bili ciljano naseljavani na području okolice Dugog Sela, Ivanić Grada i osobito Vrbovca. Franjo Vondraček pronašao je niz čeških prezimena u selima oko Dugog Sela. U svojem radu o Česima i Moravljanima u Zagrebačkoj županiji Franjo Vondraček ističe kako su u Dugom Selu pojedini obrtnici bili zasigurno čeških korijena, pa navodi među ostalima kolara Michaela Švendu, posjednika Stjepana Švendu, pogrebnika Tomu Besedička te u Ježevu mlinare Josipa, Vjenceslava i Ivana Blahu i mesare Stjepana i Franju Blaha. U Dugom Selu djelovao je i Vitězslav Durchánek, koji je kao vrtlar uređivao okoliš crkve svetoga Martina te park u Ivanić-Gradu. On je poslije vodio izgradnju i uređivanje Botaničkog vrta u Zagrebu. U školi u Brckovljanima djelovao je Nikola Havliček, brckovljanski župnik, zahvaljujući kojemu je grof Ivan Drašković sagradio osnovnu školu u tome mjestu. Bio je dekan Vugrovečkog dekanata i osnivač Gospodarskog društva u Brckovljanima. U okolici Ivanić-Grada bilo je također više čeških obitelji. Od najpoznatijih istaknimo obitelj Hubeny, koja se doselila 1907. godine, a već 1913. postala je toliko imućna da su kao vlasnici mlina Ivaniću priuštili prvu rasvjetu. Obitelj Pantlek bila je vlasnik ciglane u Ivaniću, a Emil Krejči bio je mlinar u Kloštru. Nakon Drugog svjetskog rata, 1946. godine, Krejči reemigrira u Češku. U Donjoj Zlini godinama je kao župnik službovao Dragutin Stražimir. Rođen je u Velikom Bukovcu kod Ludbrega, a još kao student je putovao po Austro-Ugarskoj, a osobito po Češkoj. Tada je naučio češki i kada se nije bavio svojim dušobrižničkim poslom, prevodio je s češkog na hrvatski. Posebno se bavio vinarstvom te je iskustva koja je prikupio u Češkoj primjenjivao u zelinskom kraju. U poodmaklim godinama Stražimir je otputovao u Karlove Vary te je na povratku s toga puta u Pragu preminuo. Ondje je i pokopan, a njegov je grob pronašao Franjo Vondraček. Grad Sveti Ivan Zelina ovom se publicistu, župniku, enologu i političaru odužio dvojezičnom pločom na grobu. U zelinskom kraju bilo je i nekoliko obitelji vinara koji su se, sudeći po prezimenima, doselili iz Češke. Takve su obitelji Potlaček, Kršak, Puhelek i Mlečka. Od obrtnika u Svetom Ivanu Zelini spominju se pekar Franjo

Houška, trgovac Sykora i trgovac Pisačka. Remenar Petar Batala, postolar Stjepan Shory i drugi. Važan je i zelinski mlinar, zastupnik, žrtva Golog otoka, predsjednik Čehoslovačkog saveza Vaclav Rohan Stari. Od zelinskih obitelji spomenimo i obitelj Vondraček, koja se doselila između 1854. i 1858. godine.

Najbrojniji su Česi u okolici Dubrave kod Vrbovca, gdje su živjeli u brojnim naseljima zajedno sa Srbima i Hrvatima. U Dubravu i okolicu Česi su stigli 1857. godine. Prvi je bio mlinar Jan Kůrka. Najveći broj doseljenika stigao je između 1882. i 1884. godine, kada je odjednom pristiglo pedeset obitelji, u najvećoj mjeri iz Vyskova, Hodonina, Kyjova i Břeclava. Osobito velik utjecaj za brojna doseljavanja imao je tadašnji bilježnik Kempf u Dubravi (1870. – 1885.). Doseljavanja su bila organizirana na poziv bilježnika. O razlozima doseljavanja Čeha u Dubravu govori Stanislav Šustek. Još je Marija Terezija izdala 1763. godine Colonisations patent kojim se omogućava pripadnicima njemačke narodnosti da se sele unutar Monarhije. Josip II. donosi 1782. godine patent koji omogućuje svim stanovnicima Monarhije slobodu kretanja. Osim toga, u Češkoj i Moravskoj bila je vrlo gusta naseljenost, gotovo dva puta veća od broja stanovnika po kvadratnom kilometru u Hrvatskoj i Slavoniji. Naime, u Češkoj je kmetstvo ukinuto već 1781. godine. Od ostalih razloga treba navesti i zakon po kojem samo jedan sin nasljeđuje zemljište, a ostali su nadničari ili kod zemljoposjednika ili u manufakturama. U Češkoj je postojao običaj da najmiliji, a ne najstariji sin nasljeđuje zemlju sa svim nekretninama, a za to se mora skrbiti do smrti o roditeljima. Sestre i braća dobivaju otpremninu, tzv. vejminek. Svaki vlasnik imanja morao je služiti vojni rok. Na odluku o preseljenju utjecala je i cijena zemljišta i nekretnina u Češkoj. Za jedno jutro u Češkoj moglo se kupiti tri jutra u Hrvatskoj. Doseljenike su privukle i druge povlastice kao što su oslobođanje od poreza tri godine, popusti na prijevozu željeznicom, dobivanje besplatnog ogrjevnog drva za obitelji. Doseljavanje je teklo tako da je najprije dolazila glava obitelji u novu sredinu i dogovorio kupovinu kuće, a zatim bi odlazio po ostatak obitelji i na konjskim zapregama s punim velikim kolima nužnih stvari preko Austrije i Slovenije dolazili bi u naše krajeve. Sa sobom su nosili oruđe i alatke za obradu zemlje te dio pokućstva, obuće i odjeće te posteljine. Na sebi su imali građansku odjeću kakva se nosila u srednjoj Europi. Za razliku od njih, domaće je stanovništvo u Hrvatskoj i Slavoniji bilo skromnije odjeveno. Na odluke o doseljavanju u Hrvatsku djeluju i priče prvih doseljenika

koji su se dobro snašli u novoj sredini, tako da su susjedi i rođaci utjecali na doseljavanje. Vondraček je istražujući matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih došao do vrijednih podataka o svakoj pojedinoj obitelji koja se doselila iz Moravske u Dubravu i okolicu. Njegov doprinos istraživanju rodoslovnih stabala čeških i moravskih obitelji u Dubravi je nemjerljiv.

Popis obitelji koje su se doselile u Dubravu i okolicu napravio je Stanislav Šustek. U selo Koritna doselile su nakon raspada i ukidanja Vojne krajine ove češke obitelji: Lakosil, Obdržalek, Hlavaček, Šoustek-Šustek iz Polešovica, obitelj Kozumplik dolazi iz naselja Veseli nad Moravu, obitelj Škarecki iz Vracova, a obitelji Tesarik i Malenovsky iz Žetetica kod Kyjova. Obitelj Brablec dolazi iz Tasova, obitelj Dekar-Dubnjani, Pernička iz Boršica, a obitelji List, May, Munta, Chita, Zadrgal i Boček iz manjih naselja. U naselje Ladina doseljavaju se obitelji Mičik iz Koryčana kod Kyjova, Lunga iz Svatobořiča. U Zvekovac dolaze obitelji Šejda iz Radejova, Gardaš, Švarc iz Ivanova Sela, kamo su prije došli iz istočne Češke, Mikulčik, Hladi (Hladky) iz Veseli nad Moravu, Domaninu, Pernička, Hrubi, Duron, Poloucki i Važinski (iz Resovica). Obitelj Moravanski dolazi iz Moravana. U selo Brezje dolaze obitelji Valenta, Crha iz Žerovica kod Kyjova, potom obitelj Rychnova, Malenovsky, Potaček iz Mistrina kod Kyjova. U selo Gornji Marinkovac dolaze obitelji Kosik iz Mistrina, Souček, Vašluka (iz Svetobořic), Vaculik, Krivan (Vojakovice), Riška, Ježek, Krajan (iz Polešovica), Šinogl iz Šardica, Gronih, Kocman, Mazal i Luža te obitelj Leviček-Habrovani. U Paruževac dolazi obitelj Sudicki iz Stavešica, u Dragičevac obitelj Nesvadba iz Kromeriša, obitelj Jurik iz Domanina i obitelj Kolarik. U Dubravu dolaze obitelji Crha iz Želatica, Brezina iz Osvetimani, Vavžik, Prihstal iz Lišena kod Brna, Sever iz Kovalovica, Kralik iz Svatoborica, Riher iz Blučine kod Rajharda, Kozumplik i Kutni. Obitelji Kostiha, Slavik, Svoboda naseljavaju se u Dubravu iz Lovčica. Obitelj Chitil dolazi iz Želatica. U Zetkan dolaze obitelji Bubinek, Gabrijel-Rohatec, Novak, Škaroupka iz Habrovana, Malenovsky iz Želatica, Kolarik iz Viškova, Šinogl. Obitelj Bureš dolazi iz Rohateca, Buhatka, Vacenovski, Antoš iz Rohateca, Miler iz Dubnjana i Ježek. U Zgališće dolaze obitelji Prohaska iz Dražuvky kod Brna, Zouhar iz Krtine kod Brna, Novaček iz Koškova, Svoboda iz Kovalovica, Mulaček iz Vacenovica, Vitek iz Knežduba, Širučka iz Stavešica, Bezrok, Žak, Zlamal, Stričak, Malinka, Drapal. U selo Bađinac dolazi obitelj Hanak iz Žerovica, Lichter iz Domanina kod Uherskog

Hradišta, a Novake su naselile obitelji Neduhál iz Dubnjana, Miklik iz Milotica, Slavik iz Radejova, Miler iz Dubnjana, Ištvanek i Škaroupka iz Habrovana, Dekar iz Dubnjana, Drapač iz Šlapanica, Harašta, Zemanek, Čevela iz Zlihova, Šulc i Petraš iz Radejova. Tu su još i obitelji Poturiček, Zelinka iz Brezovice kod Radejova, Kučerauer (Kučera), Miksa iz Češke te Vacenovski iz Dubnjana i Babčec, Čajko i Kolarik. U Vukšincu živi obitelj Poštołka. U Gornjem Selu u Dubravi žive obitelji Zalešák i Šinogl iz Šardica, Švabik iz Želatica, Brezina iz Osvetimani, Petraš, Miklučik, Vacenovski, Škarecki. Tu su još i obitelji Crha, Besednik, Kolarik, Prikaski iz Dubnjana. U selo Žukovec stižu obitelji Krivanek, Petraš, Šimunek i Levak. U Novoj Kapeli (nekada Srpskoj Kapeli) i Staroj Kapeli nalazimo češke obitelji Ralinovski, Uhl, Kostiha, Ridl, Čížek, Martišan. Veći se broj Čeha odselio u veće gradove, neki su se vratili u Češku, a neki su se odselili u prekomorske zemlje. Moravljani su se okupljali nakon doseljenja na lokaciji Glog kod Kamena, a u crkvi svete Margarete u Dubravi i danas postoji kip Majke Božje Moravske koji su sa sobom donijeli Moravljani prilikom doseljenja. Prema legendi kip je prilikom odseljavanja Moravljana iz Moravske u Hrvatsku proplakao, pa su se vratili po njega i donijeli ga sa sobom u novi kraj. Ponekad ga sa sobom nose u Mariju Bistricu na proštenje i on je postao svojevrsnim zaštitnikom Čeha i Moravljana na području župe Dubrava. U Dubravu se Moravljani doseljavaju iz okolice Brna, iz današnje pokrajine Slovačko.

Franjo Vondraček ističe kako se u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća struktura stanovništva Dubrave znatno izmijenila. Naime, tada su se doselili Česi i Moravljani, ali i Zagorci i Prigorci iz obližnjih krajeva, pa su oni došli na mjesta starosjedilaca. Starosjedioci su bili Hrvati i Srbi. Dolaskom novih obitelji u Dubravu počinje snažan razvoj ovoga kraja. Doseljenici su unaprijedili poljoprivredu, koja je bila najvažnija grana djelovanja stanovnika. Domicilno stanovništvo zemlju je obrađivalo plugom, a stoku su pasli u gmajnama. Česi su počeli upotrebljavati željezne plugove kojima dublje oru zemlju, više gnoje, a upotrebljavaju i kvalitetnije sjeme i postižu veće prinose. Česi isto tako krče šumske površine kako bi došli do većih poljoprivrednih površina. Sa sobom donose nove kulture (krumpir), a proširuju ratarsku kulturu na heljdu, proso, duhan, lan i konoplju. Velik broj doseljenika su zanatlije kao kovači, mlinari, postolari, zidari, stolari, bačvari, vlasnici ciglana i pilana. Mnogi češki doseljenici

su obrazovaniji od domicilnog stanovništva te osim materinskog češkog govora i njemački jezik. Oni grade i nove, prostranije kuće od prijesne cigle, tzv. kotovice, a poslije od pečene cigle. Česi su bili i osnivači lokalnog DVD-a 1893. godine. Najveći broj članova i vodstva Društva bili su upravo Česi iz Dubrave i okolice. Česi su do Drugog svjetskog rata kroz DVD bili nositelji kulturnog i društvenog života Dubrave i okolice. Zanimljiv je doprinos braće Crha, koji su u Dubravi tri godine prije osnutka Radija Zagreb, 1923. godine, emitirali prema uputama njemačkog časopisa Radio Welt glazbu s gramofonskih ploča koje su nabavljali iz Beča i Budimpešte. Alojz i Franjo Crha uspjeli su konstruirati i fultograf, napravu za primanje slika bežičnim putem. Bila je to preteča televizije. Alojz Crha pokušao je konstruirati i preteču televizijskog prijamnika.

U Drugom svjetskom ratu Česi su uvelike pristali uz antifašistički pokret. Tako već 1941. godine u Dubravi djeluje partijska ćelija u koju su uključeni Česi Franjo Šmerda, Erno Prihista i Micika Zalešak, Maženka Kolarik, Stanko Valenta i Stjepan Zouhar. Svi oni stradavaju u borbama ili u ustaškim logorima. Velik broj Čeha iz Dubrave i okolice uključuje se u partizanske redove tijekom Drugog svjetskog rata. Nakon Drugog svjetskog rata jedan manji broj Čeha vraća se u Čehoslovačku vjerujući novom režimu. Jedan dio njih odlazi u prekomorske zemlje, u najvećem broju u Australiju. Drugi pak dio odlazi u velike hrvatske gradove. Osnivanjem poljoprivrednih zadruga bogate češke obitelji gube jedan dio svojeg zemljišta. Poslije mogu zadržati maksimalno 10 hektara zemlje, a ostalo im je oduzeto. U Dubravi 1948. počinje s radom Ciglana (Donerova), osniva se i Narodno poduzeće koje u sastavu ima paromlin i pilanu. Godine 1958. prvi se put spominje poduzeće Gramip Dubrava, a 1961. počinje s radom mehaničko-kovačka radionica. To su počeci Gramipa Dubrava, u kojem je bio zaposlen najveći dio stanovništva Dubrave. U razvoju Gramipa sudjelovali su brojni Česi iz Dubrave i okolice: Neduhali, Brezine, Mileri, Slaviki, Zouhari, Crhe, Škaroupke, Šimuneki, Mosničke, Besednici i drugi. U Dubravi se tada gradi i nova robna kuća. U Gramipu je zaposleno 750 radnika.

Nakon uspostave neovisne Hrvatske dolazi do formiranja Češke besede Zagrebačke županije. Godine 2009. osnovana je Češka beseda Zagrebačke županije koja okuplja Čeha i Moravljane Zagrebačke županije i čuva nacionalni identitet pripadnika češke nacionalne manjine na području ovog dijela Hrvatske. Stanislav Šustek inicirao je da se sjedište Češke besede smjesti u Dubravu,

gdje je i najveći broj potomaka Čeha i Moravljana. Šustek je obilazio najveći broj obitelji češkog i moravskog podrijetla kako bi ih uključio u Češku besedu čija je osnivačka skupština održana 7. lipnja 2009. godine u sportskoj dvorani Osnovne škole Dubrava. Radno predsjedništvo vodio je Mirko Knjižek iz Ivanić-Grada, a uvodni referat pročitao je Stanislav Šustek. Na skupštini je bilo oko 200 potomaka češko-moravske populacije i za prvog predsjednika izabran je Franjo Vondraček, a za zamjenike Stanislav Šustek i Marjana Kozumplik. Za članove Upravnog odbora izabrani su Ivan Vacenovski, Velimir Neduhal, Josip Sadecki, Zdravko Volenec, Branko Kozumplik i Ljudevit Sohara. Za članove Nadzornog odbora izabrani su Vladimir Škarupka, Stanislav Zouhar i Stjepan Bureš. Za blagajnicu je izabrana Marija Tomurad, a za tajnicu Marija Miklec. Treba svakako napomenuti da do prvog pokušaja osnivanja Češke besede na području Dubrave dolazi već 1911. godine. Inicijativu pokreće gospodin Pacovsky, direktor osiguravajućeg društva iz Osijeka. Taj je pokušaj bio neuspješan. Drugi je pokušaj uslijedio 1920. godine na poticaj gospode Přichystala i Škaroupeka, a treći je pokušaj bio uspješan kada 1924. František Kurka i František Svoboda osnivaju Češki kružok. Deset godina poslije dolazi do osnivanja Čehoslovačke besede u Dubravi. Na čelu je bio predsjednik Chytil, a svako je selo imalo svojeg predstavnika. Najistaknutiji su bili članovi iz obitelji Chytil, Přichystal, Crha, Kolarik, Zouhar i Malinka. Međutim, ta se organizacija brzo ugasila.

Prema današnjoj strukturi stanovništva Dubrave i okolice, kako smatra Vondraček, čini se da je 40 % stanovništva moravskog i češkog podrijetla, 40 % su Zagorci i Prigorci, a samo 20 % su starosjedioci. Spomenimo i činjenicu da se u selima oko Vrbovca i danas nalaze brojna češka prezimena koja su se tijekom vremena pohrvatile. Šustek govori o stanju identiteta češke nacionalne manjine i čeških potomaka u Dubravi u današnje vrijeme. "Mi smo kao generacija vrlo brzo zaboravili češki, ali smo ga sačuvali uz moravske pjesme. Za razliku od dubravskih Čeha, Česi iz Daruvara i okolice, gdje u pojedinim naseljima ima i do 90 % Čeha, mnogo su bolje i u mlađim generacijama očuvali češki jezik. Danas vrlo malo ljudi u Dubravi i okolici govori češki. Možda ih ima jedva dvadeset. Stari još razumiju češki, ali ga međusobno ne govore. Sjećam se da je još sedamdesetih češki jezik bio prisutan u većini čeških kuća. Brakovi su nekada bili uglavnom između Čeha, a mnogi su odlazili i u udaljenije krajeve po mladu.

Danas je naš najveći problem što se članovi Češke besede ne deklariraju kao Česi, iako imamo velik broj članova. Mnogo se ljudi nakon Drugog svjetskog rata asimiliralo. Mnogo ih je ušlo u nacionalno mješovite brakove, pa ih se danas svega dvadesetak izjašnjava pripadnicima češke nacionalne manjine. Zadaća Češke besede u Dubravi je da očuva nacionalni identitet. Glavni oblik djelovanja Besede je mješoviti zbor koji izvodi stare moravske pjesme. Uz zbor imamo i pet svirača (klarinet, harmonika, gitara, violina i bas)."

Darko Dragija predsjednik je Češke besede od 2013. godine. Prema statutu članom Češke besede može biti pripadnik češke nacionalnosti i svi oni koji imaju pozitivan stav prema Česima. "Danas naša Beseda ima 250 članova, od kojih su samo 22 deklarirana Čeha. Najveći broj članova dolazi s područja Dubrave i okolice (njih čak 85 %) i veći broj njih su potomci čeških doseljenika. Nažalost, prijeti nam zatvaranje Besede ako bude manje od 20 članova Čeha. Činjenica je da brojni ne žele sudjelovati u radu Besede pod isprikom da ne poznaju jezik, da imaju posla, da ne stignu dolaziti na probe i slično. Činjenica je također da ljude danas ne zanima njihovo podrijetlo i korijeni i da stoga tek stariji prilaze Besedi, a da mlađih članova imamo vrlo malo. Naša su glavna aktivnost koncerti. Tako smo već 2009. organizirali koncert u crkvi u Dubravi, a poslije smo taj koncert premjestili u salu restorana, gdje je zbor Osnovne škole Dubrava također sudjelovao u programu. Narodne nošnje koje nosimo kreirao je Franjo Vondraček. Organiziramo i Dan češke kulture u lipnju. Tada zovemo još jednu Besedu da nastupa s folklorom i limenom glazbom, a mi nastupamo s pjesmama i našom glazbom."

Djelatnost predstavnika češke nacionalne manjine Zagrebačke županije Franje Vondračeka i predstavnice češke nacionalne manjine Zagrebačke županije Ane Vondraček

Niz godina predstavnik češke nacionalne manjine bio je Franjo Vondraček, koji je uspio oživjeti nacionalni identitet kod mnogih pripadnika češke nacionalne manjine na području Zagrebačke županije. Vondraček je rođen u mjestu Zokov Gaj 1957. godine. Roditelji mu potječu iz čeških naselja Kaptol i Golubinjak iz Slavonije. Prema riječima Ane Vondraček, kćeri Franje Vondračeka, njezini su preci iz istočne Češke, iz blizine grada Chrudima, iz zaseoka pokraj naselja

Mestec. Franjin šukundjed se 1860. godine doselio u Hrvatsku u mjesto Golubinjak kod Daruvara. Po majčinoj liniji Franjo Vondraček je podrijetlom iz Janovica u Moravskoj, odakle se 1900. godine doselio Franjin pradjed sa svojim ocem u mjesto Kaptol. Anin djed, a Franjin otac, rođen je 1933. godine u Golubinjaku, a baka, odnosno majka 1930. u Kaptolu. Nakon gimnazije u Požegi završio je studij žurnalistike na Karlovu univerzitetu u Pragu. Diploma je nostrificirana i stekao je zvanje diplomirani politolog. Radio je kao novinar u Požegi, a uređivao je i emisiju na češkom za pripadnike nacionalne manjine na području požeške općine. Godine 1985. Vondraček se doselio u Sveti Ivan Zelinu. Ondje je bio urednik novina Tehnika i novinar Vjesnika, zatim radi kao zamjenik urednika tjednih novina Slobodna Hrvatska, a onda se zaposlio u turizmu. Vondraček je bio autor nekoliko dokumentarnih filmova na temu Češke, Čeha u Hrvatskoj i Hrvata u Češkoj. Napisao je jedanaest knjiga.

Od manjinskih izbora 2007. Vondraček je bio predstavnik češke nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji. Osim očuvanja češkog jezika, moravske narodne pjesme i tradicije, bavio se i istraživanjem kontakata između hrvatskog i češkog naroda. Tako je u Pragu pronašao grob Dragutina Stražimira, župnika iz Donje Zeline. Također, organizirao je i posjet delegacije Zagrebačke županije selima u južnoj Moravskoj u kojima su živjeli Hrvati te se trudio realizirati suradnju između Zagrebačke i Južnočeške županije. Uz to je potaknuo i ostvario da se u praškoj crkvi svetog Norberta, gdje su se 1898. godine vjenčali Marie Dvořáková i Stjepan Radić, postavi prigodna ploča te da neka od obližnjih ulica u Pragu nosi ime Stjepana Radića. U Pragu je otkrio i spomen-ploču na kući u kojoj je stanovao August Šenoa u vrijeme studiranja. Vondraček je sudjelovao kao prevoditelj s češkog jezika na hrvatski i s hrvatskog na češki prilikom postavljanja biste Vladimira Preloga na Kemijskom fakultetu u Pragu, a na tom su događanju govorili tadašnji hrvatski premijer Ivo Sanader i predsjednik Hrvatsko-češkog društva Marijan Lipovac. Nazočan je bio i prilikom postavljanja ploče Andriji Mohorovičiću, koju su zajedno postavili zagrebačko i praško sveučilište. Prevodio je i prilikom otvaranja Hrvatskog doma u mjestu Jevišovka. U ove je aktivnosti sve vrijeme Vondraček uključivao hrvatsko veleposlanstvo u Pragu. Vondraček je inicijator osnivanja Češke besede Zagrebačke županije u Dubravi zajedno sa Stanislavom Šustekom. Kreirao je grb, nošnje i zastavu Češke besede u Dubravi. Od 2009. do 2013. godine

bio je i predsjednik Češke besede Zagrebačke županije. Organizirao je niz izleta u Češku i Moravsku te putovanja po Hrvatskoj. Također je organizirao u vrijeme svojeg mandata kao predsjednik Češke besede u Dubravi gostovanja u Češkoj i Hrvatskoj (u Banskim dvorima, u katedrali, u Bjelovaru, u Zagrebu u koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski, na televiziji u emisiji *Lijepom našom* i u Dubravi (božićni koncert)), a od 2012. godine sudjeluje u manifestaciji *Kaj su jeli naši stari* u Vrbovcu. Organizirao je i večeri poezije. Također je potaknuo i postavljanje spomenika biskupu Duhu u mjestu Dubrava. Jedna od zasluga Franje Vondračeka je i bratimljenje češkog mjesta Breclav i Novog Vinodolskog 2020. godine. Franjo Vondraček je u okviru svoje aktivnosti predstavnika češke nacionalne manjine Zagrebačke županije organizirao niz tribina na kojima je govorio o svetom Vaclavu, svetom Vojtjehu, svetoj Ludmili, o biskupu Duhu, o Masaryku, o češkoj kulturi i književnosti, o češkim svecima, o vjeroispovijesti i religioznosti Čeha, o toponimima, o stotinu godina češke državnosti i o uskrsnim i božićnim češkim običajima. Obilježavao je Dan češke državnosti, Dan češke kuhinje i Dan češke kulture u mjestu Dubrava. U Dubravi je neko vrijeme održavao tečaj češkog jezika, a trudio se da se formira i razred na češkom jeziku po modelu C, što mu nije uspjelo.

Godine 2019. Franjo Vondraček kao svoju zamjenicu postavio je Anu Vondraček, svoju kćer. Ana Vondraček rođena je u Zagrebu 1989. godine. Nakon završene osnovne škole i gimnazije u Svetom Ivanu Zelini završila je Pedagoški fakultet 2010. godine u Mostaru te je nakon toga bila zaposlena kao odgojitelj u Dječjem vrtiću u Svetom Ivanu Zelini, zatim u Dječjem vrtiću u Velikoj Gorici, a nakon toga u Privatnom dječjem vrtiću *Svemirko* u Zagrebu. Od 2018. radi u gradskom Dječjem vrtiću *Vjeverica* na Mihaljevcu. Tek nakon očeve smrti u srpnju 2021. godine počela je obnašati dužnost predstavnice češke nacionalne manjine Zagrebačke županije. Prvi njezin javni nastup bio je u Dubravi, kada je održala predavanje o božićnim običajima Čeha. Njezin plan za 2022. godinu je upoznavanje Čeških beseda u Hrvatskoj te učenje češkog jezika u Češkoj. Posebno joj je stalo da posjeti Bjelovarsko-bilogorsku županiju te da ondje upozna djelatnike Saveza Čeha, da posjeti etnozbirku u Ivanovom Selu, da položi vijenac u Ivanovom Selu i da se upozna s redakcijom *Jednote*. Nada se da će se i mladi deklarirati kao pripadnici češke nacionalne manjine jer je budućnost Čeha vrlo upitna, osobito na području Zagrebačke županije.

Plan joj je obilježiti Dan češke državnosti i Dan češke kulture te Dan nastanka Čehoslovačke, a održala bi i tribine o svetom Vaclavu i svetom Vojtjehu kao i o drugim češkim svecima. Suradnja s češkim veleposlanicima u Hrvatskoj je također vrlo važan aspekt njezine djelatnosti.

Životne priče Čeha u Zagrebačkoj županiji

Mirko Huf rođen je 1946. godine u Hercegovcu. “Baku i djeda nisam ni upoznao. Prvi put sam doznao o istraživanju rodoslovlja u časopisu *Izbor*. Počeo sam istraživati korijene svoje obitelji i u Njemačkoj sam našao prezimenjake. Međutim, njihovo se prezime pisalo s dva f. Moji su preci živjeli u području Drozdova, u okolici Olomouca u Moravskoj. Nažalost, moji mi nisu ništa pričali odakle smo i kako smo pristigli u Hrvatsku. S majkom sam uvijek razgovarao hrvatski, a s ocem češkim jezikom. U Hercegovcu sam pohađao prva dva razreda osnovne škole na češkom jeziku. Sjećam se da su sva djeca osim mene govorila i češki i hrvatski, a da sam ja govorio samo hrvatski. I brat je išao u češku školu te je naučio češki jezik. U jednom su razredu bila zajedno četiri razreda. Od trećeg do petog razreda išao sam u Grubišno Polje, šesti i sedmi sam završio u Hercegovcu, a osmi u Garešnici. Međutim, nakon drugog razreda išao sam u hrvatsku školu. Bavio sam se nogometom i atletikom. U Bjelovaru sam završio gimnaziju, a zatim dvije godine Višu defektološku školu i onda sam dobio zaposlenje u Stančiću. Tu sam obavljao sve dužnosti, od portira do ravnatelja. Zbog toga što sam bio član SDP-a, maknut sam s mjesta voditelja radno-proizvodnih aktivnosti u Centru za rehabilitaciju Stančić. U Stančiću sam ostao do mirovine 2007. godine. Bavio sam se nogometom, atletikom i rukometom u NK “Hajduk” Hercegovac, NK “Borac” Galovac, AK Bjelovar, RK “Jedinstvo” Zagreb i RK “Polet” Stančić, čiji sam i suosnivač, dugogodišnji igrač, trener, predsjednik. Član sam Češke besede u Dubravi i to mi je veliko zadovoljstvo. Na taj način također čuvam svoj nacionalni identitet.

Moj djed Josef-Ambrož Huf najprije je došao u Nartu kod Bjelovara, zatim se u Dražici kod Hercegovca priženio u obitelji Bortlik. Otišao sam župniku u selo Ladislav kako bih pregledao tamošnje crkvene knjige. On nam je dao *Status animarum* i mi smo otkrili da na jednoj stranici stoji prezime Bortlik, a ispod njega Huf jer se moj djed tamo priženio. To je bio prvi izvor podataka.

S bratom i svoja dva sina otputovao sam u Češku Republiku. Prvi put smo u Češkoj bili 2000. godine i taj smo put boravili u Drozdovu. Otišli smo i u crkvu i odonuda su nas poslali u Svebohov kod naših prezimenjaka. Ondje sam dobio obiteljsko stablo te obitelji. Oni su nas tada vodili po tom dijelu Češke, gdje su živjeli rođaci mojih predaka. Našao sam i mjesto na kojem je bila kuća mojih predaka prije doseljavanja u Hrvatsku. Doznali smo da je djed Josef-Ambrož imao tri brata i s nekima od njihovih potomaka uspostavili smo kontakt. Od Bortlikovih uspio sam pronaći potomke prezimena Ryšanek, koji danas žive u Kovačici kod Bjelovara. Kako se čini, moj djed Ambrož je pobjegao iz Češke jer je imao izvanbračno dijete. Izgleda da je u Hrvatsku stigao pješice. Kod bakine obitelji za sada nisam uspio pronaći korijene. Djed je radio kao tkalac u Češkoj, a u Hrvatskoj je kopao bunare. Moj otac Stjepan izučio je kovački i kovinotokarski/mehaničarski zanat u Hercegovcu. Radio je kod obitelji Petr u mlinu. Od 1954. do 1957. godine živjeli smo u Grubišnom Polju i opet se vratili u Hercegovac, gdje je otac do mirovine radio na mjestu direktora. Aktivan je bio i kao predsjednik lovačkog društva i član vatrogasnog društva te Češke besede.”

Obitelj **Stanislava Šusteka** potječe iz mjesta Polešovice u južnoj Moravskoj. Oko 1850. godine u Polešovicama živi Johan Šoustek i supruga Anna rođena Belovary, a imali su troje djece. Najstariji sin Ignac Šoustek imao je petero djece s Johanom rođenom Hlavaček. Jedna od sestara Ignaca Šousteka odselila se u Hrvatsku i udala se za nekog Ridla iz Kapele. Ignac Šoustek se u potrazi za boljim životom odselio iz Moravske s petero djece u selo Koritnu nedaleko od Dubrave kod Vrbovca. Kupio je već prije zakapareno imanje od pravoslavne obitelji Čipčija u Koritni. Prilikom dolaska u novu domovinu Ignac mijenja prezime u Šustek. U Hrvatskoj je Ignac dobio još dvoje djece, a jedan mu je sin umro. U Koritni grade novu kuću, velike gospodarske zgrade, podrum za čuvanje vina, kupuju jeftino zemlju i šumu. Bave se ratarstvom i stočarstvom, a modernijim oruđima obrađuju zemlju i postižu veće prinose od starosjedilaca. Djeca koja su odrasla u Hrvatskoj i koja su se poudavala i poženila uglavnom su ušla u brakove s pripadnicima češke narodnosti.

Stanislav Šustek prisjeća se da je njegov djed otišao tražiti baku koja je bila po nacionalnosti Čehinja čak u Rovišće. Jedan od potomaka ove obitelji bio je Ljudevit Šustek, koji je napisao knjigu *Dubrava u povijesti*. Stanislav je dijete Ivana i Marije rođene Krivan, a rođen je 1951. godine. Stanislav se prisjeća da

je njegova obitelj bila jedna od bogatijih u selu. "Moji su baka i djed sa mnom razgovarali isključivo češki, a roditelji isključivo hrvatski. Kao dijete sam slušao moravske pjesme koje mi je baka pjevala." Šustek je završio osnovnu školu u Dubravi, a zatim i Gimnaziju "Vladimir Nazor" u Vrbovcu. Godine 1970. Šustek je upisao Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Oženio se 1974. s Miricom Janešić, a od 1975. radi u Općini Vrbovec. Od 1976. godine zaposlen je u PIK – Trgovini i ugostiteljstvu u sektoru prometa i usluga, gdje mijenja pozicije do 1988. kada odlazi iz firme i zapošljava se u slovenskoj Metalki, čije je sjedište u Zagrebu. Nakon osamostaljivanja Hrvatske otvara privatni obrt *SŠ-promet* te se bavi uvozom klinastih remena iz Češke. Šustek je sudjelovao i u akciji Oluja između 4. kolovoza i 25. kolovoza 1995. Jedan je od nositelja aktivnosti Češke besede u Dubravi.

Stanko Bureš rođen je 1953. godine u Zetkanu. "Moji su se preci doselili iz mjesta Rohatec u Moravskoj odakle je u Zetkan stigla i obitelj Antoš oko 1880. godine. Znam da su nam pričali da su u Hrvatsku stigli preko Beča. U naš kraj su došli zanatlije svih profesija iz Moravske. Moji su tako bili bačvari. Bilo je i stolara, ciglara i drugih profesija. Činjenica je da su svi Moravljani po dolasku u Dubravu i okolicu imali svoje voćnjake. U našem su selu posebno velike voćnjake imali Kolarik i Miler. Kod Rohateca teče rijeka Morava. Činjenica je da su ondje Moravljani koristili ribu u svojoj prehrani. I ovdje su nastavili s time. Naime, ovdje teče rijeka Česma. Moj pradjed koji je pristigao prvi u Zetkan oženio je Mariju Polašek s kojom je imao tri sina i dvije kćeri. Jedan od sinova bio je knjigovođa, dok su ostala dva bili bačvari. Moj djed je bio Josip, rođen 1898., i on je već rođen u Hrvatskoj. Moji su se u Zetkan doselili na prazno zemljište te su isprva iskrčili šume. Česi su u Dubravu i okolicu donijeli i neke sprave kojih prije nije bilo na ovom području. Tako su imali rajtu, spravu koja je čistila žito. Ako bi se žito ovršilo, a ne bi bilo čisto, onda bi se upotrebljavala rajta. Imali su i svoje vrše kojima su lovili ribu. Imali su i sečkaru koja je služila za sjeckanje slame. Česi su donijeli brojne alate u ovaj kraj. U vrijeme kada sam bio mlad, u tinejdžerskoj dobi, postojao je među ljudima još uvijek duh sjećanja na češko podrijetlo. Bilo nas je mnogo Čeha i svi smo znali o svojem podrijetlu. Moja teta je još 1947. godine vadila domovni list iz Čehoslovačke jer je bila strana državljanka. Djed me je u šestom razredu počeo učiti češkom jeziku. U gotovo svim češkim kućama se u mojem djetinjstvu još

govorilo češki, a svi su tada znali i pisati češki. Bilo je čak i onih koji nisu znali hrvatski jezik. Tek odlaskom u školu neka bi djeca naučila hrvatski. Osnivanjem Češke besede kao da se kotač sjećanja vratio unatrag, kao da smo se sjetili predaka. Tada smo gorjeli za osnivanje društva. Iznimno velik broj ljudi bio je zainteresiran za učlanjenje u Besedu. Sjećam se i naših izleta koje je organizirao Franjo Vondraček. Prvi izlet je bio u južnomoravski kraj i tada sam prvi put posjetio mjesto odakle potječe moja obitelj – Rohatec. Bio sam jako uzbuđen. Tada sam vidio i spomenik palim borcima iz Prvog i Drugog svjetskog rata na kojem su bili napisani Bureši i Antoši koji danas žive u Zetkanu. I danas kroz Češku besedu čuvam nacionalni identitet. Jedna kći Kristina je članica Češke besede, a unuka se zove Anna. Kristina ističe da rado sluša češke pjesme i da se rijetko kada ne rasplače kada sluša tu muziku prilikom proba pjevačkog zbora. U Češkoj besedi pjevam u pjevačkoj skupini i pjevamo pjesme iz naftalina. Zbog tih starih pjesama osvajali smo nagrade i zovu nas na festivale. Učim češki jezik putem satelita. Pratim češke programe i putem interneta.” Stanko Bureš završio je strojobravaršku školu i strojarsko-tehničku školu. Radio je u Gramipu u Dubravi od 1971. Nakon stečaja poduzeća 1992. godine otvara svoj obrt, proizvodnju proizvoda od gume i metala. Radio je do 2011. godine, a od tada je u mirovini. Sudionik je Domovinskog rata 1991./1992. kada je na novljanskom i pakračkom ratištu proveo 113 dana.

Darko Dragija rođen je u Zetkanu 1964. godine. “Ja sam s majčine strane Čeh. Moja je majka bila Kolařík, a baka Zouhar iz Zgališća. Djed i baka govorili su češkim jezikom. Činjenica je da se u Dubravu i okolicu doselilo stotinu moravskih obitelji, a samo jedna češka. Mi smo odrasli uz češki jezik. Sjećam se da su se drugi zezali s nama da smo Pemci, ali u biti nije bilo nikakvih razlika. U selu Koritna su i Srbi prihvatili češki jezik i mnogi su s Česima u Koritnoj razgovarali na češkom. Činjenica je da su mnoge snahe odbijale govoriti češkim jezikom i da se tako gubio jezik u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Jezik je bio vrlo sličan hrvatskom i mnogi su se asimilirali. Do osamdesetih se govorilo češkim još samo unutar obitelji. Još sedamdesetih je bilo slučajeva da su mnogi govorili češkim jezikom do odlaska u školu i da su tek u školi naučili hrvatski jezik.” Dragija se školovao u Dubravi, zatim u Vrbovcu, a onda je upisao Višu strojarsku školu, ali nije diplomirao. Radio je kao komercijalni direktor u Gramipu, a posljednje tri godine radi u Bjelovaru u Hitneru (tvornici traktora).

Od 2011. neslužbeno vodi Češku besedu u Dubravi, a od 2013. je i službeni predsjednik ove udruge. Svira klarinet u orkestru Češke besede u Dubravi.

Ljudevit Sohora završio je kemiju i biologiju na PMF-u, a potom i Fakultet političkih znanosti. Radio je u tijelima uprave Općine Vrbovec i u srednjoj školi u Vrbovcu. Bio je direktor Zanatske zadruge Tehna Vrbovec. Jedan je od osnivača Češke besede u Dubravi. "Prvi iz obitelji Sohora na područje Žunaca kod Vrbovca stigao je Martin Sohora 1874./1875. sa suprugom. Doselio se iz naselja Pozdechov u Moravskoj. Martinov brat Josip se 1885. u dobi od 22 godine isprva doselio u Ravenske Novake, a od tamo se zbog male veličine zemljišnog posjeda odselio u Donji Tkalec. Ni tamo nije ostao dugo, preselio se onda u selo Žunce. Za Martinom su stigli i njegovi roditelji koji su se također doselili u Žunce. To je područje tada potpadalo pod gospoštiju Pogančec, pa se zemlja koja je bila nenaseljena prodavala vrlo jeftino. Josip je u Žuncima najprije kupio četiri jutra zemlje, a kasnije još tri jutra i time se konačno tu nastanio. Čini se da je tada u ovom kraju bilo relativno malo stanovnika. U naselju su bile svega četiri zadruge, a Čeha u tom dijelu vrbovečkog kraja također nije bilo mnogo, pa su se brzo uklopili u hrvatsku sredinu. Bakina obitelj prezivala se Hladuvka te se doselila iz okolice Brna. Navodno je prvi stigao Jan Hladuvka sa ženom i sedmero djece, a u Hrvatskoj su dobili još dvoje djece. Doselili su se u naselje Lukovo, gdje su i danas velika većina žitelja potomci obitelji Hladuvka. U selu su bili naseljeni pravoslavci, a naselje se u to vrijeme zvalo Vlaška Luka. Interesantno je da se djevojke nisu mogle udati u tome kraju te da su dvije kćeri obitelji Hladuvka napustile Hrvatsku i otišle natrag u Češku gdje su se udale i potom se s obiteljima vratile u Hrvatsku." Sohora se prisjeća kako je "jedno od njihove djece bila Marija Kučera, moja baka, unuka Jana i Katarine, koja se udala za Sohoru. Prvi je razred baka polazila u Češkoj, a obzirom da nije znala ni riječi hrvatskog, morala se ponovno upisati u prvi razred u Lovrečkoj Varoši. Česi koji su stigli u Hrvatsku nisu se trudili da njihova djeca govore tečno češki. Tako su moji baka i djed govorili češki samo kada ih mi djeca nismo mogli čuti, a tata nije uopće poznao češki jezik." Velik je problem bilo i jugoslavensko državljanstvo nakon Drugog svjetskog rata. Sohora o tome kaže: "Sjećam se i pitanja državljanstva. Naime, Jugoslavija je prisilno tjerala Čeha da se odreknu čehoslovačkog državljanstva i da uzmu jugoslavensko državljanstvo. Sjećam se da su jednom prilikom došla dva ili tri čovjeka te da su mojim roditeljima

donijeli da potpišu da uzimaju jugoslavensko državljanstvo. Oni to nisu željeli potpisati, a oni su ostavili te papire na bunaru i rekli su im da je to kao da su potpisali. Od tada su jugoslavenski državljani.” Identitet nije bilo lako očuvati, veli Sohora: “Čuvanje identiteta je uvelike bilo otežano zbog toga što nije bilo organizacija koje bi okupljale Čehe. Na čitavom vrbovečkom području nije bilo organizacije koja bi okupljala Čehe i Čehinje. S obzirom da su se dobro slagali s domaćim stanovništvom, dolazilo je do ubrzane asimilacije. Na području grada Vrbovca nekad je bilo dosta Čeha, ali oni su se izgubili, čak i prije nego Česi iz Dubrave. Pemci su bili drugačiji ljudi, napredniji od svoje okoline u koju su doselili. Imali su mlinove, pilane, alate za vršenje žita...”

Izbor iz literature

DUGAČKI, Vlatka (2014). *Svoj svome: češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918. – 1941.)*, Zagreb: Srednja Europa.

LIPOVAC, Marijan; VONDRAČEK, Franjo (2009). *Česi Zagrebu – Zagreb Česima*, Zagreb: Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba.

MATUŠEK, Josef (1996). *Česi u Hrvatskoj*, Daruvar: Jednota.

SELINIĆ, Slobodan (2010). “Češka i slovačka manjina u Hrvatskoj od kraja Drugoga svjetskog rata do sredine pedesetih godina dvadesetog stoljeća”, Zagreb, *Historijski zbornik*, sv. 63, br. 2, str. 521–537.

VONDRAČEK, Franjo (2011). *Česi i Moravljani u Zagrebačkoj županiji*. Zagreb: Zagrebačka županija.

VONDRAČEK, Franjo (2005). *Češke povjesnice – dodiri s Hrvatima*. Sveti Ivan Zelina: Pučko otvoreno učilište Sveti Ivan Zelina.

VONDRAČEK, Franjo (2017). *Česi kajkavci: iliti Čehi v Prigorju, Zagorju, Međimurju...* Zagreb: Zagrebačka županija.

VONDRAČEK, Franjo; DRAGIJA, Darko (2020). *Naših prvih 10 godina: Češka beseda Zagrebačke županije*. Zagreb: Češka beseda Zagrebačke županije.

VI. Mađari u Zagrebačkoj županiji

Hrvatska i mađarska povijest nerazdruživo su vezane više od 800 godina. Stoga je pisanje povijesti Mađara u Zagrebačkoj županiji vrlo zahtjevan zadatak. Ovim kratkim pregledom povijesti Mađara željeli smo dati poticaj za daljnja istraživanja ove teme. Čini se da su prvi kolonisti iz današnje Mađarske došli na zagrebačko područje zajedno s kraljem Ladislavom krajem 11. stoljeća. Nakon smrti kralja Zvonimira i smrti posljednjega kralja iz loze Trpimirovića Stjepana II. 1090. godine Arpadovići su iskoristili bezvlašće u savsko-dravskom međurječju pa je u proljeće 1091. ugarski kralj Ladislav provalio s vojskom preko Drave i bez otpora napredovao u središnje dijelove Hrvatskog Kraljevstva. U tom je pohodu bez ikakvih poteškoća ovladao zapadnim dijelom savsko-dravskog međurječja koje je čvrsto uklopljeno u ugarski sustav vlasti, a prostor današnje Zagrebačke županije na taj je način došao pod direktnu vlast Arpadovića. Ladislavu je bilo iznimno stalo da ojača vlast Mađara na ovome teritoriju, pa je stoga krajem 11. stoljeća na prostoru današnjeg Zagreba na brdu Gradec, vrlo vjerojatno oko 1093./1094. godine, osnovao prvu biskupiju na slavonskom tlu. S osnivanjem biskupije prestaje prapovijest Zagreba i počinje zagrebačka povijest. O osnivanju biskupije ne doznajemo iz isprave koja bi potjecala iz vremena osnutka, već iz isprave ostrogonkog biskupa Felicijana koja je nastala četrdesetak godina kasnije, 1134. godine, kojom dosuđuje Dubravu (u današnjoj Zagrebačkoj županiji) zagrebačkom biskupu, poklonjenu prigodom osnutka biskupije 1094. godine. Osnivanjem biskupije Ladislav je želio prekinuti dotadašnju upravno-crkvenu tradiciju koju je utjelovljivala Siscijska biskupija koja je bila podvrgnuta jurisdikciji Splitske nadbiskupije. Iako je prvi zagrebački biskup bio Duh, vjerojatno češkog ili slovačkog podrijetla, s njim su u Zagreb došli i njegovi pomoćnici iz šomođske i zaladske županije koji su možda bili Slaveni, a možda Mađari koji su poznavali slavenski jezik. U to su vrijeme, prema pisanju Franje Buntaka, Mađari umjesto starih župa osnovali Zagrebačku županiju, po uzoru na mađarsku organizaciju vlasti.

Mađarski se toponimi javljaju češće u opisu kraljevskih posjeda i imanja zagrebačkih susjeda kao što su plemići Aka. Ladislav Arpadović darovao je krajem 11. stoljeća velike posjede uz Medvednicu ugarskom velikašu Aki. Mađarski su kraljevi darovali stranom plemstvu velike posjede, a Akini će potomci imati još krajem 13. stoljeća s jedne i s druge strane Medvednice velike posjede. Aka je očito bio ugarski velikaš koji je zajedno s Ladislavom došao na prostor srednjovjekovne Slavonije. Prvotni teritorij koji su Ake držali nije poznat, ali je poznato koliki su teritorij držali početkom 13. stoljeća. Župan Vratislav II., koji je bio iz roda Aka, a koji je u sukobu kralja Andrije II. i Emerika stao na stranu Andrije II., imao je goleme posjede u Zagrebačkoj županiji; njegovi sinovi i rođaci posjedovali su među ostalim manje poznatim naseljima Podsused, Černec, Stubicu, Bisticu, Hruševac, Plešivcu, Rugvicu, Pinju, Otok, Orehovec, Pojatno, Lipovec, Planinu i Kozelin. Vidljivo je, dakle, da je početkom 13. stoljeća gotovo čitava zagrebačka okolica bila u rukama ugarske plemićke obitelji. Krajem 13. stoljeća rod Aka podijelio se na dvije izrazito suprotstavljene grane, pa će to utjecati i na njihovu moć. Kraljevski posjedi na području Zagrebačke županije bili su vrlo veliki nakon što su Mađari zauzeli Slavoniju krajem 11. stoljeća. Međutim, u sedmom desetljeću 13. stoljeća ti će posjedi biti uglavnom već razdijeljeni. Dio posjeda dobili su crkveni redovi, dio biskupija, a jedan dio kraljevi pouzdanci poput banova, župana i pojedinih velikaša.

Snažnija povezanost vladara i stanovnika brda Gradec započela je tatarskom provalom na područje Ugarske u prvoj polovici 13. stoljeća. Nakon poraza vojske Bele IV. na rijeci Šaju 1241. godine vladar Bela IV. pred tatarskom najezdom bježi na područje srednjovjekovne Slavonije. Bela IV. nakon prvobitnog sklanjanja u Austriji bježi u Zagreb odakle šalje očajničko pismo papi u kojem ističe kako su Tatari uništili sve crkve u Ugarskoj i kako su ondje poubijali sve stanovnike na koje su naišli. Bela IV. vidio je kako su tatarskoj najezdi odoljeli samo utvrđeni gradovi, a podgrađa i naselja koja nisu bila utvrđena bila su u potpunosti uništena. Osiromašeni vladar nije mogao sam financirati posao gradnje velikih i jakih utvrda. U svjetlu toga treba promatrati i davanje Zlatne bule građanima Gradeca 1242. godine. Građani Gradeca su od Bele IV. 1242. godine u Virovitici dobili povelju o osnutku "slobodne varoši na brdu Gradec". Kralj je osim Zagrebu (Gradecu) status slobodnoga kraljevskoga grada podijelio i Samoboru, Jastrebarskom, Križevcima, Vukovaru, Varaždinu, Petrinji i Virovitici.

Kao iznimno važna ličnost u organizaciji učvršćivanja i gradnje novog naselja na Gradecu nakon tatarske provale, odnosno nakon davanja statusa slobodnoga kraljevskoga grada Gradecu, javlja se Stjepan Gut-Keled iz znamenite ugarske obitelji Gut-Keled koja je imala matični posjed Gut u Ugarskoj, sjeverozapadno od Stolnog Biograda. Stjepan Gut-Keled bio je primorski (1243. – 1249.) i slavonski ban (1248. – 1260.). Na mjestu današnje Gornjogradske gimnazije polovicom 13. stoljeća nalazila se palača Stjepana Gut-Keleda. Gradec je u to vrijeme imao stotinjak kuća s oko 1000 stanovnika.

Ugarsko stanovništvo u Gradec stiže iz Budima, Pečuha i Sedmogradske (Transilvanije). U izvorima se najčešće spominju uz atribut *Hungarus*, a kako svjedoči isprava hercega Andrije iz 1198., Mađari su na području Gradeca prisutni od druge polovice 12. stoljeća. Mađarsko stanovništvo uglavnom se bavilo obrtništvom te su bili sitni trgovci u gradskim naseljima koja su obuhvaćala prostor današnje Zagrebačke županije.

Osim Slavena i Latina među zagrebačkim biskupima bilo je i Mađara. Osim biskupa, i kanonici su vrlo često bili Mađari. Spomenimo samo kanonika Barana za kojeg je Tkalčić pretpostavljao da je rodom Mađar. Jedan od istaknutijih biskupa podrijetlom iz Mađarske bio je Stjepan Kaniški ili Kanižaj. Stjepan je i prvi zagrebački biskup kojem je kralj Ludovik povjerio i banske poslove, pa je od 1362. do 1366. godine bio i slavonski ban, odnosno glavni banski namjesnik. Stjepan je bio sin magistra Laurencija *de genere Osl*, kojem je kralj Karlo za zasluge darovao 1323. godine grad Kanižu u Zaladskoj županiji. Ludovik je, osim što je Stjepana poslao papi da mu ovaj dopusti da propovijeda u njegovo ime u zemljama Rašana, tražeći izgovor za rat u Bosni i Srbiji, tražio od svojeg biskupa i bana da u Slavoniji uvede njegov, ugarski novac. Stjepanu to nije uspjelo, pa su ga slavonski velikaši sredinom 1366. godine zatvorili. Na kraju braću Stjepana i Ivana Kanižaja kralj Ludovik zove iz Rima natrag te im kao nagradu za vjerno služenje poklanja dvije zapadnougarske županije – Zaladsku i Šopronjsku. Nakon Stjepana Kanižaja na čelu Zagrebačke biskupije našao se biskup Demetrije, koji je 1376. godine u Zagreb došao iz Transilvanije, ali on se vrlo kratko zadržao na zagrebačkoj biskupskoj stolici te je ubrzo postao nadbiskup kaločki. Nakon njega na čelo Zagrebačke biskupije dolazi Pavao Horvat, čija je obitelj podrijetlom bila iz Baranjske županije, iz kraja nedaleko od Bača. Pavao Horvat sukobio se s kraljicama Elizabetom i Marijom

želevći da na čelo države dođe Karlo Drački, a ne Žigmund Luksemburški. Nakon dolaska Žigmunda Luksemburškog na vlast gubi poziciju zagrebačkog biskupa. U vrijeme Matijaša Korvina, sina transilvanijskog plemića Janosa Hunyadija, na zagrebačkoj biskupskoj stolici sjedi Oswald Thuz, podrijetlom iz Svetog Ladislava u Mađarskoj, a zaslužan je za podizanje bedema oko zagrebačke katedrale zbog opasnosti od Osmanlija. Thuz je bio zagrebački biskup pune 33 godine (1466. – 1499.). Oswald se našao u grupi koja je željela kralja Matijaša zamijeniti poljskim kraljevićem Kazimirom. Prijateljevao je i s Ivanom Česmičkim i s Ivanom Vitezom od Sredne, ostrogonskim nadbiskupom, kardinalom i dvorskim kancelarom Matije Korvina. Zahvaljujući tim vezama, Oswald je u svojem dvoru u Zagrebu, po uzoru na Budim, uredio sitnoslikarsku i pisarničku radionicu u kojoj je okupio umjetnike slikare i pisare, koji su pisali i ukrašavali minijaturama knjige za potrebe čitave biskupije. Početkom 16. stoljeća na mjestu biskupa bio je najprije Toma Bakač Erdödy (1510. – 1518.), a kasnije Šimun Erdödy, članovi mađarske obitelji iz županije Szatmar. Toma Bakač Erdödy bio je vlasnik posjeda Susedgrad, Medvedgrad, Stubica i Rakovec, a potom i posjeda Moslavina i Kutina. Kako bi namirio dugove, većinu posjeda je prepustio Zagrebačkoj biskupiji i Kaptolu, a dio nećaku Petru Erdödyju, osnivaču hrvatske grane velikaške obitelji Erdödy. Toma Bakač u Zagrebu je podigao takozvanu Bakačevu kulu za obranu katedrale od Osmanlija, a srušio crkvicu svetoga Emerika koja se nalazila na mjestu na kojem je sagrađena Bakačeva kula. Radove na gradnji kaptolskih zidina, koje su bile duge 340 metara s debljinom većom od dva metra, počeo je 1512. godine, a za potrebe gradnje otvoren je kamenolom u Markuševcu, srušen dio napuštenog dominikanskog samostana kod crkve svetog Antuna i srušena su velika skladišta za robu koja su držali trgovci Mlečani i Mađari. Njegov nasljednik bio je Šimun Erdödy, koji je vodio biskupiju od 1518. do 1543. godine, a u bitku na Mohačkom polju poveo je oko 700 konjanika među kojima su sasvim sigurno bili i stanovnici Gradeca. Iz hrvatsko-mađarske obitelji Erdödy potječe i Toma II. Bakač Erdödy. On se rodio u Zagrebu 1558., a bio je sin bana Petra Erdödyja i majke Barbare Alapić. Već kao mladić od dvadeset godina istaknuo se kao junak u borbi protiv Osmanlija kod Cazina i Cernika, a godine 1584. postao je hrvatskim banom. Osobito se istaknuo u bitci kod Siska 1593. Godine 1595. zahvalio se banskoj časti, a 1607. postaje nasljedni župan Varaždinske županije. Na Saboru u Požunu brani Hrvatsku od protestantizma, a 1609. ponovno je izabran za hrvatskog

bana, no budući da nije dobio za taj izbor kraljevu privolu, zahvalio se na izboru i odstupio. Poznata je njegova saborska izjava *Regnum regno non praescribit leges* (Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone). Iz obitelji Erdödy bio je i hrvatski ban Nikola Erdödy, koji je počeo obnašati tu dužnost 1674. godine.

Kada je Hrvatska došla pod vlast Habsburgovaca, današnje Mađarska, Češka, Austrija, Slovenija i Slovačka našle su se pod vlašću jednog vladara. Dakako da je to pogodovalo unutarnjim migracijama i doseljavanju novih stranaca i u Zagreb. U osmanlijskim ratovima sudjelovali su i na području Hrvatske pripadnici svih nabrojenih zemalja koje su se našle unutar Habsburške Monarhije. Tako su se i u Zagrebačkoj županiji našli različiti vojnici iz svih dijelova Monarhije i izvana (ponajviše Kranjci, Štajerci i drugi s njemačkoga govornog područja, ali i Mađari).

Mnoge mađarske obitelji koje su živjele u dijelovima Slavonije ili Ugarske koje su zauzeli Osmanlije preselile su se na područje koje se nije nalazilo pod Osmanlijama, a tako i na zagrebačko područje. U čitavoj Slavoniji živjelo je više velikaških obitelji koje su svoje podrijetlo vukle iz Ugarske, ali su se tijekom vremena slavenizirale. Tako su Alapy koji žive u Hrvatskoj od 15. stoljeća i koji su svoje posjede imali u neposrednoj blizini Zagreba u Turopolju (Vukovina) postali Alapići. Od 1582. godine Alapići su stalno živjeli u Zagrebu, ali im se trag u gradu gubi tijekom 17. stoljeća. Čikulini (Tsykulini) su bili podrijetlom mađarsko plemstvo koje se doselilo u Zagreb tijekom 17. stoljeća. Međutim, nakon 18. stoljeća u gradu ih više nema. Obitelj Gereczy tijekom 16. i 17. stoljeća živjela je u Varaždinu, odakle se jedna njihova grana preselila u Zagreb, gdje su živjeli tijekom 18. stoljeća, a kasnije im se trag gubi. Hijacinti također potječu od mađarskog plemstva, a u Zagreb su se doselili 1713. godine. Nakon 1780. gubi im se trag u spisima. Kašnari su bili mađarski rod, a u Zagrebu su živjeli u 16. stoljeću kraće vrijeme. Kelbini su se kao mađarski plemići doselili 1658. godine, a Kesseri (Kešeri) iz Ugarske u 18. stoljeću. I Nespešy su podrijetlom bili ugarski plemići koji su u Zagrebu živjeli u 16. i 17. stoljeću. Pethe od Hoteša bili su ugarski plemići koji su živjeli u 16. i 17. stoljeću, dok su se Pezesty doselili iz Ugarske 1616. godine. Obitelj Pozdogh je iz Ugarske doselila u Zagreb krajem 16. stoljeća, a obitelj Završki došla je iz Transilvanije početkom 18. stoljeća. Zakmardi su potjecali iz Zakmara, iz Gornje Ugarske, a doselili su se u Križevce, a kasnije i u Zagreb. Malakoczy

(Mlakovečki) podrijetlom iz Ugarske posjedovali su tijekom 17. stoljeća Susedgrad, Oroslavje, Stubički Golubovec nedaleko od Zagreba i Opeku u varaždinskom kraju. Mađarska obitelj Kerecsenyi (Kerečeni) posjedovala je među ostalim burgovima i Zelingrad nedaleko od Zagreba, a obitelj Tahy, iz koje potječe i jedan od protagonista Seljačke bune, bila je podrijetlom iz južne Ugarske, a držala je i posjede u neposrednoj blizini Zagreba (Susedgrad i Stubica), dok je obitelj Thuroczy, koja je došla iz Slovačke (tadašnje sjeverne/gornje Ugarske) u Hrvatsku, imala značajne uloge u izvršnoj vlasti, pa je jedan od njihovih članova Benedikt Thuroczy bio i hrvatski ban 1615. – 1616. Više banova dala je i mađarska obitelj Batthiány koja je osim ugarskih posjeda imala više posjeda u sjevernoj Hrvatskoj, tadašnjoj Zagrebačkoj, Križevačkoj i Varaždinskoj županiji. Među najznačajnijima spomenimo i bana Franju Batthiányja koji je kao ban nadzirao rad zagrebačkih kovnica. Uz Franju član obitelji Batthiány bio je i Adam, banski namjesnik sredinom 18. stoljeća. Prigoda instalacije banskoga namjesnika Adama Batthiányja bila je iznimno svečana, pa je tako pred njega izišlo iznimno mnogo konjanika, pješaka i plemića, a u vojničkom logoru navečer mu je priređen i vatromet.

Treba spomenuti i nekoliko hrvatskih obitelji koje su mađarizirale svoja prezimena poput Baksayi (od roda Kakšića), koji su mađarizirali prezime u 17. stoljeću, Cernkoczy (Crnkovići), koji su također pomađarili svoje prezime u 17. stoljeću, Drenoczy (Drenovački), Dömötörffy (Demetrovići), Fodroczy (prije Borkovački), Greguroczy (Gregurovački), Konzky (Konjski), Medunoczy (Medunići), Orehoczy (Orahovački), Rucz (Ručići) i Vojkffy (Vojkovići). Lako je moguće da su ovi plemići, koji su inače bili hrvatskog podrijetla, u vrijeme kada su mađarizirali svoja prezimena, govorili i međusobno mađarskim jezikom.

Tijekom 17. i 18. stoljeća bilo je i obrtnika mađarskog podrijetla, o čemu govore mađarska prezimena. Iz popisa činovnika iz 17. ili 18. stoljeća vidljivo je da je i među njima bilo Mađara: županijski vicešpan Nesspesy Lacko 1585., županijski veliki meštar Petho od Hoteš Imbro 1582., zemaljski protonotar Sakmardi Januš 1690., dominalni sudac Somogy Lacko 1772., sudac Zagrebačke županije Szale Andraš 1735., dosudac Zagrebačke županije Szale Istvan 1757. i 1767., sudac Zagrebačke županije Szale Ladislav 1762. i sudac Zagrebačke županije Szaloczy Ferenc 1753., dožupan Zagrebačke županije Urnoczy Janoš, protonotar Kraljevine Zakmary Januš 1658. i sudac Zagrebačke županije Zaverški Jožef 1757. te dosudac Zagrebačke županije Zaveršky Jozef 1776.

Mađari su i u ranome novom vijeku, u 18. i 19. stoljeću, obnašali važne funkcije u zagrebačkom i hrvatskom društvu. U 18. stoljeću zagrebački biskup bio je Mirko Eszterhazy (1708. – 1722.) iz ugarske plemićke obitelji. Franjo Nadasdy, također mađarskog podrijetla, bio je hrvatski ban sredinom 18. stoljeća. Njega je carici Mariji Tereziji preporučio njegov prethodnik, također Mađar, Karlo Batthiány. Pred kraj 18. stoljeća zamjenik hrvatskog bana jest Franjo Seczeny, a iz njegova vremena sačuvan je crtež njegova svečanog polaganja zakletve na Markovu trgu 1784. godine. Ban Ignjat Gyulay, također mađarskog podrijetla, započeo je gradnju Banskih dvora u vrijeme svoje vladavine (1806. – 1831.).

Važnu ulogu u zagrebačkom društvenom i ekonomskom životu imale su i neke mađarske obitelji koje su se doselile tijekom 18. i 19. stoljeća. Već početkom 18. stoljeća dolazi do zategnutih odnosa između Hrvatske i Ugarske. Biskup Borković 1708. godine poduzima odlučne korake da se Zagrebačka biskupija odvoji od Mađara i podigne u status nadbiskupije. Hrvati također nisu pristali uz ustanak što ga je početkom 18. stoljeća podigao unuk Petra Zrinskog Franjo II. Rakoczy, već su pod vodstvom bana Ivana Pálffyja odbili njegove čete kada su one pokušale provaliti u Hrvatsku i Slavoniju. Stoga su Mađari na požunskom saboru 1708. donijeli zaključak da kralj može potvrđivati samo one članke Hrvatskoga sabora koji su u suglasnosti s mađarskim zakonima. Od tada pa sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine Mađari i Hrvati bit će konstantno u sukobu, a Zagreb će kao političko središte Hrvata biti žarište tih sukoba. Kako piše Željko Holjevac, razmimoilaženja između Hrvata i Mađara osjetit će se osobito krajem 18. stoljeća kada personalna unija počinje prerastati u realnu uniju. To razmimoilaženje bilo je potaknuto zbog oprečnih koncepcija o vlastitoj emancipaciji unutar Habsburške Monarhije i zbog različitih predodžbi o stvaranju moderne nacije. Središnje ličnosti vremena tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća u Ugarskoj bili su grof István Széchenyi i Lajos Kossuth. Prvi je zagovarao rješenje ugarskog pitanja u okvirima Habsburške Monarhije, dok je drugi bio za radikalne društvene promjene i rješavanje mađarskog pitanja i izvan Habsburške Monarhije. Na zajedničkom saboru u Požunu 1805. godine Mađari traže da se uvede mađarski jezik u hrvatske škole kao obavezan predmet, a na saborima 1807. i 1811. da se mađarski uvede i u državne urede u Hrvatskoj. Isto to traže i na saborima održanim 1825. i 1830. Od 1827. godine, nakon završetka zajedničkog sabora u Požunu, Hrvatski sabor donosi zaključak da se od tada u

svim školama u Hrvatskoj uči mađarski jezik kao obvezan predmet. Mađari su već od kraja 18. stoljeća tumačili da su hrvatske zemlje samo pridružene strane Ugarske unutar Zemalja ugarske krune, dok su Hrvati tumačili da su Ugarska i Hrvatska dva udružena kraljevstva koja se nalaze u savezu. Zbog Metternichova apsolutizma hrvatski su zastupnici bili sve manje u mogućnosti da se odupru mađarskim zahtjevima. Kako bi se spasila od Beča, Hrvatska se priklonila Pešti. U Hrvatskom saboru i županijskim skupštinama ostao je i nadalje latinski kao uredovni jezik. U vrijeme rađanja narodnog preporoda dolazi do udaljavanja od ideje o zajedništvu s Mađarima, koja je trajala niz stoljeća. To se dogodilo s jedne strane zbog mađarskih težnji za stvaranjem jedinstvene države, a s druge strane zbog ideje o slavenskoj uzajamnosti i planovima južnoslavenske integracije.

Zbog sukoba s Mađarima osnovana je i prva stranka – Narodna stranka, čiji je program bio sadržan u Draškovićevoj *Disertaciji*. Protivnici preporoditelja osnovali su Hrvatsko-vugersku stranku, čiji je cilj bio ujedinjenje s Mađarima. Hrvatsko-vugersku stranku obuhvaćao je dio plemstva s jezgrom oko turopoljskog plemića Danijela Josipovića koji su se protivili ilirskoj “vlaškoj” štokavštini i hrvatsko-mađarskom udaljavanju. Sukobi koji su se zbog mađarskog jezika odigravali između Hrvatsko-vugerske stranke, u kojoj je doduše bilo mnogo onih koji nisu znali mađarski, i Narodne stranke ponekad su završavali stradavanjem pojedinaca. Sukobi između “mađarona” i Narodne stranke zaoštavaju se nakon Kukuljevićeva govora na hrvatskom jeziku, održanog u Hrvatskom saboru 1843., u kojem on predlaže službenu uporabu hrvatskog jezika umjesto latinskog. Sva ta previranja vodila su prema najtragičnijem događaju onoga vremena – krvoproliću na Markovu trgu 29. srpnja 1845. U sukobu između “mađarona” i pripadnika Narodne stranke poginulo je 13 ljudi i još ih je više od dvadeset ranjeno. O dubokoj podijeljenosti hrvatskog društva u to vrijeme svjedoči i Ante Starčević u svojim uspomenama, koje prenosi Željko Holjevac u svojem tekstu: “Za Ilirstva nebjaše druga nego da budeš Ilir ili Magjaron. Reći da si Hrvat, znamenova da si Magjaron. Rodjen Magjar, rodjen u Ungarii, ter samo za vreme pribivajući u Hervatskoj ako si rekao da si Magjar, to je nosilo da si Magjaron. Samo u tu jednu stranku, u Ilire ili u Magjarone, morao je kod nas svatko spadati. O redkih koji se braniše proti tomu razredjivanju ljudih, ili nehtedoše u nijedan taj razred brojeni biti, o tih bjaše sud da su habi-kruhi, prosvetljeni zvahu ih fruges consumere nati, a javno

mnenje govoraše skladno, da su austrijski špioni.” Narodna stranka uspjela je osigurati većinu u Hrvatskom saboru te je pokušala potaknuti i raspravu o ujedinjenju hrvatskih zemalja, samostalnoj vladi, modernom sveučilištu i uzdizanju Zagrebačke biskupije u status nadbiskupije, odnosno odcjepljenju od mađarskog Ostrogona. U rujnu 1847., kako piše Željko Holjevac, osvanuo je programski spis Hrvatsko-ugarske stranke. U tom je spisu stajalo da se Hrvatsko-ugarska stranka zalaže za gradnju željeznice od Vukovara do Rijeke, da se zalaže da tri hrvatske središnje županije (Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka) mogu izravno birati svoje poslanike u Ugarski sabor kao što su to radile tada tri slavonske županije (a ne kao što je do tada bila praksa da tri središnje županije zastupaju nunciji koje šalje Hrvatski sabor). Također su se zalagali i za to da polaznici hrvatskih škola uče svaki dan barem dva sata mađarskog jezika jer je njegovo znanje potrebno za svakoga tko želi obnašati javne dužnosti. Hrvatski “mađaroni” bili su naklonjeni politici mađarskih liberala pod vodstvom Lajosa Kossutha koji Hrvatsku nije prihvaćao kao politički ravnopravnog partnera. U ožujku 1848. iznesena su Narodna zahtijevanja u kojima se među ostalim traži da se za bana postavi barun Josip Jelačić. Nakon Jelačićeva imenovanja za bana odnosi s Mađarskom postajali su sve zategnutiji. U travnju 1848. Ugarski je sabor donio zakone kojima ukida kmetstvo i preuredio je Zemlje ugarske krune u jedinstvenu mađarsku državu s Ugarskim saborom kao jednim državnim parlamentom te Hrvatskim saborom kao pokrajinskom skupštinom. Hrvatska je tada prekinula stoljetne odnose s Mađarima i ban je postao vrhovna vlast. Mađarska je vlada tada naredila uhićenje dvadeset najistaknutijih iliraca u Zagrebu i njihovo odvođenje u Peštu. Međutim, zagrebački sudac (načelnik) Janko Kamauf to je odbio s obrazloženjem da ne želi uhititi ljude koji nisu ništa skrivili. Na mjesta “mađarona” u Zagrebačkoj županiji postavio je Jelačić pristaše Narodne stranke. Novoizabrani Sabor potom je donio i nekoliko osobito radikalnih odluka. Proglasio je oružani ustanak, proklamirao potpunu nezavisnost Hrvatske od Austrije i Mađarske, prihvatio ukidanje svih davanja bez odštete plemićima i odredio odbor koji će kao banska vlada samostalno upravljati Hrvatskom. Jelačić 7. rujna 1848. proglašava ratno stanje s Mađarima i već 9. rujna prelazi preko Drave. Oružani sukob Jelačića s Mađarima možemo samo djelomično smatrati mađarsko-hrvatskim ratom jer je do njega došlo na inicijativu austrijskog centra moći, kako piše Dinko Šokčević. Međutim, jasno je da je sukob bio poduprt od strane

proilirske većine. Mađarska vlada dovela je Jelačića u nezavidan položaj zahtijevajući njegovu smjenu, a hrvatsku je posebnost unutar Habsburške Monarhije željela posve ukinuti. Premda je mađarska vlada pokazivala da je spremna popustiti, a Kossuth je čak izjavio da je spreman pristati i na odcjepljenje Hrvatske od Ugarske, bilo je već prekasno za smirivanje situacije. Zbog revolucionarnih gibanja u Beču Jelačić je skrenuo prema zapadu prije negoli je došao do Pešte kako bi ugušio pobunu u Beču. Tako se preobrazio u očima Zagrepčana i Hrvata iz hrvatskog revolucionara u carskog lojalista. U travnju 1849. Ugarski sabor donosi odluku o zbacivanju Habsburgovaca i proglašenju neovisne Mađarske. Oružani otpor Mađara slomljen je u kolovozu 1849., i to uz pomoć ruskih vojnika koji su upali u Ugarsku. Jedan dio "mađarona" iz Hrvatske odlazi u emigraciju, a broj onih koji su otišli iznosio je 144. Banska im je vlast zabranila povratak i oduzela imovinu, a tek kada je uveden apsolutizam, emigranti su rehabilitirani, ali se nisu mogli ponovno uključiti u politički život. Apsolutizam nije dopuštao bilo kakvu autonomnu političku inicijativu, pa je tako Hrvatsko-ugarska stranka prestala postojati pedesetih godina 19. stoljeća. Šezdesetih godina, nakon Listopadske diplome i Veljačkog patenta, dolazi do ponovnog buđenja političkog života. Tako 1861. nastaje Narodna i ustavna stranka koja je promicala nekadašnje "mađaronske" ideje, a tražila je da trojedna kraljevina bez posebnih uvjeta opet stupi u državno-pravni savez s Ugarskom nakon upravnog razdvajanja hrvatskih zemalja od Ugarske pedesetih godina 19. stoljeća. I u toj kombinaciji unionisti su tražili samoupravu u sudstvu, školstvu, unutarnjoj upravi i vjerskim poslovima kao i priznanje hrvatske neovisnosti i samostalnosti. U ovoj su se stranci našli grof Julije Janković, grof Ladislav Pejačević, barun Levin Rauch, barun Milan Kušević, barun Lazar Hellenbach i drugi. Pod pritiscima koji su izvana i iznutra potresali Habsburšku Monarhiju 1867. godine dolazi do konačne podjele vlasti između austrijske i mađarske polovice. Jedinstvo države očuvano je u osobi zajedničkog vladara. Ubrzo zatim dogovorena je i Ugarsko-hrvatska nagodba koja je određivala politički život Hrvatske za punih pola stoljeća. Široke ovlasti koje je za sebe zadržala mađarska vlada jačale su sliku o mađarskoj hegemoniji u hrvatskom društvu. Hrvatska je tom nagodbom dobila usku pokrajinsku autonomiju, a u autonomnoj nadležnosti Hrvatske ostavljeni su sudstvo, školstvo, unutarnja uprava i vjerski poslovi. O svemu ostalome odlučivalo se u Ugarskom saboru, u kojem su Mađari imali većinu. U Nagodbi je posebno

pitanje predstavljala Rijeka te je, budući da se hrvatska i ugarska strana oko toga pitanja nisu uspjele dogovoriti, stajalo da “pogodba u vezi te točke uspjela nije”. Međutim, vladar je potvrdio tekst koji je bio izmijenjen, a u kojem je pisalo da Rijeka pripada ugarskoj kruni. Na hrvatski original tom je prigodom nalijepljen komadić papira na kojem je stajalo da je Rijeka dio Ugarske, a taj je papir nazivan Riječka krpica. Rijeka je nakon toga prepuštena provizornoj upravi pod nadzorom mađarske vlade i njezina guvernera. U sklopu nagodbene politike u Zagrebu počinje djelovati Zemaljska vlada s banom na čelu od 1869. godine. U Zagreb sada pristižu brojni činovnici i javni službenici iz svih dijelova Monarhije, osobito iz Mađarske. Revizija Nagodbe iz 1868. provedena je 1873. godine, a za bana je postavljen Ivan Mažuranić. U vrijeme banovanja Ivana Mažuranića dolazilo je do većih političkih napetosti i nesporazuma između Hrvata i Mađara, a situacija se pogoršala u vrijeme banovanja Ladislava Pejačevića. U ljeto 1883. godine mađarsko-hrvatske napetosti doseglye se vrhunac. Tada je ravnatelj zagrebačkog financijskog ravnateljstva Antal David naredio da se na zgradu Financijske uprave u Opatičkoj ulici 29 i na zgradu na uglu Gundulićeve i Varšavske ulice stavi grb s dvojezičnim natpisom (hrvatskim i mađarskim) obrubljen bojama mađarske zastave, što nije bilo u skladu s Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine. Prvi sukob s policijom i vojskom dogodio se 14. kolovoza 1883. kada je skupina demonstratora krenula Gundulićevom ulicom. Tom prilikom stradalo je i više židovskih dućana i kuća. U sukobima su sudjelovali mali obrtnici, trgovački i obrtnički pomoćnici, studenti i đaci, a bilo je među njima i pripadnika Stranke prava. Ladislav Pejačević bio je prisiljen podnijeti ostavku, a na njegovo mjesto dolazi Mađar Khuen Héderváry, rođen 1849. u Jeseniku u Češkoj. Obitelj je imala posjed u Nuštru kod Vinkovaca. Khuen Héderváry čvrsto je zastupao u Hrvatskoj interese mađarske politike i dosljedno se borio za očuvanje dualističke ravnoteže između Austrije i Mađarske. Saborsko zasjedanje 1885. započelo je erupcijom nezadovoljstva protiv bana Héderváryja jer je niz dokumenata iz zagrebačkog arhiva, koji su se ticali hrvatske srednjovjekovne povijesti, prenio u budimpeštanski arhiv iz kojeg ih je 1849. poslao ban Josip Jelačić. Tom prilikom došlo je i do fizičkog obračuna s banom Héderváryjem.

Protumađarske demonstracije buknule su nakon postavljanja natpisa *Magyar kiraly Allamvasutak* na zgradu Glavnoga kolodvora 27. ožujka 1903.

Demonstranti razbijaju prozore u prometnoj upravi i demoliraju zgradu Narodnih novina te zgrade kojima su vlasnici bili Mađari ili "mađaroni". Drugoga dana nestali su svi natpisi na stranim jezicima (dakle i njemački). Nedugo potom, 11. travnja 1903., došlo je do krvoprolića u Zaprešiću kada je na kolodvoru spaljena mađarska zastava. Oružnici su tom prilikom ubili jednog seljaka, a više njih ranili i uhitili. Na to krvoproliće opet reagira Zagreb i demonstracije su ponovno buknule svom žestinom. Čak se spremao i atentat na Khuena Héderváryja. Atentat je spriječen, a Khuen je trebao otići iz zemlje. Khuen je tada postao ugarski ministar predsjednik. Međutim, Khuenov odlazak iz Hrvatske nije posljedica narodnog pokreta. On je bio potrebniji vladaru na čelu ugarske vlade. U vrijeme Khuena dolazi i do određenog razvoja poljoprivrede, obrta i trgovine. U to se vrijeme, osobito u Zagrebu, grade bolnice, muzeji, stambene zgrade i palače. Spomenimo samo Hrvatsko narodno kazalište, današnji muzej Mimara, vojarne, Strossmayerovo šetalište, pojedine palače na Zrinjercu, Preradovićev trg i današnju Klaićevu ulicu. Zgradu Glavnoga kolodvora u Zagrebu projektirao je u vrijeme Khuena mađarski arhitekt Ferenc Pfaff, a dovršena je 1892. godine. Pfaff je projektirao i željezničke kolodvore u Rijeci, Bratislavi, Pečuhu i Temišvaru, također u neoklasicističkom stilu. Istovremeno je uređena i kanalizacija u gradu, a počela je i gradnja modernije vodovodne mreže te je od 1891. uveden i konjski tramvaj.

Tijek mađarizacije Hrvatske od druge polovice 19. stoljeća naglo je napredovao. O mađarizaciji u to vrijeme piše Željko Holjevac: "Natpisi na državnim uredima i željezničkim kolodvorima, kartama za vlak i razglednicama, odnosno poštanskim dopisnicama i markama često su bili dvojezični ili samo na mađarskome jeziku. Oni koji su se tome javno protivili plaćali su novčane kazne, odlazili u zatvor ili doživljavali različite neugodnosti. Tako je npr. Stjepan Radić jednom zgodom odbio platiti putnu kartu za vlak, napisanu na mađarskom jeziku. Zbog toga je bio zamalo izbačen iz jurećeg vlaka na pruzi između Božjakovine i Zagreba, a strojovođa mu je dobio: 'Fuj, to je inteligencija! Što ste poludjeli, što sanjate o hrvatskim kartama. Ovo je mađarska željeznica, naš je službeni jezik mađarski! Učite mađarski!'" Godine 1907. donesena je željezničarska pragmatika kojom je mađarski jezik trebao postati službeni jezik na hrvatsko-slavonskim željeznicama. Tek pred Prvi svjetski rat na željeznicama je ponovno dopuštena uporaba hrvatskog jezika.

Prije sklapanja Nagodbe u Hrvatskoj je živio 11.921 Mađar, da bi broj iz popisa u popis rastao (1880. bilo je 41.417 govornika mađarskog jezika, 1890. – 68.794, 1900. – 90.180, a 1910. porastao je na 105.948 u doba kada je donesena željezničarska pragmatika). I u Zagrebačkoj županiji živjelo je dosta Mađara.

U prvim godinama nakon Prvoga svjetskog rata Mađari i Nijemci bili su lišeni biračkih prava zbog mogućnosti optiranja u svoje matične zemlje jer bi “bilo nerazumno dati pravo glasa onome koji bi sutra mogao postati građanin druge zemlje”. Godine 1922. u Vojvodini i Baranji osnovana je Nacionalna mađarska stranka. Ta stranka nije ni izišla na izbore nakon prijetnji od strane predstavnika vlasti. U Zagrebu od 1932. godine djeluje Mađarsko kulturno društvo “Ady Endre”. To su Društvo osnovali mađarski obrtnici i trgovci koji su djelovali u Zagrebu zajedno sa studentima koji su upisali neki od zagrebačkih fakulteta, a podrijetlom su u najvećoj mjeri bili iz Bačke i Banata. Nakon Drugoga svjetskog rata prema popisu iz 1948. broj Mađara pada. Danas u Zagrebu djeluje Mađarsko kulturno društvo “Ady Endre”, koje okuplja u najvećem broju zagrebačke Mađare podrijetlom iz Vojvodine, zatim Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, koje okuplja znanstvenike i umjetnike mađarskog podrijetla, Odred izviđača Mađara “Zrinyi Miklos”, mađarski Dječji vrtić Potočnica, a postoji i njegovanje mađarskog jezika i kulture u Osnovnoj školi Ivana Gundulića, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu djeluje Odsjek za hungaristiku, a aktivan je i Mađarski kulturni institut.

Djelovanje predstavnika mađarske nacionalne manjine Zagrebačke županije

Imbro Berkeš rođen je u Velikoj Pisanici 1950. godine. “Moji preci su na područje Velike Pisanice stigli 1876. godine iz okolice Barcsa. U mojoj se obitelji govorilo mađarski i ja sam nekoliko godina pohađao mađarsku osnovnu školu. Škola je ukinuta zbog manjka mađarskih učenika 1958. godine. U Velikoj je Pisanici do 1982. djelovala udruga KUD “Kalasz” koja je okupljala Mađare.” Godine 2012. osnovana je Udruga Mađara Velika Pisanica, koju vodi Zlata Berkeš, Imbrina nećakinja. Imrbo Berkeš u Zagreb je stigao prije 57 godina. “U Zagreb sam se doselio 1965. i ovdje sam se školovao za automehaničara. Bio sam omladinac i igrao sam nogomet u NK Trnju, a istovremeno sam bio

i u nogometnom klubu NK Bilo u Velikoj Pisanici. Godine 1967. trebao sam prijeći igrati nogomet iz NK Trnja u NK Zagreb, ali sam morao prvo završiti zanat. 1969. godine odlazim na odsluženje vojnoga roka i vraćam se s odsluženja vojnoga roka 1971. godine. Tako sam 1971. počeo i raditi u Kemoboji u Zagrebu, gdje sam bio i predsjednik omladine. Uz to sam bio predsjednik Komisije za sport i rekreaciju u Općinskoj konferenciji Centar u Zagrebu. U Kemoboji sam obavljao posao transportnog radnika, automehaničara, vozača direktora, šefa voznog parka i s toga sam mjesto otišao u mirovinu 1997. nakon zadobivene ozljede na radu. Godine 1975. sam postao i nogometni sudac, a od 1975. do 1983. sudim kao republički nogometni sudac. Godine 1982. položio sam ispit za trenera B kategorije u Nogometnoj akademiji Hrvatskog nogometnog saveza, a od 1978. godine treniram i juniore (15 – 18 godina) u NK Klas u Mičevcu i u Upravnom sam odboru kluba.”

Imbro Berkeš je u vrijeme Domovinskog rata bio dragovoljac i postavljen je za zapovjednika Narodne zaštite u MO Mičevac, gdje je ostao do 20. veljače 1992. Ukazom predsjednika Republike Hrvatske od 22. srpnja 1992. postaje poručnik i nositelj spomenice Domovinskog rata. Imbro Berkeš je za predstavnika mađarske nacionalne manjine Zagrebačke županije kandidiran i izabran 2007. godine. “Identitet se čuva poznavanjem jezika i pisma, a na području Zagrebačke županije vrlo je malo onih koji još poznaju mađarski jezik, a još ih je manje koji znaju mađarski pisati i čitati.” Berkeš je i jedan od osnivača Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije jer je smatrao da će na taj način predstavnici i vijeća nacionalnih manjina Zagrebačke županije bolje funkcionirati i jedni druge poticati na rad. Potpisao je i sporazum s predsjednikom Hrvatske samouprave u gradu Kaposvaru u Mađarskoj te je s njim niz godina surađivao. Kao predstavnik Berkeš organizira mnogobrojne aktivnosti među kojima treba spomenuti Mađarski bal te mađarske praznike – 15. ožujka (obljetnica Mađarske građanske revolucije 15. ožujka 1848. godine), 23. listopada (Dan Mađarske revolucije 1956.), Uskrs, Božić te druge blagdane i praznike. Na biračkom popisu Berkeš ima 175 Mađara, iako smatra da se taj broj od 2011. godine smanjio. Najveći broj Mađara nalazi se u Velikoj Gorici te u ostalim gradovima diljem Zagrebačke županije (Jastrebarsko, Klinča Sela, Brdovec, Zaprešić, Sveta Nedjelja i druga mjesta). Najveći broj njih potječe iz Slavonije i Baranje te iz Bačke jer je u nekadašnjoj državi jedan dio njih dolazio

studirati u Zagreb, gdje su onda i ostali. Manji broj nekadašnjih izbjeglica iz Baranje i Vukovara ostao je nakon Domovinskog rata na području Zagrebačke županije. Godine 2020. Berkeš je osnovao i Zajednicu Mađara u Zagrebačkoj županiji, koja djeluje kao dio Demokratske zajednice Mađara Hrvatske te je oko sebe okupio petnaestak ljudi. Zajednica Mađara u Zagrebačkoj županiji ima prostorije u Velikoj Gorici.

Životna priča Mađara iz Zagrebačke županije

Franjo Tibor hrvatski je dragovoljac Domovinskog rata, rođen je u Bilju, a živi u Velikoj Gorici. Donosimo njegovu priču sudjelovanja u Domovinskom ratu u Hrvatskoj.

U vrijeme prije posljednjega rata, prema popisu stanovništva 1991. godine, Bilje je imalo 3571 stanovnika, od čega je 1901 bio Hrvat, 572 Srbina, 422 Mađara, 222 Jugoslavena i 63 Roma. Prema riječima Franje Tibora, Mađara iz Bilja rođenog 1973. godine, njegovo odrastanje nije bilo određeno nacionalizmom. “U mojoj ulici pored mene je živio s jedne strane Srbin, a s druge strane Hrvat. Do početka rata nitko nije ništa pitao o nacionalnoj pripadnosti. Znali smo tko kad slavi Božić i nije nam to predstavljao nikakav problem. Sva djeca u Bilju polazila su zajedno školu. U mojem razredu od nas 27 bilo je oko devet Srba, tri Mađara, dvoje Roma i ostali su bili Hrvati. Djeca su se u vrijeme prije rata više dijelila na one koji su bili putnici, odnosno koji su dolazili u školu školskim autobusom, i na one koji su u školu dolazili pješice iz sela. Unutar Bilja u dva naselja živjeli su i Romi. I s njima smo se igrali, a njihov se broj mijenjao, ovisno o tome koliko ih je odlazilo, a koliko ih je ostajalo. Iz Vardarca, Kopačeva, Luga, Kozjaka, Podunavlja i Zlatne Grede u našu su školu dolazili putnici, među kojima je bilo oko 30 % Mađara. U školi smo pohađali održavanje materinjeg jezika, ondje smo pisali, čitali i međusobno govorili mađarskim jezikom.” Franjo Tibor prisjeća se kako je došlo do promjene u odnosima između nacija. Na pitanje kada je prvi put osjetio da se stvari mijenjaju, Tibor odgovara da je očito ta mržnja i nepovjerenje između nacija bilo potisnuto duboko u ljudima. “Ja nisam bio tako odgajan i nisam ljude dijelio po nacionalnosti. Družio sam se podjednako sa Srbima i Hrvatima, a sjećam se da smo se šalili i na račun nacionalizma još i kada su počele nicati barikade u okolici Knina. Moj najbolji

prijatelj bio je Srbin.” Tibor se prisjeća da je on osjetio početak rata tek oko 10. kolovoza 1991., kada je njegov otac počeo odlaziti na noćne straže u Belje. Ipak, pravi je rat u Bilje stigao 22. kolovoza 1991. Naime, toga su dana u Dardu ušle snage JNA, a nekoliko dana poslije pripadnici Zbora narodne garde iz Đakova u Bilju su u kući susjeda Franje Tibora, po nacionalnosti Srbina, pronašli toliko oružja i streljiva da su mu morali oduzeti i stojadin kako bi odvezli sve oružje koje su pronašli. “Sjećam se da je to za mene bio veliki stres. Nisam mogao vjerovati da su ljudi koji su nam bili prvi susjedi posjedovali toliko naoružanja. Gardisti su tih dana stavili haubicu u središte mjesta i rekli nam da će nas obraniti i da se ničega ne bojimo.” Međutim, gardisti su se 22. kolovoza 1991. godine povukli iz Bilja. Toga je dana Bilje raketirano. Tada su otišli i Mađari i Hrvati iz Bilja. Srbi i Romi su počeli pljačkati napuštenu Bilje, ali je u Osijeku inicijativom Vladimira Velkog, u okviru 106. brigade ZNG-a, ustrojena Biljska satnija koja se vratila u Bilje. Početkom rujna ta je satnija imala 72 pripadnika koji su zajedno s policijom osiguravali obranu Bilja. Dana 2. rujna 1991. oko 10:30 u Bilje je došao predstavnik predsjedništva SFRJ Branko Kostić, a oko 13 sati dolazi informacija da se biljski branitelji trebaju povući iz Bilja i predati položaje federalnoj vojsci i pobunjenim Srbima. Budući da to nisu uradili, 3. rujna u 5 ujutro počeo je topnički napad s 500 granata, nakon čega je uslijedio pješačko-tenkovski napad s tri strane. U napadu je ubijeno 12 branitelja, a 14 ih je zarobljeno, dok ih se oko 50 uspjelo probiti do Osijeka. Samo petorica od 14 zarobljenih razmijenjena su nakon četiri mjeseca.

Nakon što je Franjo Tibor s roditeljima otišao iz Bilja, otputovao je u Zagreb u Policijsku akademiju, čiji je bio polaznik treće godine, a roditelji su ostali kod rođaka u Osijeku i svakodnevno odlazili u Bilje do konačnoga pada naselja 3. rujna 1991. “Nakon našeg odlaska iz Bilja u naše kuće uselili su se Srbi iz Osijeka. U moju se kuću doselio Milan Zec, koji je ondje ostao do 1997. godine.” Tibor se nakon pada Bilja nekoliko mjeseci nalazio u minobacačkoj posadi Policijske akademije, kao maloljetni branitelj stacioniran na Dotršćini. Njihova zadaća bila je djelovanje s ciljem osvajanja zagrebačkih vojarni. “Kada su pale vojarne, shvatili su naši pretpostavljeni da moramo završiti škole. Pa smo se vratili u školske klupe. Tada sam završio četvrtu godinu i nakon toga sam tražio da me rasporede u Policijsku postaju Beli Manastir. Živio sam s roditeljima u Osijeku na Jugu 2, a svakodnevno sam odlazio na položaje na

baranjskoj strani Drave kod Osijeka. Tata je bio u 135. baranjskoj brigadi. Sestra je bila u sanitetu iste brigade, a mama je bila u Kriznom stožeru Bilja. Bila je to tmurna godina. Činilo se da nikada nećemo doći kući. Uzrečica je kolala da ćemo za Božić kući. Ali prošao je Božić, a povratak se nije ni nazirao. 1992. su došle i plave kacige. Psihički nas je to ubijalo. Nakon toga tražio sam premještaj.” Franjo Tibor dobio je premještaj u Zaprešić, ali je otamo ubrzo otišao u Specijalnu jedinicu policije Alfa, gdje je prošao zahtjevnju obuku te obnašao zadaće policajca specijalca. Nakon vojno-redarstvene akcije Bljesak kao izvornoga govornika mađarskog jezika Tibora su poslali u Mađarsku kao prevoditelja na obuci policijskih specijalaca za konjanike i vodiče službenih pasa za traženje droga i eksploziva. U Mađarskoj je proveo u dva navrata više mjeseci, a potom je kao pripadnik Specijalne jedinice policije Alfa odlazio u više navrata na Velebit, Konavle, Karlovac i ostala bojišta. U vrijeme mirne reintegracije Hrvatskog podunavlja Franjo Tibor bio je jedan od tjelohranitelja Zorana Cvrka, zapovjednika Specijalne jedinice prijelazne policije u Podunavlju. “Boravili smo u Erdutu u obučnom centru Arkanovih tigrova. Isprva smo spavali s metkom u cijevi, s pištoljem ispod jastuka jer smo bili smješteni u istoj zgradi sa srpskim dobrovoljcima.” Boravak u prijelaznoj policiji omogućio je Tiboru slobodno kretanje po okupiranim zonama. Stoga je nakon određenog vremena odlučio prilikom jednog prolaska kroz Bilje posjetiti svoju rodnu kuću. “Ja i kolega smo vozili jednog UNTAES-ovog časnika u Beli Manastir. Kada smo se vraćali iz Belog Manastira, bili smo prazni i budući da se moja kuća nalazi uz glavnu prometnicu, skrenuo sam u dvorište. U kući nije bilo nikoga, vrata su bila zaključana, ja sam ušao kroz prozor. U kući više nije bilo naših stvari, sve je bilo pljesnivo, vlažno i osjećaji su mi bili izmiješani: tuga, očaj, sjeta, ali i uгода. Ipak, usprkos svemu bio je dobar osjećaj nakon toliko vremena ući u svoju kuću. Drugom prilikom smo se nalazili na ručku kod mojih roditelja ja i kolega s kojim sam bio tjelohranitelj. Tada sam upitao tatu želi li ići u našu kuću. On u našu kuću nije stupio više od šest godina. Otac je odmah pristao i mi smo pošli. Unproforce iz nigerijskog bataljona koji su se nalazili na punktu ispred Bilja smo lako prešli jer smo bili u službenom vozilu prijelazne policije. Čovjek koji je bio zaposjeo našu kuću nalazio se u dvorištu i odmah je znao tko smo i zašto smo došli. Pravili smo se da taj čovjek nije tamo. Ignorirali smo ga. Rekao sam tati da uzme neke rukotvorine iz naše garaže koje je kao kovač izradio jer će to sigurno sve završiti u Srbiji. Otac je u prtljažnik počeo stavljati

neke sitnice. Osjećali smo se jadno, ponižavajuće je bilo to što na taj način spašavamo mrvice imovine, da nam taj čovjek i zadnje mrve ne odnese (a odnio je). I onda smo planuli i vikali smo na tog čovjeka. Ipak, nismo ga fizički napali, a on se ubrzo nakon tog dana odselio u Sombor.” Povratak u Bilje uslijedio je nakon brojnih posjeta selu. “To su bili kao izleti autobusom. Autobus bi stao u centru i bio je naputak ljudima da se ne udaljavaju. Poslije su puštali one koji su znali da im kuća nije zauzeta da pogledaju svoju imovinu. Moji su onda po danu obnavljali svoju kuću, a navečer su odlazili na Jug 2 (gradska četvrt).”

A kako je ponovno uspostavljen suživot s nekadašnjim susjedima? “Moji prvi susjedi Srbi su se vratili. Iako rade u Austriji, često navraćaju u Bilje. Otac te obitelji nema krvi na rukama, pa može biti tamo. Ponekad od mojih roditelja kupuje jaja. Osim toga, njegova supruga Mađarica, kada smo mi otišli iz Bilja, ušla je u našu kuću i pokupila sve obiteljske fotoalbume i nekim kanalima nam ih dostavila u Osijek. To nam je puno značilo, grijali smo svoje prognaničke dane gledajući svoj dom na slikama. Njegov sin Saša i ja smo bili najbolji prijatelji. Sada samo rijetko kurtoazno razgovaramo kad se sretnemo. Čak smo i prijatelji na Facebooku. Vidim da voli postove koji veličaju Srbiju, a ja volim one koji veličaju Hrvatsku, pa se ne dotičemo te teme.” U Bilju danas ima malo Srba. Nakon rata malo ih se vratilo, a mnogi su prodali kuće i odselili se u Srbiju. Ratne su rane zacijelile, ali su sjećanja na stradanja ostala.

Izbor iz literature

BUNTAK, Franjo (1996). *Povijest Zagreba*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

HOLJEVAC, Željko (2008). “Osmostoljetni hrvatsko-mađarski suživot”, u: *Hrvatski iseljenički zbornik*, Zagreb, str. 333–342.

HOLJEVAC, Željko (2014). “Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u svjetlu hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću”, u: *Hrvati i manjine u Hrvatskoj; moderni identiteti*, Zagreb: Institut društvenih znanosti “Ivo Pilar”, str. 99–117.

KLAIĆ, Nada (1982). *Zagreb u srednjem vijeku*, knjiga I, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

ŠKILJAN, Filip (2016). *Mađari u središnjoj Hrvatskoj*, Bilje – Velika Pisanica: Demokratska zajednica Mađara Hrvatske – Zajednica Mađara.

ŠKILJAN, Filip (2017). *Mađari u Zagrebu*, Zagreb: Vijeće mađarske nacionalne manjine Grada Zagreba – Mađarsko kulturno društvo “Ady Endre”.

ŠKILJAN, Filip (2019). *Mađari u Domovinskom ratu*, Zagreb: Vijeće mađarske nacionalne manjine Grada Zagreba.

ŠOKČEVIĆ, Dinko (2006). *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*, Zagreb: Naklada Pavičić.

VII. Makedonci u Zagrebačkoj županiji

U sjevernoj Hrvatskoj su već krajem 17. stoljeća zabilježeni trgovci podrijetlom iz prostora Osmanskog Carstva. Iako ih se u izvorima naziva “grčkima”, valja naglasiti da su bili različitog etničkog podrijetla, a uz pravoslavnu vjeru zajedničko im je bilo i to da su potjecali iz područja jugoistočne Europe pod vlašću Osmanskog Carstva. Među njima je bilo onih koji su bili makedonskog podrijetla. Njih su podupirale i štatile krajiške vlasti. Na zasjedanju Hrvatsko-slavonskog sabora 1682. godine u Zagrebu odlučeno je da se trgovcima iz Osmanskog Carstva dopusti putovanje po Hrvatsko-slavonskom kraljevstvu i da im se nadoknadi šteta koju su pretrpjeli. Na prostoru današnje Zagrebačke županije u 18. stoljeću spominju se u Vrbovcu i Ivaniću.

Već krajem 19. stoljeća postoje značajnije makedonsko-hrvatske veze. Godine 1861. braća Konstantin i Dimitrije Miladinov tiskala su u Zagrebu zbornik makedonskih narodnih pjesama uz veliku pomoć biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Naime, braća Miladinov su tijekom pedesetih godina 19. stoljeća obilazili makedonska sela, zaseoke i gradove te su prikupljali makedonske narodne pjesme, pripovijetke i pošalice i skupili ih u zbirku koju su namjeravali objaviti pod naslovom *Narodne pjesme*. Konstantin Miladinov studirao je u Rusiji tri godine i nastojao je ondje zainteresirati ruske izdavače da mu objave zbirku koju je prikupio. Međutim, u Rusiji nije našao izdavača. 1860. godine doznao je da đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, veliki pobornik južnoslavenskog ujedinjenja i veliki mecena, potpomaže objavljivanje knjiga s južnoslavenskom tematikom. Sa Strossmayerom se sastao u Beču i ondje je dogovorio da prevede zbirku s grčkog alfabeta na makedonski jezik i ćirilično pismo. Nakon dogovora u Beču Strossmayer i Miladinov odlaze u Đakovo gdje Miladinov prevodi zbirku. Nakon što je završio prevođenje odlazi u Zagreb i ondje priprema zbirku za tisak. U Zagrebu je upoznao Franju Račkog i Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Zbornik je ugledao svjetlo dana 24. lipnja 1861. godine izašavši iz tiskare Ante Jakšića, tadašnjeg zagrebačkog tiskara.

Objavljen je pod naslovom *Bugarske narodne pjesme* iako je 80 % prikupljene građe došlo s područja Makedonije. Konstantin se nakon objave zbirke uputio u Ohrid, ali je već u Beogradu doznao da je njegov brat Dimitrije zarobljen u Ohridu i odveden u zatvor u Istanbul pod optužbom da je špijunirao za Rusiju. Usprkos tome što ga je biskup Strossmayer uvjeravao da ne ide u Istanbul kako bi izvukao brata, Konstantin se ipak uputio u prijestolnicu Osmanskog Carstva i ondje je bio zarobljen te su obojica braće preminula u zatvoru pod još nerazjašnjenim okolnostima. Godine 1898. po nalogu Unutarnje makedonske revolucionarne organizacije dolazi u Zagreb Ohridanin Georgi Kapčev koji tiska list *Makedonija* i agitira u korist Makedonije. Gotovo je sigurno da su Makedonci već tada prisutni u Hrvatskoj. Prvi Makedonci (koji su nacionalno osviješteni) dolaze u Zagreb nakon uspostave Kraljevine SHS. Riječ je uglavnom o studentima koji su pohađali nastavu na zagrebačkom sveučilištu. Društvene okolnosti za makedonske su studente u Zagrebu bile daleko povoljnije od onih u Beogradu jer su u to vrijeme Makedonci bili smatrani južnim Srbima. Nacionalno osviješteni Makedonci 1922. godine osnivaju u Zagrebu ogranak Unutarnje makedonske revolucionarne organizacije pod imenom Makedonska mladinska organizacija, koja je ubrzo zabranjena. Članovi te organizacije bili su mladi Makedonci koji su bili nacionalno osviješteni. Tek 29. listopada 1935. godine osnovano je Kulturno-prosvjetno društvo *Vardar*. *Vardar* je 1. lipnja 1936. godine donio Političku deklaraciju o Makedoniji koju je u Zagrebu, Beogradu i Skopju potpisalo 130 Makedonaca. U njoj se zahtijevalo otvaranje pučkih škola u Makedoniji na makedonskom jeziku. Na temelju toga dokumenta stvorena je Platforma makedonskog nacionalnog pokreta u Ohridu te iste godine u kojoj je kao zadatak postavljeno buđenje makedonske nacionalne svijesti i afirmacija makedonskog jezika. Kulturno-prosvjetno društvo *Vardar* imalo je i vlastiti pjevački zbor. Muški je zbor izvodio makedonske narodne pjesme u Zagrebu, a podršku su imali u maestru Jakovu Gotovcu. Uvježbavši repertoar, članovi zbora unajmili su jedan stari autobus i krenuli na turneju po Makedoniji pa su bili u Skopju, Kočanima, Štipu i Velesu. U Velesu je koncert bio zabranjen, a članovi zbora bili su uhićeni. Kulturno-prosvjetno društvo *Vardar* u Zagrebu je pokrenulo vlastiti list – *Naš vjesnik*. Međutim, izišao je samo jedan broj jer je izlaženje lista bilo zabranjeno od strane vlasti. Sličnu je sudbinu doživjelo uskoro i samo Društvo. U listu je bilo objavljeno i nekoliko makedonskih pjesama, a jedna je bila i pjesma Koče Racina. Zanimljiva je činjenica da je

makedonski pjesnik Kočo Racin 1939. godine u Samoboru tiskao svoju zbirku pjesama *Beli mugri* (Bijela svitanja). Djelo je tiskano ilegalno u tiskari Špuler, a sadržava 23 pjesme te je riječ o kapitalnom djelu makedonskog pjesništva i ishodištu moderne makedonske književnosti. U Samoborskom muzeju čuva se originalni primjerak Racinove zbirke, a svake godine u povodu njezina izdavanja velika delegacija Makedonaca dolazi u Samobor na odavanje počasti svojem znamenitom sunarodnjaku i velikom pjesniku. Ispred Samoborskog muzeja postavljena je bista Koči Racinu gdje se polažu vijenci i održava kraći program koji se nastavlja u prostorijama Muzeja.

Među važnije političke događaje koji su se zbili u međuratnom razdoblju pripada i suđenje mladim makedonskim studentima i radnicima 1927. godine u Skopju. Njih je branio odvjetnik dr. Ante Pavelić, poslije ustaški poglavnik. Dr. Ante Pavelić i Vančo Mihajlov od tada su uvelike gajili simpatije jedan prema drugome, što je u konačnici urodilo i međusobnom suradnjom u organizaciji atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića 1934. godine. Nepovoljnoj situaciji za Makedonce pridonosila je i činjenica da se poimanje autonomije (ili nezavisnosti) Makedonije razlikovalo kod nekoliko grupacija. U Zagrebu je studentska mladež pokušala osnovati društvo MANAPO. Uži krug inicijatora osnivanja takve organizacije donio je i Deklaraciju o federalističkom rješenju makedonskog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji. Makedonski sveučilištarci na zagrebačkom Sveučilištu pomagali su djelatno rad Građansko-studentskog zavičajnog kluba Makedonaca u Zagrebu. Iako su Makedonci bili zaštićeni u NDH, od 1941. odnosi između Hrvata i Makedonaca u Hrvatskoj uvelike su se pogoršali. Ante Pavelić i Vančo Mihajlov Rujanskom deklaracijom iz 1941. godine dogovorili su da se stanovnici Makedonije, koja je tada potpala pod Bugarsku, izjašnjavaju kao Bugari.

Ni nakon uspostave SFRJ Makedonija nije postala cjelovita, ali je postala jednom od sastavnih jedinica novouspostavljene socijalističke Jugoslavije. Ognjen Bojadžiski korektno navodi da se kod Makedonaca javio tzv. makedonizam. On je prema njegovu shvaćanju bio “ne samo izraz slobodarskih i nacionalnih težnji Makedonaca u odnosu na druge, osobito susjede, već i program vlastitog samoodređivanja”. Zbog slaboga ekonomskog stanja u zapadnom dijelu Makedonije 280.000 Makedonaca u razdoblju između 1946. i 1981. iselilo se iz Makedonije u inozemstvo, ali i u druge dijelove Jugoslavije. Tada najveći

dio Makedonaca dolazi na područje Hrvatske. Nakon Drugoga svjetskog rata, prema popisu iz 1952. godine, 0,2 % stanovništva u Hrvatskoj (5500 stanovnika) izjašnjavalo se kao Makedonci. Taj je broj porastao do 1981. na 0,5 % (12.000 stanovnika). U Ilici 47 nakon Drugoga svjetskog rata postoji Društvo Makedonaca koje se nije aktiviralo i koje je službeno zabranjeno 1948. Prvi studentski klub Makedonaca nakon Drugoga svjetskog rata osnovan je 1964. godine na zagrebačkom Sveučilištu i djelovao je do 1975. pod imenom *Kočo Racin*. Sastajanja u tome klubu bila su petkom, a prostorije su se nalazile nasuprot Farmaceutskoga fakulteta. Prema riječima Tome Apostoloskog, postojale su tri sekcije toga društva: šahovska sekcija, stolnoteniska sekcija i pjevačka sekcija. Najveći priljev makedonskih studenata bio je 1963. godine nakon katastrofalnoga potresa u Skopju. Tada je, prema riječima Tome Apostoloskog, došlo u Zagreb čak 297 makedonskih studenata. Oni su bili prvi stanovnici tadašnjega Studentskog naselja Sava, danas Studentskog naselja "Stjepan Radić", te su bili smješteni u četvrtom paviljonu. Samo na Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu tada je upisano 47 studenata podrijetlom iz Makedonije. Od njih 47, osam je ostalo nakon završenoga studija u Hrvatskoj. Između 1970. i 1972. pokušali su pojedini Makedonci u Zagrebu organizirati makedonsko društvo. Međutim, tadašnje vlasti nisu imale sluha za osnivanje tog društva. Potrebno je spomenuti i činjenicu da su Makedonci zahvaljujući Miroslavu Krleži i Leksikografskom zavodu dobili makedonsko izdanje Enciklopedije Jugoslavije. Projekt ostvaren tek nakon Krležine smrti, a naglo je zaustavljen raspadom Jugoslavije 1991. godine te su tako izišla samo četiri toma makedonske verzije Enciklopedije Jugoslavije. Makedonci u Hrvatskoj su tek devedesetih godina dvadesetoga stoljeća organizirali svoja kulturna društva. Na poticaj skupine zagrebačkih Makedonaca 1991. godine osnovana je Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj. U Zagrebu je osnovano MKD "Ohridski biser", koje ima sjedište kao i Zajednica Makedonaca u Masarykovoj ulici 16. Godine 1992. održana je i prva liturgija na makedonskom jeziku u grkokatoličkoj crkvi svetih Ćirila i Metoda, a kasnije je došlo i do osnivanja Makedonske crkvene općine u Zagrebu. Inicijativni odbor za osnivanje Makedonske crkvene općine u Zagrebu imao je obavezu uspostaviti kontakt s Makedoncima u Zagrebu i okolici, s hrvatskim državnim vlastima, lokalnom samoupravom i crkvenim vlastima te Svetim arhijerejskim sinodom Makedonske pravoslavne crkve. Dana 11. prosinca 1993. godine u muzeju

Mimara održana je skupština na kojoj je odlučeno da se osnuje Makedonska pravoslavna crkvena općina u Zagrebu, koja će biti posvećena velikomučenici sv. Zlati Meglenskoj. Za prvog predsjednika izabran je Toma Prošov. Godine 1995. Zagrebačka nadbiskupija ustupila je crkvu svetog Roka u Zagrebu na privremeno korištenje. Nakon toga je 2003. godine potpisan ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Makedonske pravoslavne crkve od zajedničkog interesa te je iz Makedonije poslan redovni parohijski svećenik sa sjedištem u Zagrebu. Godine 2008. kupljeno je građevinsko zemljište za izgradnju Pastoralnog centra i Makedonske pravoslavne crkve u Zagrebu te su 2013. godine u cijelosti plaćeni svi komunalni doprinosi za gradnju i u listopadu 2014. godine postavljen je i blagoslovljen kamen temeljac, a danas stoji podignuta Makedonska pravoslavna crkva na adresi Nova cesta 176.

Djelovanje predstavnice makedonske nacionalne manjine Zagrebačke županije Lene Đapić

Lena Đapić predstavnica je makedonske nacionalne manjine Zagrebačke županije. Rođena je 1953. godine u Gevgeliji, a od 1955. godine živjela je u Skopju, gdje se i školovala (gimnazija i Pravni fakultet). Supruga je upoznala u Gevgeliji 1971., a od tada do 1979. živjela je s njim u Skopju. Od 1979. do 1984. živjela je u Konjicu, a nakon toga sa suprugom i dvjema kćerima preselila se u Zagreb. Njezina je aktivnost iznimno raznolika te je nositeljica brojnih događanja ne samo u Zagrebačkoj županiji već i diljem Hrvatske.

Osnovala je 1995. etnosastav *Ezerki & 7/8* koji djeluje pod okriljem Hrvatsko-makedonskog društva u Zagrebu. *Ezerki & 7/8* u gotovo nepromijenjenom sastavu djeluju već dvadeset i sedam godina, a riječ je o hrvatskim državljanima od kojih je samo njih šestero makedonskog podrijetla. *Ezerki* su skupina od 15 do 18 ženskih vokalistica koje pjevaju troglasno. Vodi ih Darka Kragović, unuka Miljenka Prohaske. Orkestar *7/8* čini skupina glazbenika predvođena violinistom Brunom Urličem, koji je i aranžer i producent cjelokupnog opusa *Ezerki & 7/8*. Jezgru orkestra čine udaraljke, električni bas, gitara, kaval, harmonika, brač, saksofon i violina, a prema potrebi i tuba i truba. Sastav *Ezerki & 7/8* prepoznat je kao vrlo važan trag makedonske glazbe izvan Makedonije. Iza sebe ima više od 300 nastupa na gradskim trgovima, u koncertnim dvoranama, na

festivalskim pozornicama širom bivše Jugoslavije i Italije. Samo u Makedoniji bilo je organizirano sedam turneja. Ono što je posebno pohvalno jest da je etnosastav u Makedoniji postigao velike uspjehe interpretacijom makedonskih narodnih pjesama. Sa sastavom pjevali su i svirali Bodan Arsovski (*Leb i sol*), Toše Proeski, Kaliopi, Kostadinka Velkovska, Luka Nižetić, Radojka Šverko, Nina Badrić, Zorica Kondža, Massimo, Zoran Predin, klapa Sveti Florijan i drugi glazbenici.

Prema sjećanju Lene Đapić etnosastav *Ezerki* osnovan je 1995. godine i na početku je bilo samo desetak članica. Na prvom nastupu 2001. u Koncertnoj dvorani "Vatroslav Lisinski" na Svjetskom kongresu esperantista nastupile su samo četiri članice *Ezerki*. Kako kaže Lena Đapić, "tada nas je bilo četvero i zaradili smo prvih 1000 njemačkih maraka koje smo dvije godine kasnije uložili u objavljivanje prvog CD-a". Ranih 2000-ih etnosastavu su se priključili Darka Kragović i Bruno Urlić. Nakon njihova dolaska broj članova naglo je porastao, a oni su bili zaslužni i za mladu publiku te za profesionalan zvuk čitave skupine. Osnivači orkestra bili su Lena Đapić i Stojan Trajkov, koji je bio i član orkestra od 2000. do 2015. godine. U orkestru koji je 1996. utemeljila Lena Đapić pod nazivom MAKEDO na početku su bila samo četiri instrumentalista. Godine 2000. taj se orkestar proširio na sedam članova i dobio ime "Sedum osmini", pod vodstvom Brune Urlića on djeluje i danas. Do danas su objavili šest CD-a od kojih je jedan snimljen uživo u Tvornici kulture. O etnoskupini *Ezerki* & 7/8 snimljen je i dokumentarni film "Ludi za Makedonijom", u kojem su mnogi članovi i osobe iz kulturnog i političkog života Hrvatske i Makedonije iznijele svoje mišljenje o skupini. Jedan od zaključaka je opća pohvala tom sastavu kao najboljem ambasadoru makedonske glazbe i kulture izvan Makedonije (Zlatko Kramarić), odnosno da *Ezerki* mogu predstavljati Makedoniju u svim zemljama svijeta (Ljubomir Brandulica).

Članovi skupine *Ezerki* su:

Soprani: Lena Đapić, osnivačica, Makedonka; Renata Lozanovski Furst, Makedonka; Ana Terek Kelava; Tajana Gluhak; Zdenka Lesjak; Kate Marunović i Senka Ekić. Mezzosoprani su: Darka Kragović, voditeljica *Ezerki*; Liljana Prevolšek, Makedonka; Sonja Burić; Mirjana Jakopčević; Tatjana Pakrac Zvonar; Jelena Badovinac, majka Makedonka. Alti su: Krunoslava Kuljiš; Katica

Adamović; Renata Kotaranin Petreski otac Makedonac; Kristina Taslak Miletić i Jelena Matančević.

Orkestar 7/8 su: Bruno Urlić, voditelj orkestra, violinist i aranžer; Safiudin Alimoski, Makedonac, gitara i kaval; Petra Badovinac, po majci Makedonka, brač; Krešimir Oreški, tapan, tarabuka, udaraljke; Marijan Jakić, saksofon; Toma Vlčev, bas gitara i Jelena Horvat, harmonika.

Osim u osnivanju etnosastava *Ezerki & 7/8* Lena Đapić je potaknula osnivanje te sudjelovala u osnivanju Zajednice Makedonaca u Republici Hrvatskoj, a poslije i u osnivanju Hrvatsko-makedonskog društva. Lena Đapić prisjeća se osnivanja Zajednice Makedonaca u Republici Hrvatskoj. "Bilo je to vrijeme početka rata. Jako puno eminentnih ljudi iz društvenog, gospodarskog, znanstvenog i kulturnog života uključilo se u osnivanje Zajednice, a 1993. bila sam inicijator i sudjelovala u osnivanju i Hrvatsko-makedonskog društva, u koje su bili učlanjeni brojni Hrvati, među njima i Dalibor Brozović, Alemko Gluhak, Borislav Pavlovski, Stjepan Antoljak, Magdalena Apostolova Maršavelski, Judita Rey Hudeček, Zlatko Kramarić, Goran Kalodera, Tome Apostoloski i drugi. Predsjednik Društva bio je isprva akademik Stjepan Antoljak. Činjenica je da su brojni Hrvati odlazili na rad u Makedoniju u vrijeme Kraljevine Jugoslavije i socijalističke Jugoslavije te da su svojim radom podigli makedonsko sveučilište, makedonsku operu i makedonski balet." Danas je predsjednica Hrvatsko-makedonskog društva Judita Rey Hudeček, a prije nje su predsjednici bili Stjepan Antoljak, Ljerkica Car Matutinović i Borislav Pavlovski.

Lena Đapić prije preseljenja u Zagrebačku županiju bila je članica Vijeća makedonske nacionalne manjine Grada Zagreba. Međutim, nakon preseljenja u Harmicu od 2007. godine predstavnica je makedonske nacionalne manjine Zagrebačke županije. Umjesto nje je od 2011. do 2015. predstavnica makedonske nacionalne manjine Zagrebačke županije bila Sonja Habuš. Lena Đapić ističe da su Makedonci u Zagrebačkoj županiji uglavnom starije životne dobi, da ih je u međupopisnom razdoblju 2011. – 2021. mnogo i preminulo, a da novih doseljavanja ili izjašnjavanja mlađih osoba kao Makedonaca baš i nema. Stoga je i broj Makedonaca u Zagrebačkoj županiji sve manji. Čuvari nacionalnog i vjerskog identiteta Makedonaca u Hrvatskoj su Makedonska pravoslavna crkva, koja djeluje u Zagrebu, predstavnici i vijeća makedonske nacionalne manjine

te makedonska kulturna društva u Hrvatskoj. "Makedonci poštuju sredinu u kojoj žive. Inkorporirani su u sva tijela i u sve pore života te sredine te dijele sudbinu većinskog naroda."

Neke od aktivnosti Lene Đapić kao predstavnice makedonske nacionalne manjine Zagrebačke županije jesu:

- a) organiziranje više od 150 nastupa i koncerata etnosastava *Ezerki & 7/8* u Zagrebačkoj županiji. *Ezerki & 7/8* nastupali su u sklopu Hrvatsko-makedonskog društva i u gradovima i općinama Zagrebačke županije na više manifestacija (Zaprešić, Bistra, Jastrebarsko, Vrbovec, Samobor, Ivanić-Grad, Šenkovec, Velika Gorica)
- b) objavljivanje i predstavljanje knjiga – dvije zbirke recepata pod nazivom *Mirisi i okusi Makedonije* te *Najbolje iz Makedonije* autorice Lene Đapić u kojoj se nalaze najbolji recepti po kojima je makedonska kuhinja poznata izvan granica Makedonije u suizdavaštvu s Hrvatsko-makedonskim društvom
- c) objavljivanje knjige *Žena u makedonskoj pjesmi* autorice Judite Rey Hudeček (2009.) u suizdavaštvu s Hrvatsko-makedonskim društvom
- d) objavljivanje knjige *Vino nas veže i spaja* autorice Judite Rey Hudeček (2010.) u suizdavaštvu s Hrvatsko-makedonskim društvom
- e) objavljivanje knjige *Sjećanja na Makedoniju* autorice Judite Rey Hudeček (2016.) u suizdavaštvu s Hrvatsko-makedonskim društvom
- f) objavljivanje knjige *Sjećanja i poslije njih* Judite Rey Hudeček (2018.) u suizdavaštvu s Hrvatsko-makedonskim društvom
- g) objavljivanje knjige *Makedoniji s ljubavlju, Ezerki & 7/8* autorice Judite Rey Hudeček (2020.) u suizdavaštvu s Hrvatsko-makedonskim društvom
- h) objavljivanje knjige *Makedonija, povijesni i etnolingvistički aspekti* autora Nikole Rašića iz Rotterdama (2021.)

- i) prijevod Judite Rey Hudeček s makedonskog na hrvatski knjige *Ex cathedra* Ferida Muhića u izdanju Hrvatsko-makedonskog društva (2014.)
- j) tribina *Poznato-nepoznata Makedonija* na kojoj je predavanje održao profesor filozofije na skopskom Sveučilištu Ferid Muhić
- k) postavljanje izložbe *Vrtovima Makedonije i Hrvatske* autorice Krunoslave Kuljiš
- l) osnivanje Makedonskog kutka u zaprešićkoj Gradskoj knjižnici Ante Kovačića u listopadu 2018., koji je opremljen makedonskom literaturom i izdanjima udruga i predstavnika Vijeća makedonske nacionalne manjine iz Hrvatske. Projekt je poduprla Gradska knjižnica i Grad Zaprešić.
- m) predstavljanje knjige *Balkanski etnički feniks* autora Rubina Zemona
- n) predstavljanje knjige *Makedonija – povijesni i etnolingvistički aspekti* autora Nikole Rašića 2022. u Zaprešiću i Zagrebu.

Životne priče Makedonaca iz Zagrebačke županije

Jedan od Makedonaca **M. K.** iz Zagrebačke županije prisjeća se kako je njegov otac nakon završetka rata u kojem je sudjelovao u NOB-u poslan na Vojnu akademiju, a potom na Vis. Nakon pet godina boravka na Visu poslan je natrag u Makedoniju, u Skopje, gdje se kazivač rodio 1952. godine. Ondje je boravio samo šest mjeseci i nakon toga je otac poslan u Viroviticu, a od tamo u Zagreb. Otac je podrijetlom bio iz Debra, a majka iz Kruševa u Makedoniji. Kazivač je svoja ljeta provodio u Kruševu kod majčine obitelji te je ondje naučio jezik. “Kod kuće su majka i otac uglavnom govorili hrvatski, ali i makedonski. Ipak, jezik smo ja i sestra naučili u Makedoniji. Mi smo u biti bili Zagrepčani jer smo ondje odrasli. Na svakodnevicu u Makedoniji se nismo mogli prilagoditi i nitko od nas, osim oca, nije se želio preseliti u Makedoniju. Moji roditelji nisu bili religiozni, ali su zato djed i baka držali do vjeroispovijesti. Iako sam rođen u Hrvatskoj i jako volim Hrvatsku, bilo je perioda kada mi je bilo vrlo teško. Tako sam kod zapošljavanja imao mnogo problema. Iako sam imao završen

Prometni fakultet, radio sam posao za koji je bila potrebna srednja škola svoj čitav radni vijek. Ne bih rekao da je ta vrsta diskriminacije bila zbog moje nacionalne pripadnosti, već zato što nisam imao poznanstva i prijateljstva, odnosno veze u Hrvatskoj. U Makedoniji sam imao rođaka koji je mojem ocu nudio da dođem raditi u Makedoniju u svojoj struci i da ondje mogu birati koji posao želim. Međutim, nisam se mogao odlučiti da odem iz Hrvatske. I dan danas osjećam Makedoniju kao svoju zemlju. Ustajem rano, negdje oko šest sati. Kad sam sam, slušam makedonsku glazbu, makedonsku televiziju i lovi me neka nostalgija za ljetima koja sam proveo u Makedoniji. Imam dva pasoša i dvije domovine. Često sam odlazio u Makedoniju. Od 2019. nisam otišao zbog stanja s koronom. Sada je već mnogo i mladih i starih pomrlo u Kruševu. Ondje ljudi tuguju za nekadašnjim zajedništvom i nekadašnjom državom jer je Makedonija dobivala veliku pomoć od razvijenih republika u Jugoslaviji. Iako volim Makedoniju, nije mi palo na pamet da idem dolje živjeti. Makedonija ima loše susjede: Albaniju, Srbiju, Grčku i Bugarsku. Smatram da je velika razlika u toj nostalgiji za Makedonijom koja se manifestira u slušanju muzike i praćenju vijesti i življenja u Makedoniji.”

Valentina Matić, djevojački Grozdanoska, rođena je 1978. godine u Požegi. “Moj je pradjed Đorđija još 1878. godine, krajem 19. stoljeća, imao pekaru u Solunu i tamo je radio moj djed Cvetan kao mladić. Iz Grčke su bili protjerani, pa su pekarski zanat nastavili diljem Makedonije i u okolnim državama otvorivši pekare u Dubrovniku, Nišu, Subotici, Beogradu, Kikindi, Pančevu, Novom Sadu, Osijeku i Kutjevu. Posjedovali su ukupno 16 pekara. Pekaru u Kutjevu moj djed Cvetan ostavio je mojem ocu Mladenu koji nastavlja obiteljski posao, a pekaru u Subotici daruje kćeri. Te su dvije pekare ostale unutar obitelji. Pekarna Kutjevo ima najdužu tradiciju te je u našem vlasništvu od pradjeda. Brat je danas vlasnik te pekare. Očeva obitelj potječe iz mjesta Kičevo u Makedoniji, dok je majka iz Prilepa. Otac je bio pomorac i prvo vrijeme nije vodio pekaru. 1969. godine rodio se moj brat Aleksandar, potom 1970. godine brat Dino, nakon osam godina – 1978. – i ja. Nakon rođenja brata Dine otac se više nije vraćao na more, nego je preuzeo brigu o pekari i počeo se baviti pekarskim zanatom zajedno s mojom majkom. Od samih početaka smo bili dvojezični. Paralelno smo učili makedonski i hrvatski jezik. Moja je majka prodavala pekarske proizvode u

radnji, a otac je noću pekao kruh te ga je rano ujutro razvezio po okolnim selima i u školu. U našem Kutjevu živjelo je još Makedonaca. Tako je u mjestu živio Nikola Nikolovski, farmaceut u apoteci, koji nam je kasnije postao i kum na vjenčanju bratu Dini, te Konstantin Pelivanski, liječnik u Kutjevu. Moji roditelji držali su do pravoslavne vjeroispovijesti tako da smo mi kršteni u našoj kuci, slavili smo svetog Nikolu, zaštitnika obitelji, i sve kršćanske blagdane. Sjećam se da sam pohađala rimokatolički vjeronauk u nedostatku pravoslavnog, a roditelji su smatrali da ne mogu ništa loše naučiti slušajući vjeronauk druge vjeroispovijesti. Udala sam se 2002. godine za Hrvata Ivana Matića iz Pleternice crkvenim vjenčanjem koje je obavljeno u rimokatoličkoj crkvi u Kutjevu. Rodila sam troje djece – Petra, Magdalenu i Jakova – i rado im pričam o Makedoniji i upoznajem ih s makedonskom kulturom, običajima, tradicijom i jezikom. Spremam s užitkom tradicionalna jela Makedonije za sve svoje najmilije za blagdane i svi ih vole jesti: baklava, oriz so meso, pečeni piperki, grafče tafče i mnoge druge. Moji su roditelji bili vezani za Makedoniju tako da su u Skopju sagradili kuću, kamo smo svako ljeto odlazili na godišnji odmor. Koliko sam vezana za Makedoniju govori činjenica da sam na bračno putovanje otišla u Makedoniju i u Grčku te upoznala svojeg Ivana s Makedonijom. Radim kao medicinska sestra u Jastrebarskom u ambulanti. Moj brat Aleksandar bio je doktor veterine, a brat Dino ugostitelj i on je nastavio obiteljski obrt od oca u Kutjevu. U Jastrebarsko sam se doselila sa suprugom 2007. godine kada smo završili kuću u kojoj živimo i lijepo nam je. Novi grkokatolički župnik i njegova supruga u Jastrebarskom su Makedonci tako da sam na taj način stupila u kontakt s Makedoncima u ovom kraju. Povezana sam i s Makedonskom pravoslavnom crkvom jer mi je otac Kirko pokopao najstarijeg brata. Volim živjeti u Hrvatskoj i nikada se nisam osjećala diskriminirano ili uvrijeđeno na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi. Naprotiv, imala sam zanimljivu situaciju kada sam bila na godišnjem odmoru kao mala u Makedoniji. Tada su me nazvali Hrvaticom. Ja sam Makedonka i time se ponosim. Znam tko sam i gdje sam. Zadovoljna sam životom u Hrvatskoj i meni kao Makedonki lijepo je živjeti u Hrvatskoj. Mislim da se Hrvatska prijateljski odnosi prema nacionalnim manjinama.”

Orce Lambevski rođen je 1971. godine u Skopju. “Iz Skopja sam 1990. godine došao na studij u Zagreb. Budući da u Makedoniji nije bilo Veterinarskog

fakulteta, u Beograd i Zagreb se primalo po trideset studenata iz Makedonije, a u Sarajevo njih još deset. U JNA sam bio 1989. godine u Puli i na Molatu i tako sam samo nastavio svoj boravak u Hrvatskoj upisavši se na studij. Međutim, 1991. godine počeo je rat i nas Makedonce su povukli s ratnih područja i vratili u Makedoniju, gdje je otvoren Veterinarski fakultet. Kako sam u Zagrebu upoznao već tada svoju sadašnju suprugu, 1994. sam se vratio u Zagreb. Potom sam radio dvije i pol godine u građevini, a zatim sam se počeo baviti deratizacijom. U Kašini živim od 1996. godine. U našem mjestu ima još Makedonaca. Neki od njih rade u lokalnom restoranu. Bio sam predsjednik Zajednice Makedonaca u Hrvatskoj od 2010. do 2012., a neko sam vrijeme bio i član Vijeća makedonske nacionalne manjine Grada Zagreba. Danas vodim dvije firme i više nisam uključen u makedonske organizacije. U Hrvatskoj nisam doživio nikakve diskriminacije, a Makedonci su iznimno dobro prihvaćeni. Makedonija mi sve manje nedostaje jer sam tu već 30 godina. Kada odem dolje, ostanem desetak dana, a onda me sve vuče natrag ovdje gdje mi je obitelj i posao.”

Vesna Nastevska, djevojački Stojanovski, rođena je u Bitoli 1973. godine. “Moj je otac bio autoelektričar, a majka je radila u trgovini u Bitoli, gdje sam provela sretno djetinjstvo i ranu mladost. Do 1995. godine živjela sam u Bitoli. Tada sam upoznala budućeg supruga koji je bio kod tete u gostima, a stigao je kao Makedonac iz Velike Gorice. Naime, u Velikoj Gorici je njegov otac otvorio 1955. godine slastičarnicu Korzo, koja danas nosi ime Mozart, i gdje radimo ja i suprug, jer je na Plesu bio vojni garnizon. S dvadeset i dvije godine sam prvi put otišla u Hrvatsku. Na početku mi je bilo sve zanimljivo, ali mi je vrlo brzo počela nedostajati Makedonija. Sada je drukčije. Sada bi mi u Makedoniji nedostajala Hrvatska jer sam tu stvorila život. I danas u obitelji ja najviše govorim makedonski. Djeca vole Makedoniju i razumiju sve makedonske riječi, ali slabo govore jezik. Sa svekrom i svekrvom govorila sam uvijek makedonski. Zbog posla vrlo rijetko stignem otići u Makedoniju, gdje imam brata i sestru. U Hrvatskoj nikada nisam doživjela bilo kakvu vrstu diskriminacije, a vodila sam brojne hrvatske obitelji u Makedoniju kako bih ima pokazala ljepotu moje rodne zemlje. Iako mi je samo zet rimokatolik, ja slavim sve blagdane, i pravoslavne i rimokatoličke. Moju kuću su posvećivali i rimokatolički svećenik i pravoslavni svećenik, a budući da u Velikoj Gorici nemam pravoslavnu crkvu, na veće blagdane znam otići i u obližnju rimokatoličku župu. Makedonija mi

nedostaje, a posebno nedostaju ljudi, obitelj, hrana (povrće, voće i sir). Kada su neki blagdani, rado bih preletjela do Bitole. Nacionalni i vjerski identitet čuvam štujući krsnu slavu svetoga Nikole i čuvajući ikone koje imam kod kuće. Osim toga, kuham na makedonski način i makedonska jela. Moja su djeca ponosna što su im roditelji Makedonci, ali Hrvatsku smatraju svojom zemljom budući da su ovdje rođeni i budući da im je ovdje sve. Makedonija me vuče jer sam tamo provela djetinjstvo i mladost, ali tu su mi rođena djeca. Ovdje sada već duže živim nego u Makedoniji. Sada smatram da su mi Makedonija i Hrvatska jednako važne. Da odem u neku treću zemlju, patila bih za obje moje zemlje. Kada u Makedoniju danas dođem, osjećam se kao gost.”

Izbor iz literature

APOSTOLOVSKA, Marina (2011). *Stari makedonski semejstva vo Hrvatska = Stare makedonske obitelji u Hrvatskoj*, Zagreb: Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj.

BOJADŽISKI, Ognjen (2007). *Makedonci u Hrvatskoj – kronološki aspekti*, Zagreb: Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj.

KALOGJERA, Goran (2001). *Braća Miladinovi: legenda i zbilja*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.

KALOGJERA, Goran (2006). *Poveznice makedonsko-hrvatske*, Rijeka – Zagreb: Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj.

PAVLOVSKI, Borislav; KALOGJERA, Goran (2008). *Hrvatsko-makedonske književne i kulturne veze*, Rijeka: Filozofski fakultet.

VIII. Nijemci u Zagrebačkoj županiji

Prve veće zajednice njemačkih doseljenika spominju se 1209. godine u Varaždinu, a nešto kasnije nalazimo potvrde o kolonijama u Samoboru, na Gradecu, u Petrinji i Virovitici. Bila je riječ o trgovcima i obrtnicima čija su se imena pojavljivala u gradskim dokumentima uz pridjevke *Theutonicus* (Teutonac) ili *Allemanus* (Aleman) ili je naveden naziv grada odakle su se doselili. Ne može se sa sigurnošću ustanoviti kada su prvi Nijemci (u srednjovjekovnim popisima najčešće Teutonci) došli na područje Hrvatske i Zagreba, ali prema popisima trgovaca, rudara i obrtnika i prema vladarskim ispravama koje ih spominju, čini se da se Sasi spominju kao prvi naseljenici već u 12. stoljeću. Nijemci su tijekom 14. stoljeća bili nastanjeni na Gradecu kao pripadnici gradečke oligarhije i kao sitni trgovci i obrtnici. Već 1357. spominje se njihova bratovština, što je samo dvije godine nakon spomena slavenske bratovštine. O njihovoj prisutnosti svjedoči i popis vijećnika iz 1377. godine. O njemačkim obrtnicima svjedoči i jedna ulica u podgrađu koja se naziva Njemačka ves (*Vicus Teutonicorum*; spominje se još 1355.), a njezini su stanovnici Nijemci postolari. Nijemci su postali politički utjecajni i ekonomski jači tijekom rasta moći grofova Celjskih u prvoj polovini 15. stoljeća. Celjski su bili njemački plemići, a također su bili okruženi njemačkim službenicima, kaštelanima i dvorjanima. Prema istraživanju Karoline Kanižaj njemačka kolonija na Gradecu može se najbolje rekonstruirati prema popisima sudaca, prisežnika i vijećnika te preko oporuka i kupoprodajnih ugovora. Nijemci su se u 14. stoljeću u Zagreb doselili iz Beča, Kölna, Constanze, Nürnberga, Landeshuta, Villacha, Reynburga, Fridberga i Kalhama. Osim toga, njemačkim jezikom (a ponekad i imenima) služili su se u Hrvatskoj i Kranjci, Židovi i Štajerci. Krajem 14. stoljeća javlja se i šoštarska zadruga u kojoj su bili gotovo u potpunosti prisutni Nijemci, koji su imali i svoju Šoštarsku ulicu. U najvećem broju slučajeva Nijemci su u drugoj polovini 14. stoljeća samo vijećnici i prisežnici, a u prvoj polovini 15. stoljeća i suci. Od značajnijih Nijemaca koji su imali političkog utjecaja na

Gradecu treba spomenuti na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće Eberharda Alben, biskupa zagrebačkoga, bana i kraljevskoga kancelara u dva navrata. Jedna od najznačajnijih obitelji na zagrebačkom Gradecu *de lingua Theutonicorum* jest obitelj Bole. Sudačku je dužnost obitelj Bole obavljala generacijama. Koliko su se Nijemci udomačili u zagrebačkome srednjovjekovnom društvu, govori činjenica da je već druga generacija obitelji Bole nazvana Boljetići, a da su unuci (dakle, treća generacija) već dobili slavenska imena. U 16. stoljeću jedan od najmoćnijih Nijemaca u Hrvatskoj bio je Juraj Brandenburški, nećak ugarsko-hrvatsko i češkog kralja Vladislava II. Jagelovića. On je bio oženjen za Beatricu Frankopan i nakon njezine smrti naslijedio je imanja koja je ona baštinila iz prvog braka, a pripadala su Ivanišu Korvinu. Gospodario je utverdama poput Varaždina, Medvedgrada, Malog Tabora, Oštrcgrada i Lukavca, a na svoja je imanja doveo brojne njemačke obrtnike, kaštelane i plaćene vojnike. Dijelu vojnika među vojnokrajiskim posadama na području današnje Zagrebačke županije (npr. Ivanić) preci su bili njemačkog podrijetla.

U vrijeme ranoga novog vijeka, u periodu vladavine Marije Terezije, Nijemci su se na Gradecu osilili. Tako je nemalo puta unutar Građanske čete dolazilo do sukoba između Nijemaca i Hrvata. Građanska četa osnovana je u vrijeme kad je i Zagrebu prijetilo prodiranje ideja Francuske revolucije. Četa je imala dva odjela, hrvatski i njemački, s jednakim pravima i obvezama. Međutim, suradnje među njima nije bilo jer su Nijemci 1789. osnovali svoju posebnu, njemačku građansku četvu. Pokretač je bio trgovac Josip Šiffer. On je na svoj račun nabavio stotinu pušaka i podijelio ih građanima koji su se upisali u njegovu četvu. Prigodom proslave krunidbe kralja Leopolda II., koja se održavala u Zagrebu 1790., pripadnici njemačke čete sebi su dali izraditi posebnu njemačku zastavu.

U sklopu nagodbene politike u drugoj polovini 19. stoljeća, od 1869. godine u Zagrebu počinje djelovati Zemaljska vlada s banom na čelu. U Zagreb sada pristižu brojni činovnici i javni službenici iz svih dijelova Monarhije. Osim toga, u grad dolaze brojni profesori, graditelji, umjetnici i znanstvenici koji svojom nazočnošću obogaćuju život grada. Tada dolazi do promjene položaja njemačke narodne skupine jer Nijemci u istočnom dijelu Monarhije postaju manjina. Usporedno s time dolazi i do izraženijih oblika antigermanizma u Hrvatskoj. Tako August Šenoa (koji je i sam bio njemačkih korijena, kao i mnogi drugi preporoditelji) dobiva zadatak 1878. izmijeniti dotadašnje dvojezične natpise

zagrebačkih ulica na njemačkom i hrvatskom natpisima samo na hrvatskom jeziku. Od tada do 1891. malen se broj obrtnika i trgovaca podrijetlom Nijemaca nastanjuje u Zagrebu, što je u prethodnom razdoblju bilo drukčije.

U vrijeme srednjeg vijeka postojala je značajna njemačka zajednica i u Samoboru. Njemačke obitelji posjedovale su i stari samoborski grad te samoborsko vlastelinstvo. Među tim obiteljima bile su Celjski, Thurn, Hening, Gruber, Ungnad, Auersperg, Kulmer, Kiepach i Allnoch. Na širem samoborskom području imanja su imale obitelji Praunsperg, Reiser, Wiesner, Lepel-Gnitz i Schmidtchen. U Samobor su se još od vremena Celjskih doseljavali Nijemci kao službenici, obrtnici i vojnici. Čini se da je broj Nijemaca između 13. i 16. stoljeća bio značajan, a zatim pada, da bi ponovno narastao u 19. stoljeću. Barbara Celjska provela je jedan dio svojeg života u Samoboru. Navodno je u samoborskom starom gradu imala i alkemijski laboratorij u kojem je od bakra pokušala dobiti srebro i zlato. Samoborsko vlastelinstvo su nakon Celjskih držali Korvini, potom Schaumburzi, zatim Henninzi, a gotovo stotinu godina i Auerspergi. Samobor je imao i liječničku službu te je poznato da je sredinom 18. stoljeća ondje kao liječnik radio Franjo Klein, koji je imao bečku diplomu. U franjevačkom samostanu u Samoboru djelovala je i ljekarna, a fratri u Samoboru i Klanjcu obično su bili njemački redovnici. I rudnik u Rudama vodili su rudarski meštiri koji su bili njemačkog podrijetla. Pojedini učitelji u Samoboru također su bili Nijemci, graditelj gradske vijećnice u Samoboru bio je Bartol Felbinger, a jedan od samoborskih gradonačelnika njemačkoga podrijetla (a bilo ih je više) bio je Ljudevit Šmidhen. Zahvaljujući njemu, sagrađen je drveni most kod Podsuseda, koji je 1875. godine povezo Zagreb i Samobor. Šmidhen je dva puta biran za gradonačelnika, a bio je zaslužan za uređenje jezgre grada Samobora, popločao je ulice i nogostupe, obnovio kanale, pošumio brdo Stražnik, uredio je Anindol, rasvjetu u gradu i gradsku kanalizaciju. Među Samoborcima koji su najzaslužniji za izgradnju Hidropatskog kupališta na Vugrinščaku bili su Viktor von Allnoch, Milan von Kiepach i Franjo von Reiser. Milan Praunsperger von Haderdorf bio je etnolog, sudac i načelnik Samobora. Za samoborskog načelnika izabran je 1927. godine. Članovi obitelji Allnoch sudjelovali su u više generacija u društvenom životu Samobora. No, Arnold von Allnoch i njegovi sinovi bili su zadojeni nacizmom te su u Samoboru i Rudama 1941. osnovali Kulturbund. U Samoboru su uspjeli okupiti stotinjak stanovnika njemačkog

podrijetla. Međutim, velik broj Nijemaca je iz Samobora otišao već 1942. godine, uglavnom na rad ili na istočnu frontu. U Samoboru je djelovao i Ferdo Livadić, podrijetlom Nijemac, rođen u Celju, pravog imena Franz Ferdinand Wiesner von Wiesenfeld, hrvatski skladatelj i muzikolog. On je skladao više od 250 skladbi (uglazbio je i čuvenu budnicu *Još Hrvatska nij' propala*), a njegov dvorac, u kojem je danas Samoborski muzej, bio je okupljalište najznamenitijih iliraca. Bio je ravnatelj samoborske škole, a i jedan od zagovornika otvaranja Djevojačke škole u Samoboru. Obitelj Reiser u Samobor se doselila 1775. Franjo Reiser bio je trgovac i vlasnik rudnika u Rudama (1825.) i bakrane u Samoboru. Johan von Wagner kupio je imanje u Samoboru 1870. godine. Wagneri su ondje sagradili svoj dvorac s arboretumom, a sudjelovali su i u osnivanju Društva za poljepšanje Samobora. Iz Samobora je i obitelj Paar njemačkog podrijetla, iz koje je Vladimir Paar, teorijski fizičar rođen 1942. Posebno mjesto u novijoj prošlosti Samobora zauzima Milan Lang, brat Josipa Langa, zagrebačkog pomoćnog biskupa, koji je djelovao kao učitelj, orguljaš i kroničar. Bio je ravnatelj samoborske škole, utemeljio je školsku knjižnicu i prirodoslovnu zbirku. Napisao je i djelo *Samobor – narodni život i običaji*.

U 16. stoljeću nedaleko od Samobora u Rudama počinje eksploatacija bakrene rudače. Kranjski plemić Leonhard Gruber doveo je u Rude 17 rudarskih obitelji iz Saske, koji su bili vješti rudari i donijeli su sa sobom u Rude kult štovanja svete Barbare, koji postoji i danas. Kasniji vlasnik samoborskog grada Ivan III. Ungnad von Weissenwolf doveo je u Rude još pet rudarskih obitelji iz Württemberga. I poslije njega su vlasnici rudnika bili Nijemci. Prema pisanju Gorana Beusa Richembergha čini se da su se u Rude naselili i neki rudari podrijetlom iz Saske, koji su živjeli u Bosni (oko rudnika Ljubija) i odande su morali pobjeći pred Osmanlijama. Rudnik je postojao sve do 1850. godine. Tijekom mnogo stoljeća Rude su bile jedino naselje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u kojem su Nijemci činili većinu. Međutim, tijekom vremena u taj se kraj naselilo hrvatsko stanovništvo, a mnoge su se obitelji njemačkog podrijetla i asimilirale. Neke od tih njemačkih obitelji su se nakon zatvaranja rudnika raselile po drugim dijelovima Hrvatske. Godine 1866. navodi se da na području župe Rude ima 227 kuća u kojima živi 1405 stanovnika, od kojih se samo njih osam iskazalo kao Nijemci. Neka od njemačkih prezimena u Rudama su Maurer, Moszer, Kostell (Kostelac), Büchler (Pihler), Nikell (Nikl), Kucher (Kuhar),

Lechbaumer (Lehpamer), Schuster (Šujster, Šuster), Pamer, Muder, Hoffer, Zalahar, Stengel (Štengl), Stibohar, Frözel (Fresl), Kummerle, Kökl (Kekel), Lebegner, Laufer i druga. Neposredno prije Drugog svjetskog rata jedan dio stanovništva njemačkog podrijetla u Rudama upisao se u Kulturbund, ali to su prije svega učinili zbog materijalnih sredstava. Mali je broj pristao da se organizirano evakuira u Njemačku. Tradiciju njemačkih doseljenika u Rudama čuva Kulturno-umjetničko društvo *Oštrc* iz Ruda, koje priređuje manifestacije u čast svete Barbare i promovira rudarsku greblicu (jelo od tijesta i sira). U sastavu Društva nalazi se i njemačka plesna skupina.

U neposrednoj blizini Zagreba posjede je imala i njemačka obitelj Kulmer iz Koruške, koja je držala posjede i u samoborskom kraju. Njihovo je imanje bilo u Šestinama, a ondje se nalazio lijep dvorac (tzv. Kulmerovi dvori), koji je stradao 1945. u podmetnutom požaru, a nedavno je obnovljen kao replika na istom mjestu. Osim tog posjeda obitelj Kulmer imala je u Zagrebu na Gornjem gradu baroknu palaču.

Obitelj Thurn und Taxis, podrijetlom iz Austrije i sjeverne Italije, u Hrvatskoj se javlja u doba Maksimilijana I. koji je Georgu von Thurnu dao u posjed nekoliko hrvatskih utvrda. Georg von Thurn dobio je na poklon od Frankopana i imanje Samobor, gdje je stradao 1512. godine u seljačkoj buni samoborskih kmetova. Od grofova Erdödyja kupili su veliko imanje Želin Čiče te su ondje podignuli mljekaru i tvornicu kvasca, žeste, špirita, četki i metli. Bili su dobrotvori župne crkve svetog Ivana Krstitelja u Novom Čiču, u kojoj su financirali popravke i dogradnje, te kapele u selu Kuče. U 19. stoljeću obitelj je kupila vlastelinstva Ozalj, Grobnik i Brod na Kupi, a početkom 20. stoljeća sagradila je drvnoindustrijski pogon te ciglanu u Turopolju, u istoimenom naselju u kojem su nastanjeni novi doseljenici, radnici u pilani i ciglani.

Dotad odvojene varoši Gradec i Kaptol posebnim carskim patentom ujedinjene su 1850. godine, zajedno s Novom vesi i Vlaškom ulicom, u jedinstvenu gradsku općinu Zagreb. Prvi zagrebački gradonačelnik bio je Janko Kamauf, odvjetnik njemačkoga podrijetla čiji se otac doselio u Zagreb 1785. godine. Nakon Kamaufa bilo je još gradonačelnika njemačkog podrijetla, a najistaknutiji su bili Pavao Hatz, Josip Hoffmann, Milan Amruš (Emil Amrusch) i Alois Vjekoslav Heinzl. U 20. stoljeću bio je to i Pero Pirker.

Nakon ujedinjenja gradskih varoši, a osobito nakon velikoga potresa 1880. godine, nastupa razdoblje ubrzanoga razvoja Zagreba, u kojemu su nezamjenjivu ulogu imali mnogi njemački poduzetnici i graditelji. Najvažniji zagrebački arhitekti toga razdoblja (u kojemu je nastao moderni Donji grad) odreda su bili Nijemci: Bartol Felbinger, Hermann Bollé, Ivan Plochberger, Franz Klein, Kuno Weidmann, Alois-Vjekoslav Bastl, Franz Pfaff, bečki graditelji Ferdinand Fellner i Hermann Helmer te mnogi drugi. Njihova graditeljska baština, od Hrvatskog narodnog kazališta i najvažnijih muzeja pa do katedrale i mirogojskih arkada, nenadomjestiva je u vizuri Zagreba. I velika većina građevina javne namjene u Zagrebačkoj županiji, pogotovo kad je riječ o crkvama građanima do početka 20. stoljeća, djelo je njemačkih graditelja ili su opremljene zvonima, oltarima i slikarijama umjetnika i obrtnika njemačkoga podrijetla.

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata dolazi do iseljavanja Nijemaca iz grada Zagreba. Beogradski režim krajem 1928. donosi Zakon o državljanstvu prema kojemu državljanstvo mogu dobiti samo oni koji su prije 1. prosinca 1918. živjeli kontinuirano na području Kraljevine SHS. Tako brojni stručnjaci koji su pristigli iz Njemačke nakon toga datuma ne mogu uzeti državljanstvo. Prema popisima iz 1921. i 1931. Nijemci se nisu mogli izjasniti kao nacionalna manjina, pa je stoga jedini pokazatelj nacionalne pripadnosti materinski jezik. Međutim, rubrika materinskoga jezika nije mogla obuhvatiti sve Nijemce jer ih je bilo mnogo koji su bili u miješanim brakovima. Isto tako, mnogi su se Židovi također služili njemačkim jezikom kao materinskim. U Kraljevini Jugoslaviji dolazi do poboljšanja odnosa prema Nijemcima između 1929. i 1939. godine. Godine 1930. Njemačka evangelička crkva priznata je javnom crkvom, a sjedište joj je bilo u Zagrebu. Na njezinu se čelu nalazio biskup dr. Philipp Popp, koji je na zahtjev Kulturbunda bio imenovan i senatorom u beogradskoj Narodnoj skupštini. Prema popisu iz 1931. u Zagrebu je bilo 6287 Nijemaca i Austrijanaca (odnosno 3,4 % stanovništva). Iločanin Rudolf Erber, Nijemac po podrijetlu, dugogodišnji ravnatelj Gradske štedionice, postaje 1934. zagrebačkim gradonačelnikom. U Zagrebu jača politički utjecaj njemačke nacionalne manjine nakon 1930. Tada dolazi i do sve veće gospodarske i kulturne povezanosti Njemačke i Jugoslavije. Pronacistički orijentirane grupe pokušavaju djelovati preko zagrebačkih studenata jer na zagrebačkom sveučilištu studira velik broj studenata Nijemaca iz Srijema, Slavonije i Bačke. Godine

1932. u Zagrebu je osnovana podružnica Kulturbunda. To je društvo imalo 1933. 184 članova, od čega 86 iz Zagreba, a 1940. već ima oko 400 članova. Prema izvješću zagrebačkoga redarstva početkom 1939. zagrebački Kulturbund imao je oko 400 članova. Čini se da je bilo samo oko 200 njemačkih državljana u Zagrebu članova nacističke partije, kako piše Nikica Barić. Uz Kulturbund i Udruženje njemačkih visokoškolaca postojala je i organizacija Njemačko potporno društvo, čiji su članovi bili njemački državljani u Zagrebu. U Zagrebu je 1932. osnovano Društvo prijatelja Njemačke, koje je okupljalo zanatlije i trgovce kao i one Zagrepčane koji su vidjeli korist od povezivanja s Nijemcima i Njemačkom. Prema podacima zagrebačkoga redarstva od 9. svibnja 1940. to je društvo imalo 574 člana iz različitih slojeva građanstva, od kojih su neki bili i njemački državljani.

Nakon uspostave NDH mnogi su se Zagrepčani, ako su imali uvjete, izjasnili kao Nijemci, a veći dio njih učlanio se u Njemačku narodnu skupinu, posebnu javnopravnu organizaciju njemačke manjine koju su uspostavile okupacijske vlasti. Zagrepčanima s njemačkim prezimenima otvorene su razne državne službe. Gradonačelnik grada Zagreba između 1941. i 1944. bio je mesarski poduzetnik Ivan Werner, podrijetlom Nijemac, navodno otrovan 1944. godine. Među samim Nijemcima partizanski pokret nije imao jačega odjeka (iako je među antifašistima bilo i građana njemačkoga podrijetla, a četiri hrvatska antifašista proglašena su narodnim herojima Jugoslavije). Zapravo, karakteristično je, kako piše Vladimir Geiger, da su folksdojčeri pokazivali pasivan stav i prema nacistima i prema komunistima. Znakovito je da je upravo u Hrvatskoj rođena jedina antifašistička partizanska postrojba u Europi sastavljena od Nijemaca koja se zvala *Ernst Thälmann*. Krajem 1944. godine, primicanjem fronte Slavoniji, ali i Zagrebu, dolazi do organiziranoga masovnog iseljavanja (od strane njemačkih vlasti) Nijemaca u Njemačku. Drakonska odluka AVNOJ-a od 21. studenog 1944. godine otežava stanje Nijemcima na području Jugoslavije. Naime, tom odlukom sva imovina državljana Reicha i osoba njemačke narodnosti (osim onih koji su se borili u jedinicama NOV-a ili su podanici neutralnih država, a nisu se držali neprijateljski tijekom rata) koje su se nalazile na području Jugoslavije prelazi u vlasništvo države. Nijemcima u Jugoslaviji na taj je način oduzeto 97.720 posjeda koji su se prostirali na 637.093 hektara. Od toga je na području Hrvatske oduzeto 20.457 posjeda

površine 120.977 hektara. Njemačka nacionalna manjina postala je tako iz najveće nacionalne manjine u prijeratnoj Jugoslaviji beznačajna nacionalna manjina. Iz telefonskoga imenika iz 1945. godine moguće je vidjeti koliko je malo obrtnika ostalo na zagrebačkome području nakon dolaska partizana. O tome je pisala Mira Kolar-Dimitrijević, koja je nabrojila sve obrtnike i trgovce za koje je smatrala da su Nijemci.

Od 1944. do 1948. kroz komunističke logore u Jugoslaviji prošlo je oko 100.000 Nijemaca. Uzimajući u obzir istraživanja Bogoljuba Kočovića i Vladimira Žerjavića te Bonsku dokumentaciju, možemo zaključiti da je od prijeratnih 550.000 Nijemaca, koliko ih je živjelo u Kraljevini Jugoslaviji, iz Jugoslavije istjerano ili se povuklo s njemačkom vojskom oko 320.000 Nijemaca, kao ratnih žrtava umrlo je i izginulo oko 30.000, u logorima, likvidacijama, internaciji u SSSR-u nakon Drugoga svjetskog rata ubijeno je još oko 70.000 Nijemaca iz Jugoslavije, pa se procjenjuje da je u Jugoslaviji do popisa 1948. godine ostalo oko 130.000 Nijemaca, od kojih se samo 55.000 izjasnilo kao Nijemci ili Austrijanci. Problem deklariranja Nijemaca postojao je sve do 1948., kada su prvi put popisivani po narodnosti, a ne po materinskom jeziku (kao prije). Prema materinskom jeziku uz Nijemce su se i svi Austrijanci izjasnili kao govornici njemačkoga jezika, ali i, primjerice, mnogi Židovi. Prema istraživanjima njemačkih povjesničara do sada je poimence identificirano oko 70 % žrtava logora (njih 48.687), a od posljedica zlostavljanja, zime, gladi i bolesti, prema podatku Vladimira Geigera, umrlo je između 50.000 i 60.000 folksdojčera. Na području Hrvatske 1948. godine pripadnicima njemačke narodnosne skupine izjasnile su se 10.144 osobe. Između 1950. i 1977. iz Jugoslavije se trajno odselilo još 85.860 Nijemaca, pa ih se u popisu 1981. godine od 40.000 samo oko 10.000 izjasnilo kao Nijemci ili Austrijanci. Najveći val iseljavanja Nijemaca zabilježen je 1955. (11.839 osoba). U Hrvatskoj se 1991. Nijemcima deklariralo 2635 osoba, što je u odnosu na 1940. godinu 60 puta manje.

Razlog iseljavanju Nijemaca iz Jugoslavije sigurno ne leži samo u činjenici da su ih jugoslavenske vlasti nakon Drugoga svjetskog rata optuživale za suradnju s okupatorima, već i u činjenici da je uglavnom bila riječ o bogatijem sloju stanovništva, čija je imovina oteta u funkciji provođenja obećane 'socijalne revolucije'. Njemačka vojna groblja nakon rata su uništena kao groblja na kojima su pokopani okupatorski vojnici. Budući da su za Nijemce i Austrijance u

socijalističkoj Jugoslaviji postojala dva rješenja – asimilirati se ili se iseliti – većina ih je birala drugo rješenje. U socijalističkoj Jugoslaviji Nijemci nikad nisu dobili svoju školu ili kulturne institucije. Nijemci su, dakle, u novoj državi i u Zagrebu potpali pod kolektivnu odgovornost. Oni koji su se uspjeli održati u Zagrebu, uglavnom zbog miješanih brakova, odrekli su se svake veze s matičnom zemljom. Mnogi su fonetizirali ili potpuno promijenili prezimena, a svojoj djeci nisu ni kazivali o podrijetlu kako bi ih zaštitili od izvjesnih ili mogućih neugodnosti. U razgovorima koji su vođeni u Baranji s tamošnjim Nijemcima 2013. godine vidljivo je da se jedan dio Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata izjašnjavao kao Mađari, a poslije u periodu kasnih sedamdesetih i osamdesetih godina, ako su bili iz nacionalno mješovitih brakova, kao Jugoslaveni. Etnomimikrija je bila prisutna posebno kod osoba iz nacionalno mješovitih brakova koje su se vrlo često opredjeljivale za nacionalnost koja nije bila njemačka.

Uspostavom neovisne Hrvatske došlo je do ispravljanja nepravde prema Nijemcima, pa se i broj onih koji su se 2001. u odnosu na 1991. izjasnili kao Nijemci povećao 10,1 %. Danas su Nijemci, zajedno s Austrijancima, organizirani u Zajednicu njemačkih i austrijskih nacionalno-manjinskih udruga u Hrvatskoj, u Savez Nijemaca i Austrijanaca Hrvatske u Osijeku, u Narodni savez Nijemaca Hrvatske u Zagrebu, u Njemačku narodnosnu zajednicu – Zemaljsku udrugu podunavskih Švaba u Hrvatskoj u Osijeku te u Udrugu Nijemaca i Austrijanaca u Vukovaru. Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj u Zagrebu djeluje kroz Njemački pjevački zbor, Plesnu skupinu *Rude* i Dječju kazališnu skupinu *Točkice*.

Njemački tradicijski, običajni, jezični i kulturni utjecaji, prisutni i danas u čitavoj kontinentalnoj Hrvatskoj, snažno su oblikovali hrvatsko društvo od sredine 17. stoljeća (koincidira s vladavinom Marije Terezije) pa sve do Drugog svjetskog rata. Njemački doseljenici seljaci, službenici, svećenici, redovnici, aristokrati, umjetnici (posebice slikari, kipari, glazbenici i kazalištarci), obrtnici, trgovci, poduzetnici, liječnici, znanstvenici, pedagozi, ali i vojni časnici (posebice u Zagrebu, Varaždinu i Osijeku te u vojnim komunitetima u kojima su bila sjedišta stajućih postrojbi) stoljećima su bili važni sudionici razvoja, progressa i modernizacije; kao inovatori, pokretači i pioniri u mnogim područjima djelatnosti. Njihova materijalna i duhovna baština danas je sastavnica ukupnoga i pluralnoga hrvatskog identiteta, satkanoga posebice u 19. i 20. stoljeću, kada

se formirala suvremena hrvatska nacija. Oni su bili medij, ali i akteri snažnih veza Hrvatske sa srednjoeuropskim zaleđem, osobito sa zemljama njemačkog govornog područja.

Djelovanje predstavnika njemačke nacionalne manjine Zagrebačke županije

Goran Beus Richembergh rođen je 1965. u Splitu. Svoje nijemstvo baštini po majčinoj liniji, čija obitelj ima korijene u Saskoj, a u Dalmaciju je došla preko Austrije u vrijeme austrijske uprave. Beus Richembergh je apsolvirao studij politologije na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, a karijeru je počeo kao turistički menadžer i nastavio kao profesionalni političar. Od 2005. do 2009. godine bio je zamjenik gradonačelnika Velike Gorice, a od 2008. do 2020. bio je zastupnik u Hrvatskom saboru. Bio je i jedan od hrvatskih predstavnika u Parlamentarnoj skupštini Vijeća Europe, u kojoj je od 2018. do 2020. predsjedavao Pododborom za prava manjina. Sada je publicist. Od 1990. godine bavi se pitanjima zaštite ljudskih, napose manjinskih prava, kao aktivist njemačkih nacionalnih organizacija. Jedan je od osnivača Njemačke zajednice – Zemaljske udruge Podunavskih Švaba, najveće njemačke organizacije u Hrvatskoj, osnovane 1992. u Zagrebu, koja od 1997. godine ima sjedište u Osijeku. Pokretač je njezina međunarodnog simpozija “Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu” te *Godišnjaka Njemačke zajednice*, u kojemu se svake godine objavljuju radovi sudionika simpozija. Na to je posebno ponosan jer je riječ o jedinom znanstvenom skupu na svijetu koji organizira neka nacionalna manjina s kontinuitetom od puna tri desetljeća. Bio je i glavni urednik glasila njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj *Njemačka riječ / Deutsches Wort*. Objavio je niz knjiga i članaka na temu povijesti njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini te o istaknutim osobama njemačkoga porijekla u hrvatskoj povijesti. Posebno su mu važna djela *Nijemci, Austrijanci i Hrvati II – povijest zajedničkih biografija* (Osijek, 2005.) te monografija *Nijemci, Austrijanci i Hrvati I – prilozi za povijest njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini* (Zagreb – Osijek – Sarajevo, 2010.). Napisao je i vrijednu dvojezičnu monografiju *Nijemci u Zagrebu i okolici kroz stoljeća: Eseji i bilješke o prošlim vremenima i zaboravljenim ljudima* (Zagreb – Sarajevo – Osijek, 2021.).

Organizirao je pokretnu dvojezičnu izložbu pod istim naslovom, koja je od 2018. godine do danas bila u Zagrebu, Velikoj Gorici, Samoboru, Siraču, Osijeku, Vukovaru i Berlinu. Sad radi na važnom projektu biografskog leksikona, kojim želi obuhvatiti oko 1600 osoba njemačkoga podrijetla koje su ostavile trag u hrvatskoj povijesti, kulturi, umjetnosti, politici, gospodarstvu, znanosti, sportu itd. Knjiga bi trebala biti predstavljena potkraj 2022. u čast 30. obljetnice osnutka Njemačke zajednice i 30. obljetnice uspostave diplomatskih odnosa između Hrvatske i Njemačke. Pokretač je Nacionalnog susreta predstavnika i udruga njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj (prvi održan u Siraču 2018., a drugi će biti održan u Valpovu 2022.).

Kao predstavnik njemačke nacionalne manjine Zagrebačke županije (izabran prvi put 2015., a drugi put 2019. godine) realizirao je ili pokrenuo niz korisnih projekata za Nijemce na razini Zagrebačke županije, ali i Grada Zagreba (u suradnji sa zagrebačkom Zajednicom Nijemaca). Održao je niz predavanja, radionica, izložaba, predstavljanja knjiga, projekcija filmova i prigodnih svečanosti. Naime, redovito svečanim javnim programima obilježava 3. listopada – Dan njemačkog jedinstva – koji je za Nijemce u Njemačkoj, ali i za one u dijaspori i iseljeništvu najvažniji praznik. “Nijemci su na području Zagreba i sadašnje Zagrebačke županije u kontinuitetu prisutni još od srednjega vijeka, točnije od 12. i 13. stoljeća. Ponajviše se to odnosi na Zagreb i Samobor kao slobodne kraljevske gradove. Međutim, povijest naše manjine je povijest stalne i neprestane asimilacije u hrvatski etnikum. Današnji Nijemci koji žive na području zagrebačkog prstena zapravo su različitoga podrijetla i predstavljaju vrlo heterogenu skupinu. Dominiraju potomci njemačkih naseljenika iz nekadašnje Vojne krajine, Slavonije, Srijema i Baranje, kamo su njihovi preci došli kao kolonisti uglavnom u 18. i 19. stoljeću. Tu su također Njemice i Nijemci iz same Njemačke, koji su se u Hrvatsku doselili proteklih desetljeća i tu zasnovali obitelji. Zapravo je vrlo malo potomaka onih Nijemaca koji su se naselili u Zagrebačku županiju u proteklom stoljećima, a koji se još uvijek deklariraju Nijemcima. Velika većina njih je potpuno asimilirana i kroatizirana, ali mnogi znaju svoje podrijetlo i starinu te čuvaju izvorni oblik obiteljskih prezimena koja svjedoče o podrijetlu njihovih predaka. Među njih svakako pripadaju i potomci njemačkih (saskih) rudara iz sela Rude kraj Samobora, koji su se u taj kraj kao rudarski majstori naselili uglavnom u 15. i 16. stoljeću. Dakle, oni koji

se do danas deklariraju kao Nijemci, većinom su zapravo doseljenici iz različitih dijelova nekadašnje Jugoslavije i Njemačke koji su se poslom, radi školovanja ili udajom/ženidbom doselili na područje Zagrebačke županije. Dakle, riječ je o vrlo heterogenoj skupini koja međusobno nije povezana. Nažalost, moj prostor za djelovanje je prilično skučen zbog raspršenosti pripadnika njemačke nacionalne manjine pa ih zapravo ni ne mogu lako okupiti. Do današnjih sam dana uspio poloviti samo petnaestak njih koji se izjašnjavaju kao Nijemci, iako ih je prema popisu stanovništva mnogo više. Zapravo, u svojem djelovanju puno više nailazim na deklarirane Hrvate njemačkih korijena koji žele znati nešto više o svojim precima.

Kao što vidite, mi baštinimo različite identitete i unutar jedne male zajednice kao što je njemačka. Puno je razloga za to, od povijesnih do ekonomskih. Paradoks je da je većina Nijemaca u Hrvatsku dospjela u nekim povijesnim razdobljima u austrijskom aranžmanu, ali Austrija za nas već dugo ne mari. Bilo je to u vrijeme dok je Austrija bila jedna od najmoćnijih njemačkih država i pretendent na vodeću ulogu u njihovu ujedinjenju. No, najprije je Austrija izgurana iz toga procesa koncem 19. stoljeća, a onda je i raspadom njezina carstva nakon Prvog svjetskog rata došlo do austrijskog osamostaljenja u novim nacionalnim granicama. Austrijanstvo je do tada bila zavičajnost ili državljanstvo, a onda se počelo razvijati u etničku posebnost. Odmičući se od nijemstva nakon Drugog svjetskog rata, Austrija je novu naciju sagradila na temelju pripadnosti državnom teritoriju, dakle državljanstvu, a ne na temelju kulturnih, povijesnih i jezičnih kriterija, kao što je to bio slučaj s drugim modernim nacijama koje su nastale u 19. stoljeću. U procesu formiranja austrijske nacije isticale su se specifičnosti, uglavnom zavičajne i običajne, koje su Austrijance razlikovale od Nijemaca. Ali tek od 1950. godine u Austriji je broj deklariranih Austrijanaca nadrastao broj onih koji su se još uvijek deklarirali etničkim Nijemcima. Danas je etničkih Nijemaca u Austriji tek oko 4 %. Posljedično tom austrijskom zatvaranju naši Podunavski Švabe, kako se naziva njemačka etnička skupina koja živi u Podunavlju, ali i ovdášnji potomci austro-njemačkog plemstva i građanstva, ostali su bez veze sa svojom višestoljetnom maticom koja ih je ovdje dovela i naselila. Većina njih, pogotovo seljaka kolonista, potjecala je izvorno iz Njemačke, ponajviše iz Bavarske (osobito iz Falačke i Švapske) i Baden Württemberga. No doseljenici u gradove potjecali su dobrim dijelom iz Austrije

(uglavnom iz Štajerske, Koruške i Tirola). Mnoštvo je njih došlo i iz Češke (ponajviše iz sudetskih i šlezijskih krajeva s njemačkom većinom). Recimo, Nijemci u Siraču su potomci doseljenika iz češkoga Olmütza/Olomouca. Budući da Austriju nakon Prvog svjetskog rata ti naši ovdašnji Nijemci više nisu zanimali, oni su se mogli povezati samo s Njemačkom kao maticom. Novostvorena austrijska nacionalna država nije uopće pokazivala interes za svoju dijasporu. Tek posljednjih desetljeća, i to vrlo sramežljivo, zanima se za one koji se ovdje ili u Sloveniji smatraju etničkim Austrijancima. Oni su formalno priznati i postoje i u Hrvatskoj, iako je njihova zajednica vrlo malobrojna. No njemačka i austrijska manjina u Hrvatskoj baštine istu povijest i iste velikane. Mi u tome ne vidimo nikakav problem. Zato naše udruge okupljaju i jedne i druge. Užasno iskustvo nacizma, Drugi svjetski rat i osvetnička represija prema čitavoj njemačkoj nacionalnoj manjini nakon rata nanijeli su ogromne demografske gubitke našoj manjini. Do 1941. godine na područjima današnje Republike Hrvatske živjelo je oko 170.000 pripadnika njemačke nacionalne manjine. Likvidacije, protjerivanja, progonstvo i nasilna asimilacija doveli su do toga da nas danas u Hrvatskoj ima tek oko 3000. Ali baština naših predaka i dalje je tu oko nas. Ne samo u graditeljstvu, umjetnosti, kulturi i drugim područjima djelovanja nego i u naslijeđenim običajima i tradicijama koje su postale općehrvatska baština. Od kulinarnosti i konzerviranja hrane do vjerskih običaja pa, ako hoćete, i govornoga jezika na području kontinentalne Hrvatske, u kojemu je još uvijek mnogo germanizama. Danas ulice u mnogim gradovima i općinama Zagrebačke županije nose imena i onih hrvatskih velikana koji su bili njemačkoga roda ili korijenja, osobito kad je riječ o velikanima hrvatskog narodnog preporoda. Ulice se nazivaju po Ljudevitu Gaju (Ludwigu Gayu), Ivanu pl. Zajcu (Johhanu von Seitzu), Vatroslavu Lisinskom (Ignazu Fuchsu), Ferdi Livadiću (Ferdinandu Wiesneru), Augustu Šenoi (Schönoi), Ljudevitu Šmidhenu (Ludwigu Schmidtchenu), Stanku Vrazu (Jakobu Frassu), Dragutinu Weingärtneru, Milanu Langu i Milanu Reiseru. Slično je i širom Hrvatske, naravno. Među ostalim, i to dokazuje koliko su ovdašnji Nijemci i njihovi potomci ostavili traga u hrvatskoj povijesti.

Činjenica je da je njemačka nacionalna manjina bila jedna od rijetkih manjina koja je kod nas imala mali, ali kontinuiran rast od popisa stanovništva 1991. do 2011. godine. Bojim se da je sada taj rast zaustavljen, s obzirom na opći pad broja

stanovnika Hrvatske i veliko iseljavanje kojemu svjedočimo posljednjih godina. Zbog pada broja popisanih pripadnika nacionalnih manjina vrlo je moguće da Nijemci, ali i neke druge nacionalne manjine, ostanu bez prava na izbor svojih predstavnika na nivou Zagrebačke županije. Sa zebnjom zato očekujemo objavu podataka s nedavnog popisa stanovništva. Nijemci u Zagrebačkoj županiji nisu koncentrirani na jednom mjestu, već su razasuti u nizu naselja. Ipak, najveći broj ih živi na području Samobora, Velike Gorice i u okolici Zaprešića. S obzirom na našu brojnost, mi Nijemci imamo pravo birati svoje vijeće samo u Osječko-baranjskoj županiji, a imamo izabrane predstavnike u Zagrebačkoj županiji i Vukovarsko-srijemskoj županiji, Gradu Osijeku i Općini Kneževi Vinogradi. Formalno možemo birati predstavnike još i u Gradu Zagrebu te u četiri od šest primorskih županija (u kojima živi po više od stotinu deklariranih Nijemaca), ali to, nažalost, nismo iskoristili jer se, za sada, nitko nije htio tamo prihvatiti toga posla. Na području Splitsko-dalmatinske županije smo nekad imali predstavnika, kao i na području Grada Zagreba, ali danas to više nije slučaj.

Velika je stvar za nas Nijemce u Zagrebačkoj županiji to što se Kulturno-umjetničko društvo *Oštrc* iz Ruda kraj Samobora ozbiljno prihvatilo zadaće očuvanja njemačkih tradicija u svojem kraju, odnosno onih običaja koji se vežu za njemačke doseljenike na tom području. Brinu se o očuvanju sjećanja na rudarstvo u Rudama te skrbe o oknima rudnika Sv. Barbare. Naime, KUD je, u suradnji s Gradom Samoborom, namaknuo znatna sredstva iz fondova EU-a za obnovu dvaju rudarskih okna i gradnju interpretacijskog centra, pa je to sada turistička atrakcija. Njegujući kulturu sjećanja, održavaju manifestaciju Barbarinje (u čast sv. Barbare, zaštitnice rudara, čiji su kult štovali upravo njemački doseljenici koji su toj svetici posvetili i župnu crkvu u Rudama kad su je gradili u 17. stoljeću). Unutar KUD-a djeluje i zasebna Njemačka plesna skupina (*Deutsche Tanzgruppe*), koja povremeno nastupa u njemačkim nošnjama plešući tzv. alpske plesove. Zaslugom KUD-a nedavno je i izvornost rudarske greblice, rudarskog slanoga jela od sira i ručno valjanog tijesta, zaštićena na razini EU-a. KUD je u centru Ruda obnovio i stari vodeni mlin Mirka Lehpamera, jedinstveni primjer njemačke tradicijske baštine. Velike zasluge za te važne napore pripadaju Josipu Lebegneru, dugogodišnjem tajniku i glavnom organizatoru KUD-a. Današnji stanovnici Ruda su čestiti, radišni, marljivi, organizirani i posvećeni svojim obiteljima i poslu, baš kao što su to bili i njihovi preci. Stara prezimena

u Rudama i danas podsjećaju na doseljenike (Maurer, Moszer, Kostell/Kostelac, Büchler/Pihler, Nikell/Nikl, Kucher/Kuhar, Lechbaumer/Lehpamer, Schuster/Šujster/Šuster, Pamer, Muder, Hoffer, Zalahar, Stengel/Štengl, Stibohar, Frözel/Fresl, Kummerle, Kökl/Kekel, Lebegner, Laufer i dr.), a i njihovih potomaka sad već ima širom Hrvatske, pogotovo u Gorskom kotaru i Slavoniji, kamo su se odselili kad se rudnik u Rudama zatvorio.

Što se Samobora tiče, on ima još stariju povijest njemačke zajednice od Ruda. U gradu je živjelo mnogo njemačkih obitelji još od 13. stoljeća, a i gospodari vlastelinstva i samoborskog Starog grada bili su stoljećima uglavnom Nijemci. Povijest Samobora nezamisliva je bez Barbare Celjske, Ungnada, Wiesnera, Praunspergera, Allnocha, Schmidtchena, Reisera, Kiepacha, Paara, Wagnera i drugih istaknutih aristokrata, građana, poduzetnika i umjetnika njemačkoga roda i korijena. U Velikoj Gorici, gradu u kojem živim, osnovali smo udrugu Hrvatsko-njemački kulturni klub u Zagrebačkoj županiji, koju čine ne samo članovi njemačkog podrijetla, već i neki koji su rođeni ili su živjeli u Njemačkoj te naši prijatelji koji poštuju njemačke običaje. Klub mi pomaže u radu, a svake godine organiziramo svojevrsni *team building* na kojemu naučimo ili promoviramo nešto novo iz njemačke tradicijske povijesti. Primjerice, lani smo u vrijeme adventa održali radionice njemačkih adventskih običaja. Tako smo napravili 16 vrsta adventskih kolača po izvornoj njemačkoj recepturi, od kojih su mnogi udomaćeni i kod nas i onda smo ih predstavili na mojem predavanju o njemačkim adventskim običajima, koje je u prosincu održano u Velikoj Gorici.

U svojem se radu i djelovanju najviše oslanjam na svoju matičnu organizaciju – Njemačku zajednicu sa sjedištem u Osijeku. To je najveća, najorganiziranija i po programu najsadržajnija udruga naše manjine. Ona me i kandidirala na izborima za predstavnika njemačke manjine oba puta do sada. Međutim, želim reći da jako dobro surađujem i s ostalim njemačkim manjim organizacijama u Hrvatskoj. Prije svega sa Zajednicom Nijemaca u Hrvatskoj, koja svoje sjedište ima u Zagrebu, u Palmotićevoj 20, gdje je naš njemački *Heim*. U suradnji s tom Zajednicom u Heimu često organiziram različite programe. Odličnu suradnju imam i s našim dvjema lokalnim udrugama u Siraču i Vukovaru. Vrlo korektan odnos godinama imam i s veleposlasticima i Veleposlanstvom SR Njemačke te s njemačkim Goethe Institutom u Zagrebu. Oslanjam se na njihovu potporu kad, primjerice, obilježavamo naš *Einheitstag* – Dan njemačkog jedinstva

u Zagrebačkoj županiji. Ali ne smijem zaboraviti istaknuti i da je donacija njemačkoga Veleposlanstva omogućila tisak moje knjige *Nijemci u Zagrebu i okolici kroz stoljeća / Deutsche in Zagreb und Umgebung durch die Jahrhunderte*, kojom sam zapravo prikazao našu povijest i baštinu u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, stvaranu kroz osam stoljeća. Vrlo dobru komunikaciju imam i s uredom Radne zajednice njemačkih manjina Europe (AGM) u Berlinu. To je zapravo koordinativno tijelo koje okuplja predstavnike njemačkih organizacija iz svih europskih i srednjeazijskih zemalja. Bio sam njihov gost na dva godišnja skupa i veliko mi je zadovoljstvo što je 50-ak predstavnika njemačkih organizacija od Belgije do Kazahstana bilo i na predstavljanju moje dokumentarne izložbe o Nijemcima u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, koja je održana u studenom 2019. godine u Veleposlanstvu RH u Berlinu. Izložbu je otvorio osobno Bernd Fabritius, povjerenik njemačke savezne Vlade za njemačke manjine i iseljenike, što je bila velika čast i za mene i za njemačku manjinu u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji.

Iznimno je važna suradnja koju ostvarujem s tijelima Zagrebačke županije, prije svega sa Skupštinom, s kojom imam dobar i partnerski odnos. Inače, treba reći da je Zagrebačka županija u vrhu, što se tiče izdvajanja za nacionalne manjine, na razini cijele Hrvatske. Ona izdvaja nekoliko puta veće iznose sredstava za rad vijeća i predstavnika manjina nego što je slučaj u drugim županijama. Suradnja sa Županijom ostvaruje se i putem Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, čiji sam aktivni član. Moja zadaća kao predstavnika nije samo komunikacija s pripadnicima njemačke nacionalne manjine, nego i predstavljanje naše nacionalno-manjinske zajednice široj javnosti javnim predavanjima, izložbama, predstavljanjem knjiga i drugim programima te komunikacija i suradnja s drugim nacionalnim manjinama u Zagrebačkoj županiji. Rado se odazivamo jedni drugima na pozive kad je riječ o manifestacijama i programima na kojima predstavljamo baštinu naših nacionalnih manjina.”

Izbor iz literature

BARIĆ, Nikica (2002). "Njemačka manjina u dokumentima banskih vlasti Banovine Hrvatske", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, sv. 2, god. 34, str. 435–470.

BEUS RICHEMBERGH, Goran (ur.) (1994). *Nijemci u Hrvatskoj, jučer i danas*, Osijek: Njemačka narodnosna zajednica.

BEUS RICHEMBERGH, Goran (2010.). *Nijemci, Austrijanci i Hrvati: prilozi za povijest njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Osijek: Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Zagreb: Synopsis.

BEUS RICHEMBERGH, Goran (2021). *Nijemci u Zagrebu i okolici kroz stoljeća: Eseji i bilješke o prošlim vremenima i zaboravljenim ljudima*, Osijek: Njemačka narodnosna zajednica; Zagreb: Predstavnik njemačke nacionalne manjine Zagrebačke županije; Zagreb: Synopsis.

GEIGER, Vladimir (1994). "Nijemci u Hrvatskoj od kraja Drugog svjetskog rata do danas", u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zagreb: Njemačka narodnosna zajednica, str. 119–125.

GEIGER, Vladimir (1995). "Sudski procesi u Hrvatskoj 1945. godine. Smrtna presuda evangeličkom biskupu dr. Philippu Poppu", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, god. 27, br. 1, str. 157–166.

GEIGER, Vladimir (1995b). "Vojne i poluvojne postrojbe Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, str. 159–165.

GEIGER, Vladimir (1997). *Nestanak folksdojčera*, Zagreb: Nova stvarnost.

GEIGER, Vladimir (2000). "Njemačka manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/ Jugoslaviji (1918. – 1941.)", *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 2, Zagreb: Zaklada Friedrich Neumann, str. 429–445.

GEIGER, Vladimir (2001). *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet.

GEIGER, Vladimir (2006). "Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. – 1947.", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, god. 38, br. 3, str. 1081–1100.

GEIGER, Vladimir; KUČERA, Mario (2002). "Iz povijesti Nijemaca na hrvatskim prostorima", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, str. 85–92.

HREČOVSKI, Slavica (1984). "Njemačka četa Ernest Thaelmann u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji", *Zbornik CDISB*, Slavonski Brod, sv. 1, str. 331–350.

JAREB, Mario (2001). "Njemačka promidžba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, str. 171–197.

JAREB, Mario (2005). "Promidžba Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, str. 207–223.

KANIŽAJ, Katarina (1994). "Njemačka kolonija na Gradecu u drugoj polovici 14. stoljeća i prvoj polovici 15. stoljeća", *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zagreb: Njemačka narodnosna zajednica, str. 52–62.

KARBIĆ, Marija (2007). "Obitelj Bole – istaknuti predstavnici de lingua Theutonicorum na zagrebačkom Gradecu u 14. i 15. stoljeću", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, str. 11–19.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira (2009). "Doprinos Nijemaca i Austrijanaca obrtništvu Zagreba do 1945. godine", *Povijesne zaobilaznice, Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj*, Zagreb, str. 12–64.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira (2001). *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, Osijek: Njemačka narodnosna zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj.

OMEROVIĆ, Enes (ur.) (2015). *Nijemci u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj: nova istraživanja i perspektive: zbornik radova*, Sarajevo: Institut za istoriju; Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Tübingen: Zentrum zur Erforschung deutscher Geschichte und Kultur in Südosteuropa an der Universität Tübingen.

ŠKREBLIN, Bruno (2008). "Etničke i političke skupine u srednjovjekovnom gradu. Primjer gradečkih lingui", *Povijesni prilozi*, Zagreb, sv. 35, str. 91–146.

ŠKREBLIN, Bruno (2010). "Nijemci na Gradecu sredinom i u drugoj polovini 15. stoljeća", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, str. 33–53.

IX. Romi u Zagrebačkoj županiji

Kao marginalna grupa u 14. stoljeću pojavljuju se i prvi Romi u Zagrebu i okolici. Na području današnje Hrvatske, u Dubrovniku, Romi se javljaju 1362., a u Zagrebu 1373. godine. Romi su bili nastanjeni u kasnom srednjem vijeku u srednjoeuropskim gradovima i na području Zagreba. U to ih je vrijeme bilo pedesetak. Oni se u povijesnim dokumentima spominju na zagrebačkom području kao trgovci, mesari i krznari. Romi su se u srednjovjekovnoj ugarsko-hrvatskoj državi našli u vrijeme kasnoga srednjeg vijeka, u vrijeme kada se iz naturalne prešlo u novčanu privredu. Do toga vremena Romi nisu poznavali novac kao sredstvo plaćanja. Romi nisu bili poželjni u Europi zbog svojeg nomadskog načina života, boje kože i običaja, pa su ih Europljani željeli protjerati ili prilagoditi uobičajenom sjedilačkom načinu života. Bavili su se kovačkim, kotlarskim i koritarskim zanatima, glazbom, a posebno su se isticali kao vrsni poznavatelji trgovine konjima.

Prema popisu iz 1598. etnik Cigan je zabilježen u brojnim naseljima tadašnje Zagrebačke županije (selo Drenova kraj Glavnice, vlastelinstvo Samobor, sela Veliki Otok Vrbovec, isto vlastelinstvo, sela Veliki Otok i Klokočevac, vlastelinstvo Ozalj – sučija Hernetići, selo Kopyncz (Turopolje), trgovište Klanjec, vlastelinstvo Cesargrad selo Brezje, vlastelinstvo Veliki Tabor, kurija Horvatska (plemeniti predijalac); etnik *Cziganich* popisan je na vlastelinstvu Okić u sučiji Cvetkovići. Popisani su i ženski romski etnici – *Czyganichka* na vlastelinstvu Okić – posjed Izimych; *Czyganycza* u trgovištu Jastrebarsko i *Czyganka* na vlastelinstvu Samobor, u selu Vrbovec.

Postoji podatak da je 1596. godine postrojba vojnika Jurja IV. Zrinskog uhvatila dva osmanska Roma od kojih je jedan svirao violinu, a drugi cimbale. Hrvatsko-slavonski sabor je 12. listopada 1615. godine odredio da ih se treba progoniti. Sabor je na zasjedanju održanom 8. srpnja 1619. godine donio odluku prema kojoj se Romi mogu pohvatati na bilo kojemu vlastelinstvu i silom dopremiti

na rad na vojnokrajiškim utverdama. Kralj Ferdinand II. je 8. siječnja 1636. potvrdio neke zaključke Hrvatskog sabora od 1609. do 1635. godine kojima je određen progon Roma. U isusovačkom misijskom izvješću iz 1649. o njima piše “kako oni drže da smiju okradati katolike, kao što je bilo dopušteno Izraelcima oplijeniti Egipćane. Zato u prijašnjim ispovijedima nisu činili odluke kako će se okaniti krađe. Sada poučeni od misionara stvoriše takvu odluku. Rado bismo vjerovali da su je izvršili.” Na romsku nazočnost u 17. stoljeću podsjećaju etnici. Iako su Romi bili nomadsko stanovništvo, čini se da su pojedinci ostajali živjeti u pojedinim selima na ovom području. Primjerice, etnik *Cigan* je 1662., 1668. i 1679. popisan u selu Zgališće u župi Dubrava.

Novi progoni protiv Roma/Cigana i skitnica određeni su na Hrvatskom saboru, koji se sastao 8. lipnja 1671. godine u Zagrebu. Netolerantan odnos prema Romima/Ciganima nastavljen je i kasnijih godina, što potvrđuje odluka Hrvatskog sabora, koji se u Zagrebu sastao 18. studenoga 1682., kada je određen novi progon.

O malom broju Roma u Hrvatskoj i Slavoniji krajem 18. stoljeća svjedoče i statistički podaci. Tako je na području čitave Habsburške Monarhije 1781. bilo samo 38.312 Roma. Od toga ih je u Hrvatskoj i Slavoniji bilo 1323. Indikativno je da su ti popisi bili nepouzdana i da ne možemo tvrditi da je taj broj realan. Ipak, da se o Romima vodilo računa, svjedoči i činjenica da su u vrijeme Marije Terezije donesene četiri odredbe koje govore o položaju Roma u Austrijskom Carstvu (1749., 1758., 1761. i 1767.). Uredba cara Josipa II. iz 1783. govori o ustroju svakodnevnoga života Roma. Uz zabranu nomadskoga seljenja (osim na sajmove), Romi moraju prihvatiti nošnju sela, službeni jezik, jedno osobno ime i prezime i kućne brojeve u naseljima. Daje im se pravo bavljenja kovačkim zanatom te, ograničeno, glazbom. Romima se zabranjuje prosjačenje, zabranjuju se međusobne ženidbe i prakticiranje romskih običaja, a napuštena djeca čergara imaju se zbrinuti kao siročad. Osim toga, Romi se u tim zakonima nazivaju *die Neubauer* (novoseljaci), što govori da je jedan dio Roma tada prešao na sjedilački način života. Kao konačan cilj zakona bila je asimilacija Roma. Međutim, ti zakoni nisu imali uspjeha. Sredinom 19. stoljeća na područje Hrvatske i Slavonije doseljava se veći broj rumunjskih Roma koji su se po jeziku i običajima razlikovali od domaćih Roma. Banske vlasti u Zagrebu u lipnju 1851. donijele su propis da se “ciganske čete, kao i pojedini cigani,

makar i putnim listovi providjeni, imadu u svoja rodna mjesta odpraviti, ako bi se bez stanovite svrhe ili zasluge klatarili..." I kasnije, 1873., banske vlasti donose naredbu kojom se zabranjuje romskim nomadskim skupinama skitanje i boravak u mjestu koje im nije zavičajno i propisuje da ih oružnički i politički organi protjeraju. Također, nakon toga u više navrata banske vlasti donose slične propise koji određuju da se Romi koji se zateknu izvan mjesta svojeg boravka vrate odakle su došli. Navedeni propisi imali su dva cilja: spriječiti ulazak stranih Roma i prisilno kolonizirati domaće romsko stanovništvo. Uspješnost propisa nije bila velika jer su domaći Romi zadržali nomadski način života.

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije nastavlja se trend predrasuda prema romskom stanovništvu. O tome govori i citat iz Horvatove knjige *Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941.*: "Kraj mosta su u Vrbiku ciganski šatori. Ne gledati tamo! To su Cigani koji krađu djecu pa je oslijepe pa je vodaju po sajmovima da prose krajcaru!" Potrebno je spomenuti da je 1940. godine u Odri nedaleko od Zagreba održano prvo rimokatoličko bogoslužje na romskom jeziku, koje je bilo prvo takve vrste u tadašnjoj Banovini Hrvatskoj. Jedan od velikih problema pri popisivanju Roma 1921. i 1931. godine bio je u činjenici da su Romi narod nomadskoga karaktera. Prema istraživanjima Danijela Vojaka prvi se popis 1921. provodio u siječnju i početkom veljače, a drugi popis u Kraljevini Jugoslaviji provodio se u ožujku i početkom travnja 1931. godine. Romski nomadi tijekom zime miruju, a u proljeće se sele na druga područja. Stoga se nameće pitanje jesu li Romi mogli biti svi popisani. U gradovima je u popisu 1921. (gdje su Romi popisivani prema materinskom jeziku) bilo svega 5 % Roma. Tako je u gradu Zagrebu bilo 19 Roma, a u Zagrebačkoj županiji 262 Roma. Na području Velike Gorice živio je tada 21 Rom, na teritoriju Dugog Sela 57 Roma, oko Jastrebarskog njih 39, u kotaru Pisarovina 11, u kotaru Samobor samo 17, a u kotaru Zagreb njih 28. Godine 1931. u gradu je Zagrebu 56 Roma, a na području čitavoga kotara Zagreb njih 555. Prema vjerskoj strukturi Romi su, prema popisu iz 1931., na području grada Zagreba i okolice bili pretežno katolici (njih 50 bili su katolici, a svega ih je šest bilo pravoslavaca). Na području kotara Čazma, pod koji je potpadalo i ivanićgradsko područje, Romi su 1931. godine imali 116 stanovnika, na području Dugog Sela bilo ih je 38, na teritoriju Jastrebarskog bilo ih je 126, na području kotara Pisarovina (koji je obuhvaćao i sela na desnoj obali Kupe) 435, u kotaru Samobor 87, u kotaru Sveti Ivan Zelina njih 88, a

na velikogoričkom području 453. To bi značilo da je na teritoriju nabrojanih kotareva bilo 1954 Roma, što je 13,67 % ukupne romske populacije na području Hrvatske. Taj porast romske populacije u odnosu na popis iz 1921. upućuje na doseljavanje Roma na ova područja, a sasvim sigurno na broj je utjecala i metodologija popisivanja stanovništva. Naime, u popisu iz 1931. postojale su rubrike materinski jezik i narodnost. Time je omogućeno Romima izjašnjavanje prema ciganskom materinskom jeziku i prema jugoslavenskoj narodnosti. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine na području Hrvatske bilo je 14.540 osoba koje su se izjasnile da im je materinski jezik ciganski (od njih 14.540 bilo je 9874 rimokatolika, 4401 pravoslavac te devet ostalih). Romi su se izjašnjavali nacionalno u popisu 1931. uglavnom kao Jugoslaveni (na području Zagreba od 56 Roma 55 su bili Jugoslaveni, a jedan je bio Mađar). Zanimljivo je da su se na području kotara Dugo Selo Romi u većini izjasnili kao pripadnici ciganske narodnosti (njih 30 od 38) te da je na području Velike Gorice od 453 Roma bilo njih 30 koji su se izjasnili kao Cigani. Od 87 Roma u Samoboru njih 50 se izjasnilo kao pripadnici ciganske narodnosti. Romi su, kao što je vidljivo, u vrlo malom broju živjeli u gradovima. Najveći broj romskog stanovništva živio je u ruralnim zonama, na rubovima sela ili u samostalnim zaseocima. Čak 70.203 osobe tada su bile upisane u rubriku druge ili nepoznate vjeroispovijesti ili bez konfesije, a sasvim je sigurno da je među njima bilo mnogo onih koji su bili Romi. Osim toga, teško je povjerovati da je tim popisom obuhvaćen i onaj dio Roma koji je živio u čergama. Prema odluci zagrebačkog redarstva iz 1930. godine vidljivo je da je Romima bio zabranjen pristup na gradsko područje te se stoga znatan dio Roma preselio na područje tadašnje općine Sveta Klara.

O tome kako su živjeli Romi na zagrebačkom području pisalo se u zagrebačkim listovima. Tako je u Jutarnjem listu u ožujku 1931. godine opisano romsko naselje u blizini Zagreba: "Okolo šatora stoje im čitave gomile polupanih stvari, starih posuda, posudja dovučenih sa svih smetlišta. Šatori su im smješteni u užasnom blatu i smeću upravo na okuženoj močvari. No koliko god izgleda strašan vanjski izgled njihova obitavališta, mnogo je gori unutrašnji. Tu nema ničega, osim par starih razlupanih sanduka i poderanih krpa. Voda se cijedi kroz šatorska krila i kaplje unutra, po ciganima, koji leže na zemlji."

Sličan opis života Roma u zagrebačkom naselju Trnju opisao je Dragutin Majetić 1937. u Hrvatskoj Danici: "Siva celta pričvršćena za kolac i za kola,

to je kuća, dom cigana. Ispred šatora dogorijeva klada, a vjetar raznaša pepeo. Stara ciganka na ulazu u šator radoznalo me pogleda, a kada spozna da se zaista netko usmjelio da dođe, nestane u šatoru, da se zatim ukaže lik starog ciganina: iskidane odjeće. Nepočešljane kose i neobrijane brade, crnih brkova. [...] Bacim pogled u šator: U kolima leži stara ciganka. Kašljuca. Na zemlji leže vreće – to je ciganski krevet! Dva neoprana tanjura, oko kojih zuje muhe i jedna zardjala žlica – to je pokućstvo ciganskog stana. [...] Saznajem da se njegov djed doselio prije 90 godina u Hrvatsku, te da stalno ova porodica živi u blizini Zagreba. Ne putuju kao ostali cigani, već rade kod 'šodoraša' za komad kruha i koji dinar. [...] Čime hranite djecu? Skuhala sam čorbu od zelenog lišća i malo kruha ispekla."

Nešto više znamo o Romima u Stupniku kod Zagreba, koji su ondje popisani 1939. godine. Naime, ondje je obitavalo devet romskih obitelji koje su imale 30 članova. Prosječna dob popisanih Roma bila je 26,9 godina, a romski su roditelji bili prosječno stari 35,2 godine, dok su njihova djeca stara 16,4 godine. Devet popisanih obitelji imale su 3,5 članova, a čak tri obitelji nisu imale djecu. Svi popisani Romi bavili su se zemljoradnjom te prijevozom drva. Romi su, naime, za siromašnije Zagrepčane prevozili drva za ogrjev. Zanimljivo je da su navedeni Romi rođeni u blizini, odnosno u Kerestincu, u Obrežu kod Svete Klare, u Rakovom Potoku, u Ježdovcu, što znači da su migrirali na zagrebačkom području. Spomenuti Romi popisani su još dva puta: 1940. i 1941. Na stupničkom području živjeli su do 2. lipnja 1942., kada su ih zagrebačke policijske snage otpremile u jasenovački logor. Vidljivo je da su Romi ostavili svoj nepokretni imetak te da je lokalno stanovništvo opljačkalo njihove preostale stvari. U Jasenovcu su svi stupnički Romi poubijani. Na sličan način bili su popisani od vlasti Banovine Hrvatske i Romi na području općina Zaprešić, Pušća, Sveta Klara i Sesvete. Te je godine u općini Sveta Klara popisano 282 Roma (45 obitelji), u općini Pušća deset obitelji s ukupno 28 Roma, u općini Zaprešić tri obitelji s 13 Roma te u općini Sesvete 20 obitelji sa 123 Roma. Ukupno je (zajedno s općinom Stupnik) popisano 86 obitelji s 472 Roma. Na području općine Sveta Klara Romi su živjeli u Otoku, Otočecu i Svetoj Klari, na području Sesveta u Granešinskim Novakima, Čulincu, Sopnici, Resničkoj Trnavi, Resniku, Sesevskim Selima, a na području Zaprešića Romi su živjeli u šumi Podgnjile. Posebno je zanimljiva epizoda kada je za vrijeme obilježavanja

blagdana svetog Jurja u Odri održano prvo rimokatoličko bogoslužje na romskom jeziku. Bogoslužje je 23. travnja 1940. održao župnik Antun Medven, koji je tada bio župnik u Vojnom Križu kod Ivanić-Grada. Na tome je događaju sudjelovalo iznimno mnogo Roma s područja Svete Klare i okolice, a Medven je romski jezik učio dugo vremena. Ovaj su događaj organizirali rimokatolički župnici iz Odre i Svete Klare. Ipak, odnos većinskog stanovništva prema Romima bio je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije pun nepovjerenja, pa su Romi bili konstantno kontrolirani, a vrlo često su ih optuživali za ono što nisu uradili (najčešće krađe, otmice, prijevare i pljačke).

Preživljavanje Roma u međuratnoj Jugoslaviji završeno je 1941. uspostavom NDH, koja je odmah primijenila njemačku matricu rješavanja "ciganskog pitanja". Ustaški režim je od 10. travnja 1941. težio stvaranju "čistog hrvatskog životnog prostora", čemu je trebalo prethoditi uništavanje onih koji nisu bili raso podobni, u prvom redu Židova, Roma i Srba. Već 30. travnja 1941. donesena je Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda. Obje su zakonske odredbe bile kopije njemačkih zakona. Istoga je dana donesena i Zakonska odredba o državljanstvu. Sve tri zakonske odredbe bile su izravno uperene protiv Roma i Židova. Zakonskom odredbom o rasnoj pripadnosti točno je definirano tko je "arijevac", a tko to nije. Zakonskom odredbom o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda zabranjeno je sklapanje braka između Židova i Roma te pripadnika drugih nearijevskih rasa s pripadnicima arijevske rase. Zakonska odredba o državljanstvu Romima i Židovima oduzela je pravo na državljanstvo. To znači da svaka osoba koja nije državljanin NDH ne stoji pod zaštitom države pa je, prema tome, izložena svakoj vrsti progona.

U lipnju 1941. bilo je osnovano rasno političko povjerenstvo koje je donosilo zaključke o svim dvojbenim slučajevima rasne pripadnosti. Čini se da Romi tome povjerenstvu nisu slali upite.

Roma s područja Hrvatske ustaše su popisali u srpnju 1941. Popisivanje je izvršeno na temelju Uputa koje je donijelo Ministarstvo unutarnjih poslova 3. srpnja. Prema tim Uputama "popis imadu obaviti općinska poglavarstva, redarstvena ravnateljstva i predstojništva gradskih redarstava na svom području. Popis valja sačiniti u tri primjerka, od kojih jedan imade ostati kod oblasti, drugi

valja dostaviti nadležnom Velikom županu, a treći Ministarstvu unutarnjih poslova.” Na temelju toga popisa Državno ravnateljstvo za ponovu i Zavod za kolonizaciju trebali su provesti preseljenje Roma na određena područja. Ta preseljenja nikad nisu ostvarena zbog početka oružanoga ustanka u ljeto 1941. godine. Romi muslimani ili tzv. Bijeli Cigani bili su pošteđeni progona i deportacija u logore za razliku od Crnih Cigana (pravoslavaca) i Modrih Cigana (katolika). Oni su proglašeni arijevcima jer su se izmiješali s lokalnim muslimanskim stanovništvom i nisu se od njega razlikovali ni načinom života ni običajima. Dana 19. svibnja 1942. donesena je odluka Ministarstva unutarnjih poslova da svi Romi s područja NDH trebaju biti prikupljeni i predani nadležnim kotarskim oblastima. Prije te odluke stradavali su Romi koji su se u ustaškim čistkama terena našli na određenom području (uglavnom Romi na području Korduna), ali masovnih uhićenja i likvidacija nije bilo. Uhićenje Roma u NDH odvijalo se od 20. svibnja do kraja srpnja 1942. Romi su najprije pješice dovođeni do improviziranih i privremenih smještaja (školskih zgrada, oružničkih postaja...), da bi nakon toga bili deportirani do najbliže željezničke stanice, gdje su utovareni u vagona i prevoženi u logor Jasenovac. Bilo je i Roma koji su sami sa svojom oskudnom imovinom na kolima došli do ulaza u Jasenovac. U logoru je Romima sve oduzeto. U Jasenovcu su poimence upisivani samo prvi transporti, dok su oni kasniji evidentirani kao vagoni. Zanimljiv je popis Roma koji je načinio kriminalistički odsjek Redarstvene oblasti Zagreb, u kojem se navode podaci za 69 muškaraca iz Zagreba i okolice koji su transportirani u Jasenovac. Imena žena i djece nisu navedena.⁵

⁵ Rome s područja Zagreba koji su stanovali na području Remeta, Samobora, Vrapča, Svete Klare, Odre, Bistre, Resničke Trnave, Granešinskih Novaka, Granešine, Dugog Sela, Sesveta, Stenjeveca, Gračana, Ivanje Reke i Novaka ustaške su vlasti prevarile da će ih odvesti u Jasenovac i tamo im podijeliti zemljišta. O tome govori iskaz Stjepana Nikolića, Roma iz Laza pokraj Velike Gorice: “Bilo je to jedno jutro, ne pamtim točno koji je datum bio. Sve su nas popisali i rekli ‘Dobit ćete kuću, zemlju’ itd. Onda su nas pratili u Veliku Goricu na sajmište. Tu smo bili, na tom sajmištu, oko osam dana. Došao je tu jedan sudac i tu su postrojili te ljude. Rekli su: ‘Ne bojte se ništa, spremite se, idete na kolodvor, idete za Jasenovac. Tamo ćete dobiti grunt, kuću i cijelo gospodarstvo.’” Tako su naivne Rome zavarali i postigli to da se oni ne bune i ne protestiraju protiv odvođenja u logor. Osim toga, Romi su u to vrijeme bili prilično neinformirani o tome što se događa u Jasenovcu, a vrlo često su bili zavaravani i na taj način da su im govorili da će ih odvesti u Banat ili u Bosnu gdje će im podijeliti imanja. (Bulajić, M., *Ustaški zločini genocida*, knjiga II, Beograd, 1988., str. 88).

Kao što je već spomenuto, čini se da je bilo slučajeva da su Romi u logor došli s konjima i kolima. Štefan Nikolić iz zagrebačke Dubrave prisjeća se kako je na jednoj poljani u logoru Jasenovac primijetio razbacana kola za koja je zaključio po tipu da su vlasništvo Roma. I Joka Nikolić iz Šarampova pokraj Čazme prisjeća se svojeg dolaska u logor Jasenovac pred Okružnim sudom u Zagrebu 1952. godine: "Istog dana oko zalaska sunca zaustavili smo se na željezničkoj stanici Jasenovac, gdje su vagoni otvoreni i nama je naređeno da sednemo. Tu nas je dočekala grupa naoružanih ustaša, koji su nas odveli u koncentracioni logor. Tu smo pod nekim šupama morali izručiti sve svoje predmete od vrijednosti, kao novac, nakit i sl. Tom prilikom bilo nam je zapriječeno da će nastradati svaki onaj koji bi slučajno zatajio neki predmet od vrijednosti. Iza toga odveli su nas sa našom prtljagom, u kojoj se uglavnom nalazila posteljina i nešto hrane, u jedan otvoreni prostor ograđen bodljikavom žicom. Budući da je u međuvremenu već bila pala noć, to ja nisam mogao ocijeniti koliko se ljudi nalazilo na tom prostoru. Imao sam utisak da se tu nalazi masa ljudi, a kako sam razabrao to su sve bili Cigani... Na tom otvorenom prostoru mi smo se smjestili, kako je ko znao. Netko je rasprostro na zemlju svoju posteljinu, a neki koji je nisu imali legli su na голу zemlju."

Nakon odvođenja Roma u logor državne su vlasti popisale imovinu i potom je prodavale na dražbi i dijelile siromašnima i izbjeglicama. Romi uglavnom nisu ni pokušavali bježati. Romi su u Jasenovcu smješteni u obližnje selo Uštica (između Une i Save), a zatim, budući da ondje više nije bilo mjesta, odvođeni su izravno na stratište u selo Gradina na bosanskoj strani Save. U Jasenovcu od početka srpnja 1942. više nije bilo Roma. Narcisa Lengel Krizman došla je do brojke od 8570 romskih žrtava u logoru Jasenovac. Prema Vladimiru Žerjaviću na području NDH stradalo je oko 17.000 Roma. Iz grada Zagreba je, prema podacima Narcise Lengel Krizman, ubijeno 248 osoba romske nacionalnosti (124 muškarca, 63 žene i 61 dijete). Prema popisu s imenima zagrebačkih romskih žrtava vidljivo je da su Romi živjeli na području Gračana, Bukovca, Hrelića, Granešine, Granešinskih Novaka, Hudog Bitka, Odranskog Obreža, Odre, Remeta, Svete Klare, Resničke Trnave, Resnika, Sesveta, Stenjeveca, Stupnika, Vrapča i Zablatja, dakle na rubnim dijelovima grada.

Iz iskaza preživjelih Roma također doznajemo o načinu likvidacija Roma u logoru Jasenovac. Joka Nikolić iz Šarampova pokraj Čazme prisjeća se događaja

prije likvidacije: “Okolo 22 sata iste večeri u naš ograđeni prostor ušli su neki naoružani ljudi i odveli veću grupu muškaraca, žena i djece. Iako sam slušao, nisam čuo nikakovu pucnjavu o kojoj mi je govorila spomenuta Ciganka. Otprilike jedan i pol do dva sata kasnije ponovno su u naš ograđeni prostor došli ustaše i odvojili grupu od 200 ljudi, među kojima je bilo po mojoj ocjeni oko 100 muškaraca, a ostalo su bile žene i djeca. Sobia smo uzeli zavežljaje sa prtljagom. Svima muškarcima bile su ruke vezane žicom sa prednje strane. Nakon što smo dopraćeni do obale Save, prebačeni smo skelom, koju je vukao motorni čamac, na južnu obalu Save. Pratilo nas je 7-8 ustaša, od kojih su dvojica, koliko sam mogao primijetiti, imali mitraljeze. [...] Kad smo se iskricali na drugoj obali Save, odvedeni smo otprilike 30-40 metara od obale do nekih kuća na kojima su bili vrata i prozori porušeni. [...] Tu su nam naši pratioci naredili neka sjednemo i neka spustimo glave prema zemlji, te da nitko ne smije gledati što se oko njega događa. Ja sam primijetio da je zemlja na kojoj smo se nalazili nekako čudnovato rahla i mekana, kao da je nedavno prekapana. Ubrzo iza toga odnekuda iz mraka je naišla jedna kolona ustaša koji su svi u rukama držali puške sa nataknutim noževima. Netko je od njih viknuo neka se svi muškarci dignu i postroje u kolonu dvojica u redu. Naše žene i djeca počeli su tada plakati. Mi smo se na brzinu s njima opraštali. Bilo nam je rečeno neka svoje zavežljaje ostavimo na mjestu gdje smo sjedili. Nakon što smo se postrojili u kolonu bili smo razdvojeni u manje grupe od po pet ljudi, koje su međusobno bile udaljene 10-15 metara. Svaku grupu čuvala su 2-3 ustaše. [...] Ustaše su ubijali grupu po grupu.” Kada je grupa Joke Nikolića došla na red, Joki su skinuli žicu oko ruku zato da on može skinuti svoje odijelo koje je bilo dobro očuvano za razliku od dronjaka koje su nosili ostali Romi. Romi iz Jokine grupe pobjegli su, ali su svi poubijani, a Joka Nikolić, jedan od rijetkih preživjelih Roma, skočio je u Savu i na taj se način spasio od sigurne smrti. Od njegove obitelji nitko se nije spasio.

Prema popisu s imenima žrtava koji se čuva u Spomen-području Jasenovac vidljivo je da je s područja Zagrebačke županije stradalo mnogo Roma. Tako je s područja Ivanić-Grada stradalo 136 Roma, s područja Jastrebarskog 226 Roma (uključeno područje Pisarovine), s područja Samobora njih 137, s teritorija

Svetog Ivana Zeline njih 104, iz Velike Gorice i okolice njih 72, a s područja Vrbovca njih 188 te s bivše općine Zaprešić njih 37.⁶

Posebno je opisano stradanje Roma na području Hrastine kod Zaprešića 1945. godine. Na samom kraju rata 23. travnja 1945. na područje Kraja Donjeg iz smjera Klanjca došla je artistska grupa Roma predvođena braćom Winter. U ovoj se skupini nalazilo 12 obitelji. Nije posve sigurno odakle je skupina potekla, iako se prema prezimenima može zaključiti da je riječ o austrijskim i njemačkim Sintima/Romima. Naime, njihova su prezimena bila Bamberger, Franz, Friedrich, Hartmann, Hedel, Levy, Schmidt, Stein i Winter. Artisti su putovali konjima i kolima, imali su 13 kola, šest vagona za stanovanje i garderobu. Od vrednijih stvari posjedovali su kinoaparat, jedan dinamo, šest filmova, jedan kompletni cirkus (šatore, klupe, sprave), garderobu, muzičke instrumente i 4.000.000 kuna. Zanimljivo je da se takva skupina slobodno krajem rata kretala po NDH. Čini se da su bili pod zaštitom njemačkog konzula u NDH te da su pojedini članovi ove skupine bili članovi Nacionalsocijalističke radničke partije (Stefan Winter), odnosno SA odreda (Paul Winter). Kako se može zaključiti, cirkusanti su održali predstave u Mariji Gorici i u Kraju Donjem prije pokolja. Ustaše su ih potom optužili za suradnju s partizanima te ih 24. travnja 1945. u selu Hrastina na imanju Mihalja Jančića u noći poubijali. Ubijena su 43 člana cirkusantske skupine. Spasilo ih se osam koji su se skrili u selu Kraj Donji. Mještani su nakon odlaska ustaša iz sela ekshumirali žrtve i pokopali ih u zajedničku grobnicu na groblju u Mariji Gorici. Tek 1977. godine podignut je spomenik tim žrtvama s popisom imena, ali bez oznake o kome je točno riječ i tko su zločinci.

Prvi poslijeratni popis stanovništva iz 1948. pokazuje da se značajno smanjio broj Roma u Hrvatskoj (na samo 405). Ni nakon Drugoga svjetskog rata brojni pokušaji da se Romi stabiliziraju i integriraju u većinsko stanovništvo nisu uspjeli. Kao i prije Drugoga svjetskog rata Rome od susjeda odvaja

⁶ Kustos Đorđe Mihovilović iz Spomen-područja Jasenovac ustupio nam je podatke za žrtve Roma prema današnjoj administrativnoj podjeli te smo zbrajanjem pojedinih rezultata došli do rezultata po kotarskoj podjeli iz 1931. godine. Broj koji nedostaje do ukupnog broja do sada evidentiranih stradalih Roma u logoru Jasenovac odnosi se na kotareve koji pripadaju današnjoj Bosni i Hercegovini, odnosno Srbiji (Srijemu) i na one koji su nepoznatog podrijetla. Ovom prilikom posebno zahvaljujemo kolegi Đorđu Mihoviloviću na ustupljenim podacima.

neka fizička zapreka (rijeka, potok, željeznička pruga). U vrijeme socijalizma Romi su bili siromašni i diskriminirani, ali su živjeli u svojim tradicionalnim zajednicama i obavljali socioekonomske funkcije koje su bile nužne za društveno funkcioniranje. Najveći je broj Roma u socijalističkom razdoblju živio u Folnegovićevu naselju, gdje su u razdoblju između 1945. i 1957. narasli na više od 5000 žitelja. Godine 1957. predstavnici tadašnjega gradskog poglavarstva Zagreba naredili su Romima da napuste to područje te da će dobiti zamjenski prostor na području Gajskih Požarina. Dio Roma nakon toga je napustio područje Zagreba jer je bila riječ o nomadskom stanovništvu. Tijekom 1958. sustavno su preseljeni na područje Gajskih Požarina. Preseljeni su u neuređenu šikaru bez ikakvih komunalnih uvjeta. Godine 1962. gradske su vlasti naredile da se Romi sele na novu lokaciju zbog gradnje nove tvornice – Ine OKI. Te su 1962. ponovno preseljeni Romi smješteni na Treće Struge, iza broja 40. Na raspolaganje su im stavljene dvije barake (prvotna namjena baraka bila je policijska konjušnica). Na Struge se tada doselilo samo 28 obitelji, dok je drugi dio Roma ponovno napustio zagrebačko područje. U Zagrebu su danas Romi smješteni na području Dubrave, Peščenice, Trnja i Novog Zagreba u kvartovima Borongaj (Peščenica), Dubec (Dubrava), Ferenščica (Peščenica), Kozari Bok (Peščenica), Petruševac (Peščenica), Požarinje (Dubrava), Plinarsko naselje (Peščenica), Savica (Trnje), Sopot (Novi Zagreb) i Struge (Peščenica). U Zagrebu i zagrebačkoj okolici prema popisu iz 1981. godine Romi su živjeli u Sesvetama, gdje ih je bilo 62, u općini Velika Gorica, gdje ih je najviše živjelo u Mičevcu, Ruči i u Velikoj Mlaci (ukupno 81), u zagrebačkoj Dubravi, gdje ih je živjelo 155, u Novom Zagrebu – 73 te na Peščenici, gdje ih je živjelo 487 (1981. godine na području Zagreba živjelo je ukupno 825 Roma).

Na području Zagrebačke županije danas postoji nekoliko lokacija na kojima žive Romi. To su zaselak Pluska nedaleko od mjesta Luka kod Velikog Trgovišća, potom romsko naselje kod Lukavca / Donje Lomnice, zatim naselje Jalševac kod Posavskih Brega kod Ivanić-Grada, Orle kod Velike Gorice te sasvim malo romsko naselje kod Lijevo Sredičkog uz Kupu. Danas se Romi uglavnom bave prikupljanjem i prodajom sekundarnih sirovina (metal, krpe), što im zakon u zadnje vrijeme sankcionira, trgovinom (šverc na sajmovima u bližoj i daljoj okolici), prodavanjem suvenira na moru ili žive od socijalne pomoći. Rijetki su Romi koji su zaposleni na stalnim radnim mjestima. Većina ih luta od posla

do posla i ne uspijeva se, čak ni neformalno, praksom specijalizirati za neki od poslova. Kada su i zaposleni, u pravilu su to najslabije plaćena radna mjesta. Tako je u Zagrebu čak 79,5 % anketiranih bez posla, a tek u 14,3 % kućanstava postoji jedan zaposlen (dva zaposlena su u samo 4,5 % kućanstava). Rezultati anketiranja pokazuju da su u Zagrebu čak 95,5 % kućanstava bez ijednog djeteta koje pohađa srednju školu. Podatak o tome da u 88,4 % anketiranih romskih kućanstava u gradu Zagrebu žive samo Romi govori o zatvorenosti romske zajednice u odnosu na ostale nacije.

Djelatnost predstavnice romske nacionalne manjine Zagrebačke županije

Mirela Beko rođena je u Zagrebu 1982. godine. "Moji su baka i djed pristigli iz Makedonije iz mjesta Kriva Palanka 1945. godine. Djed je rođen 1940., a baka 1945. godine. Majka mi se prezivala Jašarevski. Potječem iz romske obitelji Fazlievski. Potječemo iz grupacije Roma Erlija. Odrasla sam u Tkalčićevoj ulici u Zagrebu i na Botincu. Moji roditelji nisu govorili romski i nisu se koristili romskim u međusobnoj komunikaciji te mene, sestru i brata nisu naučili tom jeziku. Sjećam se da su stariji koji put znali govoriti romskim jezikom, ali se nikada nisu izjašnjavali kao Romi. Tek unazad dvadeset godina postoji trend da se Romi izjašnjavaju kao Romi. Kada smo bili djeca, nismo ni znali da smo Romi i nikad nismo imali problema s većinskim narodom. Više sam problema imala u školi u Nišu, gdje sam pohađala srednju školu i gdje su mojeg oca smatrali Hrvatom. Pet godina provela sam u Nišu. Nakon završene srednje škole za modnog dizajnera završila sam i srednju ugostiteljsku školu u Zagrebu. Kao predstavnica romske nacionalne manjine za Zagrebačku županiju surađujem s Vijećem romske nacionalne manjine Grada Zagreba. Moj otac Raman Fazlievski, predsjednik Vijeća romske nacionalne manjine Grada Zagreba, uvijek me je pratio. Moja aktivnost kao predstavnice uglavnom se odnosila na humanitarne akcije skupljanja robe za djecu, sređivanje zdravstvenog i socijalnog statusa i doniranja drva za Rome koji su bili siromašni. Roma u Zagrebačkoj županiji ima na više mjesta. Oni žive u Velikoj Mlaki, u Orlama i okolici, u okolici Ivanić-Grada, u okolici Donje Lomnice, u okolici Dugog Sela, u Samoboru. Među Romima Zagrebačke županije ima Roma Lovara i Roma iz Bosne. Međutim, velik je broj Roma koji se ne žele izjasniti kao Romi.

Organizirala sam, osim humanitarnih akcija, niz tribina koje se tiču legalizacije, a na koje su došli brojni Romi iz Zagreba i Zagrebačke županije. Na području naše Županije ima mnogo objekata koji su sagrađeni na poljoprivrednom zemljištu i koji se ne mogu legalizirati, pa su naše tribine vrlo posjećene. Organizirala sam i tribine vezane uz zdravlje žena, ali na te su se tribine češće odazivali pripadnici većinskog naroda nego što su to radili Romi. Nažalost, velik broj Roma je u posljednjih se deset godina iselio iz Zagrebačke županije te su otišli u Njemačku, Francusku i druge europske zemlje. Samo iz Samobora otišle su četiri romske obitelji. Romski identitet čuva se preko udruge *Romski san*, koju vodi Raman Fazlievski. U udruzi smo organizirali i djevojku Talitu Jašarevski koja je našu djecu učila slovima i crtati. Djeca su voljela pohađati te radionice, pa smo molili roditelje da ih dovode. Naime, ako su naši Romi željeli nastaviti školovanje, mogli su na temelju činjenice što su pripadnici romske nacionalne manjine dobiti i dodatne bodove za upis u srednju školu. Budući da su roditelji sada pripadnici mlađe generacije, sve je više onih koji su završili osnovnu i srednju školu. Moj osnovni plan rada je da na nivou Zagrebačke županije osiguram stipendije za djecu koja se žele školovati. Takva stipendija postoji u Gradu Zagrebu, pa bih voljela da je i naša Županija počne dodjeljivati, kao i to da se akcijski plan s državne spusti na lokalnu razinu, konkretno na našu Zagrebačku županiju. Želim također omogućiti i to da Romi budu svjesni da imaju pravo na zdravstveno i socijalno osiguranje. Tijekom posljednjih jedanaest godina, otkada sam predstavnica romske nacionalne manjine Zagrebačke županije, pokušala sam preko javnih radova zaposliti i niz Roma. Zapošljavala sam ih na zelenim površinama i kao gerontodomačice. Međutim, budući da mi kao predstavnici nacionalnih manjina nemamo svoje OIB-ove, odnosno nemamo pravnu osobnost, nismo više u mogućnosti zapošljivati ljude preko javnih radova. U Zagrebačkoj županiji ima mnogo Roma, ali se vrlo malo njih tako izjašnjava, tek njih 630. Sigurna sam da ih ima barem dvostruko više. Osim navedenih aktivnosti, objavila sam i dvije knjige *Romska kuharica*. Obilježavamo niz romskih praznika, među ostalim Dan žena 8. ožujka, Svjetski dan Roma 8. travnja, Đurđevdan 6. svibnja na Bundeku ili na Jarunu, zatim Dan stradanja Roma, kada odlazimo u Ušticu 2. kolovoza svake godine, te maskenbal (kraj veljače i početak ožujka)."

Izbor iz literature

BABIĆ, Dragutin (2004.) "Stigmatizacija i identitet Roma – pogled 'izvana': slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok", *Migracijske i etničke teme*, god. 20, br. 4, str. 315–338.

HRVATIĆ, Neven (2000). "Odgoj i izobrazba Roma u Hrvatskoj", *Društvena istraživanja*, god. 9, br. 2-3, str. 267–290.

HRVATIĆ, Neven (2004). "Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa", *Migracijske i etničke teme*, god. 20, br. 4, str. 367–385.

ŠTAMBUK, Maja (ur.) (2005). *Kako žive hrvatski Romi*, Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar".

LENGEL-KRIZMAN, Narcisa (2003). *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Jasenovac – Zagreb: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac.

VOJAK, Danijel (2004). "Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. godine na području Hrvatske", *Migracijske i etničke teme*, sv. 20, br. 4, str. 447–476.

VOJAK, Danijel (2004b). "Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850. – 1914.", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36, br. 2, str. 701–728.

VOJAK, Danijel (2013). *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb: Romsko nacionalno vijeće – Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj "Kali Sara".

VOJAK, Danijel (2015). *Romi u Prvome svjetskom ratu u Hrvatskoj 1914. – 1918.*, Zagreb: Romsko narodno vijeće.

VOJAK, Danijel; TAHIRI, Alen; PAPO, Bibijana (2015). *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar" – Romsko nacionalno vijeće.

X. Slovenci u Zagrebačkoj županiji

Čini se da se Slovenci na području Zagrebačke županije u najranijim razdobljima kriju iza etnika Kranjec. Postoji ipak i mogućnost da se pod Kranjcima katkad podrazumijevaju i doseljenici općenito. Kod zadruge Stepinac, koja je postojala u Brezariću pokraj Krašića, predaja kaže da se u nju navodno oko 1700. "priženio" jedan Kranjec. Etnik Kranjec u popisu kućedomačina iz 1598. godine spominje se vrlo često. Prema istraživanjima Josipa Adamčeka i Ivana Kampuša stanovnika obuhvaćenih tim etnikom u zagrebačkoj okolini, to jest na prostorima koji danas dijelom ili u potpunosti pripadaju Zagrebačkoj županiji, bilo je u sljedećim naseljima: vlastelinstvo Donja Stubica, selo Oroslavlje; vlastelinstvo Donja Stubica, selo Pustodol; vlastelinstvo Susedgrad, selo Prigorje; Šestine i Gračani; Slanovec kraj Zagreba; Ugra; vlastelinstvo Samobor, selo Goli Vrh; vlastelinstvo Samobor, selo Klokočevac; vlastelinstvo Zelina, selo Ertovec; vlastelinstvo Bisag, selo Zalovci; vlastelinstvo Bistrica, selo Podvorčija; Slanje; Hrženica kraj Ludbrega; Veliki Bukovec, Sveti Petar, Kutnjak; Đelekovec, Selnica, Zablatje; Selanec kraj Križevaca; Donji Tkalec; Lovrečina; vlastelinstvo Rakovec; vlastelinstvo Želin, sučija Bukevje; vlastelinstvo Cesargrad, Peteloslavci; Radakovo – Gorgowcze; vlastelinstvo Veliki Tabor, kurija Horvatska i kurija Mali Tabor; vlastelinstvo Veliki Tabor, purgarija grada Kostela; vlastelinstvo Kostel, Toztochyelo; vlastelinstvo Krapina; vlastelinstvo Kostel, selo Gorjakovo; sela Ludbreg, Radovići i Retkovec u Zagorju; sela Orehovec i Boričevac u Zagorju; Martinče kraj Zaboka; Zabok i okolica; Puhakovec i Ciglenica u Zagorju; Prigorje lepoglavskih pavlina; vlastelinstvo Lobor, sela Vokanci i Dolkovci; grad Lobor; posjed Soteska; posjed Borkovec; posjed Zlatar (ili Ladislavec); vlastelinstvo Oštrc; vlastelinstvo Vinica, sela Lovrečan i Vratno; selo Nova Ves; Vinica; selo Peterjanec; selo Družbinci; sela Nova Ves i Opeka; sela Vinica, Čargovec, Čalinec; vlastelinstvo Maruševac; Marčan, Druškovec i Beretinec (grupa posjeda južno od Varaždina); Nedeljanec;

Beletinec; predgrađe Varaždina, Gornji Kučan, Trnovec; Varaždin; Biškupec; Štefanec; Leštakovec i Šabac.⁷

Teritorijalna rasprostranjenost etnika Kranjec upućuje na to da su krajem 16. stoljeća stanovnici Kraljevine Slavonije dio doseljenika iz njima zapadnih, a danas etničkih slovenskih prostora, nazivali Kranjcima. U župi Ivanić 1649. prezime Kranjec spominje se u selima Lepšić, Šemovci i Donji Šarampov, a iduće, 1650., u župi Dubrava se isto prezime spominje u selu Ladina. Prezime Kranjec zapisano je u sljedećim selima dubravske župe 1662. godine: Ladina, Radulec, Kostanj i u Graberskoj ulici. Etnik Kranjec je 1668. godine popisao u selima Tučenik, Cugovec, Mali Brezovec, Veliki Brezovec, Kloštar Ivanić, Šemovci. Isti etnik je 1674. zabilježen u Tučeniku i Cugovcu. Prezime Krajniz popisano je među haramijama utvrde Sigetec 1678. godine. Kranjci se 1679. spominju u Ladini, Radulcu, Graberskoj, Kloštar-Ivaniću, Cagovcu, Bregima (kraj Ivanića), Lepšiću i Šemovcima. Godine 1688. popisani su u sljedećim naseljima: Tučenik, Ladina, Veliki Novaki, Dubrava, Graberci, Ivanska, Derkatica, Šušnjari, Bregi (kraj Ivanića), Sobočani i Šemovci. Kako su se od svih unutarnjoaustrijskih zemalja u Kraljevinu Slavoniju najviše doseljavali stanovnici iz zemlje Štajerske, možda su doseljenici poznati pod nazivom Kranjci, barem djelomično, podrijetlom iz te zemlje. To više ako znamo da se na štajerskom području od druge polovice 16. stoljeća "odhajanje kmečkih sinov v tujino še povečalo". Potkraj 16. stoljeća javlja se i prezime Korusich zabilježeno u selu Ladina (župa Dubrava kraj Vrbovca), koje možda upućuje na doseljavanje iz Koruške.

Hrvatsko-slovenski odnosi na istočnom Žumberku

Slovenskog stanovništva bilo je i na Žumberku, na prostoru koji je prirodna granica između današnje Hrvatske i Slovenije. Sjeveroistočna strana planine, koja pripada Sloveniji, strmiya je i uža od jugoistočne i jugozapadne padine, koje pripadaju Hrvatskoj. Žumberak povezuje dinarski, predalpski i panonski prostor. U okviru regije središnje Hrvatske riječ je o najvišem naseljenom prostoru. Sva su žumberačka naselja seoska, a prostor je u potpunosti omeđen hrvatsko-

⁷ Srdačno zahvaljujemo Ranku Pavlešu na pomoći u vezi s povijesnim podacima.

slovenskom granicom, i to od Gabrovice na sjeveroistoku, tokom Bregane do njezina izvorišta te na jugu južnim vršnim nizom žumberačkog ravnjaka. Granica na jugu prelazi doline Slapnice i Kupčine, prolazeći hrptom koji ih odvaja te do hrvatsko-slovenske granice prati potok Kamenicu. S obzirom na prirodno-geografska obilježja koja su predisponirala izoliranost, kao i značajke povijesno-geografskoga razvoja, Žumberak je specifično pogranično područje. Upravo je bogata povijest tog kraja utjecala na oblikovanje prostora kakav danas prepoznajemo.

Žumberak je bio isprva uključen u Zagrebačku biskupiju, ali je poslije pripao bavarskim grofovima Andeks te je u 12. stoljeću ušao u kranjsku marku. Zagrebačkoj je biskupiji ostalo samo područje južnog Žumberka. Velike promjene na Žumberku uslijedile su nakon napada Osmanlija na područje današnje Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Važnost Žumberka kao obrambenog područja bila je iznimno bitna za Kranjsku, pa ga je u 16. stoljeću otkupio kralj i car Ferdinand od crkvenih redova i organizirao državne posjede. Već 1530. godine stižu prvi uskoci na područje sela Pećno, a u sljedećih devet godina doseljeno je na Žumberak iz Bosne, Hercegovine i Dalmatinske zagore nekoliko tisuća uskoka. Riječ je o stanovništvu vlašskog podrijetla koji su bili pravoslavne vjeroispovijesti. Vladar Ferdinand je tako 1540. godine osnovao Žumberačku kapetaniju sa sjedištem u Novom Gradu Žumberačkom. Nakon preuređenja Vojne krajine 1578. godine Žumberak je postao dijelom Slunjske kapetanije i bio je podvrgnut Karlovačkom generalatu. 1746. Žumberak je podijeljen u dvije kumpanije: Oštrčku, sa sjedištem u Kostanjevcu, i Žumberačku, sa sjedištem u Siječevcu, a kasnije u Kaljama. Tek 1871. godine Žumberak je razvojačen, a zbog vlasničkih sporova s Kranjskom uključen je u Zagrebačku županiju tek 1881. godine. Kotarsko središte tada postaje Kostanjevac, a Sošice i Kalje postaju općinska središta. Od tada započinju intenzivne migracije Žumberčana i u prekomorske zemlje. Iseljavanje je nastavljeno kroz čitavo dvadeseto stoljeće. U Kraljevini SHS Žumberak je bio uključen u Zagrebačku oblast, a uvođenjem banovina 1929. godine u Savsku banovinu. 1931. godine izgubio je općinu Radatovići, koja je priključena Dravskoj banovini. Nakon Drugog svjetskog rata Radatovići su vraćeni Hrvatskoj. Žumberak je upravo zbog granice izazvao (i izaziva) mnogo zanimanja, i to među hrvatskim, ali i slovenskim znanstvenicima. Upravo su istraživanja pokazala da je granična crta na Žumberku predstavljala

nekadašnji kamen smutnje. Granica je između Kranjske i Hrvatske bila označena, međutim granica se prema shvaćanjima Žumberčana i Kranjaca nije podudarala, a pregovori oko njezina definiranja odgađali su se godinama. Interes uključivanja Žumberka u Kranjsku Slovenci su vidjeli prije svega u šumskom bogatstvu Žumberačke gore. Koliko je to razgraničenje imalo (i ima) utjecaja, potvrđuje i činjenica da i danas postoje legende koje su utkane u svakodnevni život lokalnog stanovništva, čija je središnja tema povezana upravo s razgraničenjem. Tako postoji legenda o nesretnoj ljubavi Žumberčanke i Kranjca, koja je nastala upravo zbog nemogućnosti dogovora o granici i o prijedporima između Kranjaca i Žumberčana na vrhu Žumberačke gore. Druga verzija legende govori o sukobima oko ispaše na livadama ispod Svete Gere. Za razliku od prve verzije legende, u drugoj verziji ljudi s obiju strana današnje granice dolaze do Krvavog kamena kako bi ustanovili gdje je granica. Kako ni Žumberčani ni Kranjci nisu željeli popustiti oko granice, došlo je do svađe, pa i boja. Naganjali su jedni druge i međusobno se ubijali oko stijene tako da su sa svih strana stijenu oblili krvlju. Kranjci su na kraju pobijedili svoje neprijatelje i granično kamenje postavili onako kako su smatrali da je ispravno, a kamen oko kojeg se vodio boj nazvali su Krvavim kamenom.

Žumberačko se pitanje intenzivno pokušavalo riješiti od 1881. godine, nakon definitivnog razvojačenja Vojne krajine, no ono se završilo ulaskom slovenskih i hrvatskih zemalja u Državu SHS, a potom u Kraljevinu SHS. Upravo je ukidanjem Vojne krajine i počelo iseljavanje stanovništva sa Žumberka, i to zato što su im do kraja ukinute sve povlastice. Jedan dio Žumberčana odlazi u obližnja slovenska naselja i Zagreb, a drugi dio mogućnosti zarade pronalaze u prekoceanskim državama, da bi se 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća migracijski tokovi preusmjerili u Francusku i Njemačku. Nakon Drugog svjetskog rata dio Žumberčana odlazi zajedno s kolonistima u Slavoniju i u Srijem (tada npr. naseljavaju mjesto Berak kod Vukovara), a 60-ih godina sele se u zemlje zapadne Europe. Najveći je broj stanovnika Žumberak imao 1930. godine, i to 18.990. Od tada pa nadalje broj konstantno pada. U usporedbi s 1880. godinom 2001. broj stanovnika na Žumberku pao je za 60 %. Osim malog broja stanovnika prostor Žumberka karakterizira i činjenica da je to gospodarski vrlo slabo razvijeno područje. Na slab razvoj utjecalo je više čimbenika, koji su se nakon 1991. godine i dodatno zakomplicirali. Zbog oštre klime zastupljenost obradivih kultura

relativno je slaba. Stanovništvo su privlačili slovenski krajevi, i to prije svega Novo Mesto, Brežice i Metlika, a na nerazvijenost je utjecala i blizina Zagreba. Žumberak je stoga bio, ali i ostao, periferna nerazvijena zona u socijalno-gospodarskom smislu, a veća su se naselja razvijala rubno u odnosu na gorski masiv, a riječ je o Jastrebarskom, Samoboru, Metliki i Šentjerneju. Žumberačka gora, poput nekih drugih prirodnih granica koje postoje na slovensko-hrvatskoj granici, predstavlja prepreku povezivanju Hrvatske i Slovenije. Zanimljivo li cestu koja od Sošica vodi prema Kostanjevici, a danas je u lošem stanju i njom se ne odvijaju gotovo nikakvi prometni tokovi, cijelom hrvatsko-slovenskom granicom malo je tako dugih prekida cestovnih veza. Osim slabe povezanosti sa slovenskim središtima s kojima je u prošlosti povezanost bila mnogo bolja nego s hrvatskim središtima, i povezanost s nekadašnjim lokalnim općinskim središtima (Ozalj, Samobor, Jastrebarsko) vrlo je slaba. Odumiranje Žumberka vidljivo je i u činjenici da su do danas s radom prestale brojne škole i trgovine. Tako su trgovine 2008. godine postojale samo u Oštrcu i Stojdragi (danas više ne radi), a osnovne škole u Novom Selu Žumberačkom i Kostanjevcu, i to samo za učenike nižih razreda. Liječnik je prisutan u Kostanjevcu, a istočni dio Žumberka liječniku odlazi u Samobor, dok zapadni dio odlazi u Ozalj. Žumberak je danas podijeljen u četiri administrativne jedinice: općine Krašić i Žumberak (sa sjedištem u Kostanjevcu) te gradove Ozalj i Samobor. Brojna naselja na Žumberku više ne žive, već su zapravo vikendaška naselja. Kao i na drugim pograničnim prostorima duž slovensko-hrvatske granice vidljivi su različiti procesi koji su postojali prije 1991. godine, a zbog uspostave tvrde granice bili su prekinuti. Sjećanje o tome postoji u kolektivnoj svijesti pograničnog stanovništva, koja seže daleko u prošlost. Pri oblikovanju regije kakva je danas pripomoglo je nepostojanje primjerene cestovne infrastrukture. Glavna žumberačka cesta od Stojdrage do Kostanjevca sagrađena je 1893. godine. I danas postoje naselja do kojih je pristup moguć jedino makadamskom cestom. Asfaltiranje najvažnije prometnice na Žumberku, koja ide od Bregane preko Stojdrage i Budinjaka do Kostanjevca, počelo je tek 1969. godine. Do 1975. bila je asfaltirana dionica od Bregane do Budinjaka. Godinu ranije, 1974., asfaltirana je cesta od Kostanjevca do Sošica. Cijela trasa ceste od Budinjaka do Kostanjevca asfaltirana je tek 1994., dok je cesta od Hartja do Sošica asfaltirana 2011. godine. Da je ta cesta u punoj dužini bila asfaltirana prije, moguće je da bi danas demografska situacija bila nešto povoljnija. Upravo je to i jedan

od problema pograničnih prostora na kojima infrastruktura prema hrvatskim urbanim mjestima nije do kraja razvijena i održavana, a stvaranje dviju neovisnih država otežalo je položaj stanovništva koje je bilo naučeno određenu egzistenciju rješavati u susjednoj državi, ali su to bili spriječeni zbog birokracije. Život je na promatranom prostoru bio težak te su dvije, danas pogranične, zajednice bile ovisne jedna o drugoj i na određeni im je način život tako bio olakšan.

Postavljanjem granice 1991. godine dolazi do mnogih promjena koje nisu bile pozitivne. Granica je utjecala i na odnose na lokalnoj razini te su zamijećeni sljedeći negativni učinci: (1) problem dvovlasništva i upravljanja njime, (2) problem uslužnih obrta i trgovine, (3) problem školstva, (4) problem prakticiranja vjere te (5) problem izmjene radne snage. Pograničnom je stanovništvu otežana i osnovna prekogranična komunikacija, koja je postala teža ulaskom Slovenije u šengenski prostor krajem 2007. godine. To su procesi koje je moguće zamijetiti duž cijele slovensko-hrvatske granice. Potrebno je također napomenuti i da se nakon 30 godina stanovništvo još nije u potpunosti priviknulo na za njih teške situacije niti se adekvatno suočilo s njima. No i današnja istraživanja pokazuju da vrlo velik broj ljudi u zonama najbližima granici radi u inozemstvu, što pak upućuje na zapošljavanje stanovništva u tvornicama u blizini Metlike i Novog Mesta.

Iz matičnih je knjiga moguće vrlo jasno vidjeti koliko je stanovništvo Žumberka bilo nacionalno mješovito. Migracije su posebno jasno vidljive u zoni uz samu hrvatsko-slovensku granicu. U grkokatoličkim župama bilo je mnogo manje nacionalno i vjerski mješovitih brakova nego što je to slučaj u rimokatoličkim župama. Može se tvrditi da je izostanak rimokatoličko-grkokatoličkih brakova bio uvjetovan razlikom u obredu. Kao što je vidljivo iz matičnih knjiga, prekogranični brakovi nisu bili učestali na području Žumberka. Naime, planina je ipak stvarala određenu prepreku, a utjecala je i različita vjera (grkokatolici – rimokatolici). M. V., grkokatolički župnik u Stojdragi, kazuje o broju nacionalno mješovitih brakova: "Na sajmovima su se Žumberčani i Slovenci upoznawali, prijateljevali, konačno se zaljubljuivali i ženili. Pazilo se jedino da ne bude krvnoga srodstva, ali se pazilo i na crkvenoobrednu pripadnost jer iako je život kod grkokatolika i rimokatolika bio sličan, nije bio jednak. U grkokatoličkom obredu vjenčanja žena se zaklinje na četiri stvari: ljubav, vjernost, bračno poštenje i poslušnost mužu, dok kod rimokatolika nema ovoga

posljednjega. Pazilo se i na kumstvo, a pogotovo je to bilo važno kod dva kalendara i dvostrukog svetkovanja blagdana.” O doseljavanju Slovenaca na Žumberak, koje je bilo vrlo rijetko, kao što je vidljivo i iz matičnih knjiga umrlih i vjenčanih, govori M. V. (Stojdraga): “U Žumberak su se samo iznimno priženili slovenski zetovi. Bili su to uglavnom obrtnici i majstori – cimermani, opančari, sotlari (kožari). Slovenci su po Žumberku radili u šumama na sječi. Kod Slovenaca je bila politika policentričnog razvoja države tako da su se i manji gradići pod obroncima Gorjanaca razvijali.”

I. Š. (Budinjak) kazuje o brakovima: “Što se tiče nacionalno mješovitih brakova, treba istaknuti da su na Žumberak slovenske cure vrlo rijetko odlazile. Prije su se Žumberčani i Žumberčanke spuštali u podnožje Gorjanaca i ondje tražili partnere i partnerice.” J. J. (Jelenići) spominje da je “mješovitih brakova bilo, ali vrlo malo. Svega nekoliko u selima uz granicu – u Osunji, Cerovici i Prisjeki.” I. G. (Grdanjci) se čini da su “Slovenke bile pitomije od naših cura. Naše su cure rijetko išle za Slovence.” I. Š. (Šimraki) tvrdi da su cure mnogo češće znale odlaziti u Sloveniju, nego što su Slovenke dolazile na Žumberak.

O povezanosti i na drugim razinama, koja je postojala, iako u manjoj mjeri nego u onim pograničnim prostorima gdje nije bilo prirodnih prepreka, govore i sjećanja pojedinaca koji su život proveli na promatranom prostoru. Hrvatsko-slovenski odnosi uz granicu Hrvatske i Slovenije u Zagrebačkoj županiji predstavljaju vrlo dobar primjer kvalitetnih dobrosusjedskih odnosa. Iskazi kazivača koji su sudjelovali u istraživanju spomenutog fenomena u pograničnoj zoni Žumberka koji pripada teritoriju Grada Samobora govore o tim odnosima koji traju već stoljećima. Tijekom analize prikupljenih sjećanja vidjelo se da su neke teme i događaji ostali u posebnom sjećanju među kazivačima. Tako su sajmovi i proštenja bili izuzetno važni društveni događaji na kojima se susretalo stanovništvo današnjeg pograničnog prostora. Sajmovi i proštenja bili su mjesto sastajanja, dogovaranja poslova, trgovanja i upoznavanja. Žumberački i “kranjski” sajmovi uglavnom su bili vezani uz stoku koju se prodavala i preprodavala. Najpoznatiji sajam na Žumberku bio je u Budinjaku, a drugi po posjećenosti bio je u Sošicama. I. Š. (Budinjak) kod pitanja o susjedskim odnosima i povezivanju među Slovincima i Hrvatima prije svega se prisjeća sajмова: “Moja sjećanja na zajednički život Hrvata i Slovenaca na Žumberku uglavnom su vezana za žumberačke sajmove koji su se odvijali u Budinjaku kod crkve svete Petronile

(svete Petke). Na tim sajmovima bilo je oko 50 % Slovenaca i oko 50 % naših ljudi.” O važnosti sajмова za normalan suživot govore i drugi ispitivači. Tako M. V., grkokatolički župnik u Stojdragi, navodi: “Mjesto sastajanja Slovenaca i Hrvata bili su sajmovi. Kako je bilo sajмова u Metliki, tako ih je bilo i na istočnom Žumberku, u Sošicama i u Budinjaku, a na slovenskoj strani u Šentjerneju. Razlika između metličkog i budinjačkog, odnosno sošičkog sajma bila je ta što su na metlički sajam dolazili talijanski nakupci stoke. Do onuda se moglo doći željeznicom, a na Žumberku to nije bilo moguće. U Sošicama su se sajmovi održavali do kraja šezdesetih, a u Budinjaku do kraja osamdesetih godina prošloga stoljeća. Sošice su bile više vezane za Sloveniju i za Šentjernej, odakle su redovito na sajam dolazili Slovenci. Sošičani su znali kupovati stoku u Sloveniji i onda je u Metlici preprodavali kao svoju, žumberačku stoku, koja je bila cjenjenija od slovenske stoke.” J. J. (Jelenići) ističe slične podatke, i to da su stočni sajmovi bili mjesto trgovine između Hrvata i Slovenaca te da su na njih dolazili trgovci iz udaljenih područja: “Sajam u Budinjaku bio je jednom mjesečno, i to ponedjeljkom. Na njega su dolazili iz svih okolnih sela – od Sošica do Stojdrage, a iz Slovenije su stizali čak iz Kostanjevice i sela oko Kostanjevice. Naši su odlazili na sajam u Brežice. Činjenica je da smo mi Žumberčani bili vezani za Kranjce i zanatski jer se do 1871. godine, odnosno do razvojačenja Vojne krajine nismo smjeli baviti zanatima.”

S. Š. iz Hartja pak ističe kako su “na sajmove odlazili najčešće u Šentjernej, a imali smo najbližije veze s Kostanjevicom na Krki. U Šentjerneju su sajmovi bili dva puta mjesečno – jednom prvu subotu nakon prvog u mjesecu, a drugi put prvu subotu nakon petnaestog u mjesecu. Odlazio sam tamo kupovati stoku. Na sajmovima bismo razgovarali po naški, odnosno ja bih govorio našim žumberačkim dijalektom, a oni svojim dijalektom slovenskog jezika i sve smo se razumjeli. Znaite, ovi Podgorci, oni su slični našim ljudima. Oni će te kao i Žumberčani počastiti i pogostiti, dok te Poljci (misli na stanovnike koji su smješteni uz dolinu Save) neće počastiti. Oni su kao i Štajerci, škrti.”

Kao što je vidljivo iz sjećanja, upravo su sajmovi imali značajnu ulogu u samoj gospodarskoj djelatnosti, ali i u društvenoj povezanosti. Ovdje je svakako potrebno spomenuti i prodavaonice, koje su bile iznimno važne. Potrebno ih je promatrati kao mjesto susreta, mjesto gdje je bilo moguće doći do različitih informacija. Prodavaonice i trgovine imale su važan položaj prije svega do

1991. godine. I. Š. (Šimraki), jedan od kazivača, godinama je imao trgovinu u Stojdragi. Činjenica je da su osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća postojale još i trgovine u Budinjaku i u Gornjoj Vasi, ali je starijim Žumberčanima bilo nemoguće doći do njih. Stoga je I. Š. proizvode razvio kamionom po žumberačkim selima u kojima nije bilo trgovine. Na zatvaranje trgovina utjecali su i procesi koje su kazivači spominjali u svojim sjećanjima, prije svega migracije, odnosno odlazak stanovništva u razvijenije krajeve. Pojedina su se sela opskrbljivala i u Sloveniji, osobito ona koja su bila smještena uz samu hrvatsko-slovensku granicu. Prisjeća se I. Š.: “U moju trgovinu u Stojdragi dolazili su i Slovenci iz obližnjih slovenskih zaselaka (npr. selo Gramci kojima je bliže bilo doći do Stojdrage u trgovinu nego do prvog slovenskog naselja gdje postoji trgovina).” Sjećanja na važnost trgovine ima i Nada Severović, učiteljica u Stojdragi početkom šezdesetih godina 20. stoljeća. Ona ističe kako su trgovine tada bile u Samoboru i u Brežicama i kako je ona češće odlazila u trgovinu u Brežice nego u Samobor, i to pješice iz Stojdrage. O tim odlascima ima lijepa sjećanja, pa se tako prisjetila da je u Brežicama kupila i svoj prvi bicikl, a dječaci iz stojdraške škole pomogli su joj odgurati ga do Stojdrage. I danas stanovništvo u Sloveniju najviše odlazi radi posla i opskrbe, a prema istraživanju koje je provedeno 2008. godine, čak se više od 80 % ispitanika živžnim namirnicama i svakodnevnim potrepštinama opskrbljuje u Metliki, Novom Mestu ili Suhoru.

U povezivanju i suživotu stanovništva vrlo su važnu ulogu imala i proštenja, upravo iz sličnih razloga koji su zabilježeni i pri sajmovima. Proštenja su bila dobro posjećena, kako kazuje M. V. (Stojdraga), “ne zbog vjerskih potreba, već zbog toga što su se tom zgodom dogovarali poslovi. Domicilni župnici su poticali ovakav duh proštenja, pa su na njih dolazili i rimokatolici i grkokatolici, bez obzira čije je proštenje bilo. Tradicionalna proštenja su bila Jurjevsko na Stojdragi, Rokovsko i Petrovsko na Budinjaku i Petrovsko na Sošicama. Od obnove svetišta svetog Ilije na Svetoj Geri nekoliko zajedničkih druženja održalo se i na toj lokaciji. Žumberčani su na proštenja odlazili u Sloveniju – u Kvaternicu kod Kostanjevice, a posebno u Lurd kod Šentjerneja.” O proštenjima govori i J. J. (Jelenići): “Sastajali bismo se i kod pojedinih proštenja. Tako se u Stojdragi slavi Jurjevdan. Taj smo dan zvali i Kranjski dan jer su Kranjci dolazili u velikom broju na to proštenje. Ljudi su rado dolazili zbog toga što su se pekle

ovce i koze na ražnju, a to kod njih u Sloveniji nije bio slučaj.” I I. Š. (Šimraki) govori o važnosti proštenja, osobito u Stojdragi: “Poseban događaj u Stojdragi bilo je jurjevsko slavlje. Slabo bi mi delali toga dana da nije bilo Slovenaca koji su dolazili. Najviše su dolazili zbog janjetine i druženja. Bili su janjci, odojak i muzika.” I. G. (Grdanjci) se pak prisjeća: “Najveći broj poznanstava između Hrvata i Slovenki ostvarivao se na proštenjima i na zabavama. Na proštenja i u gostionice su dolazili i muškarci i žene. Do Vilinskih jama, gostionice u Grdanjcima, dolazili su Slovenci iz Brežica i okoline. Po mentalitetu su se Slovenci razlikovali od nas Hrvata. Bili su bučniji i više su pili. Na sajmovima i proštenjima prodavali su se licitari i pekli su se janjci. Mi smo janjce zvali žumberačkim puranima. Slovenci su redovito dolazili na janjetinu jer toga kod njih nije bilo.”

Upravo je regionalna marginalizacija te teško povezivanje s većim mjestima u Hrvatskoj doprinijelo gravitaciji stanovništva ka slovenskim naseljima. I. Š. (Budinjak) ističe kako su “ljudi gore na Žumberku bili slabo povezani sa svojim centrima u Samoboru i Jastrebarskom, pa su stoga vrlo često bili oslonjeni na Sloveniju. Nekada su prometnice između Hrvatske i Slovenije prolazile i Žumberačkom gorom. Bili su tu prolazi kod Selca kod Stojdrage, kod Osunje, na Novom Selu i na Pokleku. Danas je ostao aktivan još samo prolaz na Novom Selu, dok ove ostale rijetko upotrebljavaju i domaći ljudi. Rodilište je, recimo, u vrijeme socijalizma bilo u Brežicama. Čak 50 % Samoboraca, ali i dijela Žumberčana, rođeno je u Brežicama jer je tamo bilo bliže otići nego u Zagreb.”

S tim fenomenom izoliranosti i slabe prometne povezanosti susreću se i drugi pogranični krajevi koji su 1991. godine na određeni način ostali, zbog loših i slabo uređenih prometnica, amputirani od hrvatskih urbanih središta, a opet i od slovenskih upravo zbog uvedene tvrde granice. Rodilišta su jedan od pokazatelja prometne povezanosti i blizine, pa su tako u pograničnom prostoru Gorskog kotara žene često odlazile u rodilište u Postojnu, upravo zbog bolje prometne povezanosti.

Z. M. (Osunja) ističe činjenicu da su Žumberčani oduvijek bili više oslonjeni na slovensku stranu Gorjanaca, odnosno gradiće u obližnjoj Sloveniji. Povezano je to sa svakodnevnim životnim potrebama: “Na Budinjak se odlazilo liječniku zbog nekih manjih problema, ali je bolnica bila u Brežicama. Do Brežica se

odlazilo preko Prušnje Vasi, gdje je bio autobus. U Kostanjevici nam je bio zubar.” O odlascima liječniku u Kostanjevicu govori I. H. (Samobor): “U Kranjsku smo odlazili u trgovinu i kod liječnika. Od Gornje Vasi nam je trebalo oko sat i pol pješice do Kostanjevice.” M. V. (Stojdraga) pak govori i o današnjoj slaboj prohodnosti puteva koji vode prema Sloveniji. “Žumberčani su bili iznimno slabo prometno povezani do 1890. godine. Do tada su svi radije odlazili u Brežice, u Metliku, u Šentjernej jer im je to bilo bliže. Tek izgradnjom prometnice od Gabrovice prema Stojdragi i dalje do Kostanjevca i od Sošica do Kostanjevca ljudi su radije odlazili u Jastrebarsko, Samobor i Karlovac. Nekadašnji putevi prema Sloveniji su zapušteni.”

Prema Vladimiru Klemenčiču rezultati provedenog anketnog istraživanja pokazuju da je na pitanje o posjedovanju zemljišta u Sloveniji čak 50 % kućanstava odgovorilo pozitivno, a 72,3 % vlasnika zemljišta u Sloveniji i obrađuje. I upravo to pokazuje da je povezanost stanovništva i na taj način bila vrlo velika. Vlasnici zemlje često su se susretali i s birokratskim problemima, pa je to ujedno i jedan od većih problema. Klemenčič upravo to dvovlasništvo i upravljanje njime navodi kao jednu od razina na kojima su zamijećeni negativni učinci. S tim problemima su se susretali i stanovnici pograničnog prostora koji su imali (i imaju) posjede s obiju strana granice. Žumberčani su imali svoju zemlju na slovenskoj strani Gorjanaca. Radilo se u najvećoj mjeri o vinogradima u poznatom vinorodnom kraju Gadovoj peči. I. Š. (Budinjak) se prisjeća: “Svi vinogradi Žumberčana koji su živjeli uz prometnicu Bregana – Gornja Vas bili su na slovenskoj strani. Najpoznatiji vinogradi bili su u Gadovoj peči. Slovenci su prodavali svoju zemlju u Gadovoj peči našim ljudima i oni su ondje gradili svoje klijeti u kojima su proizvodili poznati *Cviček*. Imao sam jednog prijatelja čiji je djed bio iz Kravljaka i koji je 1927. godine sagradio klijet u vinogradu u Gadovoj peči. Imali su ondje oko 8000 trsova, kuću, staju, sjenik i nadstrešnicu s prešom. Njihova obitelj odlazila je onamo obrađivati vinograd, a sa sobom su vodili volove i stoku te su ondje boravili i po desetak dana dok nisu sav posao obavili. Bili su to pravi mali stanovi.”

J. J. (Jelenići) ističe da su “oni koji su bili južno od prometnice Bregana – Gornja Vas imali svoje vinograde na Plešivici kod Svete Jane, dok su oni uz cestu i sjeverno od prometnice dobivali vinograde na prostoru Slovenije.” O Gadovoj peči govori i I. G. (Grdanjci): “U Gadovoj su peči Žumberčani imali

svoje vinograde. Te njihove klijeti su izgledale kao kuće. Gore su imali i vodu i struju u svakoj klijeti, a nakon postavljanja granice svi su dobili granične propusnice.” Z. M. iz Osunje prisjeća se da su Žumberčani imali zemlju i vinograde u Sloveniji u okolici Prušnje Vasi. “Imali smo i vinograde u Vinjaru i Gradnju.” I. G. (Grdanjci) govori o tome kako su mnogi Žumberčani imali zemlju u Sloveniji: “Imali smo zemlju od Obrežja do Jesenica na Dolenjskem. Znam da je moj deda kupio zemlju od posljednje vlasnice Mokrica. Do 1995. sam obrađivao tu zemlju.”

I povijesna su događanja žumberački kraj uvelike oblikovala. To su prije svega događaji povezani s Drugim svjetskim ratom. Tako je J. J. (Jelenići) ostala duboko u sjećanju najteža povreda dobrih međuljudskih odnosa između Hrvata i Slovenaca 1942. godine kada je “selo Planina na slovenskoj strani nastradalo od ustaša uz blagoslov Talijana. Tamo su bili poubijani i naši i Slovenci. Mi danas odlazimo na komemoracije u to selo, ali Slovenci kada dolazimo ne žele izaći van iz svojih kuća. Bila je to najteža povreda međuljudskih odnosa između jednih i drugih. Oni nam i danas taj zločin zamjeraju.”

Život na prostoru Žumberka, kako je već u uvodu naglašeno, bio je težak te je to zbog različitih razloga kraj koji je iznimno izložen depopulaciji. Tako se u 40 godina broj stanovnika Žumberka smanjio čak za 74 %, s 8131 na 2127. Emigracija iz Žumberka traje kontinuirano od 19. stoljeća do današnjih dana. Puno je razloga za odlaske stanovništva. I. Š. (Budinjak) emigraciju povezuje i sa svojom obitelji: “Moja tri bratića su tako išla u srednje škole u Ljubljani. Ljudima na Žumberku nikako nije bio olakšavan život. Loša infrastruktura te nikakvi poticaji za bavljenje poljoprivredom i stočarstvom dovodili su do iseljavanja mladih ljudi. Sjećam se da su u Osunji na slovenskoj granici otkupljivali mlijeko, ali da Dukat nije isplaćivao naknade, pa su ljudi odustajali od bavljenja stočarstvom.” I. Š. (Budinjak) govori i o tome kako su djeca sa Žumberka odlazila služiti u bogatije krajeve u Sloveniju: “Kako kod nas u Žumberku nije bilo zemlje, mnoga su djeca odlazila služiti u Sloveniju. Tako je brat od žene iz sela Grič otišao kao dječak služiti u Trbovlje, ali kako je bio premlad, poslali su ga kući. Međutim, vraćajući se kući stao je u selu Maharovec zapadno od Šentjerneja. Jedan mu je gostioničar ponudio da ostane kod njega ako želi hraniti krave.” I I. H. (Samobor) govori o iseljavanju sa Žumberka: “To da je mnogo ljudi otišlo na školovanje u Sloveniju je činjenica. Odlazili su u Ljubljani, a postali su zidari, kovači i malo ih se vratilo.”

Promjene nastale osamostaljenjem Hrvatske i Slovenije snažno su osjetili stanovnici pograničnog prostora. Tako je kazivač I. G. (Grdanjci) o promjenama rekao sljedeće: “Nakon postavljanja granice mnogo se toga promijenilo. Ljudi su počeli odustajati od druženja. Nekada su mnogi od nas radili u Remontu u Slovenskoj Vasi. Međutim, brojni su dobili otkaze. Više nije bilo ni odlaska u Brežice na sajmove niti su oni toliko dolazili k nama u Samobor. Poslije rata i razdvajanja više nema ni slovenskih snaha. Znaite, ni jedna više nakon rata nije došla u ovaj naš kraj. Još se uvijek posjećuju obitelji koje su se nekada povezale, prije rata, ali sada više nema novih veza. Kod nas su i svi iz Slovenske Vasi dolazili u trgovinu. Sada više toga nema. Liječnici i rodilište bili su nam u Brežicama. Većina Grdanjčana je rođena u Brežicama.” M. V. (Stojdraga) smatra da nije samo granica kriva zbog sve manjeg broja kontakata Slovenaca i Hrvata, već da je tome krivo iseljavanje sa Žumberka: “Nakon uspostavljanja granice prestalo je intenzivno druženje Hrvata i Slovenaca. Međutim, na to nije utjecala granica, već je na to utjecala činjenica da na Žumberku više nema ljudi, da je stanovništvo staro i da dolazi do izumiranja naselja. Oni koji su imali u Sloveniji vinograde, prestali su ih obrađivati zbog toga što su ostarili, a ne zbog postavljanja granice. Sajmovi su se prestali održavati zbog toga što nitko na Žumberku više nije mogao držati stoku. Ekonomski se više nije isplatilo održavati sajmove.” Brojni su Žumberčani koji su bili zaposleni u Sloveniji nakon 1991. i razdvajanja Hrvatske i Slovenije ostajali bez zaposlenja. Od 1986. do 1991. Z. M. (Osunja) radio je u Pioniru u Drnovu nedaleko od Brežica. “Nas četvorica smo odlazili iz Osunje i jedan iz Cerovice na posao u Drnovo preko Prušnje Vasi. Kada je 1991. godine došlo do osamostaljivanja Hrvatske i Slovenije, svi smo dobili otkaze. Tamo sam naučio dobro slovenski, pa sada sa Slovencima govorim slovenskim jezikom.”

Prema podacima dobivenim iz matičnih knjiga, ali i iz podataka prikupljenih od kazivača, vidljivo je da je suživot na promatranom području bio vrlo bogat te da je uvođenje tvrde granice prekinulo neke procese koji su bili vrlo razvijeni. U prošlosti je suživot obuhvaćao različite segmente svakodnevnog života, na što je ujedno i utjecao. Povezivanje stanovništva na promatranom prostoru događalo se zbog ekonomskih (sajmovi), vjerskih (proštenja), ali i privatnih razloga (ženidbene veze). Uspostava granice kakva je danas izmijenila je obiteljske i prijateljske veze, utjecala je na sve čimbenike koji su u prošlosti bili

prepoznati kao vezni segmenti preko kojih je promatrani prostor zapravo tvorio jedinstven povijesni, društveni i kulturni prostor. Pa opet, iako postoji dojam da su pogranične veze i način života u slovensko-hrvatskim graničnim krajevima posvuda slični, svejedno se u ovom primjeru vidjelo određeno odstupanje. Ono je uzrokovano prije svega odnosima rimokatoličkog te grkokatoličkog stanovništva, gdje su se mladi zbog različitih vjera teže odlučivali na sklapanje ženidbenih veza, što je potom utjecalo i na obiteljske veze. Druga važna činjenica jesu vrlo loše prometne veze, koje su također utjecale na svakodnevni suživot. Općenito gledajući situaciju, treba istaknuti da se stanovništvo pograničnog prostora međusobno pomagalo, da su izgradili složene i višeslojne veze, koje djelomično postoje i danas, ali i da su jedni su od drugih prihvaćali ono najbolje.

Slovensko stanovništvo u župama Marija Gorica, Dubravica i Brdovec od sredine 19. stoljeća do današnjih dana

Donjosutlansko područje danas obuhvaća teritorij općina Brdovec, Marija Gorica i Dubravica, odnosno područje župa Brdovec, Marija Gorica i Dubravica. Područje tih općina, koje su nastale 1993. godine, u najvećoj se mjeri poklapa s teritorijem župa. Najveća župa od tri nabrojene jest župa u Brdovcu, koja je do 1946. godine obuhvaćala i naselje Zaprešić, odnosno područje uz Savu do slovenske granice. Župa je nekoć obuhvaćala naselja Brdovec, Drenje, Harmicu, Javorje, Ključ, Laduč Prigorje, Prudnice, Savski Marof, Šenkovec, Šibice, Zdence i Zaprešić. Župa u Mariji Gorici obuhvaćala je naselja Sveti Križ, Kraj Donji, Trstenik, Mariju Goricu, dio Šenkovca, Vukovo Selo, Celine, Bijelu Goricu, Hrastinu, Oplaznik, Žlebec i Špirkovec. Župa u Dubravici, najsjevernija od istraživanih župa, obuhvaćala je naselja Bobovec, Pologi, Lugarski Breg, Vučilićevo, Kraj Gornji, Rozga, Strmec, Lukavec, Dubravica, Merenje i Prosinec. U istraživanju su korištene matične knjige umrlih i vjenčanih između 1857. i 1946. za župe Marija Gorica (matična knjiga umrlih za razdoblje od 1878. do 1946.) i Dubravica te matične knjige umrlih župe Brdovec iz razdoblja od 1857. do 1918., čiji se mikrofilmovi čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Iz navedenih matičnih knjiga vjenčanih preuzeti su podaci o nacionalno mješovitim brakovima, godinama sklapanja brakova i mjestima rođenja u Sloveniji, odnosno mjestima stanovanja u Hrvatskoj. Iz matičnih knjiga umrlih preuzeti su podaci o mjestima rođenja, odnosno smrti pojedinca,

a kao dodatno istraživanje iz matičnih knjiga umrlih župe Brdovec preuzeti su podaci o zanimanjima, odnosno statusu umrlih osoba podrijetlom iz Slovenije, što nam daje uvid u razloge migracijskih kretanja iz jednog područja u drugo. Za župu Brdovec provedeno je dodatno istraživanje koje se tiče zanimanja osoba koje su se doselile iz Slovenije jer je raznolikost zanimanja na području te župe, s obzirom na njezinu veličinu, bila znatno veća.

U državnompravnom smislu u vrijeme Habsburške Monarhije granica na Sutli nije postojala (kranjsko-štajersko-hrvatsku granicu možemo u to vrijeme promatrati kao granicu između austrijske i ugarske polovice Monarhije) i ako govorimo o granici, onda u to vrijeme možemo govoriti o granici u etničkom i jezičnom smislu. U prvoj jugoslavenskoj državnoj zajednici možemo govoriti o upravnim granicama oblasti i banovina. Tada je Sutla granica između Dravske i Savske banovine. U vrijeme NDH Sutla je bila granica između Njemačkog Reicha i NDH, a nakon 1945. federalne sastavnice Jugoslavije (Hrvatska i Slovenija) bile su nominalno suverene, savezni zakoni bili su iznad republičkih, a granice republika bile su administrativne. Granica na Sutli je kao granica između dviju neovisnih država postavljena tek 1991. godine. Međusobna povezanost stanovništva s jedne i s druge strane Sutle oduvijek je bila vrlo intenzivna. Istražujući matične knjige umrlih i vjenčanih na području župa Zagorska Sela, Poljana Sutlanska, Prišlin, Taborsko, Klanjec, Tuhelj i Kraljevec na Sutli uvjerali smo se da je ta povezanost bila tijekom druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća i u tome području iznimno snažna. Rijeka Sutla u to vrijeme nije predstavljala granicu (ni fizičku, a ni u mentalitetu), a stanovnici s objiju strana rijeke Sutle bili su međusobno oslonjeni jedni na druge. Ni u donjosutlanskom pojasu naselja nije bilo nikakvih razlika u migracijskim kretanjima u odnosu na gornjosutlanski pojas, a mještani naselja uz Sutlu oduvijek su živjeli zajedno pomažući jedni drugima. Osim toga, Sotelsko i Kozjansko, područja uz Sutlu, nisu imala svoja regionalna središta koja bi ih privlačila kao migracijski centri, pa su stoga vrlo često bili oslonjeni na Hrvatsku. Uz istraživanja matičnih knjiga na području nabrojenih župa provedeni su i polustrukturirani dubinski intervjui s pripadnicima slovenske nacionalne manjine, odnosno s pripadnicima većinskog naroda na temelju kojih se moglo donijeti zaključke o intenzitetu međunarodnih povezivanja u vrijeme socijalističke Jugoslavije, odnosno o smanjenju intenziteta tih odnosa od vremena uspostave dviju samostalnih država Hrvatske i Slovenije.

Franjevci iz provincije Bosne srebrene na područje Marije Gorice pristigli su početkom 16. stoljeća. Ondje su, prema pisanju Franje Gonzaga, sagradili samostan 1517. godine, dok Franjo Glavinić smatra da su došli nešto kasnije, 1527. godine. Zajedno s franjevcima na područje donjeg dijela sutlanske doline stiglo je i stanovništvo koje je bježalo pred Osmanlijama. Sutlanski ikavci, kako ih nazivaju jezikoslovci zbog specifičnog donjosutlanskog ikavskog govora, danas žive u 23 sela u okolici Brdovca i Marije Gorice. Na temelju njihovih prezimena možemo zaključiti odakle su po podrijetlu, pa je tako vidljivo da su pojedine obitelji pred osmanskom opasnošću pobjegle iz Hrastovice (Hrastovčan), Udbine (Udvinac), Cetingrada (Cetinec), Tršca na Korani (Tržački), Zrinja (Zrinski), Vukmanića (Vukmanić), Buzete (Bužečki), Brubna (Brumečki), Perne (Pernanin), Utinje (Hutinec) i Slunja (Slunjski). Od 1300 obiteljskih prezimena jedna petina potječe s teritorija odakle su se doselili sutlanski ikavci. Činjenica je da su u selima na desnoj strani Sutle u Štajerskoj u tom razdoblju naseljeni i brojni 'strani kmetovi', odnosno osobe koje su izbjegle s područja današnjeg Korduna, Banije, sjeverne Dalmacije, Bosne i iz Like na područje Štajerske. Utemeljitelj samostana u Mariji Gorici bio je Stjepan Zylaghy de Deeshazy, o čemu govori isprava iz 1527. godine. Franjevci su od tada vodili župu Svetog Križa kojoj je pripadao samostan u Mariji Gorici do 1640. godine, kada je zagrebački biskup Vinković ujedinio tu župu sa susjednom župom svetog Vida u Brdovcu. Župa Marija Gorica osnovana je 1789. godine na temelju odredbe Josipa II. koji je tražio da se na području Habsburške Monarhije osnuje mnogo novih župa zato da ni jedno selo ne bi bilo udaljenije od svojeg župnog središta više od jednog sata. Tako je Maksimilijan Vrhovac proveo osnivanje župe u Mariji Gorici, čija su područna sela bila Hrastina, Sveti Križ, Vukovo Selo, Kraj Donji, Kraj Gornji, Bijela Gorica, Oplaznik, Celine, Žlebec i Trstenik. Radi osnivanja nove župe u Mariji Gorici dokinut je franjevački samostan. Župu u Mariji Gorici nakon osnivanja župe preuzeo je franjevac Macedonije Gabrić, nekadašnji gvardijan samostana u Mariji Gorici. Samostan je nakon 1829. stradao u požaru, pa je srušen, a nova župna kuća sagrađena je 1837. godine.

Iz matičnih knjiga umrlih vidljivo je da su postojali intenzivni kontakti Hrvata i Slovenaca s jedne i druge strane Sutle. Prema matičnim knjigama umrlih u periodu između 1878. i 1946. najviše slovenskih doseljenika umrlo je na području sela Kraj Donji (11) i Bijela Gorica (osam) te Sveti Križ (osam). Na

području Vukova Sela i Šenkovca (koji je očito jednim dijelom pripadao župi Marija Gorica, a drugim dijelom župi Brdovec) bilo je po sedam slučajeva osoba koje su preminule, a bile su podrijetlom iz Slovenije. Najmanji broj osoba podrijetlom iz Slovenije živio je u Celinama i Žlebecu te Kraju Gornjem (koji je jednim svojim dijelom pripadao župi Dubravica). Podrijetlo doseljenika bilo je uglavnom s područja uz Sutlu u Štajerskoj, pa je tako najviše njih bilo s područja Kapela (sedam), Rakovca (šest), Obreža (očito i Velikog i Malog) (pet) i Vrha Kapelskih (četiri). Manji broj doseljenika bio je podrijetlom iz nekog od udaljenijih dijelova Slovenije, na primjer iz Bohinjske Bele, Celja, Svetog Tomaža pri Ptuj, Višnje Gore ili iz Radgone, ali tu je riječ o pojedinačnim slučajevima. Ostali doseljenici bili su redovito podrijetlom s područja župa uz samu granicu ili udaljenih nekoliko kilometara od granice (npr. Podsreda, Brežice). Iz matičnih knjiga vjenčanih (MKV Marija Gorica 1858. – 1947.) koje obuhvaćaju duži period od matičnih knjiga umrlih (MKU Marija Gorica 1878. – 1948.) moguće je utvrditi da su bila 72 slučaja da su se Slovenci ili Slovenke (uglavnom Štajerci ili Štrajerke, a u manjoj mjeri “Kranjci” ili “Kranjke”) vjenčali na području župe u Mariji Gorici i u najvećem broju slučajeva poslije nastanili u istoj župi. Najveći broj takvih brakova, njih čak 20, zabilježen je u naselju Kraj Donji. U naselju Sveti Križ zabilježeno je 13 takvih brakova, dok je Bijeloj Gorici, Vukovu Selu i Mariji Gorici u navedenom razdoblju zabilježeno po sedam takvih brakova. Najmanji broj takvih brakova zabilježen je u selu Žlebec (jedan), što je logično jer je riječ o malom selu koje je udaljenije od rijeke Sutle. Prema provenijenciji mladoženja, odnosno mladih, moguće je ustanoviti da je najvećih broj doseljenika iz Štajerske bio iz Velikog Obreža (njih 11), potom iz Loča (pet), Kapela (pet) i iz Rakovca (pet), što pokazuje da su doseljenici u najvećem broju slučajeva bili iz najbližih slovenskih naselja, iz sela na drugoj obali Sutle. Ipak, određeni broj doseljenika dolazio je i iz nešto udaljenijih krajeva današnje Slovenije (Tolmin i Velika Nedjelja pri Ptuj). Zanimljivi su i kontakti koje su održavali Hrvati iz Marije Gorice s obližnjom Dolenjskom, dakle sa selima koja su se nalazila s druge strane rijeke Save, pa je tako vidljivo da su bila čak tri braka u navedenom vremenu sklopljena između stanovnika sela Kraj Donji (dva) i Trstenik (jedan) te stanovnika sela Cirknik na obroncima Gorjanaca. Brakovi su, u razdoblju od 1858. do 1947., sklapani i sa stanovništvom Bele krajine, odnosno iz Metlike, što potvrđuju dva braka na području župe Marija Gorica.

Župa sv. Ane u Rozgi (Dubravici) spominje se već u 13. stoljeću. Župa se protezala sve do današnjih Novih dvora te je obuhvaćala današnju župu Kraljevec na Sutli i dio župe Marija Gorica. Stara crkva nalazila se na brijegu koji se zove Vinsko brdo. Nekadašnja je građevina stradala u požaru, a kip svete Ane se potom, prema legendi, pojavio ispod rozgve podno Vinskog brda, pa je tako ondje podignuta nova građevina. Radovi na novoj crkvi završeni su 1842. godine za vrijeme župnika Jurja Ročića. Pokrovitelji gradnje bili su grofovi Erdödy iz Novih dvora kod Klanjca. Crkva je sagrađena u klasicističkom stilu. Područje župe Dubravica bilo je, kao i teritorij župa u Mariji Gorici i Brdovcu, usko vezan uz područje obližnje Štajerske. Iz matičnih knjiga umrlih iz Dubrave vidljivo je da je od 1858. do 1946. na području župe bilo 80 slučajeva smrti osoba koje su rođene u Sloveniji. Najveći broj tih osoba bio je podrijetlom iz obližnje župe Kapele u susjednoj Štajerskoj. Za njih 16 naznačeno je da su rođeni ili u župi (*ex parocchia Capella*) ili u mjestu Kapele, a za njih jedanaest utvrđeno je da su rođeni u selima župe Kapele (Slogonsko četiri osobe, Podvinje jedna osoba i Rakovec jedna osoba, Jereslavec dvije osobe i Sromlje tri osobe). Sljedeći po broju umrlih osoba koje potječu iz Slovenije, kao mjesto podrijetla, navodi se Bizelj (osam) te parrocchia St. Laurentii (četiri), čije je središte bilo Bizelj. Četiri osobe potječu i iz župe Šempeter, čije se sjedište nalazi nasuprot Kumrovcu u današnjoj Bistrici ob Sotli, koja je prilično udaljena od Dubrave. Kao mjesto podrijetla navodi se i *ex Styria*, odnosno iz Štajerske (njih sedam). Znatno je manji broj onih podrijetlom iz Kranjske (često se navode kao *ex Carniola*). Iznenađujuća su podrijetla stanovništva iz Kočevja, Nove Vasi kod Ptuja, Suhora kod Metlike, Tišine kod Murske Sobote, Postojne i Zagorja kod Ljubljane, naselja koja su kilometrima udaljena od Dubrave. Najviše umrlih Slovenaca stanovalo je u navedenom razdoblju u Bobovcu (njih 22), zatim u Pologima (deset), a onda u Dubravici (devet). Bilo ih je u Vučilićevu (sedam) i u Kraju Gornjem (sedam). Najmanje ih je bilo u Lugarskom Bregu (jedna osoba). Što se tiče vremenskih okvira, najveći broj umrlih osoba podrijetlom iz Slovenije živio je na području župe Dubravica u vrijeme postojanja Austro-Ugarske Monarhije. Najveći broj brakova u kojima je jedan od partnera bio Slovenac/Slovenka sklopljen je u Bobovcu (13) i u Rozgi (12), dok je najmanji broj brakova sklopljen na području naselja Pologi (dva). Prema mjestu podrijetla najveći broj Slovenaca koji su ulazili u brakove s Hrvatima potječe iz naselja Kapele (pet) i Slogonsko (pet) te *ex Styria* (šest), kako je navedeno u matičnim knjigama vjenčanih.

Župa Brdovec jedna je od najstarijih župa u Zagrebačkoj nadbiskupiji, utemeljena 1334. godine. Sjedište župe u prošlosti se nalazilo na brdu, gdje i danas stoji kapela Svetog Križa, koja sada pripada župi Marija Gorica. Pretpostavlja se da su župa i naselje ime dobili prema prvoj lokaciji crkve. Po tome je župa i dobila ime Brdovec. Današnja crkva sagrađena je u nizini i posvećena je 1679. godine. Župa Brdovec u davna je vremena obuhvaćala mnogo veći teritorij. Pod župni teritorij potpadala je cijela Marija Gorica, dijelovi župa Rozga i Pušća, dok je Zaprešić tek 1946. godine postao samostalna župa. Danas se župa Brdovec proteže dolinom rijeke Save od Zaprešića do rijeke Sutle, gdje je ujedno državna granica sa Slovenijom. Predaja govori da su mještani jednog jutra na mjestu gdje stoji sadašnja crkva pronašli kip svetog Vida, koji je doplutao Savom i zaustavio se na jednoj vrbi. Odlučili su na tom mjestu sagraditi crkvu.

Za područje župe Brdovec istraživane su matične knjige umrlih između 1857. i 1918. Naime, riječ je o prostorno iznimno velikoj župi, koja je obuhvaćala najmanje 17 naselja od kojih su Brdovec i Zaprešić u navedenom razdoblju bili naselja od više stotina, pa i od preko 1000 stanovnika. Iz prikupljenih podataka moguće je utvrditi da je župnik u knjigama umrlih u početku upisivao samo mjesta rođenja pokojnika, a nije upisivao i mjesta njihova stanovanja. Budući da su svi pokojnici umrli na području župe Brdovec, sigurno je najveći dio njih i živio na području te župe, pa smo takve uvrstili u rubriku mjesta smrti "župa Brdovec" (njih 80). Definitivno najveći broj onih koji su umrli na području župe Brdovec, a podrijetlom su iz Slovenije, živio je u Zaprešiću, najvećem naselju župe Brdovec, koje je već 1910. godine imalo 1490 stanovnika. Veći broj osoba koje su bile podrijetlom iz Slovenije živio je u Laduču (njih 21) te u Prigorju Brdovečkom (njih 20). U Harmici je također umrlo 20 Slovenaca u promatranom razdoblju, a u Brdovcu njih 18. U ostalim naseljima župe Brdovec broj preminulih Slovenaca u razdoblju između 1857. i 1918. bio je znatno manji. Najmanje preminulih Slovenaca bilo je na dvama izdvojenim imanjima, koja se u matičnoj knjizi spominju tek u 20. stoljeću, u Novim dvorima (pokraj Zaprešića) i u Januševcu. Jedna se osoba slovenskog podrijetla spominje u Svetom Križu, ali je područje Svetog Križa pripadalo župi u Mariji Gorici, pa je ovaj preminuli Slovenac vrlo vjerojatno zbog nekih objektivnih okolnosti upisan u matičnu knjigu umrlih župe Brdovec, a ne župe u Mariji

Gorici. Mjesta koja se najčešće navode kao naselja podrijetla u Sloveniji su Kapele (14), Drachenburg (Polje) (osam), Dobova ili župa Dobova (deset), Veliki Obrež (šest), Vissel (Bizelj) (osam), Rigonce (devet), Riglinovci (šest), Reichenburg (Brestanica) (sedam) i Pišce (sedam). Sva ta naselja nalaze se u neposrednoj blizini granice s Hrvatskom. Bilo je Slovenaca koji su podrijetlom bili iz udaljenijih dijelova Slovenije poput Ljubljane, okolice Ljubljane, okolice Kočevja, Kopra, okolice Trsta, Radovljice, Ormoža, Ptuja, Maribora i slično.

Posebno su zanimljiva zanimanja Slovenaca koji su se doselili na područje župe Brdovec. Dakako, bilo je najviše seoskog stanovništva koje se bavilo zemljoradnjom te djece koja su u to vrijeme masovno umirala od najobičnijih prehlada, glista, proljeva, kašlja i slično, kako je stajalo u knjigama umrlih. Međutim, vidljivo je da je bilo i zanimljivih zanimanja kojima su se bavili Slovenci na području župe Brdovec. Spomenut ćemo samo neka zanimanja: sluga na vlastelinstvu Novi dvori bio je iz Krškog, ekonom na tom imanju bio je podrijetlom iz Čateža, supruga sedlara bila je iz okolice Ptuja, noćni stražar u tvornici žeste u Savskom Marofu bio je iz susjedne Velike Doline u Dolenjskoj (Kranjskoj), kolar u Laduču bio je iz Brežica, loncokrpa u Zaprešiću bio je iz Loža u Kranjskoj, košarač iz Zaprešića podrijetlom je bio iz Ljubljane, činovnik u tvornici žeste u Savskom Marofu bio je podrijetlom iz Rogateca, tesar u Zaprešiću bio je iz Pišeca, bačvarski zanatlija u Zaprešiću bio je iz Bizelja, a krčmar i sin krčmara bili su iz okolice Kočevja (vrlo lako moguće da je bila riječ o Kočevarima, odnosno kočevskim Nijemcima). Prema maticama umrlih na području župe Brdovec bilo je i mnogo prosjaka podrijetlom iz raznih krajeva Slovenije.

Prema popisima stanovništva provedenim na području Hrvatske usporedili smo broj Slovenaca u naseljima koja su pripadala župama Mariji Gorici, Dubravici i Brdovcu u razdoblju između 1900. i 1991., do kada posjedujemo popisne liste po nacionalnosti za pojedinačna naselja. Ni u jednom naselju Slovenci nisu činili većinsko stanovništvo. Vidljivo je da su Slovenci za vrijeme postojanja Austro-Ugarske činili veći postotak stanovništva pojedinih naselja nego u kasnijem razdoblju. Tako su, primjerice, Slovenci u naselju Harmica 1900. činili 12,15 % stanovništva, u Javorju iste godine 7,3 % stanovništva, u Prudnicama 9,4 %, a u Zaprešiću 5 %. Poslije razmatranog razdoblja broj Slovenaca pada. Iznimku čine dva naselja – Lužnica, dvorac s gospodarstvom, gdje je prema popisu

stanovništva 1953. udio Slovenaca bio 28,35 %, te naselje Ključ Brdovečki, gdje su Slovenci npr. 1981. imali 5,14 % stanovništva. Sasvim je sigurno bilo i više Slovenaca u nekim naseljima, ali kako su živjeli u hrvatskim obiteljima, vrlo su često se asimilirali i izjašnjavali se kao Hrvati.

U vrijeme zajedničke države prostor uz rijeku Sutlu bio je međusobno iznimno snažno povezan, o čemu svjedoče i iskazi prikupljeni na području općina Brdovec, Marija Gorica i Dubravica. Pitanja upućena kazivačima bila su usmjerena na dobivanje podataka o svakodnevicu i životu hrvatskog i slovenskog stanovništva uz rijeku Sutlu u Zagrebačkoj županiji u posljednjih stotinu godina. Razgovori su vođeni sa stanovnicima slovenskog i hrvatskog podrijetla na području naselja Gornji Čemehovec, Donji Čemehovec, Vučilićevo, Kraj Donji i Ključ Brdovečki. Ukupno je ispitano deset kazivača, od kojih je najstarija kazivačica imala 97 godina, a najmlađa 55 godina. Kad je riječ o povezanosti hrvatskog i slovenskog stanovništva s obiju strana Sutle, nezaobilazna je tema nacionalno mješovitih brakova. Kazivač Ignac Štruel rođen je na području općine Brežice, u mjestu Pišce, 1955. godine. Odrastao je u velikoj obitelji s puno djece (bilo ih je sedmero). Djed je bio mesar, ali se bavio poljoprivredom, stočarstvom i vinogradarstvom, a otac mu je bio radnik. Djedova obitelj potječe iz Hrvatske, s područja Kraljevca na Sutli, otkud se doselio pradjed, ali se djed rodio u Globokom pokraj Pišeca. Štruelova baka rođena je u Polju nedaleko od Kozja. Štruel kazuje kako su se njegovi osjećali “kao Slovenci”. U Donji Čemehovec doselio se iz Brežica 1982. godine i kazuje kako nikada nije radio razliku između Hrvata i Slovenaca. “Mi smo svi bili jedni ljudi. Mi živimo jedan život.” Prijelazi preko Sutle u Čemehovcu bili su iznimno česti zbog postojanja Figarova mosta koji je povezivao dvije obale. Marijana Štritof rođena je u Selima pri Dobovi. Kazuje kako je odrasla u obitelji s troje djece, a majka i otac bili su radnici. Osnovnu školu završila je u Dobovi, a višu ekonomsku u Brežicama. Potom je na fakultet otišla u Ljubljanu. Marijana ističe kako su Slovenci s desne strane Sutle “preferirali Zagreb kao svoje središte”. “Do Zagreba nam je bilo svega tridesetak kilometara, pa su nam i liječnici i fakulteti bili bliže u Zagrebu nego u Ljubljani.” Kao djeca Slovenci su odlazili na kupanje na Sutlu u Veliki Obrež, a iz Vučilićeva su mladi Hrvati odlazili na kupanje na Sutlu. Jezik Vučilićeva, Dubravice i Kraljevca, a s druge strane jezik Kapela, Bizeljskog i Dobove vrlo su slični. Prema riječima Marijane Štritof “djeca danas

govore književno, ali nekada su svi govorili po domaći, mešano". Mladi su se upoznawali i u gostionicama (Ladinski raj), u kafićima i u discu (Dobova, Čatež). Marijana Štritof se prisjeća da je čak pola njezina razreda bilo iz nacionalno mješovitih brakova. Ivanka Strunjak rođena je u Vrhju nedaleko od Kapela 1953. godine. Majka i otac su joj bili poljoprivrednici, a u obitelji je bilo šestoro djece. Zbog mnogočlane obitelji Ivanka je odrasla kod bake u Jereslavcu na obali Sutle. "Moji roditelji su Slovenci i baka je bila Slovenka, ali je bakin tata bio iz Dubravice u Hrvatskoj." O povezanosti jedne i druge obale Sutle Ivanka kaže: "Svaku Svetu Anu odlazili smo preko brvi u Dubravicu. Kroz livade smo prolazili do crkve, a potom smo posjećivali rodbinu koja je živjela u Hrvatskoj. Dubravica je dolazila u Kapele 15. kolovoza. Mi u Jereslavcu nismo ni znali koja je od onih žena u selu Hrvatica koja se udala u Sloveniju. Uz Sutlu je bilo iznimno miješano stanovništvo jer su se sklapali nacionalno mješoviti brakovi." Suradnja Slovenaca i Hrvata bila je i gospodarske prirode. "Najviše se sjećam kad su Slovenci vozili pajceke na farmu u Dubravicu, a teleke u Kraljevec na Sutli. Posebno su bili popularni sajmovi. Kapele su imale prvi sajam na svetih 40 mučenika u prvom mjesecu. Z Hrvaške su žene donosile prve lučice (prvi luk) i prodavale ga. Iz Slovenije su Slovenci donosili prve črešnje u Kraljevec na Trojičku nedjelju, u svibnju. U sobotu je bil u Brežicama živilski sejem. Dolazili su ljudi s konjima, pajcekima i iz Hrvaške. Ljudi sa sutlanskog područja najviše su volili doći u staru gostionu pokraj sejma koja se zvala Unkeš. Koristilo se i obrtnu usluge. Moj je tast u Hrvaškoj bil kovač, a kovao je konje ljudima iz Zagorja i iz Slovenije."

Anka Strunjak, djevojački Prosinečki, rođena je 1919. godine. Prisjeća se da su mlijeko koje bi dobivali na gospodarstvima u Gornjem Čemehovcu nosili preko Sutle u Župelevec ili Staru Vas, a posebno u kuću Figermüller. U prodavaonici, koja je također bila u Sloveniji u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, otkupljivali su "jajca i bažulj". Zanimljiva je činjenica da su brojne žene stajale na Figarovu mostu (između Čemehovca i Slovenije) i ondje čekale da Slovenci iz Bizeljskog dođu po radnu snagu za okopavanje vinograda, berbu ili štogod slično. Druženje Slovenaca i Hrvata odvijalo se preko ljetnih mjeseci na Sutli. Ljeti su zabave bile i na mostu, a muškarci su često odlazili iz Hrvatske u Sloveniju na tzv. gasilske zabave. Anka Strunjak prisjeća se kako su se Hrvati i Slovenci kupali zajedno na Sutli, a Slovenci su dolazili u hrvatske gostionice u Draše i Kraljevec na Sutli,

dok su Hrvati odlazili u Staru Ves. Iako je u vrijeme Drugoga svjetskog rata na Sutli postojala bodljikava žica koja je dijelila Treći Reich od NDH, ljudi su švercali preko granice. Najviše se, prema kazivanju Anke Strunjak, krijumčarilo konje i stoku. Prema njezinim riječima, iako su postojale pogranične karte za prelazak preko granice, "sa Švabima se moglo dogovoriti". Svi su, naime, imali vinograde sa slovenske strane rijeke Sutle, a bilo je i Slovenaca koji su imali zemlju na hrvatskoj strani. Anka Strunjak možda rezimira razmišljanja svih kazivača s ovog područja kada kaže: "Mi smo pograničari. U kući je jedan narod pa se posvađa, ali jedan drugoga su uvijek trebali."

Nešto južnije od Dubrave nalazi se selo Kraj Donji. Ondje se Danica i Dragutin Frkanec te njihov susjed Dragutin Boranić prisjećaju kako se živjelo pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća. "Od 1956./1957. počeo je voziti vlak. Pruga se gradila ručno. Zemlja od regulacije Sutle, koja je do te godina bila puna meandara, navozila se za gradnju pruge koja je prolazila što je moguće bliže Sutli zato da bi je mogli koristiti i Slovenci s druge strane rijeke. Mi smo do tada bili slijepo crijevo. Ta pruga nam je postala prozor u svijet. Od tada su svi i s jedne i s druge strane Sutle vlakom krenuli na posao u Zagreb. Do tada je marijagorički kraj bio mahom poljoprivredni kraj i tek je tada došlo do napretka. Mnogo je Slovenaca odlazilo na vlak za Zagreb i upisivalo srednje obrtničke i ekonomske škole i fakultete. Mnoge su Slovenke odlazile vlakom prodavati svoje poljoprivredne proizvode na zagrebačke tržnice. Mnogi su brakovi i veze započeli u vlaku, a željeznicu su koristili i Hrvati i Slovenci. Željeznička stanica Vukovo Selo, koje se nalazi u Hrvatskoj, nalazila se na slovenskom teritoriju."

To mnogo govori o činjenici da su u vrijeme gradnje željeznice Hrvati i Slovenci živjeli zajedničkim životom. Vlakom se odlazilo i na kupanje u Atomske toplice u Podčetrtek, a vlak je prometovao uz Sutlu najmanje šest ili sedam puta dnevno u jednom smjeru i isto toliko puta u drugom smjeru. Dragutin Frkanec, Danica Frkanec i Dragutin Boranić ističu činjenicu da je suživot između Hrvata i Slovenaca na području Marije Gorice bio prisutan u svim vidovima života: prijateljski, rodbinski, društveno (lovačka društva, društva umirovljenika, dobrovoljna vatrogasna društva i slično). Na području od Harmice do Dubrave dan danas ima najmanje 30 nacionalno mješovitih brakova, a kako smatraju kazivači, takvih mješovitih brakova jednako toliko ima i na drugoj, slovenskoj strani Sutle. Kao i na području Dubrave, u vrijeme Drugog svjetskog rata

granica između Reicha i NDH bila je minirana, a Slovenci su prisilno iseljavani. Dragutin Frkanec pripovijeda kako su neki uspjeli pobjeći u “naša sela”. “Oni koji nisu pobjegli u NDH, govorili su kada su odlazili ‘Zbogom, bratje Hrvati, više se ne bomo videli!’” Na njihova mjesta naseljeni su Nijemci, tzv. Kočevari, koji su prisilno iseljeni nakon Drugog svjetskog rata.

Jezično su se marijagorički i brdovečki Hrvati razlikovali od Slovenaca s one strane Sutle. Kako kazuju Frkanci i Boranić, “mi smo ikavski kajkavci”. “Od Rozge se govori onaj zagorski kajkavski, a naš se jezik više razlikuje od štajerskog dijalekta.” I u Kraju Donjem i u Pologima bilo je uobičajeno, kao i u Dubravici i okolici, da se odlazi na sajam Antunovo (28. siječnja) u Kapele. “Bio je to veliki stočni sajam gdje su se mogle uz stoku nabaviti i lučice i košare.” Na sajam su odlazili mještani brojnih sutlanskih naselja, ali i onih iz unutrašnjosti poput Pušće i Luke. Nekad su zime bile jako hladne pa se Sutla znala zalediti, a Frkančev je otac preko zaledene Sutle prelazio s volovima na sajam u Kapele. Isto tako su za Svetu Anu Slovenci dolazili u Rozgu. Čitava sutlanska dolina odlazila je na proštenje na Svete Gore iznad Bistrice ob Sotli. Stanovnici s jedne i druge strane Sutle posjeduju zemlju u Hrvatskoj i u Sloveniji. Stanovnici Kraja Donjeg kupovali su mnogo zemlje u vrijeme socijalističke Jugoslavije u području zvanom Dubrava i na teritoriju koji se naziva Mokrice u blizini Kapela.

O povezanosti brdovečkog kraja sa Slovenijom govore i iskazi Božidara Novaka iz Ključa te njegova kolege Franca Cvetkovića iz Velikog Obreža, koji sada živi u Ključu. Za razliku od Hrvata koji su smješteni uzvodno uz Sutlu, mještani Ključa nisu imali samo poveznice sa Štajerskom, već i s naseljima u obližnjoj Dolenjskoj, preko rijeke Save. Ključani su primjerice odlazili u šumu u selo Cirnik, na obroncima Gorjanaca. Povezanost sa Štajerskom očitovala se odlascima na polnoćku u Dobovu, gdje se nalazila najbliža župna crkva. Odlazilo se u prošlosti preko brvi koja je postojala na Sutli, a poslije, kada je sagrađen most, preko mosta. Ključani su također kao stanovnici naselja koje se nalazi uz samu granicu sa Slovenijom oduvijek imali najveći broj slovensko-hrvatskih nacionalno mješovitih brakova. O tome je statistiku napravio Pavao Kutarčić, jedan od starih Ključana: 54 Slovenke su se udale u Ključ u periodu od 1780. do 2013., dok je od 1880. do 2013. samo 17 Slovenaca stiglo u Ključ. U obrnutom smjeru otišlo je deset muškarca u razdoblju između 1913. i 1947. godine te 19 žena od 1901. do 1989. godine. Kutarčić ističe kako se broj mješovitih

brakova nakon uspostavljanja granice značajno smanjio. I Cvetković i Novak ističu činjenicu da su “do devedesetih bili česti nacionalno mješoviti brakovi, ali je to onda zastalo nakon uspostave granice”. Na području Ključa i okolice stanovništvo govori, kao i u selima oko Marije Gorice, kajkavskom ikavicom, što upućuje na njihovo podrijetlo, pa stoga na cijelom tom području nema nekog hrvatsko-slovenskog jezika koji bi govorili i jedni i drugi, kao što je to slučaj u gornjosutlanskom području ili na teritoriju uz rijeku Kupu. Orijentacija na Sloveniju bila je vrlo izražena. Mnogi su Ključani, ali i mještani drugih mjesta uz granicu, radili u slovenskim poduzećima, a i brojni Slovenci dnevno su migrirali u Zagreb, kako naglašavaju kazivači, čak od Sevnice i područja prema Zidanom Mostu. O toj međusobnoj oslonjenosti jednih na druge govori i činjenica da su 1926. godine, nakon što je iskra iz vlaka koji je prolazio pokraj sela Rigonce zapalila gotovo cijelo selo, u pomoć selu pritekla dobrovoljna vatrogasna društva iz Harmice i Zdenaca s hrvatske strane i sudjelovala u spašavanju Rigonca. Zanimljiva je i sama granična međa koja u Ključu prolazi, kao i u drugim naseljima uz Sutlu, po starom koritu rijeke Sutle, tako da su pojedini dijelovi slovenske zemlje sada na lijevoj obali Sutle, a dijelovi hrvatske zemlje na desnoj, slovenskoj obali Sutle. Paradoks je da granica prolazi po sredini nogometnog terena u Ključu Brdovečkom jer je smješten u starom koritu rijeke Sutle. Danas su Ključani omiljeni gosti na fašniku u Dobovi, a mještani Dobove na fašniku u Ključu.

Na temelju matičnih knjiga i razgovora sa stanovnicima vidljivo je da su veze Štajerske i donjosutlanske doline i u prošlosti i danas vrlo snažne. O tome govori i broj nacionalno mješovitih brakova te broj umrlih Slovenaca na teritoriju spomenutih triju župa. Broj od 274 osobe koje su podrijetlom iz Slovenije, a preminule su na brdovečkom području, odnosno broj od 60 preminulih na području župe Marija Gorica i 80 preminulih na području župe Dubravica te 51 vjenčana osoba na dubravičkom području i 72 vjenčane osobe na marijagoričkom prostoru u razdoblju od oko stotinu godina govore o intenzitetima hrvatsko-slovenskih odnosa. Iznimno velik broj umrlih podrijetlom iz Slovenije na području župe Brdovec možemo objasniti činjenicom da se u blizini nalazi grad Zagreb koji je privlačio mnogo stanovnika donje Štajerske te da je župa Brdovec po broju stanovnika i po površini i tada bila iznimno velika župa. Kao i kod donjosutlanskih župa i u gornjosutlanskim župama većina vjenčanih i umrlih

bila je iz naselja koja se nalaze tek nekoliko kilometara udaljena od župnih središta, odnosno mjesta u koja su se priženili/udale. Iz razgovora s pripadnicima slovenske nacionalne manjine i s pripadnicima većinskog naroda na području spomenute tri župe (Brdovec, Dubravica i Marija Gorica) vidljivo je da su odnosi između Slovenaca i Hrvata ostali dobri i tijekom socijalizma. Željeznička pruga, radna mjesta, blizina grada Zagreba koji je privlačio stanovnike sutlanske doline te sličnosti u tradicijama i običajima kao i oslonjenost jednih na druge u svakodnevnom životu snažno ih su vezali. Iz odgovora kazivača koji se tiču razdoblja nakon osamostaljenja Hrvatske i Slovenije 1991. godine moguće je iščitati kako su se otada hrvatsko-slovenske veze pomalo olabavile, ali se ponovno učvršćuju ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, u koju je Slovenija ranije primljena.

Priča o Vladku Mačeku, znamenitom hrvatskom političaru između dvaju svjetskih ratova i osobi slovenskog podrijetla iz Jastrebarskog

Spomenimo i jedan primjer osobe slovenskog podrijetla u Jastrebarskom. Riječ je o Vladku Mačeku, koji pripada među one osobe koje su odredile suvremena hrvatska politička zbivanja. O njegovu je životu i djelovanju pisano dosta, a posebno o vremenu kada je bio na čelu Hrvatske seljačke stranke, koja je bitno utjecala na povijest hrvatskog naroda. Rođen je u Jastrebarskom 20. srpnja 1879. godine, a kršten 3. kolovoza kao Vladimir Matija Adam. Otac mu je bio Ivan Maček, u trenutku njegova rođenja podžupanijski mjernik, a majka Ida rođena Matasović. Otac Ivan (1845. – 1933.) bio je Slovenac seljačkog podrijetla iz okolice Celja, a majka Ida (1852. – 1922.) kći krajiškog časnika Adama Matasovića (1809. – 1896.). Njezina majka Antonija Szelanski (1819. – 1914.) bila je potomak emigrantskog poljskog plemstva. Biografije njegovih roditelja pokazuju kako su djeca građanskih slojeva Austro-Ugarske Monarhije “često optirala za nacionalne identitete koji su bili drukčiji od roditeljskih”. Isto tako, hrvatski nacionalni identitet Vladka Mačeka je, kao i kod mnogih drugih hrvatskih domoljuba, predstavljao pitanje osobnog izbora, a ne podrijetla, pri čemu je “veliku ulogu odigrala hrvatska sredina u kojoj se socijalizirao i stjecao prve društvene spoznaje i političke ideje.” Za doktora prava promoviran je 1903. Uključuje se u politički život kao gimnazijalac i nastavlja kao student. Uvjereni

je protivnik mađaronske politike i redovito izražava oporbena uvjerenja. Počeo je raditi kao vježbenik u Zagrebu, a nastavio kao prislušnik u Petrinji i Samoboru. Nakon polaganja sudačkog ispita 1905. kao sudac djeluje u Ivaniću, a nakon toga je odvjetnički pripravnik u Krapini. Vlastitu odvjetničku pisarnicu otvara u Sv. Ivanu Zelini 1908. Član je Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) od osnutka, a od 1906. član glavnog odbora HPSS-a. Osobito je bio politički aktivan u kotarima Krapina i Sv. Ivan Zelina. Kandidirao se za zastupnika u izbornim kotarima Krapina (1910.), Stubica (1911.) i Dugo Selo (1913.), ali nije uspio ući u Hrvatski sabor. Kao časnik sudjelovao je u I. svjetskom ratu. Nakon rata preselio se u Zagreb i bavio političkim radom u bliskoj suradnji sa Stjepanom Radićem, a 1921. otvorio je odvjetnički ured u Zagrebu. Uhićen je u ožujku 1919. i zatvoren u Zagrebu do ožujka 1920. Početkom 1920. izabran za potpredsjednika HPSS-a te je praktički vodio stranku u vrijeme boravka Stjepana Radića u zatvoru. Izabran je za zastupnika u parlament kao kandidat HPSS-a u Bjelovarsko-križevačkoj županiji na izborima 28. studenog 1920., a ponovno biran 1923. Godine 1924. kratko je potpredsjednik Narodne skupštine Kraljevine SHS. Nakon što je S. Radić 1924. HRSS učlanio u Seljačku internacionalu u Moskvi, vlada je zabranila daljnji rad HRSS-a, a početkom 1925. bili su uhićeni članovi vodstva HPSS-a među kojima i Maček. Iako je bio zatvorenik, na izborima u veljači 1925. izabran je u skupštinu kao zastupnik iz Srijemske županije. Nakon ulaska HSS-a u zajedničku vladu s radikalima Maček je u srpnju 1925. pušten iz zatvora. U veljači 1927. izabran za predsjednika Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti, a u rujnu četvrti put za narodnog zastupnika u parlamentu. Bio je predsjednik Oblasne štedionice u Zagrebu. Na prijedlog drugog potpredsjednika HSS-a Josipa Predavca na sjednici Kluba HSS-a održanoj 1. kolovoza 1928. jednoglasno je odlučeno da prvi potpredsjednik V. Maček "do Radićevog ozdravljenja bude vršiocem predsjedničke dužnosti". Nakon smrti S. Radića zastupnički Klub HSS-a ga je 13. kolovoza 1928. izabrao za stranačkog predsjednika i ujedno supredsjednika (sa S. Pribičevićem) Seljačko-demokratske koalicije. Pod njegovim vodstvom HSS je organizacijski znatno ojačao. U početku je prihvatio uvođenje Šestosiječanjske diktature misleći da vodi postupku boljeg uređenja Kraljevine, ali je ubrzo postao njezin kritičar te je uhićen krajem 1929. i opet oslobođen od lipnja 1930. U studenom 1932. dao konačni oblik tzv. Zagrebačkim punktacijama, kojima je osudio velikosrpsku dominaciju u državi zbog čega je

uhíćen u siječnju 1933. i osuđen na tri godine zatvora, iz kojeg je pušten krajem 1934. amnestijom kneza Pavla. Vladko Maček nositelj je zemaljske oporbene liste na izborima 5. svibnja 1935. (dobila više od milijun glasova, a ostvarila samo 67 zastupničkih mandata) i 11. prosinca 1938. (dobila više od 1.300.000 glasova i 67 zastupničkih mandata). On je stalno isticao da se postojeća višenacionalna država, izložena srbijanskoj hegemoniji, mora preustrojiti želi li dalje opstati. Bio je vrlo popularan, a smatrali su ga narodnim vođom. Maček je razvijao hrvatski seljački pokret, organizacijski predstavljen u HSS-u, te ga pretvorio u općehrvatski nacionalni pokret okupivši u njemu veliku većinu svih slojeva hrvatskog društva. Kako bi riješio hrvatsko pitanje u Kraljevini Jugoslaviji, ušao je u pregovore s premijerom Dragišom Cvetkovićem te je s njime 26. kolovoza 1939. sklopio sporazum kojim je formirana Banovina Hrvatska, predstavnici HSS-a ulaze u ministarski savjet (vladu), a među njima i Maček kao potpredsjednik. Kao demokrat i antifašist bio je protiv svakog nasilja koje je ugrožavalo slobodu čovjeka ili društva te je nastojao izbjeći ulazak Kraljevine Jugoslavije u Drugi svjetski rat. Nakon puča 27. ožujka 1941. imenovan je za potpredsjednika u vladi generala Dušana Simovića. Odbio je mogućnost proglašenja hrvatske samostalnosti pod njemačkom zaštitom. U trenucima raspada Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. na mjesto potpredsjednika vlade delegira Jurja Krnjevića i vraća se u Zagreb. Nakon uspostave NDH Maček se politički pasivizirao i boravio je na svojem imanju Kupinec. Kako bi ga spriječio u političkom djelovanju, režim NDH ga je nastojao izolirati. U listopadu 1941. odveden je u koncentracijski logor Jasenovac, od ožujka 1942. u internaciji je u Kupincu, od ožujka do rujna 1943. zatočen u stanu Vjekoslava Luburića, zatim ponovno u Kupincu, a od prosinca 1943. do 5. svibnja 1945. u izolaciji u Zagrebu, kada odlazi u emigraciju u Francusku (Reims, Pariz). Godine 1947. nastanjuje se u Washingtonu u SAD-u, gdje ostaje živjeti do smrti. Vladko Maček jedan je od inicijatora osnivanja (obnove) Međunarodne seljačke unije, u kojoj su se nalazili prvaci predratnih seljačkih partija. Bio je njezin suosnivač 1947. i jedan od prvaka. U inozemstvu je uspio očuvati kontinuitet HSS-a (jer je stranka u domovini prestala djelovati). Nakon odlaska u emigraciju razmišlja o tome da bi Jugoslaviju trebalo urediti u duhu sporazumijevanja iz 1939., a od 1956. smatrao je da bi jugoslavensku zajednicu valjalo preustrojiti u konfederaciju. U tom je smislu zagovarao samostalnu Hrvatsku. Dio njegovih izjava i govora objavljen je u knjizi *Vođa govori* (priredio Mirko Glojnarčić,

Zagreb, 1936.). Napisao je memoare *In the Struggle for Freedom* (New York, 1957.), koji su prevedeni na hrvatski kao *Memoari* (Zagreb, 1992.). Njegovi posmrtni ostaci preneseni su u domovinu i 15. svibnja 1996. pokopani u počasnoj arkadi zagrebačkog groblja Mirogoj.

Izbor iz literature

ADAMČEK, Josip; KAMPUŠ, Ivan (1976). *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest.

BADOVINAC, Nikola (1896). *Žumberak i Marindol*, Zagreb: Dionička tiskara.

BOGNAR, Helena Ilona; BOGNAR, Andrija (2010). "Povijesni razvoj i političko-geografska obilježja granice i pograničja Republike Hrvatske s Republikom Slovenijom na Žumberku i u Kupsko-čabranskoj dolini", *Geoadria*, sv. 15, br. 1, str. 187–224.

BRAČIKA, Milan (2015). *Zemljepisni položaj in zgodovinska vloga Žumberka v Vojni krajini ter ljudska kultura Žumberčanov*, Metlika: KUD Žumberak.

CRKVENČIĆ, Ivan (2002). "Žumberačka Gora – Transformation from a Refuge to an Exodus Zone", *Migracijske i etničke teme*, sv. 18, br. 4, str. 289–306.

ČAMPA, Lojze (gl. ur.) (1989). *Po Žumberku in Gorjancih*, Jastrebarsko – Novo mesto: Skupnost spominskega območja Žumberak-Gorjanci – Dolenjska založba.

HRANILOVIĆ, Nikola (1990). "Žumberčani – subetnička grupa u Hrvata", *Migracijske teme*, sv. 5, br. 4, str. 593–612.

JAGARIĆ, Vladimir (2008). "Krvavi kamen na Gorjancima", *Žumberački krijes 2008.*, str. 240–242.

JOSIPOVIČ, Damir; KRŽIŠNIK BUKIĆ, Vera (2010). *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašja.

JOSIPOVIČ, Damir; ŠKILJAN, Filip (2014). "Nekatere noveje dileme razvoja slovenske manjšine na Hrvaškem s poudarkom na območju ob meji s Slovenijo", *Razprave in gradivo*, br. 73, str. 29–47.

KEKIĆ, Nikola N. (1992). "Kratki povijesni pregled župe Kalje", *Žumberački krijes* 1992., str. 38–66.

KEKIĆ, Nikola N. (1994). "Stanje župe Mrzlo Polje krajem 18. stoljeća", *Žumberački krijes* 1994., str. 90–94.

KLEMENČIĆ, Vladimir (2001). "Slovensko hrvaška obmejna regija in njene funkcije v povezovanju med Hrvaško in Slovenijo in v luči Evropske integracije", *Dela*, br. 16, str. 7–16.

KLEMENČIĆ, Mladen (1989). *Historijsko-geografska osnova regionalnog poimanja i demografskih promjena Žumberka*, magistarski rad, Zagreb: Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu.

KRŽIŠNIK BUKIĆ, Vera (1997). *Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

KRŽIŠNIK BUKIĆ, Vera (ur.) (1999). *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

KUTARČIĆ, Pavao (2004). *Općina i župa Brdovec: obiteljska i rodoslovna stabla: 1800. – 2002.*, Ljubljana: Brdovečki: vlastita naklada.

MURAJ, Aleksandra (1989). *Živim znači stanujem: etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

PAVKOVIĆ, Ivan (1987). "Kratki povijesni pregled župe Sošice", *Žumberački krijes* 1987., str. 34–74.

PAVKOVIĆ, Ivan (1988). "Kratki povijesni pregled župe Mrzlo Polje", *Žumberački krijes* 1988., str. 48–83.

PAVKOVIĆ, Ivan (1990). "Kratki povijesni pregled župe Stojdraga", *Žumberački krijes* 1990., str. 39–67.

POPOVIĆ, Ana; RADELJAK, Petra (2011). "Razvojni problemi pograničnog pojasa Žumberka", *Hrvatski geografski glasnik*, sv. 73, br. 2, str. 179–199.

RIMAN, Barbara; ŠKILJAN, Filip (2018). "Rijeka i planina, granica i ljudi: studija slučaja života pograničnog stanovništva Donjekupske doline i Žumberakog gorja", *Historijski zbornik*, sv. LXXI, br. 2, str. 401–439.

ŠĆUKANEC, Aleksandra (2017). *Priče iz zaboravljenog kraja – Jezične biografije transmigranata iz Žumberka*, Zagreb: Srednja Europa.

ŠKILJAN, Filip (2016). *Slovenci u Krapinsko-zagorskoj županiji*, Varaždin: SKD Nagelj.

ŠKILJAN, Filip (2018). "Slovensko stanovništvo u župama Marija Gorica, Dubravica i Brdovec od sredine 19. stoljeća do današnjih dana", *Razprave in gradivo*, br. 80, str. 21–41.

ŠKILJAN, Filip (2020). "Hrvatsko-slovenski odnosi na istočnom Žumberku", *Sociologija i prostor*, sv. 58, br. 1, str. 59–84.

ŠMAGUC, Josipa; ŠMAGUC, Vladimir; ŠTOOS, Andrea (ur.) (2006). *Općina Dubravica: monografija*, Dubravica: Općina Dubravica.

ŠTAMBUK, Maja (1996). "Sociodemografske prilike u Žumberku", *Žumberački krijes 1996.*, str. 139–151.

TURK, Ivo; ŠIMUNIĆ, Nikola; ŽIVIĆ, Dražen (2016). "Prometna dostupnost kao čimbenik depopulacije i razvojnog zaostajanja: primjer Žumberka", *Društvena istraživanja*, sv. 25, br. 2, str. 241–266.

VUKŠIĆ, Dragan (2015). *Žumberački uskoci: uniženje i odnarođivanje*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće.

ZAJC, Marko (2008). *Gdje slovensko prestaje, a hrvatsko počinje: Slovensko-hrvatska granica u XIX. i početkom XX. stoljeća*, Zagreb: Srednja Europa.

XI. Židovi u Zagrebačkoj županiji

Najstariji tragovi Židova na širem prostoru Zagrebačke županije sežu u 14. i 15. stoljeće. Prva vijest o boravku Židova na Gradecu potječe iz 1355. godine. No sve do četrdesetih godina 15. stoljeća u dokumentima ima vrlo malo podataka o Židovima, dok ih je od sredine 15. stoljeća sve više. Židovi se navode kao *habitatores*, stanovnici grada, a spominje se i *domus judeorum*, vjerojatno sinagoga/škola. Oko sredine tog stoljeća postojala je mala, ali aktivna židovska zajednica. U Zagreb su se najvjerojatnije naselili Aškenazi koji su govorili staronjemački jidiš. Za tu tezu postoje indicije u činjenici da su grofovi Celjski upravljali u to vrijeme obližnjim štajerskim gradovima u kojima su postojale židovske aškenaske zajednice (poput Maribora, Ptuja i Celja). Celjski će u prvoj polovini 15. stoljeća postati vlasnicima Gradeca, pa će trgovanje i naseljavanje na njihovu posjedu biti logično. Poslije smrti bana Ulrika II. Celjskog 1456., kada su njegove zemlje pripale Habsburzima, Židovi su protjerani iz Zagreba. Kako je Ferdinand I. 1527. postao hrvatsko-ugarskim kraljem, Židovi se nisu smjeli naseljavati u zemlje habsburške krune. Stoga ih nema ni u Zagrebu. Tek edikt o toleranciji Josipa II. iz 1782. i njegov aneks *gens judaica* iz 1783. omogućio je Židovima postupno nastanjivanje, najprije u Križevcima, u okolici Požege, u Osijeku i Rijeci. Ediktom o toleranciji Židovi su u Habsburškoj Monarhiji stekli status “trpljenih” građana, što znači da su se smjeli baviti nekim gospodarskim aktivnostima, upisivati se u škole, ali im nisu bila dostupna sva zanimanja. Isto tako, nisu smjeli posjedovati kuću ili zemljište, ali im je bilo dopušteno stanovati u unajmljenim kućama ili stanovima.

Nakon više stoljeća izbjivanja Židova prvi se u Zagreb doselio 1787. Jacob Stiegler, a 1789. još dvojica, Jacob Weiss i Jacob Stern, zatim i drugi. Oni će se nastanjivati u podgrađima dvaju tadašnjih naselja, Gradeca i Kaptola, u *Vicus Latinorum* (Vlaškoj ulici) i dijelu Donjega grada oko Petrinjske ulice. Obje jurisdikcije provodile su popise Židova iz kojih se doznaje odakle su se doselili, koliko im je godina, kojeg su zanimanja, broj članova obitelji i kućanstva te

ostalo. Najčešće su iz Moravske, Poljske, Ugarske (prije svega Burgenlanda/Gradišća), Austrije i Njemačke. Prvi popis biskupske jurisdikcije iz 1806. nije očuvan, ali su očuvani gradečki popis iz 1808. i biskupijski iz 1812. No, već 1806. na području Zagrebu bilo je 20 obitelji sa sedamdesetak članova, koji su utemeljili općinu (*kehilu*). Ta zajednica imala je zubara, vjerojatno liječnika opće prakse, učitelja i grobara, a od 1809. ima rabina Arona Palottu, koji će zasnovati mnogobrojnu obitelj, do smrti 1843. obavljati svoju dužnost, a povremeno djelovati i u bližim općinama. Prva bogomolja bila je uređena u kući Lukačić u Petrinjskoj 12. Od 1811. općina ima groblje pokraj kapele sv. Roka, uz katoličko groblje. Ono je 1835. prošireno četiri puta većim zemljištem koje je kupilo društvo *Hevra kadiša*. To društvo, koje se uz karitativnu djelatnost bavi održavanjem groblja i pogrebnim ritualima, osnovano je prema jednom zapisu čak prije službene objave osnutka općine, a prema drugom izvoru 1828. godine. Najstarija upisna knjiga *Hevra kadiše* potječe iz 1854. godine, a sadržava imena članova od 1828., po čemu je prvorazredni povijesni izvor. Njome se prvi historiograf Židovske općine Zagreb nadrabini dr. Gavro Schwarz služio u rekonstrukciji povijesti židovske zajednice u Zagrebu. Pojedini Židovi naselili su se u središtima Zagrebačke županije – Samoboru, Jastrebarskom, Ivaniću i drugdje.

Posebno teško razdoblje za Židove bio je period između 1838. i 1840. kada su zagrebački trgovci zatražili izgon svih Židova iz Zagreba. Već sljedeće godine zagrebački i varaždinski Židovi iskazuju u podnesku Hrvatskom saboru sve probleme koji ih muče. I doista, nakon niza ekscesa, 1840. godine Sabor Hrvatske, Slavonije i Dalmacije preporučuje da Židovi dobiju punu građansku ravnopravnost. Članak XXIX. dopušta domaćim i udomljenim Židovima da mogu svuda, osim u rudarskim gradovima i mjestima, stalno prebivati, graditi tvornice, baviti se trgovinom i obrtom, posvećivati se slobodnim zanimanjima i umjetnostima te kupovati nekretnine u onim gradovima u kojima je to stari običaj dopuštao. Godine 1846. na kongresu židovskih izaslanika u Pešti odlučeno je da se otkupi tzv. tolerancijska taksa koju je uvela još Marija Terezija u ukupnom iznosu od 1.200.000 forinti: na Zagreb i Zagrebačku županiju otpalo je 8105 forinti. Iste, 1846. godine Jacques Epstein osnovao je prvu zagrebačku dobrotvornu organizaciju *Humanitaetsverein*, kasnije *Društvo čovječnosti*, koje je imalo prosvjetnu i kulturnu funkciju. Članovi su, uz Židove, bili mnogi ugledni

građani, među njima ban Josip Jelačić. No, društveni život Židovima je dugo vremena ostao zatvoren iako su se u privredni uključili relativno brzo. Najdublja je bila vjerska barijera, a najvidljivija jezična. Zagrebački Židovi uglavnom su između sebe govorili njemačkim i mađarskim jezikom jer su došli iz zemalja u kojima su ti jezici bili domicilni. Prema popisu izrađenom između 1840. i 1843. godine vidljivo je da su zagrebački Židovi uglavnom rođeni u Mađarskoj (28 %), Češkoj i Slovačkoj (15 %), u Austriji (11 %) i u Poljskoj (3 %) te u Italiji i Njemačkoj (3 %). Zagrepčana po rođenju bilo je svega 26 %, a preostalih 10 % potječe iz ostalih gradova sjeverne Hrvatske. U to doba došlo je unutar zajednice do rascjepa između “starovjeraca” (ortodoksa) i “novovjeraca” (reformista) zbog reforme bogoslužja. Prihvaćanje odnosno odbijanje reformizma u bogoslužju te rascjepi zbog toga obilježavaju sredinom 19. stoljeća sve europske židovske zajednice. Sporovi između reformista i ortodoksa potrajali su uz pokušaje približavanja od 1840-ih godina do početka Drugoga svjetskog rata. Ortodoksna skupina uspjela se dva puta odvojiti i dobiti samostalnu općinu (1879. – 1906. i 1926. – 1941.). Međutim, to je, kao i drugdje u Hrvatskoj, bila secesija neznatne manjine od neološke većine. U današnjoj Zagrebačkoj županiji bilo je, prema popisu stanovništva iz 1857. godine, Židova u Velikoj Gorici (18), Jastrebarskom (41), Svetom Ivanu Zelini (11), Pisarovini (2), Samoboru (11), Vrbovcu (29) i Dugom Selu (30). Na području kotara Zagreb koji je obuhvaćao i Zaprešić i okolicu bilo je tada samo šest Židova.

Doba do stjecanja potpune ravnopravnosti 1873. godine u znaku je borbe za stjecanje građanskih prava, nade u socijalni i materijalni napredak. Iako Oktroirani ustav iz 1849. izjednačava Židove cijele carevine s kršćanima u svim građanskim pravima, tek je 1867. temeljnim zakonom proglašena ravnopravnost Židova u Austriji, ubrzo i u Ugarskoj. Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji morali su na to čekati još šest godina, do 1873. No, i prije, u predliberalističkom razdoblju, oni su se potvrdili kao predvodnici modernizacije uključujući se u sve tokove života unatoč ogradama nežidovske većine. Židovi se otvaraju prema zagrebačkome društvu i kulturi, pa je tako u zagrebačkoj židovskoj školi 1865. hrvatski jezik uveden kao nastavni (u bogoslužje ga je 1885. uveo zagrebački nadrabini dr. Hosea Jacobi). Kao prvi Židov Gjurio Hirschler postao je 1850. zastupnikom u Gradskoj skupštini, a 1887. dr. Ljudevit Schwarz zastupnikom u Hrvatskom saboru.

Od sredine 19. stoljeća do rasapa Habsburške Monarhije židovsko se stanovništvo udeseterostručilo. U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji živjelo je 1846. oko 2000 Židova, a 1910. godine 21.161 Židov. Na početku toga razdoblja bili su rasuti po manjim mjestima, dok su se prema njegovu kraju koncentrirali u većim gradovima. Godine 1880. najveće židovsko središte bio je Osijek (1493), ali već 1890. primat preuzima Zagreb (2000) i otad uz sve veći porast ostaje središte židovstva u Hrvatskoj. Na početku 20. stoljeća zagrebačka židovska zajednica ima više od tri tisuće pripadnika, s mnogo istaknutih i uspješnih trgovaca, industrijalaca, bankara, graditelja, liječnika, odvjetnika, intelektualaca i umjetnika. Godine 1900. 54 % zagrebačkih Židova kao materinski jezik navodi hrvatski. Židovi postaju sve važniji sudionici u svekolikom napretku. Povijest i kultura Zagreba u razdoblju modernizacije nezamislive su bez židovskoga udjela. Za Židove integracija je bila nužnost, ali i prijetnja očuvanju identiteta. Bilo je i ekstremnih primjera: tako je Židov, odvjetnik Josip Frank, postao zadrži hrvatski nacionalist.

Godine 1906. donesen je Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina, prema kojemu je u jednome mjestu (gradu) mogla postojati samo jedna židovska općina, pa je slijedom toga zakona ukinuta ortodoksna općina, a unutar Izraelitske bogoštovne općine osnovano Udruženje starovjeraca. Nakon uspostavljanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca dolazi do vala nasilja nad Židovima. Već u prvim godinama nove države brojni Židovi prognani su u Njemačku, Austriju, Italiju i drugamo. Štoviše, velik broj Židova poput Nijemaca i Mađara nije imao pravo glasa 1920. na prvim izborima za Ustavotvornu skupštinu. Židovima je bio zabranjen i pristup u diplomatska zvanja. Antisemitizam je u Zagrebu, ali i u cijeloj Jugoslaviji od 1918. godine rastao, da bi dosegao vrhunac sredinom 1930-ih, kada izlazi niz glasila i dnevnika izrazito antisemitske orijentacije, koja odišu pronacističkom ideologijom.

U prvoj polovini 20. stoljeća jača cionistički pokret i u zagrebačkoj židovskoj općini dolazi do sukoba između pristaša cionističke ideje i pobornika asimilacijskoga pokreta. Na izborima za općinsko vodstvo 1920. pobjeđuje lista cionističkoga prvaka dr. Huga Kona, što je označilo prekretnicu. Od 1919. Beograd postaje središtem Saveza jevrejskih vjeroispovjednih općina Kraljevine SHS, a Zagreb centrom Cionističkog saveza i centrom Saveza kantora. Grupa

od dvjestotinjak pripadnika zagrebačke općine iselila se 1930-ih godina u Palestinu kako bi pomogli u osnutku židovske domovine.

Židovi su u Kraljevini SHS zahtijevali osiguranje židovskih škola i očuvanje gospodarskih interesa, kako je u to vrijeme pisao procionistički časopis "Židov". Broj Židova u Zagrebu u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća rapidno raste. Tako se broj pripadnika ove vjerske zajednice s 300 članova (1840.) popeo 1857. na 756 (Zagreb s predgrađima), 1880. na 1286, 1890. na 1942, 1900. na 3195, 1910. na 4192, 1921. na 5970, 1931. na 8702, a 1939. na 10.200 članova. Postotak Židova u stanovništvu Zagreba konstantno iznosi oko 5 %. Zagreb je u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji najjača židovska općina i centar židovskoga života. Ovdje izlaze časopisi "Židovska smotra" (od 1906.), "Židov" (od 1917.), a poslije i drugi časopisi i listovi kao "Jevrejski list" (od 1934.). Još 1913. osnovano je Židovsko športsko i gombalačko društvo Makabi, 1925. Makabi savez za Jugoslaviju, a 1924. Adhut hacofim (poslije Hašomer hacair), udruženje židovskih izviđača. Godine 1926. osnovana je autonomna ortodoksna vjerska općina, 1927. autonomna sefardska općina te loža B'nei B'rit, a 1928. Savez cionističkih žena Jugoslavije.

U međuratnomu razdoblju Židovi Zagrebačke županije bili su članovi mnogih političkih stranaka. Prije Drugoga svjetskog rata Zagreb zapljuskuju valovi židovskih emigranata iz nacističke Njemačke, fašističke Italije, a kasnije i iz Austrije i Čehoslovačke. Kroz Zagreb je od 1933. do 1941. prošlo oko 55.000 židovskih izbjeglica. Potkraj 1940. donesena je Uredba o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja s predmetima ljudske ishrane, kojom se Židovima zabranjuje posjedovanje trgovina živežnih namirnica i veletrgovina. Donesena je i Uredba o upisu lica jevrejskog porekla za učenike univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola, kojom se uvodi *numerus clausus*, tj. ograničava upis Židova u te škole. Židovima je također ograničeno zapošljavanje u državnim i banskim službama te u prosvjeti. Bio je to uvod u razdoblje koje je slijedilo.

U Hrvatskoj je već prvi dan nakon uspostave NDH uhićena prva skupina židovskih javnih i kulturnih radnika radi kontribucije, tj. podavanja dragocjenosti, zlata i novca. Ustaške akcije u početku su se svodile na pljačku. Tako su ustaše najprije provalili u zgradu *Hevra kadiše* u Amruševoj ulici te u općinske zgrade

u Petrinjskoj i Amruševoj. Ondje su opljačkali blagajne. Prvo ubojstvo Židova u Zagrebu dogodilo se 12. travnja: tada je ubijen trgovac Žiga Schulhof, vlasnik trgovine živežnih namirnica na Trgu bana Josipa Jelačića.

Od travnja 1941. svakodnevno izlaze u dnevnom listu "Hrvatski narod", ali i u drugim glasilima, članci u kojima se Židovima i Srbima uvelike prijeti najstrožim mjerama. Iako se doslovce ne kaže koje su to mjere, jasno je da se ne razlikuju od nacističkih mjera. Samo u "Hrvatskom narodu" i u "Novome listu" tijekom Drugoga svjetskog rata izišlo je 589 antisemitskih priloga. Od toga ih je najviše objavljeno u prvih devet mjeseci nakon uspostave NDH. Dana 17. travnja donesena je Zakonska odredba za obranu naroda i države, a 18. travnja Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske imovine. U travnju je donesen skup rasnih zakona: Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonska odredba o državljanstvu i Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda, a početkom svibnja Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu. Svima njima bio je cilj konačno rješenje židovskoga pitanja (*Endlösung*). Prema Zakonskoj odredbi o državljanstvu državljaninom NDH mogla je postati samo osoba arijevskega podrijetla. U osam točaka točno je određeno tko je arijevac, a tko nije, odnosno koje se osobe smatraju Židovima, odnosno Romima.

U vremenu između 1941. i 1945. židovska zajednica u Hrvatskoj, a tako i u Zagrebačkoj županiji, bila je gotovo u potpunosti istrijebljena.

Rasapom Jugoslavije ugasio se Savez jevrejskih općina Jugoslavije sa središtem u Beogradu. Zagrebačka općina već je 1992. inicirala okupljanje židovskih općina u Hrvatskoj. Tada je osnovana Koordinacija židovskih općina Republike Hrvatske, koja unapređuje zajedničke interese, ali i autonomnost i identitet pojedinih zajednica. U Hrvatskoj danas djeluje devet židovskih općina unutar Koordinacije židovskih općina u Republici Hrvatskoj. Najveća je Židovska općina Zagreb s oko 1200 članova, a slijede židovske općine u Osijeku, Splitu, Rijeci, Dubrovniku, Daruvaru, Slavonskom Brodu, Čakovcu i Koprivnici. U cijeloj Hrvatskoj ima oko 1800 članova Koordinacije židovskih općina u RH. Tijekom Domovinskoga rata i poslije njega došlo je i do antisemitskih pojava u Hrvatskoj, na koje je Židovska općina promptno reagirala.

Izbor iz literature

Antisemitizam, holokaust, antifašizam, zbornik (1996.). Zagreb: Židovska općina Zagreb.

BEDENKO, Vladimir (1998). "Domus judeorum u srednjovjekovnom Zagrebu", *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, str. 59–68.

BOECKH, Katrin (1995). "Židovska vjerska općina u Zagrebu do 1941. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 27, br. 1, str. 33–53.

DOBROVŠAK, Ljiljana (2005). "Privremena prisutnost Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u 17. i 18. stoljeću", *Povijesni prilozi*, sv. 29, str. 167–189.

DOBROVŠAK, Ljiljana (1997). "Židovi u hrvatskim zemljama 1848./1849.", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, sv. 30, str. 77–89.

Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, zbornik (1998). Zagreb: Židovska općina Zagreb.

200 godina Židova u Zagrebu, zbornik (1988.). Zagreb: Jevrejska općina Zagreb.

FELDMAN, Andrea (2000). "Židovi u Kraljevini Jugoslaviji", *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 2, Zagreb: Zaklada Friedrich Neumann, str. 447–463.

GOLDSTEIN, Ivo (1994). "Židovi na Gradecu od 14. stoljeća do 1848. godine", *Zagrebački Gradec 1242. – 1850.*, Zagreb: Grad Zagreb, str. 293–303.

GOLDSTEIN, Ivo (1996). "Stjepan Radić i Židovi", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, sv. 29, str. 208–216.

GOLDSTEIN, Ivo (2001). *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb: Židovska općina – Novi liber.

GOLDSTEIN, Ivo (2002). "Istraživanje židovskih žrtava: razmatranja o Zagrebu i Hrvatskoj", *Dijalozi povjesničara/istoričara*, sv. 5, Zagreb: Zaklada Friedrich Neumann, str. 445–463.

GOLDSTEIN, Ivo (2003). "Dva antisemitska zakona u Kraljevini Jugoslaviji 1940. godine", *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević, Zbornik radova povodom 70. rođendana*, Zagreb, str. 395–405.

GOLDSTEIN, Ivo (2004). *Židovi u Zagrebu 1918.–1941.*, Zagreb: Novi liber.

GOLDSTEIN, Slavko (1998). "Židovska općina Zagreb od 1941. do 1997. godine", *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 19–27.

KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada (1998). "Podržavljenje imovine Židova u NDH", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 30, br. 3, str. 429–453.

KNEŽEVIĆ, Snješka; LASLO, Aleksander (2011). *Židovski Zagreb, kulturno-povijesni vodič*, Zagreb: predstavnik židovske nacionalne manjine Grada Zagreba – Židovska općina Zagreb – AGM.

KRAUS, Ognjen (2000). "U našu je sadašnjost utkano naše sjećanje", *Ha kol*, br. 63–64.

KRAUS, Ognjen (2001). "O povijesti i sadašnjosti Židova u Hrvatskoj", *Ha Kol*, br. 69–70.

SOBOLESKI, Mihael (1998). "Zagrebačka židovska općina od 1941. do 1997.", *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 28–46.

SCHWARZ, Gavro (1939). *Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-tih godina 19. vijeka*, Zagreb: Štamparija Gaj.

STRČIĆ, Petar (1998). "Pljačka zlata (1.065,339 kg) zagrebačkih Židova (svibanj – listopad 1941.)", *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 47–58.

ŠVOB, Melita, (2004). *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice = Jews in Croatia – Jewish communities*, Zagreb: Židovska općina Zagreb – Izvori – Istraživački i dokumentacijski centar Cendo – K. D. Miroslav Šalom Freiburger.

ŠVOB, Melita (2010). *Židovska populacija u Hrvatskoj i Zagrebu*, Zagreb: Židovska općina Zagreb – Istraživački i dokumentacijski centar Cendo.

ZLATKOVIĆ-WINTER, Jelena (1995). "Židovi u Hrvatskoj: migracije, etno-socijalna obilježja, status i odnos s okolinom", *Migracijske teme*, god. 11, sv. 3–4, str. 329–342.

Zaključak

Kad se iz perspektive prethodno navedenih činjenica o albanskoj, bošnjačkoj, srpskoj, crnogorskoj, češkoj, mađarskoj, makedonskoj, njemačkoj, romskoj, slovenskoj i židovskoj nacionalnoj manjini nastoji izvesti opći zaključak o njihovu doprinosu izgradnji svakodnevnih dobrih međuljudskih odnosa, o iznimnoj posvećenosti unapređenju kulturne raznolikosti, o uključenosti u gospodarske aktivnosti, o znanstvenom napretku kojem su njihovi pripadnici svojim radom dali znatan prilog, bez sumnje je moguće jednoznačno utvrditi da su nacionalne manjine neizmjereno obogatile povijest i suvremeni život te umnogome pridonijele svekolikom razvoju Zagrebačke županije. Zagreb i njegov prsten, kako se nerijetko naziva prostor koji danas obuhvaća Zagrebačka županija, jedno je od rijetkih područja u Hrvatskoj na kojem se stanovnici ipak odlučuju ostati živjeti, premda postoje dijelovi Županije na kojima je depopulacija primjetna. Pripadnici nacionalnih manjina u tom kontekstu dijele sudbinu većinskog hrvatskog naroda.

Povijesni okvir, političke prilike i okolnosti doseljavanja nacionalnih manjina različiti su, pa su samim time različite i osobne priče pojedinaca. Stoga smo nastojali da, osim znanstveno utemeljenih i provjerenih povijesnih, geografskih, demografskih i jezičnih informacija, donesemo i iskaze živoga govora kako bi se čuo glas malog čovjeka pripadnika nacionalne manjine, da se kroz njegove riječi i svjedočanstva neposredno dožive osjećaji, prepričaju davni i nedavni događaji, da se sačuvaju legende, da se dobije uvid u životne probleme, progone, netrpeljivosti, ali i da se istaknu radosti dobrosusjedskih odnosa, uzajamno posjećivanje svjetovnih i vjerskih proslava, iskustva nacionalno miješanih brakova, poznavanje i njegovanje drugih jezika i kultura...

Za neke je pripadnike nacionalnih manjina Hrvatska, pa u tom smislu i Zagrebačka županija, bila prostor na kojem su pronašli utočište od siromaštva, političkog progona i nezaposlenosti, prostor na kojem će razvijati svoje

gospodarske aktivnosti (trgovina, ugostiteljstvo, obrt) ili se školovati na uglednim ustanovama, pridonositi razvoju kulturnih djelatnosti poput kazališta, književnosti, likovnosti, glazbe, plesa, filma i folklora te otvarati knjižnice s fondom knjiga na svojem jeziku. Nije zanemariv ni humanitarni rad udruga nacionalnih manjina, koje nastoje pomoći ili svojim pripadnicima u Hrvatskoj ili sunarodnjacima u matičnim državama. Isto tako, pripadnici nacionalnih manjina aktivno promiču suradnju između Hrvatske i zemlje svojeg podrijetla, nastojeći obilježavanjem povijesnih događaja bitnih za oba naroda, održavanjem popularnoznastvenih predavanja ili postavljanjem spomen-ploča znamenitim osobama koje su povezivale te dvije zemlje intenzivirati kulturnu suradnju. S druge strane, pripadnici pojedinih nacionalnih manjina svjedočili su ili svjedoče o drukčijem odnosu prema njima te navode primjere izloženosti porugama i verbalnoj agresiji zbog nacionalnosti ili vjeroispovijesti, uskraćivanja građanskih i vjerskih prava, gubitka radnog mjesta, nemogućnosti napredovanja, prisilnih umirovljenja te oštećivanja i rušenja bogomolja i groblja.

Noviju je povijest svakako obilježilo razdoblje Domovinskog rata, pa je u knjizi posebno istaknut doprinos pripadnika nacionalnih manjina obrani Hrvatske, što je također jedna od često spominjanih činjenica u iskazima intervjuiranih osoba koje su svojim svjedočanstvima sudjelovale u stvaranju ovog djela.

Sva nastojanja predstavnika nacionalnih manjina i vijeća beziznimno su usmjerena prema čuvanju jezičnih, kulturnih i identitetskih osobitosti njihove manjine, premda su gotovo svi primijetili sve izraženiji trend asimilacije u smislu nezainteresiranosti govornika za usvajanje, učenje i njegovanje materinskog jezika i veću usmjerenost na upotrebu hrvatskog jezika u govoru i pismu, neizjašnjavanje kao pripadnika nacionalne manjine, nevoljkost pri uključivanju u aktivnosti nacionalnomanjinskih društava i u rad vijeća pojedine nacionalne manjine, što se u većini slučajeva odražava i na dobnu strukturu osoba uključenih u navedene aktivnosti. Konkretno, mlađa populacija pripadnika nacionalnih manjina osjetno manje je zainteresirana za bilo koji oblik angažiranja i sudjelovanja u radu svoje zajednice. Zanimljivo je, međutim, da u isto vrijeme pojedini predstavnici svjedoče o tome da interes za spomenute aktivnosti izražavaju pripadnici većinskog naroda, Hrvati, te da se rado uključuju u zborove, folklorne i glazbene skupine, sudjeluju u organizaciji kulturnih događanja, predstavljanja knjiga i slično.

Nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji dale su i daju velik doprinos njezinu razvoju kao prostora na kojem skladno žive osobe različitih nacionalnosti, prostora na kojem se njeguje višekulturnost, poštuju građanska i ljudska prava i njeguju dobrosusjedski odnosi. Tome svakako doprinosi živa djelatnost vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, otvorenost prema većinskom narodu i sve aktivnosti koje nacionalnomanjinske udruge organiziraju i promiču. Treba se nadati da će i u budućnosti ostati tako, a uvjereni smo da će doprinos tom cilju biti i ova knjiga.

REZULTATI IZBORA ZA ČLANOVE VIJEĆA I PREDSTAVNIKE NACIONALNIH MANJINA OD 2003. DO 2019. GODINE U ZAGREBAČKOJ ŽUPANIJI I NJEZINIM GRADOVIMA I OPĆINAMA

ZAGREBAČKA ŽUPANIJA IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA I PREDSTAVNIKE NACIONALNIH MANJINA 2019.

U Vijeće albanske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. KRISTJAN TOMAJ
2. BIB MARKPRENKAJ
3. MARKO MARKPRENKAJ
4. MEMETALI ZENUNI
5. SANIJE ZENUNI
6. FATIME ZENUNI
7. HASAN ZENUNI
8. ILIR ZENUNI
9. KASIM ZENUNI
10. ASLAN ZENUNI
11. LIMAN MARTINAJ
12. AMIR ZENUNI
13. IRFAN ZENUNI
14. BESIM ABDI
15. MERSIJE ABDI

16. NASER ABDI
17. SAMIR AMETI
18. AGIM KRASNIQI
19. ŠABAN AMETI
20. ADIS DEHARI
21. EJUP MAMUTI
22. RAMIZ VORFAJ
23. LAVDRIM ABDI
24. MEMET ABDI
25. SIMIALJ ABDI

U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. SALIH HUREMOVIĆ
2. FERID DIZDAREVIĆ
3. AMIR DŽONBIĆ
4. EDINA ČAUŠEVIĆ
5. AMEL ČATIĆ
6. ADEM DERVIŠČAUŠEVIĆ
7. AMIR ĐENĐO
8. SENAD MUJKANOVIĆ
9. SULJO GREĐIĆ
10. ALMA HUREMOVIĆ
11. VANESA HUSIĆ
12. EDIN KVRGIĆ
13. AZRA MUŠIĆ
14. ADMIR HASANOVIĆ
15. ALEN JAKUPOVIĆ
16. AMINA ŠEKIĆ
17. FAHRA HUJDUR
18. ENA JAKUPOVIĆ
19. JASMIN PELJTO
20. HAJRO SEJDINOVIĆ
21. NUFIK HASANOVIĆ
22. VASIF JAKUPOVIĆ

23. SANEL HALILOVIĆ
24. AMIR SULEJMANAGIĆ
25. DŽEMAL SOLO

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. DRAGIŠA PILIPOVIĆ
2. SLOBODAN BASTAŠIĆ
3. DRAGOLJUB GERATOVIĆ
4. PERO KRNJAIĆ
5. MILOŠ OSMAN
6. DRAGAN RAJŠIĆ
7. BOGDANKA NUŽDA
8. BRANKA GERATOVIĆ
9. BORO KONDIĆ
10. LJUBAN MILIČEVIĆ
11. NEDELJKO RADIĆ
12. BOJANA VIRIJEVIĆ
13. RADISAV ALEKSIĆ
14. STEVO JAPUNDŽIĆ
15. ĐURO RADAKOVIĆ
16. MIRKO RAJŠIĆ
17. ĐORĐE MIJATOVIĆ
18. NIKOLA BISIĆ
19. MOMČILO GRAHOVAC
20. MILORAD NOVAKOVIĆ
21. RUŽICA ŠABIĆ
22. PETRA DORKIĆ
23. NADA MARTIĆ
24. RADO CVIJANOVIĆ
25. IVANKA ZAMOSTNI

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA U ŽUPANIJI

Za predstavnicu crnogorske nacionalne manjine izabrana je sljedeća kandidatkinja:

LIDIJA VUKČEVIĆ VUČUROVIĆ

zamjenik: **MIROSLAV MILONJIĆ**

Za predstavnika češke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

FRANJO VONDRAČEK

zamjenica: **ANA VONDRAČEK**

Za predstavnika mađarske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

IMBRO BERKEŠ

zamjenik: **PERICA TADIĆ**

Za predstavnicu makedonske nacionalne manjine izabrana je sljedeća kandidatkinja:

LENA ĐAPIĆ

zamjenik: **MILE KRSTEVSKI**

Za predstavnika njemačke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

GORAN BEUS RICHEMBERGH

zamjenik: **OLIVER ŠTENGL**

Za predstavnicu romske nacionalne manjine izabrana je sljedeća kandidatkinja:

MIRELA BEKO

zamjenica: **SARA BERIŠA**

GRAD DUGO SELO

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnicu albanske nacionalne manjine izabrana je sljedeća kandidatkinja:

VALENTINA MRIJAJ

zamjenik: **JAK MRIJAJ**

GRAD IVANIĆ-GRAD

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika albanske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

KRISTJAN TOMAJ

zamjenik: MARK TOMAJ

Za predstavnika srpske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

PERO KRNJAIĆ

zamjenica: NEDELJKA CVITKOVIĆ

GRAD SAMOBOR

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. BORO KONDIĆ
2. RADISAV ALEKSIĆ
3. MILOŠ OSMAN
4. IVANKA ZAMOSTNI
5. PREDRAG ČOMIĆ
6. LJUBICA RADIĆ
7. NEDELJKO RADIĆ
8. RUŽICA ŠABIĆ
9. RADE TOMIĆ

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika slovenske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

GORAN GORŠE

zamjenica: IVANKA FILIPAN

GRAD SVETA NEDELJA

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika bošnjačke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

FERID DIZDAREVIĆ

zamjenik: **ADEM DERVIŠČAUŠEVIĆ**

GRAD VELIKA GORICA

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće albanske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. KASIM ZENUNI
2. MEMETALI ZENUNI
3. BIB MARKPRENKAJ
4. FATIME ZENUNI
5. HASAN ZENUNI
6. ILIR ZENUNI
7. SANIJE ZENUNI
8. LIMAN MARTINAJ
9. AMIR ZENUNI
10. ASLAN ZENUNI
11. IRFAN ZENUNI
12. BESIM ABDI
13. NASER ABDI
14. MERSIJE ABDI
15. SIMIALJ ABDI

U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. OMER ALIBAŠIĆ
2. AMIR HASANOVIĆ
3. NUFIK HASANOVIĆ
4. RASMA HASANOVIĆ
5. ENA JAKUPOVIĆ

6. FATMA ĆATIĆ
7. SALIH HUREMOVIĆ
8. HATKA MUŠIĆ
9. RAMO PRELEVIĆ
10. EDITA VAZQUEZ
11. JASMIN MIDŽAN
12. ESAD TAŠAKOVIĆ

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. DRAGAN RAJŠIĆ
2. MIRKO RAJŠIĆ
3. DRAGOLJUB GERATOVIĆ
4. JOVANKA RADA KOVIĆ
5. BOGDANKA NUŽDA
6. GOSPANA PEZEROVIĆ
7. BOJANA VIRIJEVIĆ
8. MILEVA BUĆAN
9. KATA DUNDOVIĆ
10. BRANKA GERATOVIĆ
11. JAGODA MAKSIMOVIĆ
12. ĐURO RADA KOVIĆ
13. STEVO JAPUNDŽIĆ
14. LJUBAN MILIČEVIĆ
15. DUŠANKA DOBRIĆ

GRAD ZAPREŠIĆ

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. PETRA DORKIĆ
2. NADA MARTIĆ
3. ĐORĐE MIJATOVIĆ
4. MIRKO BLAGOJEVIĆ

5. RADO CVIJANOVIĆ
6. RATKO ĐERIĆ
7. MOMČILO GRAHOVAC
8. MILOŠ MALEŠEVIĆ
9. RADIVOJE MITROVIĆ
10. MILORAD NOVAKOVIĆ
11. DRAGIŠA PILIPOVIĆ
12. NIKOLA BISIĆ

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnicu bošnjačke nacionalne manjine izabrana je sljedeća kandidatkinja:

EMINA AHMETBAŠIĆ

zamjenik: JASMIN PELJTO

PODACI O UKUPNOM BROJU BIRAČA KOJI SU GLASOVALI I BROJU VAŽEĆIH I NEVAŽEĆIH LISTIĆA

Razina	Izbori za	Nacionalna manjina	Birači			Glasački listići			
			Ukupno	Glasovalo	%	Važeći	%	Nevažeći	%
ZAGREBAČKA ŽUPANIJA	Članove vijeća	ALBANSKA	833	101	12,12%	92	92,00%	8	8,00%
		BOŠNJAČKA	442	152	34,39%	150	99,34%	1	0,66%
		SRPSKA	3.440	74	2,15%	73	98,65%	1	1,35%
	Predstavnik	CRNOGORSKA	126	18	14,29%	18	100,00%	0	0,00%
		ČEŠKA	169	16	9,47%	15	93,75%	1	6,25%
		MAĐARSKA	165	12	7,27%	12	100,00%	0	0,00%
		MAKEDONSKA	217	4	1,84%	4	100,00%	0	0,00%
		NJEMAČKA	26	6	23,08%	6	100,00%	0	0,00%
		ROMSKA	270	3	1,11%	3	100,00%	0	0,00%
		ALBANSKA	109	12	11,01%	12	100,00%	0	0,00%
Dugo Selo	Predstavnik	ALBANSKA	121	43	35,54%	43	100,00%	0	0,00%
Ivanic-Grad	Predstavnik	SRPSKA	131	6	4,58%	6	100,00%	0	0,00%
Samobor	Članove vijeća	SRPSKA	352	10	2,84%	10	100,00%	0	0,00%
	Predstavnik	SLOVENSKA	142	9	6,34%	9	100,00%	0	0,00%
Sveta Nedelja	Predstavnik	BOŠNJAČKA	18	4	22,22%	4	100,00%	0	0,00%
Velika Gorica	Članove vijeća	ALBANSKA	194	30	15,46%	30	100,00%	0	0,00%
		BOŠNJAČKA	207	111	53,62%	107	96,40%	4	3,60%
		SRPSKA	1.106	27	2,44%	26	96,30%	1	3,70%
Zaprešić	Članove vijeća	SRPSKA	339	12	3,54%	12	100,00%	0	0,00%
	Predstavnik	BOŠNJAČKA	35	4	11,43%	4	100,00%	0	0,00%

BROJ RASPIISANIH I PROVEDENIH IZBORA

Razina	Izbori za članove vijeća		Izbori za predstavnik	
	Raspisano	Provedeno	Raspisano	Provedeno
Gradovi	5	5	8	6
Općine	2	0	0	0
Županija	4	3	6	6
Ukupno	11	8	14	12

ZAGREBAČKA ŽUPANIJA
IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA I PREDSTAVNIKE
NACIONALNIH MANJINA 2015.

U Vijeće albanske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. ADNAN ĐEMAILI
2. FADILJ DŽEMAILI
3. MIRUŠE DŽEMAILI
4. LAVDRIM ABDI
5. SAMIR AMETI
6. MARK NUŠI
7. ADEM ZENUNI
8. ASLAN ZENUNI
9. FATIME ZENUNI
10. HASAN ZENUNI
11. VALON ZENUNI
12. BESIM ABDI
13. KADIRE ABDI
14. ANAMARIA DOMGJONAJ
15. MARJAN DOMGJONAJ
16. VALBONA DOMGJONAJ
17. SANI FETAI
18. ISEIN IZAIRI
19. BIB MARKPRENKAJ
20. ADNAN ZENUNI
21. ŠADIDE ZENUNI

U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. SANELA KANTAREVIĆ
2. RAMIZA KANTAREVIĆ
3. MUJESIRA DELIĆ
4. JASMIN PELJTO
5. HALIDA ČENANOVIĆ
6. ALEN JAKUPOVIĆ

7. SAMIRA PEJAK
8. ELVEDINA ABAZOVIĆ
9. VASIF JAKUPOVIĆ
10. MUJO BLAŽEVIĆ
11. ADNAN DELIĆ
12. ELVITA ŠKORIĆ
13. AZRA MUŠIĆ
14. OMER ALIBAŠIĆ
15. FERID DIZDAREVIĆ
16. HASAN DŽONBIĆ
17. AMIR DŽONBIĆ
18. EDIN KVRGIĆ
19. LEILA LOVIĆ
20. SENAD MUJKANOVIĆ
21. NEDŽAD SMAJIĆ
22. ALEN RAHMANOVIĆ
23. MIRSAD TALIĆ
24. ASIM MIDŽAN
25. DŽEMAL ŠEĆEROVIĆ

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. PERO KRNJAIĆ
2. JOVANKA RADAKOVIĆ
3. DUŠANKA DOBRIĆ
4. DRAGOLJUB GERATOVIĆ
5. MILORAD LUKIĆ
6. SLOBODAN BASTAŠIĆ
7. BRANKA GERATOVIĆ
8. LJUBAN MILIČEVIĆ
9. BOGDANKA NUŽDA
10. DRAGIŠA PILIPOVIĆ
11. MILEVA BUĆAN
12. ĐURO RADAKOVIĆ
13. ĐURO ZATEZALO

14. RADISAV ALEKSIĆ
15. MILOŠ OSMAN
16. MIRKO RAJŠIĆ
17. BOJANA VIRIJEVIĆ
18. MILORAD NOVAKOVIĆ
19. DRAGICA KNEZ
20. NADA MARTIĆ
21. NEDELJKO RADIĆ
22. DRAGAN RAJŠIĆ
23. PETRA DORKIĆ
24. RUŽICA ŠABIĆ
25. RADO CVIJANOVIĆ

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA U ŽUPANIJI

Za predstavnika crnogorske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
VUJADIN PRELEVIĆ

Za predstavnika češke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
FRANJO VONDRAČEK

Za predstavnika mađarske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
IMBRO BERKEŠ

Za predstavnicu makedonske nacionalne manjine izabrana je sljedeća kandidatkinja:
LENA ĐAPIĆ

Za predstavnika njemačke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
GORAN BEUS-RICHEMBERGH

Za predstavnicu romske nacionalne manjine izabrana je sljedeća kandidatkinja:
MIRELA BEKO

GRAD IVANIĆ-GRAD

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnicu albanske nacionalne manjine izabrana je sljedeća kandidatkinja:
SABINA CURI

Za predstavnika srpske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
PERO KRNJAIĆ

GRAD SAMOBOR

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. MILAN VASILJEVIĆ
2. BORO KONDIĆ
3. MILOŠ OSMAN
4. LJUBICA RADIĆ
5. RADE TOMIĆ
6. RADISAV ALEKSIĆ
7. PREDRAG ČOMIĆ
8. DRAGOLJUB PAVLOVIĆ
9. RUŽICA ŠABIĆ
10. NEDELJKO RADIĆ

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika slovenske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
GORAN GORŠE

GRAD SVETA NEDELJA

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika bošnjačke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
FERID DIZDAREVIĆ

GRAD VELIKA GORICA

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće albanske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. BIB MARKPRENKAJ
2. SIMIALJ ABD
3. ADNAN ZENUNI
4. AMIR ZENUNI
5. ASLAN ZENUNI
6. ŠADIDE ZENUNI
7. VALON ZENUNI
8. BESIM ABDI
9. MERSIJE ABDI
10. NASER ABDI
11. FATIME ZENUNI
12. IRFAN ZENUNI
13. KASIM ZENUNI
14. SANIJE ZENUNI
15. MEMETALI ZENUNI

U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. ASMIRA KANTAREVIĆ
2. ELVEDINA ABAZOVIĆ
3. OMER ALIBAŠIĆ
4. AMIR HASANOVIĆ
5. NERMINA KREŠTIĆ
6. SALIH HUREMOVIĆ
7. JASMIN MIDŽAN
8. ALMIR OMEROVIĆ

9. ISMA ŠABIĆ
10. NISVET ŠABIĆ
11. ASIM MIDŽAN
12. SAJMA MIDŽAN
13. AHMET SADIKOVIĆ
14. NADINA TALIĆ
15. MIRSAD TALIĆ

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. DRAGOLJUB GERATOVIĆ
2. MILORAD LUKIĆ
3. BOGDANKA NUŽDA
4. BOJANA VIRIJEVIĆ
5. DUŠANKA DOBRIĆ
6. BRANKA GERATOVIĆ
7. LJUBAN MILIČEVIĆ
8. JOVANKA RADA KOVIĆ
9. MIRKO RAJŠIĆ
10. MIĆO CRLJENICA
11. KATA DUNDOVIĆ
12. ĐURO RADA KOVIĆ
13. DRAGAN RAJŠIĆ
14. MILEVA BUĆAN
15. STEVO JAPUNDŽIĆ

GRAD ZAPREŠIĆ

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. ĐORĐE MIJATOVIĆ
2. MIRKO BLAGOJEVIĆ
3. RADO CVIJANOVIĆ
4. DJURO DRAGOSAVLJEVIĆ
5. MILOŠ MALEŠEVIĆ

6. NADA MARTIĆ
7. MILORAD NOVAKOVIĆ
8. DRAGIŠA PILIPOVIĆ
9. ĐURO ZATEZALO

PODACI O UKUPNOM BROJU BIRAČA KOJI SU GLASOVALI I BROJU VAŽEĆIH I NEVAŽEĆIH LISTIĆA

Razina	Izbori za	Nacionalna manjina	Birači			Glasački listići			
			Ukupno	Glasovalo	%	Važeći	%	Nevažeći	%
ZAGREBAČKA ŽUPANIJA	Članove vijeća	ALBANSKA	800	85	10,63%	84	98,82%	1	1,18%
		BOŠNJAČKA	374	49	13,10%	49	100,00%	0	0,00%
		SRPSKA	3.655	79	2,16%	79	100,00%	0	0,00%
	Predstavnika	CRNOGORSKA	127	24	18,90%	24	100,00%	0	0,00%
		ČESKA	170	17	10,00%	17	100,00%	0	0,00%
		MAĐARSKA	160	34	21,25%	33	97,06%	1	2,94%
		MAKEDONSKA	233	5	2,15%	5	100,00%	0	0,00%
		NJEMAČKA	24	3	12,50%	3	100,00%	0	0,00%
Ivanić-Grad	Predstavnika	ROMSKA	265	38	14,34%	38	100,00%	0	0,00%
		ALBANSKA	118	6	5,08%	5	83,33%	1	16,67%
		SRPSKA	144	9	6,25%	9	100,00%	0	0,00%
Samobor	Članove vijeća	SRPSKA	383	14	3,66%	14	100,00%	0	0,00%
		Predstavnika	158	15	9,49%	15	100,00%	0	0,00%
Sveta Nedelja	Predstavnika	SLOVENSKA	17	1	5,88%	1	100,00%	0	0,00%
		BOŠNJAČKA	195	33	16,92%	29	87,88%	4	12,12%
Velika Gorica	Članove vijeća	BOŠNJAČKA	181	31	17,13%	29	93,55%	2	6,45%
		SRPSKA	1.180	27	2,29%	27	100,00%	0	0,00%
		Predstavnika	360	10	2,78%	10	100,00%	0	0,00%

BROJ RASPIISANIH I PROVEDENIH IZBORA

Razina	Izbori za članove vijeća		Izbori za predstavnika	
	Raspisano	Provedeno	Raspisano	Provedeno
Gradovi	5	5	8	4
Županija	4	3	6	6
Ukupno	9	8	14	10

ZAGREBAČKA ŽUPANIJA

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA I PREDSTAVNIKE NACIONALNIH MANJINA 2011.

U Vijeće albanske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. BIB MARKPRENKAJ
2. FIKNETE ĐEMAILI
3. FADILJ DŽEMAILI
4. AGRON ĐEMAILI
5. NASER ABDI
6. ADNAN ZENUNI
7. IRFAN ZENUNI

8. MEMETALI ZENUNI
9. BESIM ABDI
10. KADIRE ABDI
11. MERSIJE ABDI
12. NAĐIJE ĐEMAILI
13. AVNI ZENUNI
14. ADEM ZENUNI
15. ASLAN ZENUNI
16. ŠABAN ZENUNI
17. SIMIALJ ABDI
18. SAIT ZENUNI
19. SANIJE ZENUNI
20. ŠADIDE ZENUNI
21. VALON ZENUNI
22. BARIJE ZENUNI
23. FATIME ZENUNI
24. HAJRIJE ZENUNI
25. ISEIN IZAIRI

U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. MINAHELA DELIĆ
2. HASAN DŽONBIĆ
3. SANELA KANTAREVIĆ
4. AZRA MUŠIĆ
5. AMIR DŽONBIĆ
6. FIKRET KANTAREVIĆ
7. OMER ALIBAŠIĆ
8. FERID DIZDAREVIĆ
9. MUJESIRA DELIĆ
10. RAMIZA KANTAREVIĆ
11. HALIDA ĆENANOVIĆ
12. SABINA LOVIĆ
13. AMEL DIZDAREVIĆ
14. AMIR ĐENĐO

15. NUFIK HASANOVIĆ
16. ALEN RAHMANOVIĆ
17. NEZIR RAHMANOVIĆ
18. DŽEMAL ŠEĆEROVIĆ
19. EDIN KVRGIĆ
20. LEILA PRKIĆ
21. MIRSAD TALIC
22. ERMIN KVRGIĆ
23. ASIM MIDŽAN
24. SENAD MUJKANOVIĆ
25. JASMIN PELJTO

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. LJUBICA RADIĆ
2. RADISAV ALEKSIĆ
3. DUŠANKA DOBRIĆ
4. MILEVA BUĆAN
5. DUŠANKA FARKAŠ
6. DRAGICA KNEZ
7. MILORAD LUKIĆ
8. JOVANKA RADAKOVIĆ
9. RAJKO DUKIĆ
10. LJUBAN MILIČEVIĆ
11. ĐURO RADAKOVIĆ
12. NEDELJKO RADIĆ
13. DRAGAN RAJŠIĆ
14. NADA MARTIĆ
15. ĐURO ZATEZALO
16. MIRKO RAJŠIĆ
17. BRANKA GERATOVIĆ
18. BOGDANKA NUŽDA
19. VASO ŽIGIĆ
20. DRAGOLJUB GERATOVIĆ
21. MILAN VASILJEVIĆ
22. BOJANA VIRIJEVIĆ

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA U ŽUPANIJI

Za predstavnika crnogorske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
VUJADIN PRELEVIĆ

Za predstavnika češke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
FRANJO VONDRAČEK

Za predstavnika mađarske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
IMBRO BERKEŠ

Za predstavnika makedonske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
SONJA HABUŠ

Za predstavnika romske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
MIRELA BEKO

GRAD DUGO SELO

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika albanske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
MARJAN DOMGJONAJ

Za predstavnika srpske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
RAJKO DUKIĆ

GRAD IVANIĆ GRAD

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika albanske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
SABINA CURI

Za predstavnika srpske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
PERO KRNJAIĆ

GRAD SAMOBOR

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. RADISLAV ALEKSIĆ
2. RADE TOMIĆ
3. NIKOLA BASARIĆ
4. SOFIJA BASARIĆ
5. MILOŠ OSMAN
6. DRAGOLJUB PAVLOVIĆ
7. LJUBICA RADIĆ
8. MILAN VASILJEVIĆ
9. VASO ŽIGIĆ
10. ŽELJKO ŽIGIĆ
11. PREDRAG ČOMIĆ
12. MIRA MAGIĆ
13. NEDELJKO RADIĆ
14. RUŽICA ŠABIĆ
15. LUKA ŠAŠO

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika slovenske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
GORAN GORŠE

GRAD VELIKA GORICA

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. AIDA GARIĆ
2. AMIR HASANOVIĆ
3. AZRA MUŠIĆ

4. OMER ALIBAŠIĆ
5. NISVET ŠABIĆ
6. NADINA TALIĆ
7. NERMINA KREŠTIĆ
8. JASMIN MIDŽAN
9. AHMET SADIKOVIĆ
10. ISMA ŠABIĆ
11. ASIM MIDŽAN
12. SAJMA MIDŽAN
13. BAHRUDIN TALIĆ
14. MIRSAD TALIĆ
15. ALMIR OMEROVIĆ

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. DUŠANKA DOBRIĆ
2. DUŠANKA FARKAŠ
3. MILORAD LUKIĆ
4. ĐURO RADAKOVIĆ
5. JOVANKA RADAKOVIĆ
6. MIRKO RAJŠIĆ
7. MILEVA BUĆAN
8. LJUBAN MILIČEVIĆ
9. DRAGAN RAJŠIĆ
10. BOGDANKA NUŽDA
11. BOJANA VIRIJEVIĆ
12. VLADO ŽILIĆ
13. BRANKA GERATOVIĆ
14. KATA DUNDOVIĆ
15. DRAGOLJUB GERATOVIĆ

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika albanske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
MEMETALI ZENUNI

**PODACI O UKUPNOM BROJU BIRAČA, BROJU BIRAČA KOJI SU GLASOVALI
I BROJU VAŽEĆIH I NEVAŽEĆIH LISTIĆA**

Razina	Izbori za		Birači			Glasački listići			
		Nacionalna manjina	Ukupno	Glasovalo	%	Važeći	%	Nevažeći	%
Županija	Članove vijeća	Albanska	843	111	13,17%	109	98,20%	2	1,80%
		Bošnjačka	248	55	22,18%	54	98,18%	1	1,82%
		Srpska	4.020	82	2,04%	78	95,12%	4	4,88%
	Predstavnika	Crnogorska	147	16	10,88%	16	100,00%	0	0,00%
		Češka	165	6	3,64%	6	100,00%	0	0,00%
		Mađarska	165	9	5,45%	9	100,00%	0	0,00%
		Makedonska	240	35	14,58%	35	100,00%	0	0,00%
		Romska	222	9	4,05%	9	100,00%	0	0,00%
Grad Dugo Selo	Predstavnika	Albanska	91	23	25,27%	22	95,65%	1	4,35%
		Srpska	194	4	2,06%	3	75,00%	1	25,00%
Grad Ivanić Grad	Predstavnika	Albanska	123	28	22,76%	24	85,71%	4	14,29%
		Srpska	170	16	9,41%	16	100,00%	0	0,00%
Grad Samobor	Članove vijeća	Srpska	433	16	3,70%	16	100,00%	0	0,00%
	Predstavnika	Slovenska	187	33	17,65%	33	100,00%	0	0,00%
Grad Velika Gorica	Članove vijeća	Bošnjačka	127	35	27,56%	35	100,00%	0	0,00%
		Srpska	1.408	32	2,27%	32	100,00%	0	0,00%
	Predstavnika	Albanska	198	40	20,20%	36	90,00%	4	10,00%

BROJ RASPISANIH I PROVEDENIH IZBORA

Razina	Izbori za članove vijeća		Izbori za predstavnika	
	Raspisano	Provedeno	Raspisano	Provedeno
Županija	4	3	5	5
Gradovi	4	3	10	6
Općine			1	
Ukupno	8	6	16	11

ZAGREBAČKA ŽUPANIJA
IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA I PREDSTAVNIKE
NACIONALNIH MANJINA 2007.

U Vijeće albanske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. VALBONA DOMGJONAJ
2. ABDILBARI ZENUNI
3. MEMETALI ZENUNI
4. BESIM ABDI
5. ISMET NINAJ
6. RAMIZ VORFAJ
7. KADIRE ABDI
8. GJYLA DOMGJONAJ
9. BIB MARKPRENKAJ
10. SANIJE ZENUNI
11. AFRIM HOTI
12. ISEIN IZAIRI
13. ADEM ZENUNI
14. ADNAN ZENUNI
15. ASLAN ZENUNI
16. AVNI ZENUNI
17. HAJRIJE ZENUNI
18. IRFAN ZENUNI
19. KASIM ZENUNI
20. SAIT ZENUNI
21. ARDIANA DOMGJONAJ
22. GASPER DOMGJONAJ
23. LIZABETA DOMGJONAJ
24. VITORE DOMGJONAJ
25. SHKELZEN SYLMETAJ

U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. HASAN DŽONBIĆ
2. OMER ALIBAŠIĆ

3. ELVIS ČAUŠEVIĆ
4. AMIR ĐENĐO
5. ERMIN KVRGIĆ
6. JASMIN PELJTO
7. FERID DIZDAREVIĆ
8. NUFIK HASANOVIĆ
9. DINKA KULENOVIĆ
10. SABINA LOVIĆ
11. SENAD MUJKANOVIĆ
12. SAMRA ŠABIĆ
13. HALIDA ČENANOVIĆ
14. SANELA KANTAREVIĆ
15. FIKRET KANTAREVIĆ
16. RAMIZA KANTAREVIĆ

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. PETAR ADAMOVIĆ
2. PERO KRNJAIĆ
3. DUŠANKA DOBRIĆ
4. DRAGAN RAJŠIĆ
5. DUŠANKA FARKAŠ
6. RAJKO DUKIĆ
7. MILORAD LUKIĆ
8. MILORAD NOVAKOVIĆ
9. MILEVA BUĆAN
10. LJUBAN MILIČEVIĆ
11. ALEKSANDAR ŽILIĆ
12. BRANKA GERATOVIĆ
13. DRAGOLJUB GERATOVIĆ
14. ZORAN VLAISLAVLJEVIĆ
15. MILAN VASILJEVIĆ, DIPL. OEC.
16. DUŠKO DAUTOVIĆ
17. MIRKO RAJŠIĆ
18. DRAGIŠA PILIPOVIĆ
19. MIROSLAV PREDOJEVIĆ

- 20. BOJANA VIRIJEVIĆ
- 21. ĐURO ZATEZALO
- 22. RADISAV ALEKSIĆ
- 23. DRAGICA KNEZ
- 24. LJUBICA RADIĆ
- 25. VLADO ŽILIĆ

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA U ŽUPANIJI

Za predstavnika crnogorske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
VUJADIN PRELEVIĆ

Za predstavnika češke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
FRANJO VONDRAČEK

Za predstavnika mađarske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
IMBRO BERKEŠ

Za predstavnika makedonske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
LENA ĐAPIĆ

GRAD DUGO SELO

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika srpske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

RAJKO DUKIĆ

GRAD IVANIĆ-GRAD

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika albanske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
BENEDIKT CURI

Za predstavnika srpske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
PERO KRNJAIĆ

GRAD JASTREBARSKO

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika srpske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
DUŠKO DAUTOVIĆ

GRAD SAMOBOR

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. LJUBICA RADIĆ
2. RADISAV ALEKSIĆ
3. PREDRAG ČOMIĆ
4. MIRA MAGIĆ
5. MILOŠ OSMAN
6. DRAGOLJUB PAVLOVIĆ
7. NEDELJKO RADIĆ
8. RADE TOMIĆ
9. MILAN VASILJEVIĆ
10. LUKA ŠAŠO

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika slovenske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
IGOR GORŠE

GRAD VELIKA GORICA

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće bošnjačke nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. OMER ALIBAŠIĆ
2. ALMIR OMEROVIĆ
3. ISMA ŠABIĆ
4. NISVETA ŠABIĆ
5. MIRSAĐ TALIĆ
6. RAMIZA KANTAREVIĆ
7. SANELA KANTAREVIĆ
8. ASIM MIDŽAN
9. FADILA ŠPOLJAR

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. ZORAN VLAISAVLJEVIĆ
2. DRAGAN RAJŠIĆ
3. VLADO ŽILIĆ
4. MILORAD LUKIĆ
5. LJUBAN MILIČEVIĆ
6. MIRKO RAJŠIĆ
7. ALEKSANDAR ŽILIĆ
8. MILEVA BUĆAN
9. DUŠANKA FARKAŠ
10. DRAGOLJUB GERATOVIĆ
11. BOJANA VIRIJEVIĆ
12. PETAR ADAMOVIĆ
13. DUŠANKA DOBRIĆ
14. BRANKA GERATOVIĆ

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA

Za predstavnika albanske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:

MEMETALI ZENUNI

GRAD ZAPREŠIĆ

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. DRAGICA KNEZ
2. MOMČILO KOVAČEVIĆ
3. MILORAD NOVAKOVIĆ
4. DRAGIŠA PILIPOVIĆ
5. MIROSLAV PREDOJEVIĆ
6. DRAGICA ŠTIH
7. ĐURO ZATEZALO

PODACI O UKUPNOM BROJU BIRAČA, BROJU BIRAČA KOJI SU GLASOVALI I BROJU VAŽEĆIH I NEVAŽEĆIH LISTIĆA

Razina	Izbori za	Nacionalna manjina	Birači			Listići			
			Ukupno	Glasov alo	%	Važeći	%	Nevaž eći	%
Županija	Članove vijeća	Albanska	564	31	5,50%	31	100,00%	0	0,00%
		Bošnjačka	1.586	31	1,95%	30	96,77%	1	3,23%
		Srpska	3.631	88	2,42%	86	97,73%	2	2,27%
	Predstavnika	Crnogorska	128	32	25,00%	32	100,00%	0	0,00%
		Češka	140	23	16,43%	23	100,00%	0	0,00%
		Mađarska	131	3	2,29%	3	100,00%	0	0,00%
		Makedonska	208	4	1,92%	4	100,00%	0	0,00%
Grad Dugo Selo	Predstavnika	Albanska	64	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
		Srpska	180	3	1,67%	3	100,00%	0	0,00%
Grad Ivanić Grad	Predstavnika	Albanska	89	9	10,11%	9	100,00%	0	0,00%
		Srpska	158	16	10,13%	16	100,00%	0	0,00%
Grad Jastrebarsko	Predstavnika	Srpska	161	4	2,48%	4	100,00%	0	0,00%
Grad Samobor	Članove vijeća	Srpska	374	14	3,74%	14	100,00%	0	0,00%
Grad Velika Gorica	Predstavnika	Slovenska	178	33	18,54%	33	100,00%	0	0,00%
	Članove vijeća	Bošnjačka	609	11	1,81%	11	100,00%	0	0,00%
		Srpska	1.293	31	2,40%	31	100,00%	0	0,00%
	Predstavnika	Albanska	111	18	16,22%	18	100,00%	0	0,00%
Grad Zaprešić	Članove vijeća	Srpska	371	4	1,08%	4	100,00%	0	0,00%
	Predstavnika	Albanska	53	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%

BROJ RASPISANIH I PROVEDENIH IZBORA

Razina	Izbori za članove vijeća		Izbori za predstavnika	
	Raspisano	Provedeno	Raspisano	Provedeno
Županija	4	3	5	4
Gradovi	4	4	10	8
Općine			1	0
Ukupno	8	7	16	12

ZAGREBAČKA ŽUPANIJA

IZBORI ZA ČLANOVE VIJEĆA I PREDSTAVNIKE NACIONALNIH MANJINA 2003.

U Vijeće srpske nacionalne manjine izabrani su sljedeći kandidati:

1. NOVAKOVIĆ MILORAD
2. MILIČEVIĆ LJUBAN
3. RAJŠIĆ DRAGAN
4. VLAISAVLJEVIĆ ZORAN
5. ŽILIĆ ALEKSANDAR

IZBORI ZA PREDSTAVNIKA U ŽUPANIJI

Za predstavnika češke nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
ŠVARC VACLAV

Za predstavnika mađarske nacionalne manjine izabran je sljedeći kandidat:
ŠOMOĐI NORBERT

**PODACI O UKUPNOM BROJU BIRAČA, BROJU BIRAČA KOJI SU GLASOVALI
I BROJU VAŽEĆIH I NEVAŽEĆIH LISTIĆA**

Razina	Izbori za	Nacionalna manjina	Birači			Listići			
			Ukupno	Glasovalo	%	Važeći	%	Nevažeći	%
Županija	Članove vijeća	Srpska	4005	86	2,15%	85	98,84%	1	1,16%
	Predstavnike	Češka	149	6	4,03%	6	100,00%	0	0,00%
		Mađarska	186	28	15,05%	28	100,00%	0	0,00%

BROJ RASPISANIH I PROVEDENIH IZBORA

Razina	Izbori za članove vijeća		Izbori za predstavnika	
	Raspisano	Provedeno	Raspisano	Provedeno
Županija	4	1	5	2
Gradovi	4		10	
Općine	2			
Ukupno	10	1	15	2

1.4. Abdilbari Zenuni-Barush

Piktori ynë i mirnjohur lindi më 21. 10. 1935 në fshatin Sëllaracë e Epërme, nga prindërit Rroman dhe Gjyja Zenuni. Shkolën fillore e kreu në vendlindje kurse të mesmen në Zagreb (Kraaci).

Me këtë veprimtari artistike filloi të merret që në moshë të re, qysh si nënë e shkollës së mesme në Zagreb. Në vitin 1973 bëhet anëtar i Shoqatës së Artistëve Figurativ "10 Qershor" në Velika Gorica. Me anëtarësimin në këtë Shoqatë filloi të drejtohet që të marrë pjesë në të gjitha ekspozitat që organizoheshin në mborë Kraacinë.

Në vitin 1984, organizohet ekspozitë e pavarur me vepra të zgjedhura të këtij piktori që tashmë nuk ishte i pangjyhet sidomos në anën e Turapojës, Podrovinës dhe Posavinës. Ekspozitën e organizoi Muzeu i Shkolës. Me stilin e tij të veçantë lëvizja vëmendjen e shtypit e tij të veçantë lëvizja vëmendjen e shtypit e tij të veçantë lëvizja vëmendjen e shtypit

Në vitin 1994 ishte iniciatori kryesor për organizimin e ekspozitës me veprat e tre piktorëve të shquar të Republikës së Shqipërisë, e cila u mbajt në Galerinë e Arteve Pamore "Kordia" në Velika Gorica, ku u prezantuan piktorët Ali Oseku, Mikel Temo dhe Çilim Ceka. Kuratori ekspozitës ishte muzelogu i mirnjohur Arntun Bauer, i cili me këtë rast i çmoi lart edhe punimet e Barushit. Madje, një nga veprat e piktorit tonë ka zënë vend nën në koleksionin e tij që mban emrin "Koleksioni i Arntun Bauer-it" në Zagreb.

Në vitin 1996, në Velika Gorica, organizohet ekspozita e dytë e pavarur me titull simbolik "Shpendi", që lidhet me njërin nga pikturat më mbresëlënëse të këtij piktori. Në vitin 2014, bashkë me zonjën Ujana Koci, themeluesin Shoqatën e Artistëve Shqiptarë në Republikën e Kroacisë, me emrin "DEA". Në këtë asociacion zgjidhet kryetari i Komisionit Mbledhës.

Në organizim të Shoqatës së Artistëve "DRAUDACUM" të Gostivarit, në vitin 2018, merr pjesë në ekspozitën e përbashkët organizuar me rastin e 28 Nëntorit, Shqipërisë së Kosovës. Në vit më vonë, më 2019, po ashtu u organizua ekspozitë për nder të Dilet së Flamurit, me ç'rast indetohet çmim special.

Përveç veprimtarisë në pikturë, të cilën e ka pasion jellësor dhe shpirtëror, merret edhe me skulpturë në dru dhe materiale tjera që janë trëndë bashkëkohore duke përdorur teknikat më të avancuara të pikturimit dhe të skulpturimit në qelq (xham).

Shumë nga veprat e Abdilbari Zenunit gjenden në koleksione të disa vendeve evropiane. Ata i hasim edhe në ambientet e Ambasadës së Republikës së Shqipërisë në Zagreb dhe në Lubjanë, si dhe në Presidencën e Republikës së Shqipërisë. Tani

Abdilbari Zenuni (Barush), velikogorički slikar i slastičar

Memetali Zenuni sa Stjepanom Rendulićem, predsjednikom Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici, na večeri koja je bila posvećena slastičarnici Memy

Gentiana Lleshdedaj u albanskoj narodnoj nošnji (treća s lijeva na desno)

Albanski kutić u velikogoričkoj Gradskoj knjižnici

Salih Huremović, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije i predsjednik Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije

Edina Čaušević, na slici desno, članica Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije, s bratom i sestrom u narodnoj nošnji

Članovi Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije i njihovi prijatelji na jednom od događanja

VIJEĆE
BOŠNJAČKE NACIONALNE
MANJINE GRADA ZAGREBA

VIJEĆE
BOŠNJAČKE NACIONALNE
MANJINE ZAGREBAČKE ŽUPANIJE

XV. KONVOJ MLADIH BOŠNJAKA RH I NJIHOVIH PRIJATELJA “DA SE NIKAD NE ZABORAVI”

**Posjet Srebrenici, Memorijalnom centru u Potočarima
i Memorijalnom centru Veljaci u Bratuncu**

Zagreb – Srebrenica, petak/subota, 15.-16. X 2021.

U organizaciji Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Zagrebačke županije i Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Zagreba svake se godine posjećuje Srebrenica

Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije pomaže obitelji Boromisa na Baniji nakon potresa

Svake godine Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije sudjeluje u sportskim susretima Srba sjeverozapadne Hrvatske

Krsna slava Vijeća srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije

U prostorijama Vijeća srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije postavljena je izložba posvećena djelovanju vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Zagrebačke županije

*Lidija Vukčević Vučurović, predstavница crnogorske nacionalne manjine
Zagrebačke županije*

Ratko Brajović, Crnogorac u Zagrebačkoj županiji

*Franjo Vondraček, dugogodišnji
predstavnik češke
nacionalne manjine Zagrebačke
županije*

*Obitelj Antuna i Marije Sohore,
rođene Kučera
(djed i baka Ljudevita Sohore).
Snimka iz okolice Vrbovca*

*Knjiga Franje Vondračeka Česi
kajkavci o Česima u sjeverozapadnoj
Hrvatskoj*

Bista Koče Racina u Samoboru

Dan nacionalnih manjina Zagrebačke županije – predstavnici češke nacionalne manjine (fotografirao Toni Hnojčik)

Imbro Berkeš, predstavnik mađarske nacionalne manjine Zagrebačke županije, i Dražen Bošnjaković, predsjednik Županijske skupštine Zagrebačke županije

*Mađarska skupina plesača na jednom od događanja predstavnika
mađarske nacionalne manjine Zagrebačke županije*

*Mađarska večer u organizaciji predstavnika mađarske
nacionalne manjine Zagrebačke županije*

Mađarska večer u organizaciji predstavnika mađarske nacionalne manjine Zagrebačke županije

Etno sastav Ezerki & 7/8

Makedonski kutak u zaprešićkoj Gradskoj knjižnici

Etno sastav Ezerki & 7/8

Radionica njemačkih adventskih slastica 2021.

Večer njemačke kulture u Zagrebačkoj županiji 2017. godine. Na fotografiji su veleposlanik Savezne Republike Njemačke Thomas Schultze i gosti iz Sirača

Njemačka plesna skupina iz Ruda

Izložba Gorana Beusa Richembergha o Nijemcima u Zagrebu i okolici kroz stoljeća

Na Danu nacionalnih manjina Zagrebačke županije nastupala je i romska plesna skupina (fotografirao Toni Hnojčik)

*Predstavnica romske nacionalne manjine Zagrebačke županije
Mirela Beko obilježava Đurđevdan*

*Romska plesna skupina na Danu nacionalnih manjina Zagrebačke županije
(fotografirao Toni Hnojčik)*

*Romska plesna skupina na Danu nacionalnih manjina Zagrebačke županije
(fotografirao Toni Hnojčik)*

*Predstavници nacionalnih manjina Zagrebačke županije s predsjednicima vijeća
nacionalnih manjina Zagrebačke županije na studijskom putovanju s prijateljima
u istočnoj Slavoniji*